

Publisher :

S. S. Wodeyar, M. A., LL. B.
Registrar, Karnatak University,
Dharwar.

Price : Rs 10/-

Copies 1000

—
August, 1968

© Karnatak University, Dharwar.

Printer .

D V. Ambekar,
Aryabhushan Press
915/1 Shivajinagar,
Poona 4.

DEDICATED

TO

Dr. A. S. Adke B E M I E Ph.D.

Vice Chancellor

KARNATAK UNIVERSITY DHARWAR

in token of

high regard and gratitude

*for his kind interest in and encouragement of
Sanskrit Studies*

Preface

Sāyana's *Subhāsita-Sudhāndhī* has attracted the attention of scholars, particularly historians, for a half-century providing as it does, through its colophon, source-material for the reconstruction of the early history of the Vijayanāgar kingdom. The first reputed king well known to history is Harihara I. What is not so well known is that he owed his greatness partly to the prowess of his brother Kampa and that the eastern districts of the empire were entirely under the command and rulership of Kamparāja.

If the Empire of Vijayanagar stretched from the Western Ocean to the Eastern Ocean, Kamparāja's contribution in this direction was of no mean order. Sayana was the trusted counsellor and chief minister, first under Kampana and then under his son Sangama II, until he assumed a similar office later under king Bukka I and, in course of time, under Harihara II. This work contains several verses in eulogy of Kampana and calls him *purvapascima-samudrādhipati*.

It is a pity that while the colophon is so often quoted, no one has brought out an edition of the work up to date. Partly, this may be due to the paucity of complete manuscripts.

I was tempted to take up this work for publication when I found a complete manuscript of what was called 'subhasita-sudhandhī' by Sayana in the Maharaja's Sanskrit College Manuscript library attached to the Mysore Palace. When I read through the transcript of this manuscript bearing No 1904 I was surprised to find that it was only an abridgement of Sayana's original work by some later hand whose identity is unknown. The manuscript however contained all the four sections namely *Dharmaparvan*, *Arthaparvan*, *Kāmaparvan* and *Moksaparvan*. The manuscript is in old palm leaves and written in Nandinagari characters. The leaves are old and broken but without lacunae.

I next approached the Mysore Oriental Research Institute and compared my text with another manuscript of the same

Subhāsita-Sudhānidhi-Sangraha in Telugu characters, No 1827, and corrected my text. Only a few variant readings were there to be noted. None of these *Sangraha* manuscripts contain the colophon mentioning Sāyana's relation to Kampana. At this stage, I found in the same library another fragment of a manuscript of the original *Subhāsita-Sudhānidhi*, No 454, in Grantha characters. The palm leaves are very broken, many lacunae are found. The first few leaves are lost and again forty leaves are missing in the middle. When I was very much struggling with it, I got references to a manuscript of the same, No 12138, in the *Descriptive Catalogue of Sanskrit manuscripts in the Government Manuscript Library, Madras* (Vol XX, PP 8105-8108). But a comparison of the headings showed that this was nothing but a transcript of the Mysore fragment No 454 containing most of the *Ārthaparvan* only. The *Ārthaparvan* is complete and ends with the well-known colophon —

इति पूर्वप्रथिमसमुद्राधीश्वर - अरिरायविभाल - श्रीऋष्यरायमहाप्रधान - भारद्वाज-
वशमौक्तिक - मायणरत्नाकरमुधाकर - माधववटपतहसहोदर - सायणाचार्य विरचिते सुभा-
वितसुधानिधावर्धपर्व सम्पूर्णम् ॥

I searched again the different manuscript catalogues and found that in the Adyar Library there was a transcript of *Sāyanīya-Subhāsitam* bearing No TR 352. There was also R 797 in the Madras descriptive catalogue. These two contain some more portions in the *Dharmaparvan* and *Kūmaparvan*. Strangely enough these also turned out to be transcripts only from an earlier Mysore Manuscript from Belūr. They begin with *dambhapaddhati* and there are big *granthapātas* in *rāja-lakṣana-paddhati* and *rājacātupaddhati*, etc. There is the well-known colophon at the end of *Ārthaparvan* also and it breaks off in the middle of *Śaradvarnana*.

Thanks to the help of friends, Sri S. Narayanaswami of Mysore, Sri Paramesvara Aithal of Madras and authorities of the Manuscript libraries mentioned above, I was able to get transcribed material which I am now placing before scholars.

Though the text has been collated carefully and important variants noted in the footnotes, some corrupt readings and lacunae have remained because of the inadequate nature of the manuscript material. Unlike other Sanskrit anthologists, neither Sāyana nor his anonymous Saṅgrahakāra has bothered to indicate the names of the sources from which the verses have been taken. In the nature of things, this editor has to content himself with tracing only a few of them to their sources.

For portions of text where the original is available, and also confirmed by the *Saṅgraha*, this edition may be taken to represent a fairly correct version. Regarding other portions, the text given is of the original where available, and where not available, only of the *Saṅgraha*. Thus the *Saṅgraha* is wholly given in this text with additions of the original where possible. And perhaps, for a fuller text, we have to wait for the discovery of fresh manuscripts.

Dharwar

August 16, 1968

K KRISHNAMOORTHY

CONTENTS

	Pages
Preface	1-11
Introduction	
Date of Subhāsita-Sudhānidhi — Life of Sāyana— Works of Sāyana — Sāyana as an anthologist	1-16

सुभाषितसुधानिधिः

धर्मपर्व

मङ्गलाचरणम् — उपोद्घातपद्धति — प्ररोचनापद्धति — नमस्कार-
पद्धति — आशी पद्धति — विप्रप्रशसापद्धति — वेदप्रशसापद्धति
— हितोपदेशपद्धति — आचारपद्धति — अनाचारपद्धति —
धर्मपद्धति — अधर्मपद्धति — सत्यपद्धति — असत्यपद्धति —
दानपद्धति — अदानपद्धति — तप पद्धति — अहिंसापद्धति —
क्षमापद्धति — दयापद्धति — दमपद्धति — शीलपद्धति —
गृहस्थधर्मपद्धति — पतिपद्धति — साध्वीपद्धति — विद्वत्पद्धति —
अज्ञपद्धति — सज्जनपद्धति — दुर्जनपद्धति — कलिपद्धति —
दम्भपद्धति — कर्मप्रशसापद्धति — विधिप्रशसापद्धति — दुर्विधि
पद्धति — मृत्युपद्धति — धर्मसङ्हरपद्धति

१-४८

अर्थपर्व

विषयप्रतिज्ञापद्धति — राजलक्षणपद्धति — राजप्रशसापद्धति —
असद्राजपद्धति — अराजकपद्धति — राजविद्यापद्धति — भाषा
पद्धति — वृद्धसेवापद्धति — चित्तेन्द्रियपद्धति — अजितेन्द्रिय-
पद्धति — विनयपद्धति — अविनयपद्धति — उत्साहपद्धति —
प्रभुशक्तिपद्धति — मन्त्रपद्धति — कामजयपद्धति — क्रोधप्रशसा
पद्धति — काथनिन्दापद्धतिः — लोभपद्धति — स्त्रीनिन्दापद्धति —
यतपद्धति — मृगयागुणा — मृगयानिन्दापद्धति — पानदोष-
पद्धति — वाक्पारव्यपद्धति — दण्डपारव्यपद्धति — अर्थदूषण
पद्धति — कृषिपद्धति — भ्रमूयापद्धति — साहसपद्धति — मान-

पद्धति — प्रमादपद्धति — दिवास्वप्ननिन्दापद्धति — परिवाद
 पद्धति — राजवृत्तपद्धति — दिनचर्यापद्धति — करादानपद्धति —
 आत्मरक्षापद्धति — राज्यरक्षापद्धति — कण्टकशोधनपद्धति —
 लोकरञ्जनपद्धति — कीर्तिपद्धति — अकीर्तिपद्धति — राजचाटु
 पद्धति — पुरोहितपद्धति — दुष्पुरोहितपद्धति — द्वा स्थपद्धति —
 वैद्यपद्धति — असद्वैद्यपद्धति — षविप्रशसापद्धति — कुक्विनिन्दा
 पद्धति — काव्यप्रशसापद्धति — अन्तरङ्गनिन्दापद्धति —
 पुत्रपद्धति — असत्पुत्रपद्धति — भ्रातृपद्धति — असद्भ्रातृपद्धति
 सदृष्ट्यपद्धति — असदृष्ट्यपद्धति — विश्वासपद्धति — अविश्वास
 पद्धति — सूदनायकपद्धति — मन्त्रपद्धति — दुष्टमन्त्रपद्धति —
 बुद्धिप्रशसापद्धति — मन्त्रप्रशसापद्धति — मन्त्रदेशपद्धति —
 मन्त्रकालपद्धति — सामपद्धति — भेदपद्धति — दानपद्धति —
 दण्डपद्धति — सन्धिपद्धति — सन्धेयपद्धति — असन्धेयपद्धति
 — सन्धिनिन्दापद्धति — दूतपद्धति — दूष्टदूतपद्धति — चार
 पद्धति — धैरपद्धति — विग्रहपद्धति — यानपद्धति — मुनिमित्त
 पद्धति — धनिमित्तपद्धति — आसनपद्धति — अभियुक्तक्रिया
 पद्धति — द्वैधीभावपद्धति — समाश्रयपद्धति — राजलेखकपद्धति
 — कायस्थनिन्दापद्धति — गायकनिन्दापद्धति — स्वर्णकारनिन्दा
 पद्धति — पिशुनपद्धति — अधिकारिपद्धति — दुष्टाधिकारपद्धति
 — मित्रपद्धति — अमित्रपद्धति — कोशसदग्रहपद्धति —
 कोशहानिपद्धति — अर्थप्रशसापद्धति* — अर्थनिन्दापद्धति —
 राष्ट्रप्रशसापद्धति — दुर्गपद्धति — सेनापतिपद्धति — दुष्टसेनापति
 पद्धति — रथपद्धति — सारथिपद्धति — गजपद्धति — अश्वपद्धति
 पदातिपद्धति — वीरपद्धति — वीरवादपद्धति — युद्धपद्धति — कूट
 युद्धपद्धति — धीरपद्धति — भीरुपद्धति — मानिपद्धति — मानहीन
 पद्धति — वीरपत्नीप्रशसापद्धति — भ्रमयदानापद्धति — मह-पद्धति
 — लघुपद्धति — कृतज्ञपद्धति — उदारपद्धति — कृपणपद्धति —
 लक्ष्मीप्रशसापद्धति — लक्ष्मीनिन्दापद्धति — राजसेवापद्धति —
 रानसेवानिन्दापद्धति — दारिद्र्यनिन्दापद्धति — आशयपद्धति —
 तृष्णापद्धति — यात्रापद्धति — ससर्गगुणपद्धति — ससर्गश्रेयपद्धति
 — सामान्यपद्धति — अन्यापदेशपद्धति — सद्दीर्घपद्धति —

कामपर्व

पुरप्रशसापद्धति — वैश्याप्रशसापद्धति — वैश्यानिन्दापद्धति —

समुद्रपद्धति — परंतपद्धति — सरित्पद्धति — वसन्तपद्धति —
 मलयानिलपद्धति — श्रीष्मपद्धति — प्रपापद्धति — वर्षापद्धति —
 शरत्पद्धति — हेमन्तपद्धति — शिशिरपद्धति — पादादिवर्णन
 पद्धति — यौवनारम्भपद्धति — उद्यानपद्धति — पुष्पापचय
 पद्धति — मध्याह्नपद्धति — सरित्पद्धति — सलिलखेत्नपद्धति —
 अलङ्कारपद्धति — अस्तमयपद्धति — अभिसारिकापद्धति —
 चन्द्रोदयपद्धति — कलङ्कपद्धति — दूतीपद्धति — यानपद्धति —
 मानपद्धति — मानिनीवाक्यपद्धति — मानिनीप्रसादपद्धति —
 मधुपानपद्धति — रतारम्भपद्धति — रतिपद्धति — विपरीतरति
 पद्धति — रतिकल्हपद्धति — रत्यनुनयपद्धति — विरहिण्यवस्था
 पद्धति — विरहिणी आलापपद्धति — सखीप्रश्नपद्धति — सखीवचन
 पद्धति — विरहिप्रलापपद्धति — प्रभातपद्धति — सूर्योदयपद्धति
 — शृङ्गारसङ्करपद्धति — नातिपद्धति — हास्यपद्धति

२०३-२४१

मोक्षपर्व

विषयनिदापद्धति — अनित्यतापद्धति — शोकपद्धति — सन्तोष
 पद्धति — वैराग्यपद्धति — तीर्थसेवापद्धति — तापपद्धति —
 भक्तिपद्धति — विवेकपद्धति — भावनापद्धति — ज्ञानपद्धति —
 मोक्षपद्धति — स्तोत्रपद्धति — मोहपद्धति — सङ्कीर्णपद्धति —
 श्रीगणेशायनमः १

२४२-२४८

२४९

Index of Verses—

1-39

Errata

1 to 111

Introduction

Date of Subhāṣita-Sudhānidhi :

Fortunately, we have epigraphic and literary evidences regarding the date, life, and personality of Sāyanācārya. Sāyana played a great part both as a politician and as a scholar in founding the mighty kingdom of Vijayanagar and reviving Sanskrit learning in all its branches.

When the mighty house of Hoysalas collapsed in 1312 A D under the Muslim onslaughts from the North, there was a formative period of about ten years which marked the rise of the new kingdom of Vijayanagar with efforts of five brothers, Harihara, Kampana, Bukka, Mārappa and Muddappa, originally the viceroys of the Hoysalas. The Hindu values of life and culture inspired them to joint action, and in this they derived immense help from their guides and ministers of whom the three brothers, Madhavācārya (who later became Vidyāranya), Sāyanācārya and Bhoganātha are most significant.

When the eldest Madhavācārya was minister of Harihara I and Bukka I to begin with, his younger brother Sāyana held the high post of chief minister of Kampana who ruled over the Telugu region of the Nellore district, with the strong fort Udayagiri in it. Rev H Heras remains our only authority on the History of Kampana and his rule.¹ He mentions how there are a number of inscriptions eulogising Kampana and Sāyana's good administration and also a number of land grants referring to Sāyana.²

One of them, the Bitragunta inscription may be quoted here —

तस्यानुवशिरमशाद्धात्रीं वन्द्यभूपतिः ।

सायाभ्यममजन्तम यस्य वन्दयितुं द्विषाम् ॥³

1 Rev H Heras *Beginnings of Vijayanagar History*, pp 91-98.

2 Cf (1) *Epi Ind Vol V-20C*, (ii) *Mysore Archaeological Report, 1915* p 27, (iii) *S I I iv*, p 60, No 38 of 1889, Madras.

3 *Epi Ind III* p 32

The present work itself starts with the eulogy of Kampana and gives an autobiography of Sāyana in a nut-shell —

1 “King Kampana is a moving treasure-house for the learned. The whole world is like a play-ball in the hands of the Goddess, viz his fame

2 “The king is styled as the ‘lord of the seas’ not only because of his sovereignty but also because he has sealed up as it were the enemies with his royal seal

3 “His umbrella, so spotlessly white and lovely is unnoticed as it were due to the shade of the world contained within its fold and overwhelmed by awe

4 “Beholding the Wish-fulfilling Cow tethered down by his virtues in the field of his senses only to be gifted away, the bull of righteousness was in full vigour as it were

5 “The huge earth immersed in the ocean of his fame assumed the beauty of the Great Tortoise submerged in the waters

6 “Mayana’s wise son Sāyana is the minister of that king. It is on account of his good counsel that the snakes of the enemies do not move anywhere near

7 There is a quagmire caused in his courtyard by the overflowing waters that accompany his generous gifts, so much so that not even a bull (of righteousness) can lift up its foot stuck therein

8 ‘Sāyana is mounted firmly on the throne of generosity along with the Goddess of wealth, while his speech is mounted on another throne, viz, the tongues of the learned

9 “To meet him, to praise his virtues and to listen to him delightfully, only Śeṣa, the Primal Serpent, is capable.

But he is to be ignored because he is only a Bhujanga (beau) 9

This *Subhāsita Sudhānidhi* is composed by minister Sāyana belonging to the Gotra of Bhāradvāja. Four are the sections in the work, Dharma, Artha, Kama and Moksa respectively, and it is a very unique collection calculated to delight the ears of the good (verses 11 to 12)

Sāyana's poetic powers are very well illustrated in these verses as much as in the thirteen verses (47-59) that eulogise

- 9 १ वीरश्रीकम्पराजोऽस्ति विदुषा सशरन्निधि ।
यत्कीर्तिकामिनीहस्ते ब्रह्माण्ड कन्दुकायते ॥
- २ समुद्रामुद्रितान् कृत्वा प्राय प्रत्यर्धिपार्थिवान् ।
समुद्राधिपतिर्योऽभूत् नाम्युपोशनया परम् ॥
- ३ यस्यातपत्र किमल श्यामाकारमलक्षितम् ।
तदन्तर्वर्तिवमुधाच्छायाच्छनमिवादरात् ॥
- ४ यत्कामकणमभ्ये तु धत्ता त्यागात् सदगुणै ।
कामधेनु समालोक्य वृष सत्त्व इवाजनि ॥
- ५ यस्य कीर्तिपयोराशौ मग्न भूमण्डल महत् ।
तदन्तर्वारिखीनस्य कूर्मस्य धियमावहत् ॥
- ६ मतिमास्तस्य राज्ञोऽभूत् मन्त्री नायणसायण ।
चन्मन्त्रेण न सर्पन्ति नित्य शत्रुशिलेशया ॥
- ७ यस्य दानाम्भसा पूरै पङ्क्तिः प्राङ्गणे मुहु ।
लघ्न पदमिवोद्धर्तुं न शक्नोति वृष क्वचित् ॥
- ८ दानसिंहासनाहटे यस्मिन् लक्ष्म्या सह स्थिरम् ।
तद्भारती च विदुषा जिह्वासिंहासने स्थिता ॥
- ९ य इष्टु यद्गुणान्वक्तु श्रोतु च सतत मुदा ।
शेष एवोचित सोऽपि भुजङ्गत्वात्त गण्यते ॥

Kampana in the *rājacātupaddhati* of Arthaparvan The last two of them are quoted and translated here

- (1) कम्पक्षितीशमनिश वथयन्ति सन्त*
 सज्ञीतदुग्धजलधेरुदित सुधाशुम् ।
 साहित्यमानससरोवरराजइस
 सद्गामरङ्गनटनस्थितिसूत्रधारम् ॥

*The good declare that king Kampana is the moon sprung forth from the milky ocean of music is the royal swan sporting in the Mānasa lake of literature, and is the stage-manager behind the moving play of soldiers on the battle-field'

- (2) जित्वा यत्र पुरत्रय सरथिको धन्वी न्यवात्साधन
 सर्वं कम्पमहीप निध्निनुमहे त्वग्देव दवधिरात् ।
 सूत चेतनया तुरङ्गनिमर वाचा रथाङ्गे दचा
 चाप धीरतया भुजेन च गुण बाण प्रतापेन च ॥

*Oh, king Kampana, it looks as if Lord Śiva made over to you all his equipment after defeating the demons of the three cities as a Bowman in a war-chariot His charioteer is turned into your mind his horses into your lustre, his bow into your courage, his bow-string into your arms and his arrows into your valour

Some of the other kings whose *Prasastis* appear in the same *paddhati* are Sundarapāndya, Arjunabhūpala, Āhavarāma, Yadupati Ranganātha, Tikka Bhūpa, Karnā Ganapati, Rāmanātha, *Diḍhimā* and *Sāhasānka* Some of these cannot be identified historically But they must have played the role of heroes before the Vijayanagar period We thus see Sāyana as a perfect court poet and an original author of *Prasastis* in the *Subhāṣita Sudhānidhi* This aspect of Sāyana's personality has not been sufficiently noticed by scholars who generally take Sāyana to be just an unreliable interpreter of the Vedas

Regarding the life of Sāyana we get some gleanings from his other works as well as epigraphs They may be briefly summarised here

The *Alankara Sudhamdh* of Sayana is a unique work wherein the illustrative verses under various poetic categories are in praise of Sayana himself. Some of these verses might have been written partly by Sayana and partly by Bhoga-natha who is said to have written the *Udāharanamālā*. These verses glorify Sayana his rule and administration¹⁰, his vast and profound learning in the ancient lores his role as a teacher of Sangama II¹¹ and as a valiant fighter on the battlefield who defeated king Champa and stormed the fortress of Garu lanagara¹².

That Sāyana lived a happy home life is evident in the verses that speak of his taste for art and literature and his

10 १ सत्य महीं भवति शासति सायणार्थे सम्प्राप्तभोगसुखिन सक्वाध गेका ।
तद्वैरिणस्तदपि शैलवनान्तरेषु शुष्यत्यमन्दमुखनि धुसिता धुगर्ता ॥

२ लक्ष्मीस्ते म नशौर्षान्या अहितेभवस्समाहिता ।

आहता त्यागभोगाभ्या अद्भुत सायण प्रभो ॥

३ मुपतम्पमनुम्पयमहीं कम्पराचरजनीशपालिता ।

मण्डलेषु कृतचारमण्डनस्सायणो जयति मायणात्मज ॥

४ सायणसधिवायत सममराजस्य पश्य रात्र्यमिद ।

विद्याविनोदरमिकै विद्वद्भिर्बहुमताभोग ॥

11 आन्कीक्षिक्यामधिगविह्नौ हर्षशोकव्युदासे

मार्गोत्थ विदवात नृणा मानवे धर्मशास्त्रे ।

सम्यक् शिक्षा सचिव गमिन शैशवे सायणार्थे

प्रौढि गात्रा प्रकटयति त सत्मेन्द्र प्रयोगे ॥

लोकोद्वेगकरद्विषद्विद्वतय प्राबोधयस्त्व प्रभो

पार्थे प्रागुनाल्पपाथममन कार्पण्यविच्छितय ।

वा येपि प्रतिकोधयस्ववादत धीराक्रमश्मानति

वाधैकाम्पद सायणाय भगवद्गयासावतार स्वदम् ॥

12 १ गनेदुर्भयग धसिन्पुरघटासघट्टनटाष्टदि-

कुदस्सा दतुरङ्गहेपिपरवैर्मस्ता-यघ पोरय ।

धानीमोटनम्पगोद्भम्भ्याधूतधूरीभर

उभ्रव्योमपथो विनिर्जिगमिपत्युर्वीत्रये सायण ॥

homely vocations of tending the cow performing rites

(Continued from Page No 6)

- ० भो भो सायणमन्त्रिशासनमिदं भूमौ समुत्प्लुयताम
य यं स्वामिनि सन्नमक्षितिपत्नीं सवानभिजां नृपा ।
- ३ शौर्योऽष्टलसन्नमेश्वरमहासाम्राज्यसम्पादन
प्रोद्य सायणमन्त्रिवर्यरभसशुष्णक्षमानम्परा ।
गूढं शाननगह्वरेषु चरतामस्मारुमत्युन्नतै-
रेभिः किं घनगर्जितैर्मदग्नैः किं वा सहर्षैर्हृद्यैः ॥
- ४ अमुं शमितशात्रवस्थिरभुजावलेपोदय
समीक्ष्य युधि सायणं समधिज्ञो भवेद्विस्मय ।
नखाप्रहतवैरिणो नरहरेर्हृरस्यायवा
नवाम्बुचदलोऽसन्नयनमात्रदग्धद्विष ॥
- ५ नगदीश्वरस्य जागर्ति कृपाणं सायणप्रभो ।
किमित्येते नृयाटोपा गजंन्ति परिपन्थिन ॥
- ६ आरुष्यं यात्रापटहप्रणादानपोडनिद्वैस्तव सायणाय ।
अरण्यमिहैरिभूपतीनामाह्वयते चित्रगतोपि हृस्ती ।
- ७ द्विष्ट्या दैष्टिकभावसम्भृतमहासम्पद्विशेषोदय
जित्वा चम्पनरे द्रमूर्धितयशं प्रत्यागतस्सायण । ॥
श्रीमत्सन्नमभूमिपाठं भवतस्सङ्गामलीलाविधौ ।
नाशान्स्थितपुण्यमोटिशिवरस्साक्षी हिरण्यान्तरु ।
- ८ आ वेष्टिमनाननसरोरुहमायनाक्षमाजानुलम्बभुजमप्रतिमानरूप ।
आलोक्य सायणं भवन्तममन्दकान्तिमक्षणोरुवैति फलमायतयोर्ममाश्री ॥
- ९ बाले वत्स सायणस्य विजयप्रस्थानवार्तां श्रुता
वन्तव्यं सखि तस्य यानसमयं प्रस्तावनीयो न मे ।
प्रस्तावे सति किं भविष्यति तदेत्यतत्र विज्ञायते
यात्राया विजयोस्तु यातु गमना स्वपावकाशे मम ॥
- १० पुद्गा तवामनयनासु शुचिस्मितासु वाराङ्गनास्वपि विधत्स्व विद्याय वाञ्छा ।
आर्योपि सन् सचिव सायणं मत्सखा त्वं स्वप्नेषु खेदयसि सन्निहितो मुधैव ॥
- ११ किमयं वसन्तसमयं किं वा सोमं किमहं वान्मदनं ।
सायणजामा सचिव स यं सखि नैव केवलो मनुज ॥
- १२ मोर्यं मायणं इ यशस्यभुवनप्रदं यातपुण्योदय ।
गृह्णारं किमु मूर्तिमान् विवशयन् विश्वं स्मरो वा विभु । ॥
- १३ आयोधनेऽवहिनकुन्तकृपाणवाणैराहन्यमानमपि यत्र विभिनमासीन् ।
तस्यैव मायणपतेर्हृदयं विलम्बं तस्यास्तवायातमता नयनाश्लन ॥

The second son, Māyana (the Kannada form of Mādhava) as written a work on Dharmasāstra known as *Smṛti-Ratna*¹¹ as well as the *Sarvadārśanasangraha*. He is different from his uncle Mādhava, author of *Dhāturyukti Śāstramukhaṅkṣa* etc. He raises his father Sīyana thus —

- 1 धामायणार् सङ्कलत्रोवनत्रोवभूतार्
धाता (पिता) समुद्रादुरविन्दनामे ॥
धामायण धुतिमुगप्रदवाकप्रमा
सदणवभासुदलवागिन्तलोद्धमेध ॥
- 2 एता मृष्टिकयै विधान विविधा येसादिवगा वम -
सत्तरक्षणस्वर प्रतिरत पवोदु उचिन्तया ।
स र्णामण्डलनण्डनादितमहामन्त्रो द्रमाग्मागतो
मन्वे मायणमावणाग्मिभुना निर्माय शर्मावज्ज ॥
- 3 पुता साऽथ विपुषेदुपु वृषवेप वृतिवृते
म एवायं ततो द्विजवरुण मायणविभु ।
न च्च धर्मप्रीत्यै पुनरधिगमन् मन्त्रिरदवी
मुनाकुराप्रान्तं विपु रजनतां य वत्रियुगे ।
- 4 भोवतु राज्यमुत्स सुगम गिरिजाजातिर्महीमण्डल
भूषा सायणमन्त्रिशेखरमण्डित्य समुद्रजम्मत ।
नोचदस्य गिरि स्थितिसममनतां सर्वपता स्याद्वध
तन्त्रिच विपुषत्रिये प्रतिदिने हेमादिदान रति ॥
- 5 धान्तया हादनवैभवात्तव मुमचन्द्रामरन्द्रप्रियो
गाम्भीर्योपनतानि (सृजनदीनाधावनाभूवत ।
ओद्दार्पातिशयावधूतदिविजरोलेर्मृणारमोदय
वाऽऽया मायणसायणस्य सदृशी स्यानि परां गम्यत ॥
- 6 अमुन्मादायुष्मान् भुवनमहितात् सायणविभा
समुद्रादुद्भूत प्रकटितकरो माधवविपु ।
सदेन यो मूर्धा वहति स भवेदीश्वरधिया
चण्डन्य स्यानि भजति भुवि सर्वेण इति च ॥

11 D Cat of Skt Mss in the Madras Govt Oriental Manuscripts Library, Vol XXV II, 1937 I I & Sastri's introduction p 113 and text p 1008, Ms No Dc No 15309

And his colophon is —

इति श्रीरानाधिराजपरमेश्वरवैदिसमार्गप्रतिष्ठापक-श्रीवीर-
हरिहरभूपालसाम्राज्यपुरन्धरस्य सायणाचार्यैतनुजस्य-
माधवाचार्यविरचिते स्मृतिरत्ने सम्पूर्णमाद्रिकम् ॥¹⁵

Coming from a son this testimony is indeed very remarkable. The son's regard for the father is so great that he unhesitatingly takes Sayana to be an *avatāra* of Visnu (in the third verse quoted above) and Siva also known as Sarvajña in the fourth.

Incidentally these verses will settle once for all, if followed properly, the scholarly controversy around the authorship of the *Sarvadarsanasangraha*. First of all it was fathered upon Madhava the elder brother of Sayana and recently the flare for imagining a number of Madhavas¹⁶ has resulted in the conclusion that the author of the *Sarvadarsanasangraha* is different from Sayana's son Madhava though he lived in the court of Harihara II¹⁷. We have only to read again the introductory verses of the *Sarvadarsanasangraha* against the background presented above to be convinced that Sarvajña Visnu could well be a deserved title of Sayana himself and the name Cakrapani or Sarvagani only a synonym for Madhava, the father of Sāyana. In Indian decorum the father is regarded usually as a Guru and in this case we have evidence that Sayana himself taught his son —

आशाङ्गपाणिस्तनयं निखिणमम ।
सर्वज्ञविष्णुगुरुमन्वहमाश्रयऽहम् ॥
श्रीमत्सायणदुग्धाब्धिसौस्तुभेन महोत्तमा ।
क्रियते माधवायैव सर्वज्ञेनसद्गुह ॥¹⁸

1) O₁ cit p 10087

10 Cf (1) Marathi article

Vijayanagaraeva darabari gajalele anek madhav by
Santana Goyamba *Icchithajurist ra* 1937 anka 4, p 1

(11) Cinna Bhatta and the authorship of *Sarvadarsanasangraha*
by Anantalal Thakura Adyar Library Bulletin, (Silver
Jubilee Vol XXV p 224, 1961)

17 Ind Ant Vol XLV p 21

18 Isvaracandra Vidyaengar ed Calcutta 1898

This identity of Sarvajña-Viṣṇu and Sayana, as well as of Cakrapāṇi and Mādhava deserves further attention of scholars

Almost all the well-known Vedabhasyas of Sayana begin with the invocation —

वस्य निधसित वेदा यो वेदभ्योऽखिल षणत् ।
निर्ममे तमह वन्द विद्यातीर्थमद्देश्वरम् ॥¹⁹

This lends support indirectly to the practice of his son later on in regarding the Guru as Maheśvara himself. Incidentally, it adds force to the tradition of the Sringeri Math that Vidyāśankara was Vidyātīrtha who was the Guru of the Vijayanagar kings and the Madhava brothers as against the Kāñci Kamakoti Math claim that Vidyātīrtha and Bharatīrtha are its Gurus ²⁰

क्षोर्णा सागरमेखला सकलयन् भ्रूक्षेत्रमात्रे स्थितान् ।
विद्यातीर्थमुने कृपाद्भुविशशी भोगाधनारोऽभवन् ॥

In addition to these Sayana seems to have considered Srikanṭha as his third Guru as he mentions this in his inscription of Kāñci ²¹ And Bhoganatha also has mentioned this in his *Mahāganapatiśāra* in a figurative way

मन्दारश्च तह परेऽपि तरवो मेरुश्च शैल परेऽ
प्या शैत्रा कमलागृहस्थशयन चाब्धि परेऽप्यब्धय ।
श्रीकण्ठश्च गुरु परेऽपि गुरवो लोफत्रयऽप्यद्भुत
भक्ताधीन भवाश्च दैवमहो सर्वेऽप्यमी देवता ॥

Of these Vidyātīrtha has left us a commentary on *Rudra Prasna* and *Taittirīyabrahma-sūtra* ²²

From the hyperbolic praise bestowed on Sayana not only by his patron but by his brothers and son and inscription-

1) Vidyātīrtha was also honoured as Guru by King Pikkā

0 S. R. I. am. I. 70 IIIQ Vol VI

-1 Sayana written by Dejenkanatha Gita — Calcutta Oriental Journal No. 2

-2 Aufrecht—Vol I p. 171

-3 I. C. Cit

writers, we can conclude that Sāyana was an outstanding personality in the court of Vijayanagar for a remarkable period of at least forty years. He took part actively in the administration of the kingdom as well as in the promotion of learning. The creative period in Sanskrit was over. The much needed task was that of preservation and interpretation. Towards this end Sāyana addressed himself and produced a new form of digests of all existing knowledge in different branches. *Sudhāmdhi* was the poetic word he coined for 'digests'. And *Subhāsita-Sudhāmdhi* is the first work in this direction.

Aufrecht has recorded that Sāyana died in 1387 A. D.

It is well known that out of respect for his elder brother Mādhavācārya to whom he owed his position as well as learning, Sāyana published most of his commentaries dedicating them to Mādhavācārya by the superscription 'Madhaviya'. This has confused some scholars into thinking that Mādhava alone is the author of Vedabhāṣyas and not Sāyana. They suspect the following verses

म प्राह नृपतिं राजन् सायणार्यो ममानुज ।
 सर्वे चेत्येष वेदाना व्याख्यातृत्वे नियुज्यताम् ॥
 इत्युक्तो माधवार्येण वीरबुद्धमहीपति ।
 अन्वशात् सायणाचार्ये वेदार्यस्य प्रकाशने ॥

occurring in some manuscripts of the Rgveda- and Yajurveda- Bhāṣyas as spurious²⁴. Such views only indicate the prejudice against the competence of Sāyana which is not deserving in his case.

The same prejudice has led to scholarly doubts regarding the identity of Mādhavācārya and Vidyāranya,²⁵ since Sayana is nowhere said to have referred to Vidyāranya. But why the following verse printed in S. P. Pandit's edition of the *Atharvavedabhāṣya*²⁶ should not be genuine after all, one does not know.

24. The authorship of the Vedabhāṣyas—by Dasaratha Sarma—Calcutta Oriental Journal Vol II

25. R. Ram Rao—Joc. Cit.

26. Bombay, 1813, Vol I p 1

अविद्याभानुसन्तप्तो विद्यारण्यमह भजे ।

यदर्ककरतप्तानामरण्य प्रीतिकारणम् ॥

To the items of evidence adduced by R. Narasimhācārya for establishing the identity of Mādhava and Vidyāranya,²⁷ Mm P. V Kane adds one important consideration —the *Vīramitrodaya* ascribes the commentary on Pārāśara composed by Mādhava to Vidyāranya *Vyakhyātam cedam śankhavadānam vidyāranyasricaranaih parāsarasmṛitīkāyām*²⁸ etc

To this we might add the corroboration that a pupil of Vidyāranya²⁹ gives by paying respects to Bhāratītirtha and Vidyāranya in his Mahāvākya-Vyakhyā—

नत्वा श्रीभारतीतीर्थविद्यारण्यमुनीश्वरौ ।

महावाक्यविवेकस्य कुर्मो वक्ष्यामि समासत ॥

Till we have positive evidence to the contrary, we may take it that the tradition of identity of Mādhava and Vidyāranya is not baseless as alleged. But this is not the occasion for going into the problem in detail since we are mainly concerned with Sāyana.

Works of Sāyana

From the information of the colophons in the various works we may say that the following is roughly the list of works penned by Sāyana, perhaps with the assistance of scholarly collaborators, in chronological order —

I *Subhāsita-Sudhānidhi*
(published here for the first time)

27 Ind Ant Vol XLV p. 18

28 History of Dharmasāstra

29 Colophon इति श्रीमन्महर्षिभारतीश्वरस्य श्रीभारतीतीर्थविद्यारण्यमुनि-
वक्षिणुरेण भूषणस्यविदुषा विरचिता महावाक्यव्याख्या समाप्ता ॥

—Trivandrum Oriental Library Ms. Catalogue Vol VII p. 2630

II *Prāyascitta-Sudhāmdhī* or *Karmavipākā*³⁰
(A treatise on Dharmaśāstra)

III *Dhātuvṛtti*—(Commonly known as *Madhaviyā dhātuvṛtti*, an authoritative treatise on Sanskrit verbs³¹)

IV *Alankāra-Sudhāmdhī*—a treatise on Sanskrit rhetoric³²

The *Prāyascitta Sudhāmdhī*, *Dhātuvṛtti* and *Alankāra Sudhāmdhī* were composed in the reign of Sangama II son of prince Kampana, as is clear from verses appearing at the beginning and at the conclusion of the said works

V *Purusartha Sudhāmdhī*—a collection of paurāṇika verses on the subject of the ends of human beings. It was written at the request of king Bukka and probably is earlier in date than the exposition of the Vedas

VI *Vedabhasyam* (Vedic commentaries)³³

30 तस्य (मद्रमस्य) मन्त्रिशिरोरत्नमस्ति मायणसायण ।

तेन मायणपुत्रेण सायणेन मनीषिणा ।

प्रथं कर्मविवाहात् कियते करुणावता ।

धामाधवभोगनाथसहोदरस्य मायणनन्दनस्य सायणाचार्यस्य कृतो प्रायश्चित्त
मुधानधौ ।

31 तन मायणपुत्रेण सायणेन मनीषिणा ।

आत्पया माधवीयेष धातुवृत्तिर्विरच्यते ॥

इति पूर्वपश्चिमसमुद्राधीश्वर रमरानमुत् सङ्गममहाराज महामन्त्रिण्य मायण-
मुतेन माधवसहोदरेण सायणाचार्येण विरचिताया माधवीयाया धातुवृत्तौ ॥

32 अस्ति श्रीसङ्गमक्षमाप पृथीतलपुरन्दर ॥

तस्य मन्त्रिशिरोरत्नमस्ति मायणसायण ॥

इति धीमन्पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरसमुद्राधिपति-युक्करायप्रथमदेशिक-माधवा
चार्यानुचरन्मन श्रीमत्सङ्गमराजसकलरान्यधुरन्धरस्य सकलविद्यानिधानभूतस्य भोग
नाथाप्रचरन्मन श्रीमत्सायणाचार्यस्य कृतावलङ्कारमुधानिधौ ॥

33 वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निगारयन् ।

पुमर्थास्तुरो न्याद्विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

इति धामहाराजाधिराज-परमेश्वर-वैदिकमार्गप्रवर्तक-श्रीवीरसुवन्मूला
सायान्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचितं माधवीय वेदार्थप्रकाशे ।

VII *Ayurveda-Sudhāmdhi*³⁴— treatise in medical science

VIII *Yajñatantra Sudhāmdhi*³⁵— a treatise ou Vedic ritual

The *Ayurveda Sudhāmdhi* and *Yajñatantra sudhāmdhi* were composed at the time of Harihara I , the son and heir of Bukka I

Sāyana praised the king for his high regard for the Vedic rites at the commencement of these works

Sāyana as an Anthologist :

We have in *Subhāṣṭa Sudhāmdhi* the first anthology in Sanskrit literature arranging choice quotations from Kāvya and Sāstras under the four recognised values of life viz , *dharma artha kāma* and *mokṣa* This principle of arrangement itself endows the work with the value of an encyclopaedia on ancient Indian culture

Of the four books, the pride of place is assigned to 'Artha' as it is mainly dasigned for the guidance of princes and administrators This is a speciality of this anthology Next to it comes 'Dharma' in importance and length of treatment The interest of the work is enriched by singularly beautiful and lyrical gems included under 'Kamaparvan' and the whole treatment is rounded off with the value of 'Mokṣa'

34 आयुर्वेदसुरानिधिभ्यमनिभि श्रीसायणाचार्योद्दिन भैषज्यम् ॥

(cited in Ind Ant 1916 p 22)

35 तस्या (सङ्गमस्य) भूदन्वयगुहस्तत्त्वसिद्धान्तदर्शक ।

सर्वज्ञ सायणाचार्यो मायणार्थतन्द्रव ॥

उपेन्द्रस्यैव यस्यामीदिन्द्र मुमनसा प्रिय ।

महाकृत्नामाहर्ता माधवार्य सद्गौर ।

अधीता सङ्कला वेदास्ते च द्यौर्धगौरवा ।

तन्प्रगीतन तद्भाष्यप्रदीपेन प्रथीयता ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरहरिहरमहाराजसङ्कल्पामात्र्यधुन्धरस्य वैदिक-

मार्गन्धारनाचार्यस्य सायणाचार्यस्य कृतौ यन्तन्प्रसुधानिधौ ॥

Scope for inclusion of great masters of literature and great kings of the country is found under *kaviprasamsa* and *Rajacatu* in the 'Arthaparvan' only, poets being the ornaments of courts

Among the sources of this vast material, first preference is given to the two epics, Rāmāyana and Mahabhārata, Kauṭilya, Manu, Yajñavalkya, Kamandaka, and Pañcatantra since the emphasis is on Dharma and Artha. For the rest, almost all the classical plays and poems, Śatakas of Bhārtrahari and Bhallaṭa, even works like Prataparudriya and Kṛṣṇakarnāmṛta are laid under contribution

One noteworthy feature of this anthology is that several Prākṛta verses too have found a place

The classification and arrangement of the material under headings is both systematic and all embracing and reveals the best taste of the anthologist

If we compare this collection with those of Sārngadhara, Vallabhadeva, Sṛidharadāsa etc. we will notice that the material included here is mostly new and not more than a dozen out of a hundred can be found in any other collection

The *Rājacātu* section finds room for description of South Indian princes mostly ignored by historians

A taste of a very high order is shown in the selection of the very best and most representative verses from each work

Among the later writers who are indebted to this work very much, Sūryapaṇḍita, author of *Subhāsitaratnahāra* (published in the Trivandrum Sanskrit series) deserves first mention. A few verses are quoted by Vallabhadeva and Sārngadhara

सायणग्रथितः

सुभाषितसुधानिधिः *

धर्मपर्व

मडुलाचरणम्
३

शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिचर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रमन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १ ॥

अगजाननपद्मार्कं गजाननमर्निशम् ।
अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ २ ॥

ऐश्वर्यमन्याहतमायहन्तु
हेरम्बपादाम्बुजपांसवो न ।

ये निर्वहन्ति श्रुतिसुन्दरीणां
सीमन्तसिन्दूरपरागलक्ष्मीम् ॥ ३ ॥

*Abbreviations used in footnotes —

S₁—Ms , Mahārāja s Sanskrit College Manuscript library
attached to the Mysore Palace No 1904

S₂—Mysore Oriental Research Institute, No 1827 Telugu
characters

M—(1) Mysore Oriental Research Institute, No 454
Grantha characters Fragment

(ii) No 12138 Descriptive catalogue of Sanskrit
Manuscripts in the Govt library, Madras (vol
XX p 8105-8108)

(iii) Adyar library No TR 352 and

(iv) Madras Des Catalogue, R 797

Sbhg Subhāsitaratna-Bhāndāgara, Nirnyasagar Press,
Bombay

॥ उपोद्घातपद्धतिः ॥ १ ॥

दन्ताग्र दारयेद्विघ्नानरुदन्तस्य न प्रभा ।

लीलया यस्य ससृते वल्य कनकाचल ॥ ६ ॥

वीरश्रीकम्पराजोऽस्ति विदुषा सञ्चरन्निधि ।

यत्कीर्तिकामिनीहस्त ब्रह्माण्ड कन्दुकायत ॥ ८ ॥

समुद्रामुद्रितान् कृत्वा प्राय प्रत्यधिपायिमान् ।

समुद्राधिपतियोऽभूत् नाम्नुर्धाशतया परम् ॥ ३ ॥

यस्यातपत्र विमल स्यामाकारमलक्षितम् ।

तदन्तर्वर्तियसुधाच्छायाउन्नमिवाक्षरात् ॥ ४ ॥

यत्कामकणमध्य तु बद्धा त्यागाय सद्गुण

कामधनु समालोक्य वृष सत्त्र इवाजनि ॥ १ ॥

यस्य कीर्तिपयाराशा मग्न भूमण्डल महत् ।

तदन्तर्वारिलीनस्य कूर्मस्य श्रियमावहत् ॥ ६ ॥

मतिमास्तस्य राज्ञोऽभूत् मन्त्री मायणसायण ।

यन्मन्त्रेण न सर्पन्ति नित्य शशुबिलेशया ॥ ७ ॥

यस्य दानाम्भसा पूरै पङ्क्तिः प्राङ्गणे मुहु ।

लक्ष पादमिवोद्धर्तु न शक्नोति वृष क्वचिम् ॥ ८ ॥

दानसिंहासनाख्ये यस्मिन् लक्ष्म्या सह स्थिरम् ।

तद्धारती च विदुषा जिह्वासिंहासने स्थिता ॥ ९ ॥

य द्रष्टु सद्गुणान्यक्तु श्रोतु च सतत मुदा ।

शेष एवोचित सोऽपि भुजङ्गवाल् गण्यते ॥ १० ॥

भारद्वाजान्वयभुवा तन सायणमन्त्रिणा ।

व्यरच्यत विशिष्टार्थ सुभाषितसुधानिधि ॥ ११ ॥

धर्मार्थकाममाक्षाद् यत्र पर्वचतुष्टयम् ।

भवत्यपूर्वसन्दर्भ [सता ?] कर्णरसायनम् ॥ १२ ॥

स कदाचित्समासने कम्पभूष कलानिधिम् ।

अश्रावयदनुनधीनि श्रेयसकर परम् ॥ १३ ॥

धर्मपर्वणि कथ्यन्त उपोद्धात^१: प्ररोचना ।
नमस्क्रियाशीर्भृद्देववेदाश्च हितभाषणम् ॥ १४ ॥

अचारश्चाप्यनाचारो धर्माधर्मो च स यता ।
असत्यदानादानादि तपोऽहिंसा क्षमा दया ॥ १५ ॥*

दमः शील गृहस्थरय पतिः साध्वी सुधीः क्रमान् ।
अज्ञः सुजनदुर्जन्तुकलिर्दम्भिककर्म च ।
विधिर्द्विविधिमृत्यू च धर्मसंकर एव च ॥ १६ ॥

॥ प्ररोचनापद्धतिः ॥ २ ॥

प्रसिद्धं [अपूर्व ?] यद्वस्तु प्रथयति विना कारणकलां
जगद्भावप्रत्ये निजरसभराद्धारयति यत् [सारयति च ?] ।

क्रमात्प्रत्योपास्याप्रसरसुभगं भाव [स ?] यति तत्
सरस्वत्यास्तत्त्वं कविसहृदयार्थं विजयते^१ ॥ १ ॥

सरस्वतीविभ्रमदर्पणानां सूक्तामृतक्षीरमहोदधीनाम् ।
सन्मानसोद्गाससुधाकराणां कवीश्वराणां जयति प्ररूपः^१ ॥ २ ॥

धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्य कलासु च ।
करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनियेयणम्^१ ॥ ३ ॥

सूक्तिसंग्रह एव स्यात्प्रयोक्तृणां मनोमुदे ।
रत्नैः किमुदधीर्काव्यैः परिष्कारार्थिनां फलम् ॥ ४ ॥

मधु स्वादु भृशं स्वादु मधुनेऽपि प्रियामुखम् ।
प्रियामुखादपि स्वादु सूक्तं सूक्तात् किञ्चन ॥ ५ ॥

स्थानास्थानार्पणादेव भासते स तु भूयसा ।
हारे वा विपणौ वा किं रत्नराशिर्विशोभते ॥ ६ ॥

^१ * तत्र S₁

*Found only in the Sangraha

\ Abhinavagupta's *Locana*

a Rājasekhara

v Bhāmaha

काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये ।
सद्यः परनिर्घृतये कान्तासंमिततयोपदेशयुजे^१ ॥ ७ ॥

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयकृपिताः ।
अबोधोपहृताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम्^२ ॥ ८ ॥

कान्तं खलुगिरा काव्यं लभते भूयसीं रुचम् ।
घृष्टं श्वदंश्रया हृद्यं यथा हेमचिभूषणम् ॥ ९ ॥

सुभाषितं^३ हारि विदात्यधो गलान्न दुर्जनस्यार्करिपोरिवामृतम् ।
तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ १० ॥

ओजो रञ्जनेव वर्णरचना चित्रा न कस्य प्रिया
नानालङ्कृतयो न कस्य मनस सन्तोषमातन्वते ।

काव्ये किन्तु सतां चमत्कृतिकृताः सृक्तिप्रबन्धा स्फुटं
तीक्ष्णाग्रा अटिति श्रुतिप्रणयिन कान्ताकटाक्षायिव ॥ ११ ॥

॥ नमस्कारपद्धतिः ॥ ३ ॥

मयि खलु दक्षिणवामार्धाङ्गवृत्ती सदेति चक्रुमिव ।
दशनावरण्डखण्डौ दधर्त धेतण्डतुण्डमिह वन्दे ॥ १ ॥

यत्राघातनिमग्नदन्तजनिताच्छिद्रात् सुमेरोस्तदात्
पत्युः कुण्डलिनां फणामणिमहस्तानि समुत्सस्थुपि ।
रत्नस्तम्भ इति भ्रमेण करटे फण्डयितुं लक्षिता
हेरम्बस्य जयन्ति कृणितदृशो मूर्ध्नां मुधा धृतय ॥ २ ॥

दिक्कालायनवच्चि उन्नान् तच्चिन्मात्रमूर्तये ।
स्वानुभूयेकमानाय नमः शान्ताय तेजसे^४ ॥ ३ ॥

हेतये सर्वसिद्धीनां कल्मषक्षयहेतवे ।
भवाब्धिसेतवे तुभ्यं नमोऽस्तु वृषकेतवे ॥ ४ ॥

आघायाघाय विन्दन्ति येदशानं शनिः शनिः ।
यत्पादानि मटाटन्यां तं वन्दे शङ्करेश्वरम् ॥ ५ ॥

विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदीदिव्यचक्षुषे ।
श्रेयःप्रातिनिमित्ताय नमः सामार्थधारिणे' ॥ ६ ॥

विमलरजसे विश्वोत्पत्ती भवाय नमो नमो
जनसुखकृते सत्त्वोद्विक्ती मृढाय नमो नम' ।
प्रवलतमसे तन्मन्दारे त्राय नमो नमः
प्रमहसि पदे निस्त्रिगुण्यं शिवाय नमो नमः ॥ ७ ॥

धागर्थीविव सष्टकती धागर्थप्रतिपत्तये ।
जगतः पितरी चन्दे पार्वतीपरमेश्वरी' ॥ ८ ॥

मारमणमुमारमण फणधरतल्पं फणाधराकल्पम् ।
मुरमथने पुरमथनं वन्दे चाणारिमममवाणारिम् ॥ ९ ॥

नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थितिसदृतिहेतवे ।
विष्णवेऽपारसंसारसिन्धूत्तरणमेतरे' ॥ १० ॥

धर्माधर्मां तद्विपाकास्त्रयोऽपि कायकृता प्राणिनामायतन्ते ।
तस्मिन्नेतेनां परामृष्टकांशां यस्तं वन्दे विष्णुमाङ्गारवाच्यम् ॥ ११ ॥

नमस्तस्मै वराहाय लीलयां द्वरते महीम् ।
सुरमभ्यगता यस्य मेरुः कणकणायते ॥ १२ ॥

कीसल्यावदनेन्दुं दशरथहृदयारविन्दमार्तण्डम् ।
सीतामानसहंसं रामं राजीवलोचनं वन्दे ॥ १३ ॥

अतन्द्रितचमूपतिप्रहितहस्तमस्यीकृत-
प्रणीतमणिपादुकं किमिति चाकुलान्त पुरम् ।
अवाहनपरिचर्यं पतगराजमारोहतः
करिप्रवरद्वृंहिते भगवत स्थिरायै नमः ॥ १४ ॥

निर्याता मुरवेरिणश्चरणतो गङ्गेति पाणे कुधा
निर्यान्तीमिव निर्मलामसिलतां वन्दे कलिन्दात्मजाम् ।
दृष्ट्वा यत्करदष्टकम्बुमहिनाम्हृदः शशीति भ्रमा-
न्निर्धारापरिविम्बित कमलभूः स्नातीव नाभीगत ॥ १५ ॥

e Kumārila Bhaṭṭa s

Tantravārttika

h Subhāsitāvalī, ७

f Kālidāsa s Raghuvams'a

g Subhāsitāvalī, ५

प्रणौमि कृष्णद्वारमणिघण्टाविभूषिताम् ।

कविलोककुटुम्बस्य कामधेनुं सरस्वतीम् ॥ १६ ॥

करवदरसदृशमखिलं भुवन्तलं यत्प्रसादतः कवयः ।

पश्यन्ति सूक्ष्मतयः सा जयति सरस्वती देवी' ॥ १७ ॥

ध्वनिर्वर्ण' पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम् ।

यस्याः सूक्ष्मादिभेदेन वाग्देवीं तामुपास्महे' ॥ १८ ॥

नमामि यामिनीनाथलेखालं कृतकुन्तलाम् ।

भवानीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम्' ॥ १९ ॥

नमामि सर्वलोकानां जननीमब्जसंभयाम् ।

श्रियमुन्निव्रपद्माक्षीं विष्णुवक्ष स्थले स्थिताम् ॥ २० ॥

लक्ष्मीं क्षीरसमुद्रराजतनयां श्रीरङ्गधामेश्वरीं

दासीभूतसमस्तदेवयनितां लोकेकडीपाङ्कुराम् ।

श्रीमन्मन्दकटाक्षलब्धधिभवव्रत्तेन्द्रगङ्गाधरां

त्वां त्रैलोक्यकुटुम्बिनीं सरसिजां वन्दे मुकुन्वप्रियाम् ॥ २१ ॥

रविमावसते सतां क्रिययि सुधया तर्पयते सुरान्पितृन् ।

तमसां निशि मूर्च्छतां निहन्त्रे हरचूडानिहितात्मने नमस्ते' ॥ २२ ॥

वन्दे चान्द्रमर्सी कलां पुरभिद' कोटीरभागीरथी-

भोगावर्तजपानुवर्तनदशासम्पत्प्रियम्बुश्रियम् ।

तस्यैवाङ्गुलिपल्लये मृगशिंशु [धावन् ?] वलत्कन्धरं ।

शङ्के वाञ्छति लाञ्छनत्वविधया यन्मध्यमध्यासितुम् ॥ २३ ॥

कान्ताकटाक्षवपुषे नमः कुसुमधन्वने ।

जायते येन सच्छायो विरहोऽपि भवद्भुम ॥ २४ ॥

कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान् यो जने जने ।

जनेऽऽस्वत्तर्पयित्वा तस्यै कुसुमधन्वने' ॥ २५ ॥

पणमह पणअप्पकुविदमीरीचरणगलगपीडविम्बम् ।

दससु णहदप्पणेसु णआदसतणुधरं रुद्धम् ॥ २६ ॥

हसीव निर्मलशशाङ्ककलामृणाल-
कन्दार्थिनी सुरसरिन्नभस पपात^१ ॥ ७ ॥

द्विकालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्र विद्योतत
यत्रामुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशे स यासामभूत् ।
यस्तद्विन्दुमुप स हविषे यस्तस्य जीवातवे
बोद्धा यद्गुणमेव मन्मथरिपोस्ता पान्तु वो मूर्तय ॥ ८ ॥

च्युतामिन्द्रालिंखा रतिकलहभङ्ग च बलय
सम चञ्चीकृत्य प्रहसितमुखी शैलतनया ।
अवोचद्य पश्येत्ययत्तु स शिव सा च गिरिजा
स च ऋषिडाचन्द्रा वशनकिरणापूरिततनु^२ ॥ ९ ॥

नटनघटनाव्ययश्चण्डभ्रमङ्गमिमण्डला
भवतु भवता मृत्ये कात्यायनीरसिक प्रभु ।
यदधिकमुजा वात्यागत्या भुवि प्रसन्नोत्थिता-
ञ्चलदलदलाशङ्कामदूरयन्ति चलाचला ॥ १० ॥

उमाप्रणामसक्रान्तचरणालक्तत शशी ।
सन्धारुण इवाभाति यम्य पा [यात् स च ?] शिव ॥ ११ ॥

उपस्थास्नोरुष्ण ककुदाशिखरास्फालनकला-
रालात्कुर्वद्द्वर्वाकरकटकधूडामणिगण ।
सहाराहङ्गोरीपदकमलधृलीभरहर
कर शम्भो श्रीमन्परमभयमभ्यादिशतु व ॥ १२ ॥

सरम्भादविभाज्यमानभुवनारम्भस्य कामदुहा
वृत्तारम्भसत्सम्भ्रमेरवयवैर्ब्रह्माण्डमुद्दिन्दत ।
निर्यन्मूलविनिर्गताग्रचरणप्रोद्भासितौत्पत्ये
पायाडो बहिरम्बुधि प्रविचलत्कूर्मार्यमाण वपु ॥ १३ ॥

का त्व कामिनि जाह्नवी किमिह त भर्ता हर नन्यसा
वम्भस्य किल वेत्ति मन्मथकला जानात्यथ ते पति ।
स्वामि-सत्यमिदं नहि भियतमे सत्य कुत कामिना
इत्यत्र हरजाह्नवीगिरिसुतासजलित पातु व ॥ १४ ॥

आकुञ्चितारुणपद्मबुजकान्तिभङ्गे-
रापाटलीकृतसुवर्णसमान्तरालम् ।
आम्नायमौलिपदवीपरिमृग्यमूर्ते-
रानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ १५ ॥

अप्राकृतारभटिलोलजटाघटाभि-
रारान्निपातितविनिर्मलतारकाभिः ।
मध्येसभं बलिसुसम्भ्रममादधान-
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ १६ ॥

गौरीविहारबहुरिङ्गणमौलिगङ्गा-
भङ्गालिभङ्गजलविन्दुपरंपराभिः ।
संभाव्यमानतपनीयसमान्तराल-
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ १७ ॥

आखण्डलादिसुरमण्डलमुच्यमान-
मन्दारसङ्गमधुवाञ्छितसंस्क्रियाभिः ।
आपूर्यमाणहरिदन्तमनन्तभाव-
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ १८ ॥

गौरीविशेषजपविभ्रममात्तभूपं
भूपाभुजङ्गरवफूत्कृतिमारुतेन ।
आमृष्टभानुतुरगाननधर्मतोय-
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ १९ ॥

वक्त्रारविन्दविलसद्भ्रमरुप्रकाण्ड-
निध्वानगुम्भितदिशो गजकर्णतालम् ।
मञ्जीरदीप्तिगुणितारुणपादशोभ-
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौलेः ॥ २० ॥

गौरीरुराब्जमणितालनिनादभङ्गी-
भावानुवादिलयपाटलपादपद्मम् ।
सेवाकृताञ्जलिपदाञ्जलिमावमान (?) -
मानन्दवृत्तमवतादमृतांशुमौले ॥ २१ ॥

भूपा चेदी भुवनमधरं पुष्करं पुष्पवादी
शादीपालाः शतमखमुखाश्चन्दनदर्शनोभः ।

द्वयाम् प्रप्रा भुवनविदिता यस्य चालाधियाहा
देवः पायाज्जलाधिशरधिद्वतासार्धभीमः ॥ २१ ॥

विद्राणे द्रव्यनाथे सवितरि तरले जातशङ्के शशाङ्के
गोविन्दे मन्दगर्भे द्रवति मघयति क्लान्तकान्ती कुतान्ते ।
अघ्नत्तप्यं तुवाणे वियाते शनधृतावृदतिकामहरते
पायासः कालकृते इति कवलयन् लीलया नीलकण्ठः ॥ २३ ॥

भां भां दिक्पतय प्रयात परतः रां मुञ्चताम्भोमुचः
पातालं व्रज मोक्षिनि क्षितिधराः कुम्भि विगन्तु क्षणात् ।
घ्नन्नुत्तय दूरमात्मसदनं नायस्य नो नृत्यतः
शम्भो सदृष्टमेतदित्यवतु चः प्रोत्सारणा नान्दिनः ॥ २४ ॥

चुत्तायाल्पमुदञ्चितं तदुपरि द्यालाम्बना पाणिना
मोक्षार्थं परमो यमित्याभिहितं प्राणाय संसारिणाम् ।
अन्येनापि धृताग्निना सशपथं प्रायेण निर्धारितं
धूमद्वभ्रसभापतेरवतु नः श्रीपादपदेरुहम् ॥ २५ ॥

ध्रस्यद्वेध'करोटाभ्रमदमरधुनीमज्जदुन्मज्जदिन्दु
धुभ्यद्गलाण्डभाण्डन्यतिकरित [विलासाढ्य ?] देदिण्डपण्डम् ।
वल्गद्वामाङ्गसदस्तनघटघटनाटोपवृ यद्भुजङ्गं
भीमं भीमस्य वृत्तं हरतु विहरतः सान्ध्यमाद्यं तमो न' ॥ २६ ॥

वेधःकोटिकरंतिज्ञातिटिविलुत्रस्वलांककहोलेना-
कहोलाहतिफुहहहकगलहलाम्बकालाहलाः ।
भद्रे पश्मलयन्तु वः प्रविलसद्गुपाभुजङ्गस्फुटा
वृत्तारम्भवि नृम्भशङ्करजटाजूटच्छटाडम्बराः ॥ २७ ॥

यो विश्वत्राणभृतरतनुराषे च हरेर्यानकेतुस्यरूपं
ये संविन्दयेव नद्यः स्वयमुरगवधृदगर्गभाः पतन्ति ।
चञ्चच्चञ्चोरुत्तुण्डुदितफणिवसारवतपद्माङ्कितास्यः
पायाच्छन्दोमयोऽयं सगपतिरमलस्वर्गवर्णं सुपर्णः ॥ २८ ॥

कुर्वन् गर्वाह्लाहाक्षं सुपुषुषुषुपिति प्रस्फुरत्केसराम्बे
आरुम्याकाशमुच्चैरमररिपुपतिः भानुदण्डैर्गृहीत्वा ।
उत्तानीकृत्य शेषाभिश्चित्तनत्रमुत्तैर्दारयन् तस्य चक्षः
प्रहादाहावकारी मधुभिदवतु वः पञ्चवक्त्रो मुरारिः ॥ २९ ॥

अभ्यर्णञ्ज्वलद्दी (वं ?) तेजसि दलन्माणिक्यदीपाङ्कुरे
पारे वारिनिधेः श्रियं परिणयनारायणः पातु व. ॥ ३८ ॥

ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतघृतिमयनाम्भोरुहो नालदण्डः
क्षीर्णानीकृपदण्डः स्वदमरसरिपट्टिकाकेतुदण्डः ।
ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः
श्रेयस्त्रैविष्मस्तं वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः^१ ॥ ३९ ॥

किं छत्रं किं नु रत्नं किमु तिलकमिदं कुण्डलं कोस्तुभो वा
चक्रं वा वारिजं वेत्यमरयुवतिभि यद्वलिद्वेषिदेहे ।
ऊर्ध्वं मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे नाभिदेशे च द्रुप्तं
पायान्तद्वोऽर्कविम्बं स च दनुजरिपुर्वर्धमान ऋमेण ॥ ४० ॥

लीने श्रेत्रैकदेशे नभामि नयनयोस्तेजसि ऋषिं याते
श्वासयासोपयुक्ते मरुति जलनिधौ पायुरन्ध्रार्धपीते ।
पोत्रप्रान्तैकरोमान्तरविवरगतां मार्गते. दार्ढ्यपाणेः
कोडाकारस्य पृथ्वीमगणितविभवं वैभवं वः पुनातु^२ ॥ ४१ ॥

आकण्ठदेशं पुरुषोऽयमव्यादृतः परस्तान्मृगसार्धवैभमः ।
अद्यापि यस्मादसुरे (श्वरा ?) णां
(यिल्लम्मयन्ध्या ?) नि ग्रहाण्यभूवन् ॥ ४२ ॥

पद्ममस्तु भवतां विभूतये सूतिकाभवतमादिवेधस^३ ।
श्यामला भुजगभोगशायिनी देवता भवति यस्य दीर्घिका ॥ ४३ ॥

सर्वाङ्घ्रिभिर्भो रिपुमुन्माथिष्यन् तत्रान्तरे भक्तचचो निशम्य ।
तत्परवश्यात् ध्रुवमर्धसिंहः स्तम्भात्स पायाद्द्वि (तो ?) वृसिंहः ॥४४॥

येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतो
यो गंगां च दूधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रियः ।
यस्याहुः शाशमच्छिडरोहर इति स्तुत्यं च नामामरा^४
सोऽव्यादिसृभुजद्गहारवल्यस्त्वां सर्वदो माधवः^५ ॥ ४५ ॥

वीक्षानुमहतारतम्यविहितब्रह्मादिकीटावधि
प्राण्युत्कर्षनिकर्ष [योग ?] काथितप्राक्कर्मवैपम्ययो ।

अक्ष्णोस्ते हरदग्धमन्मथपुन.सज्जीवनैकोपधि-
लीला देवि समाहितानि तनुतात्सर्वाणि शर्वाणि नः ॥ ४६ ॥

प्रह्वप्राचीनबर्हिप्रमुखसुरवरानेककोटीरकोटि-
स्पष्टश्लिष्टेन्द्रनीलामलमणिमधुपश्रेणितुष्टं कृषीष्ट ।
श्रीपादाम्भोजयुग्मं नखमणिविलसद्रश्मि किङ्कल्कपुज्ज
शिज्जन्मज्जीरहंसीमुखरितमनिशं मङ्गलं वो भवान्या ॥ ४७ ॥

आकल्पं श्रियमातनोतु भवतामम्भोधरस्यामलं
वन्धं तज्जगतामनादिनिधनं श्रीवल्लभाख्यं मह' ।
स्वैरं यस्य मुखाम्बुजे परिलसच्छुद्धारलीलारस-
स्रोतस्युन्मदमीनविभ्रमजुपः खेलन्ति गोपीदृशः ॥ ४८ ॥

देवे वर्षति यज्ञविष्टयरुपा वज्राश्मधारानिलै
सीदद्वालपशुन्मियात्मशरण हृष्टानुकम्पी स्मयन् ।
उत्पाद्यैक करेण शैलमचलो बालोच्छिलीन्धं (?) यथा
विभ्रद्वोप्रमवान्महेन्द्रमदभित् पायात्र इन्द्रो गवाम् ॥ ४९ ॥

पीठे पीठनिपण्णवालकगले तिष्ठन्स गोपालको
यन्त्रान्तास्तिथतदुग्धभाण्डमवाभियाच्छाद्य घण्टारवम् ।
वक्त्रोपान्तकृताज्जलि कृताशिर'कम्पं पिवन्त्यः पयः
पायादागतगोपिकानयनयोर्गण्डूपफूत्कारकृत् ॥ ५० ॥

पाणी पायसभवतमाहितरसं विभ्रन्मुदा दक्षिणे
सद्ये शारदचन्द्रमण्डलनिभं हय्यङ्गवीनं दधत् ।
कण्ठे कल्पितपुण्डरीकनखमप्युद्दामदीप्ति वह-
न्देवो दिव्यदिग्मन्वरो दिशतु व सौख्यं यगोदाशिशुः ॥ ५१ ॥

वाल्मीकिस्मृतिमन्थरेण मथितः सीतारभासंभव'
सुग्रीवामरभूरुहोऽङ्गदगजः सोमित्रिचन्द्रोदयः ।
[सीतारत्न ?] मणिर्यिभीपणसर पौलस्त्यहालाहलः
श्रीरामायणदुग्धस्तिन्धुरमलो भूयात्स वः श्रेयसे ॥ ५२ ॥

पाराशर्ययचस्सरोजममलं गीतार्यगन्धोत्कटं
नानाख्यातककेसरं हरिकथासंबोधनावोधितम् ।

लोके सज्जनपदपदैरहरह पपीयमान मुदा
भूयाद्भारतपद्मकज कलिमलप्रध्वस्ति व श्रयसे ॥ ५३ ॥

कावेरीहृदयाभिरामपुलिन पुष्ये जगन्मङ्गल
चन्द्राम्भाजवतीतट परिसरे धारा समाराधिते ।
श्रीरङ्गे भुजगेन्द्रभोगशयने लक्ष्मीमटीसेवित
शैत य पुरुषोत्तम स भगवान्नारायण पातु न ॥ ५४ ॥

भाजापात्य प्रथमसुकृत भानुमत्पीत्रभाग्य
तजाऽयाध्याजनपद्मजुषा जानकीपाणिसम्पत् ।
उचुङ्क्षुश्रीनिशिचरपतेरुत्सवञ्चोलभूमे-
रुत्सङ्गस्य कनकसरित्ता [वारिपूरो ?] ऽवता न ॥ ५५ ॥

घणुषा वलभिवच्छिलावलम्बी
पदभागुत्तमभवतभावविम्बी ।
हिमधामसरस्तटावलम्बी
महिमा रक्षतु यक्षसा कुटुम्बी ॥ ५६ ॥

आयुस्त शतमस्तु रागरहित [वर्षाण्य ?] हीन पुन
पुत्रा शास्त्रसमन्विता समाधिका भवित परब्रह्मणि ।
किञ्चाराग्यमभङ्गुर धितरण धिया च सर्गात्तरा
रक्षाधीशभुजान्तरप्रणयिनीलक्ष्मीकटाक्षेक्षणात् ॥ ५७ ॥

आयुर्दीर्घमरागतामधिकलामेश्वर्यम याहत्
पुत्रान्भद्रगुणान्ददातु भवत सुत्रामतुल्यपदम् ।
पारावारसुधापयोधरतटीपाटीरपङ्काङ्कित
श्याम कामपिता पितामहपिता शपाङ्कशायी हरि ॥ ५८ ॥

का वा घापितमातनोति कल्श मातर्वदेतीरित
भूत मा स्पृश मा स्पृशति कथिता मात्रा हठात् पाणिना ।
तस्थान्तर्नवनीतमण्डममल प्राद्रत्य भूतेन मे
दत्त दत्तमिति प्रमादभरिता नृत्यन्हरि पातु घ ॥ ५९ ॥

मातर्द्रष्टि किमतदन्नलिपुट तातेन गापाय्यत
दत्स स्वादुफलं प्रयच्छति हरस्तत्त्व गृहाण स्वयम् ।
मत्रैव कथित गुह विघटयत्याकृष्य सन्ध्याञ्जलि
शम्भार्भक्षसमाधिरुद्धमनसो हासाङ्गम पातु घ ॥ ६० ॥

पायादायासखेदक्षुभितफणिफणारत्ननिर्यन्निर्य-
च्छायामायापतङ्गुतिमुदितविय [त्पद्मिनी ?] चक्रयालम् ।
अभ्रान्तभ्रान्तवृडातुहिनकरकरालोक [नीरन्ध ?] नाल-
च्छेदामोदानुधावङ्गुहिणरथस्वर्गं धूर्जटेस्ताण्डवं नः ॥ ६८ ॥

वल्गात्स्वर्गस्त्रवन्ती प्रपद्भरदर [इन्तदिग् ?] दन्तिपाङ्गि-
वित्रस्तापुष्पगन्धभ्रमणरयसमुध्वस्तसताद्रिसन्धिः ।
पातु क्षमावारभीतिप्रवणनिजवधूङ्गुप्परीरम्भजृम्भ-
ःसम्भोगस्तम्भभोगी त्रिदश... (?) ताण्डवं काण्डजं वः ॥ ६९ ॥

श्रीवेङ्कटाद्रिनिलयः कमलाकामुकः पुमान् ।
अभङ्गुरविभूतिस्ते तरङ्गयतु मङ्गलम् ॥ ७० ॥

कल्याणमायहतु वः शिवयोस्तदेकं
गात्रं यदीयमसितच्छविकण्ठमूलम् ।
वामतरेऽपि कुरुते सितभासि भाग-
प्रारब्धशैलतनयापरिणामशङ्काम् ॥ ७१ ॥

मेरुरूकेसरमुदारदिगन्तपत्र-
मामूललम्बिचलशैलशरीरनालम् ।
येनोद्भूतं कुचलयं ललना सलीलं
उत्तंसकार्यमिव पातु स वो वराहः ॥ ७२ ॥

नवं कैरालेपं कलयति धरित्री व्यपभया-
न्न मुक्तास्तामन्विच्छःयुरगनगरभ्रंशभयतः ।
न दत्ते ब्रह्माण्डस्फुटनभयतो घर्घररवं
वराहः संरम्भाद्दिशतु तव सौख्यं त्वविकलम् ॥ ७३ ॥

पृष्ठभ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूयने-
निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः ।
यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्द्वैलाच्छलेनाम्भसां
यातायातमहर्निशं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ ७४ ॥

कालिन्दीपुलिनोदरेषु मुसली यावद्गतः क्रीडितुं
तावत्कर्तुरितं पयः पिव हरे रधिष्यते ते शिखा ।

z. Upreksāvallabha, cf. Sūktimuktāvalī, 19.

a. Sūktimuktāvalī, II. 69.

इत्थं बालतया प्रतारणवशः श्रुत्वा यशोदागिरः
पायाद्भः स शिखां करेण विवृशन्शीरेऽर्धपीते हरिः^b ॥ ७५ ॥

कृष्णनाम्ब गतेन रन्तुमधुना मृद्भक्षिता स्वच्छया
सत्यं कृष्ण क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् ।
व्यादेहीति विदारिते शिशुमुखे हृष्टा समस्तं जग-
न्माता यस्य जगाम विस्मयवशं पायात्स वः केशवः^c ॥ ७६ ॥

अङ्गुल्या क कयाटं प्रहरति कुटिलो माधवः किं वसन्तो
नो चरुं किं कुलालो नहि धरणिधरः किं द्विजिह्वः फणीन्द्रः ।
नाहं घोराहिमर्दी त्वमसि खगपतिर्नो हरिः किं कर्षीन्द्रः
इत्येवं गोपकन्याप्रतिवचनजडः पातु वः पद्मनाभ^d ॥ ७७ ॥

कस्त्यं शूली प्रविश भिषजां येस्म वैद्यं न जाने
स्थाणुर्वाले न वदति तरुर्नालकण्ठः प्रमुग्धे ।
केकामिकां वद त्वं पशुपतिरबले नैव हृष्टे विपाणे
इत्येवं शैलकन्याप्रतिवचनजड पातु व पार्वतीशः ॥ ७८ ॥

योपा का सा [नि ?] जयं तव शिरसि जटामौलिवासा मणिस्र-
क्कामारे काबलामाहर हृदयिते कामिनी का रतिश्च ।
शुभ्रा चाग्देवतेयं वद वद शठ दयिता वस्मि सत्यं त्वमेवे-
त्युक्तिप्रत्युक्तिमाला वितरतु शिवयोर्व्यः सुभृतिं चिरायु ॥ ७९ ॥

धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं नु नमितदस्या
नमिवास्थास्तेदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः ।
नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दु-
देव्या निद्रोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाक्यमन्याद्विभोने^e ॥ ८० ॥

भिक्षार्थीशः क यात सुतनु बलमते ताण्डवं कुत्र भद्रे
मन्यं वृन्दावनान्ते किमुत मृगशिशुर्न जाने वराहः ।
बाले कश्चिन्न नष्टे जरठवृषपतिर्गोप एवात्र वेत्ता
प्रीडावाक्यं तदतञ्जलनिधितिमन्कन्ययोः प्रायतां नः ॥ ८१ ॥

पायाद्भजन्द्रवदन स इमां त्रिलोकीं यस्याऽन्तन गगनं महता करेण ।
मूलायसक्तसिगदन्ताविसाङ्गरेण नालायितं तपनविम्बसरोरुहस्य^f ॥ ८२ ॥

b Līlāsūkā s Kṛṣṇakarnāmṛta, II, 60,

c Kṛṣṇakarnāmṛta, II 64

d Ibid. III 105.

e Mudrārākṣasa,

f Subhāṣṭāśah, 80, II 45

युष्माकमन्वरमणे प्रथमे मयूखास्त मङ्गल विदधतूदयरागभाज ।
 कुर्वन्ति ये दिवसजन्ममहोत्सवेषु सिन्दूरपाटलमुखीरिव दिक्पुरन्धी ९
 ॥ ८३ ॥

शृङ्गारी गिरिजानन सकरुणा रत्या प्रवीर स्मरे
 बीभत्सोऽस्थिभिरुत्फणी च भयकृन्मूर्त्याद्भुतस्तुङ्गया ।
 रौद्रो दक्षत्रिमर्दन च हसकृच्चन्न प्रशान्तश्चिरा-
 दित्थ सर्वरसाश्रय पशुपतिर्भूयात्सता भूतय ॥ ८४ ॥

[हस्तेनैव ?] विदार्य वक्त्रकुहरादुद्यत्फणान्प्राप्तुक
 तर्जन्या विपकर्षुरास्तत इत सस्पृश्य दन्ताङ्कुरान् ।
 एक त्रीणि नवाष्ट सप्त षडिति प्रभवस्तस्यग्याम्मा
 वाच ऋञ्चरिषो शिशुवदिकला श्रयांसि पूष्णन्तु व ॥ ८५ ॥

भद्र ध प्रसुर्वात दत्तदनुजस्वच्छन्दवर्दीकृत-
 च्छन्द स्थमविधित्सया रचितवान्मात्स्य वपुर्माधव ।
 सरम्भोत्पतनोन्नमस्त्रिजशिर सङ्घट्टनिर्मिन्नः ॥
 यश्च विहतिं बहिर्जलनिधावूर्ध्वाण्डभीत्यागत (?) ॥ ८६ ॥

कूटस्थ कुशल तनोतु भयता कूर्मं पङ्क्तिस्तुशि
 व्यात दुष्कृतिकर्दमे जलनिधावुत्तारक पेतुपाम् (?) ।
 मन्थक्षोणिधर पयोधिदयने यःपृष्ठमारोपित-
 स्तत्काटि-यकृत यथापरवदा प्रायण पार्थाङ्गमत् ॥ ८७ ॥

एकीभूतसमस्तवारिधिपय प्राग्भारभारालस
 क्षाणीक्षेमविधानदक्षिणमहात्साहो वरातोऽस्तु व ।
 कल्पापायघनाघनध्वनिशिर कुट्टाकघाणारव-
 भ्रष्ट्राखण्डलवैरिवर्गगरिमा निर्ददविच्छिन्नतय ॥ ८८ ॥

आतङ्गेष्वयमङ्कुरस्तु भवतामासन्नवर्ता भद्र-
 दापन्माचनकर्मठ प्रणमतामाश्चर्यरुण्डीरव ।
 यत्प्रादुर्भवन्न धन्यजठरा लाकस्य मातु श्रिय
 श्वश्रुभावमराप कापि भवत स्थृणासुराणा रिपु ॥ ८९ ॥

नाथस्थप पितु सतोऽपि जगता मानुष्यमातन्वत
 पाद पातकभञ्जनाय भद्रतामहाय सन्नह्यतु ।
 यत्रार्जितमभ्युपग्नजनुपा दयन गीरीपते-
 माली खेलनि मालतीविराचिता मालव मालन्दुना ॥ ९० ॥

ओत्सुक्येन कृतवरा सहभुवा व्यावर्तमाना द्विया
 तैस्तेर्वन्धुवधूजनस्य वचनेर्नीताभिमुख्य पुन ।
 दृष्ट्वाग्ने धवमात्तसाध्वसरसा गीरी नवे सङ्गमे
 सरोहत्पुलका हरेण हसता श्लिष्टा शिवायास्तु व । १८ ॥

पादाग्रस्थितया मुहु स्तनभरेणानीतया नम्रता
 शम्भो सस्पृहलाचनत्रयपथ यान् या तदाराधने ।
 ह्रीमत्या शिरसीहित सपुलकस्वेशोद्गमोऽकम्पया
 विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलिर्गिरिजया क्षितोऽन्तरे पातु व । १९ ॥

क्रोधेद्धै दृष्टिपतिस्त्रिभिरुपशमिता बह्वयोऽमी त्रयोऽपि
 त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपलगणहृतोष्णीषपट्टा पतन्ति ।
 दक्ष स्तोत्रस्य पत्नी विलपति करुण विदुत चापि देवै
 शसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु देव्य शिवो व ॥ २० ॥

तैस्ते पर्वतधारणप्रभृतिभिस्त्रलाक्यजीवातुभि
 विस्मेराणि जगन्ति यस्य चरितैराम्रडितर्फीडितै ।
 तस्याभीरवयस्यताप्रकटित सौलभ्यमाविभ्रत
 कसारैरवतसयामि चरणौ ससारविध्वंसिनो ॥ २०१ ॥

धर्मारण्यजलागमस्तदितरारण्यस्य दावानल
 कल्की केटभमर्दन स भवतामिष्टाय सञ्चेष्टताम् ।
 यन्निस्त्रिशानि कृत्तदस्युरुधिरस्रोतस्तरङ्गावलि-
 स्फारस्फारनभीरुणापि कलिना कालन लीन क्वचित् ॥ २०२ ॥

कोदण्डकोटिविवेशितबाहुदण्ड-
 माखण्डलाद्यमरपातितपुष्पवर्षम् ।
 आयोधनक्षितिरज परिधूसराङ्ग
 अज्यात्स्थित रघुपतेरवसन्नशत्रो ॥ २०३ ॥

यद्रावणद्विगुणानिस्सृतवञ्चपिण्ड-
 रुच्चावचानि शिखराण्यपतन्सुमरो ।
 तस्योत्तमाङ्गनिकरोद्धरणप्रवीणो
 रामो हरत्यनुदिन तव दुष्कृतानि ॥ २०४ ॥

मूले चूतमहीरुहस्य निवसन्मूलं जगत्सम्पदां
मोहापायरसायनं प्रणमतां मुग्धेन्दुचूडामणिः ।
कामाक्षीकठिनस्तनाङ्कितवपुर्व्याख्यातकामागमः
कल्याणं भवतां करोतु भगवान्काञ्चीपुरीनायकः ॥ १०५ ॥

जम्भारातीभकुम्भोद्भवमिव दधतः सान्द्रासिन्दूररेणुं
रक्तैः सिकता इवैधिरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य ।
आयान्त्या तुल्यकालं कमलवनरुचेवारुणा वो विभूत्यै
भूयासुर्भासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीयाः ॥ १०६ ॥

भक्तिप्रद्वाय दातु मुकुलपुटकुटीकोदरकोडलीनां
लक्ष्मीमाक्रन्दुकामा इव कमलवनेत्पादनं कुर्वते ये ।
कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्याः
कल्याणं वः क्रियासु किसलयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ १०७ ॥

गर्भेष्वम्भोरुहाणां शिखरिषु च शिताग्रेषु तुल्यं पतन्तः
प्रारम्भे यास्यस्याप्युपरतिसमये त्रैकरूपास्तथैव ।
निष्पर्यायं प्रवृत्तास्त्रिभुवनभवननाङ्गे पान्तु युष्मा-
नूष्माणं सन्तताध्यश्रमजामिव भृशं विभ्रतो व्रध्नपादाः ॥ १०८ ॥

प्रभ्रश्यःयुत्तरियत्विविपि तमासि समुद्रीश्य वीतावृतीन्द्रा-
गजन्तूस्तन्तून्यथा धानतनु वितनुते तिग्मरोचिर्मरीचीन् ।
ते सान्द्राभूय सद्यः क्रमविशददशाशादशालीविशालं
शश्वत्सम्पादयन्तोऽम्बरममलमलं मङ्गलं वो विशन्तु ॥ १०९ ॥

न्यक्कर्वन्नोपधीरो मुपितरुचि शुचेवोपधीः प्रोपिताभा
भास्वद्वायोद्गतेन प्रथममिव कृताभ्युद्गतिः पावकेन ।
पक्षच्छेदव्रणासृक्कृत इव दृपदो दर्शयन्प्रातरद्रेः
आताम्रस्तीव्रभानोरनभिमतनुदे स्ताद्गमस्त्युद्गमो वः ॥ ११० ॥

शीर्णघ्राणाङ्घ्रिपाणिन्घृणिभिरपधनेर्धर्घराज्यक्तघोपा-
न्दीर्घाघ्रातानधीधै पुनरपि घटय-येक उल्लाघयन्यः ।
धर्माशोस्तस्य वोऽन्तर्द्रिगुणधनघृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्ते-
र्दत्ताध्याः सिद्धसंघेर्विदधतु घृणयः शीघ्रमंहोविघातम् ॥ १११ ॥

विभ्राणा वामनत्व प्रथममथ तथैवाशय प्राशवो य
क्रान्ताकाशान्तरालास्तदनु दश दिश पूरयन्तस्ततोऽपि ।
ध्वान्तादाच्छिद्य द्यद्विष इव बलिनो विश्वमाश्वस्तुवाना
कृच्छाण्युच्ययत्लोपसितहरयो हारिदश्वा हरन्तु ॥ ११० ॥

उदाटनारुणिम्ना विदधति बहुल यऽरुणस्यारुणत्व
मूर्धाद्धृतो खलीनक्षतरुधिररुचा य रथाशाननपु ।
शीलाना शेखरत्व श्रिताशिखरिशिखास्तन्वते य दिशन्तु
मेहन्त से सराशा खचितदिनमुखास्ते मयूखा सुख च ॥ ११३ ॥

दत्तानन्दा प्रजाना समुचितसमयाकृष्टसृष्टिं पयोभि
पूर्वाद्धि विप्रकीर्णा दिशि दिशि विरमत्यह्नि सहारभाज ।
दीप्ताशोर्दीर्घदु खमभवभवभवयोदन्वदुत्तारनाव
गाया य पावनाना परमपरिमिता प्रीतिमुपादयन्तु ॥ ११४ ॥

बन्धध्रुसैकेतु शिरसि नतिवशावद्धसन्ध्याञ्जलीना
लोकाना य प्रथाध विदधति विपुलाम्भाजपण्डाशयव ।
युष्माक ते स्वचित्तप्रथिमपृथुतरप्रार्थनाकल्पवृक्षा
कल्पन्ता निर्धिकल्प दिनकरकिरणा केतव कल्मषस्य ॥ ११५ ॥

॥ त्रिप्रशंसा पद्धतिः ॥ ५ ॥

ब्राह्मणा जायमाना हि पृथिव्यामधिजायत ।
ईश्वर सर्वभूताना धर्मकोशस्य गुप्तये ॥ १ ॥

स्वमय ब्राह्मणा भुङ्क्ते स्व वस्त स्व ददाति च ।
आदृशस्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जत हीतर जना ॥ २ ॥

हालाहलाक्षपि त्रिपाद्ब्रह्मस्य विषमुच्यत ।
विषमकाकिन इन्ति ब्रह्मस्य पुत्रपात्रकम् ॥ ३ ॥

ब्राह्मणानां गवां भव कुलमक द्विधा कृतम् ।
एकश्च मन्त्रास्तिष्ठन्ति इविरन्यश्च तिष्ठति ॥ ४ ॥

देवार्थी जगन्मय मन्थार्थीने तु देवतम् ।
तन्मन्त्रं ब्राह्मणार्थीन ब्राह्मणा देवतं मद्म ॥ ५ ॥

गतश्रीर्गणकान्द्वष्टि गतायुश्च चिकित्सकम् ।
गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मण द्वष्टि भारत ॥ ६ ॥

न स्कन्दत न व्यथत न विनश्यति कर्हिचित् ।
वरिष्ठमग्निहोत्रभ्या यद्ब्राह्मणस्य मुखं हृतम् ॥ ७ ॥

यस्यास्यन सदाभ्रन्ति हृदयानि त्रिदिवीकसः ।
कयानि चिय पितरं किं भूतमधिकं तत ॥ ८ ॥

अविद्या वा सप्रिद्यो वा ब्राह्मणो देयत महत् ।
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्देयत महत् ॥ ९ ॥

तपस्तन्वाप्तुजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान्वदगुप्तयः ।
तृप्तं यर्थं पितृदवानां धर्मभरक्षणाय च ॥ १० ॥

ब्राह्मणा कस्य वक्तव्या कस्य वा च्छन्दश्चीरणः ।
शुणेरव वसन्त्यत कामगा पक्षिणो यथा ॥ ११ ॥

सत्यं दमस्तपा दानमर्हिसेन्द्रियनिग्रहः ।
दृश्यन्त यत्र राजन्द्रं स ब्राह्मण उदाहृत ॥ १२ ॥

अहिंसानिरता नि य जुद्धानां जातवदसि ।
स्वदारनिरता दान्त सर्वब्राह्मण उच्यत ॥ १३ ॥

शमप्रधानपु तपाधनपु गृहं हि दाहात्मकमस्ति तजः ।
स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतजाभिभवाद्ब्रमन्ति ॥ १४ ॥

ब्रह्मस्वादानपुष्पानि बाह्नानि महान् यपि ।
नाशमायान्ति सद्वाणि शरन्मघाश्चाम्बर ॥ १५ ॥

ब्रह्मस्य प्रणयाद्भुक्तं दहत्यासप्तमं कुलम् ।
विष्मण तु यद्भुक्तं दश पूर्वान्दशापरान् ॥ १६ ॥

यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्वयता कर्मभिराचरन्ति ।
तुष्टपु तुष्टा सततं भवन्ति प्रत्यक्षद्वयपु पराक्षद्वया ॥ १७ ॥

o Manu

This and the following general references to sources are taken from the *Sukriratnahara* (Trivandrum Sanskrit Series 1938)

+ Kalidasa's Sakuntala

मन्त्राः कृष्णाजिनं दर्भाः ब्राह्मणा हविरग्नयः ।

अयातयामान्येतानि प्रयोज्यानि पुनः पुनः ॥ १८ ॥

समस्तसम्पत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ।

अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसव ॥ १९ ॥

आपत्कुलध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थापिणकामधेनवः ।

समस्ततीर्थाम्बुपवित्रमूर्तयो रक्षन्तु मां ब्राह्मणपादपांसव ॥ २० ॥

अज्ञानध्वान्तदुर्लक्षविषयाघटसंकटे ।

व्रजन्भवबिले वीपं द्विजसंघं भजेत्सुधीः ॥ २१ ॥

मात्सर्याद्भिः वृथा द्वेषाद्विजसंघं हि यस्त्यजेत् ।

सन्मार्गदर्शनं मूढः स हन्यात्स्ये तु चक्षुषी ॥ २२ ॥

द्विजसङ्गं कथं जह्याममृतास्वादस फलम् ?

खलसङ्गं कथं कुर्या भवाग्न्युद्दीपनानिलम् ॥ २३ ॥

विष्णोः सर्वमयस्यापि प्रधानास्तनवो द्विजाः ।

कथं जन्म वृथा कुर्या त्यक्त्वा तैः सङ्गतिं गुरो ॥ २४ ॥

गोब्राह्मणाः परं दैवं हृद्यमन्त्रात्मका यतः ।

विष्णुशक्तिस्तदाधारा समस्तजगदाश्रया ॥ २५ ॥

सर्वदैवोपजीव्यन्ति यदिष्टा दैवयोनयः ।

देवानामपि देवेभ्यस्तेभ्यः को न नमेद्बुध ॥ २६ ॥

जगद्रथस्या

॥ वेदप्रशंसापद्धतिः ॥६॥

वेदस्वीकरणं पूर्णं विचारोऽभ्यसनं जपः ।

तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ १ ॥

योऽनधीत्य द्विजो वेदानन्धः कुरुते भ्रमम् ।

स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ २ ॥

* The manuscript breaks off here. Only the Saṅgraha is followed up to Dambha-paddhati in the text.

अनभ्यासन वेदानामाचारस्य च लड्डुन्नात् ।
आलस्यादन्नदापाद्य मृत्युविमोहं जिघांसति ॥ ३ ॥

शातय^१ सर्ववेगार्यो वेदानां कर्मसिद्धये ।
पाठमात्रावमार्या तु पङ्के गीरिव सीदति ॥ ४ ॥

॥ हितोपदेशपद्धतिः ॥ ७ ॥

अशनस्य क्षय दृष्ट्वा यत्कीरुस्य च यंधनम् ।
अग्रभ्य दिग्गस कुर्याद्दानाध्ययनकर्मभि ॥ १ ॥

यदीच्छसि यशीकर्तुं जगदेकन कर्मणा ।
परापरादसस्येम्यो गाश्चरन्तीर्निवारय ॥ २ ॥

चिन्तनीया हि विपदामादायव प्रतिश्रिया ।
न कृपग्नन युक्त प्रदीप्ति वदिता गृह ॥ ३ ॥

सय त्रयात्प्रिय त्रयात्त्र वयात्स यमप्रियम् ।
प्रिय च नानृत त्रयादेप धर्म सनातन ॥ ४ ॥

दरिद्रान् भर कीन्तय न समृद्धान् कदाचन ।
व्याधितस्यैपध पथ्य नीरागस्य किमीपधि ॥ ५ ॥

दान वित्तादृत वाच कीर्तिधर्मा तथायुष ।
परापकरण कायादसारात्सारमुद्धरत् ॥ ६ ॥

नित्य कापात्तपो रक्षेच्छिष्य रक्षद्य मत्सरात् ।
विद्या मानाप्रमानाभ्यामात्मान च प्रमादत ॥ ७ ॥

अल दानन विप्रेन्द्र यजनाध्ययनेन वा ।
इद तन्वर्गसोपानममल यत्प्रिय वच ॥ ८ ॥

प्रियवाक्यप्रदानन सर्वं तुव्यन्ति जन्तव ।
तस्मात्तदेव वक्तव्य वचन का दरिद्रता ॥ ९ ॥

सम्पदा जलतरङ्गविलाला यीवन त्रिचतुराणि दिनानि ।
शारदाभ्रपरिपेलवमायु कि धने परहितानि क्षुरुध्वम् ॥ १० ॥

॥ आचारपद्धतिः ॥ ८ ॥

आचाराहभतं ह्यौराचारादीप्सिताः प्रजाः ।
 आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ १ ॥
 वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्विज्ञमेति च याति च ।
 अक्षीणो विज्ञतः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ २ ॥
 न जातिर्न कुलं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम् ।
 कारणानि द्विजत्यस्य वृत्तमेव हि कारणम् ॥ ३ ॥

॥ अनाचारपद्धतिः ॥ ९ ॥

कपाले यद्रदापः स्युः श्वहतौ वा यथा पयः ।
 आश्रयस्थानदोषेण वृत्तहीने तथा श्रुतम् ॥ १ ॥
 ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुशास्त्रातिलङ्घिनः ।
 अधर्मज्ञा गताचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥ २ ॥

॥ धर्मपद्धतिः ॥ १० ॥

धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा स्मृतो वा कथितोऽपि वा ।
 संमोदितो वा राजेन्द्र पुनाति पुरुषं सदा ॥ १ ॥
 यस्य धर्मविहीनानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
 स लोहकारभस्त्रेय श्वसनेऽपि न जीवति ॥ २ ॥
 नाच्छादयति कोपीनं न देशमशकापहम् ।
 शुनः पृच्छमिवैव्यर्थं पाद्विण्णं धर्मवर्जितम् ॥ ३ ॥

॥ अधर्मपद्धतिः ॥ ११ ॥

अधर्मेणधते तावत्ततो भद्राणि पश्यति ॥
 ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ १ ॥

१ ना - S₁.२ धर्मार्थ - S₁; ३ कु^० - S₁.

एक पापानि कुरुते फल भुङ्क्ते महाजन ।
भोक्तारस्तत्र मुच्यन्ते कर्ता दीपेण लिप्यते ॥ २ ॥^s
शारीरि कर्मदोषैश्च याति स्याद्यरता नर ।
वाचिके पक्षिमृगता मानसैरन्यजातिताम् ॥ ३ ॥^t

॥ सत्यपद्धति ॥ १२ ॥

न^१ तथ्यवचन सत्य^२ नातथ्यवचन मृषा ।
यद्भूतार्तिमयन्ते तत्सत्यमितरन्मृषा ॥ १ ॥
न नर्मयुक्त ह्यवृत हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाल ।
प्राणायथ सर्वधनापहारे पञ्चावृतान्याह्वरपातकानि ॥ २ ॥

असत्यपद्धतिः ॥ १३ ॥

पञ्च पद्मवृते हन्ति दश हन्ति गवावृते ।
शतमस्वावृत हन्ति महस्र पुरुषावृत ॥ १ ॥
हन्ति जातानजाताश्च हिरण्यायंऽवृत वदन् ।
सव भूम्यवृत हन्ति मा स्म भूम्यवृत यद ॥ २ ॥

दानपद्धतिः ॥ १४ ॥

शतषु जायते शूर सहस्रषु च पण्डित ।
वक्ता शतसहस्रषु दाता भवति वा न वा ॥ १ ॥
आयासशतलब्धस्य प्राणम्याऽपि गरीयस ।
गतिरकैव वित्तस्य दान शपा विपत्तय ॥ २ ॥
कुल शील श्रुत शायं सर्वमतन्न गण्यत ।
दुवृत्ते वा सुवृत्त वा जनो दातरि रज्यत ॥ ३ ॥^u

१ सत्यवचनम्-S₁ ४ °तत्त्व°-S₁

१ वदन् S₁ २ °भूय -S₁

s Mahabharata

t Manu

u Mahabharata v Pamcatantra w Canakya

यस्यान्नपानपुष्टाङ्गः कुरुते धर्मसञ्चयम् ।
अन्नस्य दातुस्तस्यार्थं कर्तुंश्चार्थं न संशयः ॥ ४ ॥

दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव दर्शितः ।
एकस्य गच्छताधस्तादुपर्यन्यस्य तिष्ठता ॥ ५ ॥^१

दुर्भिक्षे चान्नदातारं सुभिक्षे च हिरण्यदम् ।
भये चाभयदातारं स्वर्गेऽपि बहुमन्यते ॥ ६ ॥^२

आक्रम्य यद्विजैर्भुङ्क्ते परिक्षीणिश्च वन्धुभिः ।
गोभिश्च नरशार्दूल राजसूयाद्विशिष्यते ॥ ७ ॥

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरं यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥ ८ ॥

दानं भोगो नाशस्तिष्ठो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ ९ ॥

अतिसाहसमतिदुष्करमःयाश्चर्यं च दानमर्थानाम् ।
यो हि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि ॥ १० ॥^३

देशः कालः पात्रं वितरति वित्तस्य कमपि महिमानम् ।
अद्धितले शुक्तिपुटे स्नातं घनतोयमेति मणिभाचम् ॥ ११ ॥^४

दानं यत्प्रथमोपकारिणु न तन्न्यूनस्तु तैराप्यते
दीने याचनमूल्यमेव दयिते तर्कं न रागास्पदम् ।
पात्रे यत्फलविस्तरप्रियतया तद्दार्धुपिक्रयं न किं
तद्दानं यदुपेत्य निष्प्रणयिनि क्षीणे जने दीयते ॥ १२ ॥

विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
आतुरस्य भिषक् मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ १३ ॥

॥ अदानपद्धतिः ॥ १५ ॥

वात्यातिपातसिकताचयशर्कराङ्गः कण्ठावसन्नतशयनस्थनृणावलीकः ।
निर्मासतागडुलमात्मन एव जानुमालिङ्ग्य शेत इति यत्तदुशान्त्यदानात् ॥ १ ॥

१ ° न्येन - S₁ .

१ योऽपि-S₁. २ तन्न्यायस्तु-S₁. ३. °ते-S₁. ४. °दु°-S. १
x. Brhatkathā y. Mahābhārata. z. Kalāvīlāsa.

यत्सारमेयरसनापरिलीढशिष्ट-

मल्पं कदम्बमनिशं क्षुधितः कपाले ।

आलेढि सान्द्रमलदिग्धनखाङ्गुलीभिः

स्थूलोपलोत्करतुषं तदुशन्त्यदानात् ॥ २ ॥

॥ तयःपद्धतिः ॥ १६ ॥

अहिंसा सःयवचनमावृशंस्यं क्षमो घृणा ।

एतत्तपो विदुर्धारा न शरीरस्य शोषणम् ॥ १ ॥

वनेऽपि द्रोणा प्रभ्रन्ति रामिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ २ ॥^a

॥ अहिंसापद्धतिः ॥ १७ ॥

सर्ववेदाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।

सर्वयज्ञफलं चैव नैव तुल्यमहिंसया ॥ १ ॥

अहिंसानिरता नित्यं वन्दनीयाः प्रयत्नतः ।

तेरेव धार्यते नित्यं चराचरमिदं जगत् ॥ २ ॥

एकान्तशीलस्य हृदयतस्य

पञ्चेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मयोगे हृदयमानसस्य

मोक्षी यथा नित्यमहिंसकस्य ॥ ३ ॥

॥ क्षमापद्धतिः ॥ १८ ॥

भ्रमो न चाचां शिरसो न तूदनं

न चित्ततापो न तनोयिमर्दः ।

न चापि हिंसादिरनर्थयोगः

स्नाध्या परं क्रोधजयं क्षमेका ॥ १ ॥

a. ascribed to Kālidāsa in Sūktiratnahāra (TSS, p. 261).

कुद्वे स्मेरमुखावधारणमथो द्विष्टे प्रस्तादक्रमो
 व्यामोशे कुशलोक्तिराःमदुरितच्छेदोत्सवस्ताडने ।
 धिग्जन्तोरजितात्मनोऽस्य महतो देवादपेता विप-
 दुर्वारतिदयारसार्द्रमनस क्रोधस्य कुत्रोदय ॥ १८ ॥

एक क्षमावतो दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।
 यदेन क्षमया युक्तमशक्त मन्यते जन ॥ ३ ॥

॥ दयापद्धतिः ॥ १९ ॥

कामधेनुधराङ्गीना दातार सुलभा भुवि ।
 दुर्लभ पुरुषो लोके सर्वभूतदयापर ॥ १ ॥
 फलाभिलाषोपहतान्तरात्मा प्रतीक्षते पात्रविशेषमेव ।
 कृपालुकस्त्वर्थितयैव तुष्ट प्रवर्तते दीनजनेषु दातुम् ॥ २ ॥^b

॥ दमपद्धतिः ॥ २० ॥

दम नैश्रेयस प्राहुर्वृद्धा निश्चयदर्शिन ।
 ब्राह्मणस्य विशेपेण दमो धर्म सनातन ॥ १ ॥

॥ शीलपद्धतिः ॥ २१ ॥

विद्याभ्यास सर्गभूतानुकम्पा प्राण्यद्रोह सत्यवाङ्गी प्रमाद ।
 शौचाचारो देयताभक्तियुक्त्वा शील शश्वत्पालनीय बुधानाम् ॥ १ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषण चतुरता शौर्यस्य वाकसयमो
 रूपस्योपशम श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्यय ।
 अक्रोधस्तपस क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्याजिता
 सर्वेषामपि सर्वसाधनमिदं शील पर भूषणम् ॥ २ ॥

वद्विस्तस्य जलायते जलनिधि कुल्यायते तत्क्षणात्
 मेरु स्वल्पशिलायते मृगपति सद्य कुरङ्गायते ।
 व्यालो माल्यगुणायत विपरस पयिूपवर्षयिते
 यस्याङ्गेऽखिललोकयत्नमतम शील समुन्मीलति ॥ ३ ॥

१ ० ती-S₁

२ हेम^०-S₁

b Mahabharata.

सर्वे कङ्कणकेयूरकुण्डलप्रतिमा गुणाः ।
शीलं चाकृत्रिमं लोके लावण्यमिव भूषणम् ॥ ४ ॥
विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः ।
परलोकधनं धर्मः शीलं च निखिलं धनम् ॥ ५ ॥

॥ गृहस्थधर्मपद्धतिः ॥ २२ ॥

अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकम्पनम् ।
शमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उच्यते ॥ १ ॥
दूरादतिथयो यस्य गृहमायान्ति निर्वृताः ।
गृहस्थः स तु विज्ञेयः शेषास्तु गृहरक्षिण ॥ २ ॥^०

चत्वारस्तु तात गृहे वसन्तु
श्रियाभियुक्तस्य गृहस्थधर्मे ।
श्रान्तो ज्ञातिरवसन्नः कुलीन
सखा दरिद्रो भगिनी चानपत्या ॥ ३ ॥

स्वधर्मकर्माजितजीवितानां स्वेषु दारेषु सदा रतानाम् ।
जितेन्द्रियाणामतिथिप्रियाणां गृहेऽपि मोक्षः पुरुषोत्तमानाम् ॥ ४ ॥^०

॥ पतिपद्धतिः ॥ २३ ॥

पतिर्हि भूषणं नार्या भूषणं भूषणादपि ।
एषा विरहिता तेन भूषणार्हा न शोभते ॥ १ ॥^०

यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत तथाविधिः ।
तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निमग्ना ॥ २ ॥^०
पत्या विना जीवति या न सा जीवत्यसंशयम् ।
पत्या विना मृति श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुङ्गव ॥ ३ ॥^०

१ द० S₁ २ स्थो-S₁ ३ ०ति-S₁ ४ स्वया इति-S₁

५ ०पु-S₁

c. Mārkaṇḍeya

d Mahabhārata

f Manu

g Mahābhārata

e Rāmāyana

॥ साध्वीपद्धतिः ॥ २४ ॥

कायक्लेशेन महता पुरुषं प्राप्नुयात्फलम् ।
तत्सर्वं लभते नारी सुखेन पतिपूजया ॥ १ ॥

प्रहृष्टमानसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
भर्तुः प्रीतिकरिं या तु सा भार्याऽप्येतरा जरा ॥ २ ॥'

न गृहं गृहमियाहृगृहिणी गृहमुच्यते ।
अरण्यसदृशं ह्येतद्यत्तया रहितं सदा ॥ ३ ॥'

शुश्रूषस्व गुरुन् कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने
भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः ॥
भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी
यान्नेवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधय' ॥ ४ ॥'

॥ विद्वत्पद्धतिः ॥ २५ ॥

विद्वत्त्वं च वृत्तं च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥

प्राज्ञोऽपि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
शुण्वद्वाक्यमादत्ते हंस क्षीरमिवाम्भस्त ॥ २ ॥

प्रस्तावसदृशं वाक्यं स्वभावसदृशं प्रियम् ।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डित ॥ ३ ॥'

यत्र सूक्तं दुरुक्तं वा समं स्यान्मधुसूदन ।
न तत्र प्रलपेत्प्राज्ञो बधिरेष्विव गायनम् ? ॥ ४ ॥'

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि यन्ध्या विजानाति शुचीं प्रसववेदनाम् ॥ ५ ॥''

अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ ६ ॥'

h Daksasmṛti

: Itihāsasamuccaya

j Sākuntala.

k. Mahabhārata.

l Mahābhārata

m Nītiśāstra

n Kalāvīlāsa

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
 लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा ययेष्टम् ।
 अद्येव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
 न्याय्यात्पथो न विचलन्ति पदं महान्तः ॥ ७ ॥^०

॥ अत्रपद्धतिः ॥ २६ ॥

निर्धनश्चापि कामार्थी दरिद्रः कलहप्रियः ।
 मन्दशास्त्रो विवाहार्थी त्रिविधं भूर्वलक्षणम् ॥ १ ॥

अनाहूत सम्प्रविशत्यष्टौ बहु भापते ।
 बलयन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूर्खं चेतसम् ॥ २ ॥^०

आत्मप्रशंसितं धृष्टं दुष्टं विपद्भिर्धावकम् ।
 सर्वदोत्सिर्वतचण्डं च लोक. सत्कुरुते नरम् ॥ ३ ॥^०

नमन्ति फलिता वृक्षा नमन्ति च बुधा जना ।
 शुष्ककाष्ठानि मूर्खाश्च भिद्यन्ते न नमन्ति च ॥ ४ ॥^०

कालप्राप्तं महारानं यो न शृण्वत्यबुद्धिमान् ।
 अन्यहस्तगतं दृष्ट्वा पश्चात्स परितप्यते ॥ ५ ॥

मूर्खा न द्रष्टव्या द्रष्टव्याश्चेन्न तैस्तु सह तिष्ठेत् ।
 यदि तिष्ठेन्न कथयेद्यदि कथयेन्मूर्खवत्कथयेत् ॥ ६ ॥^०

उच्चैरुच्चरितर्ह्यं यत्किञ्चिदजानतापि पुरुषेण ।
 मूर्खा बहुमन्यन्ते विदुषामपि संशयो भवति ॥ ७ ॥

स्तब्धप्रकृतिर्लोकं बहुमानमुपैति नातिशयमर्थं ।
 स्फुटमत्रोदाहरणं पयोधरं कुवल्याक्षीणाम् ॥ ८ ॥

शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मं परोपतापेन समृद्धभावम् ।
 सुखेन विद्यां परुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये नूनमपण्डितास्ते ॥ ९ ॥

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेको
 विद्वद्भिरेव सह संवसनं द्वितीयम् ।

o Bhartrhari p Mahabhārata q Rāmāyana
 r Vyāsaśataka s Sundarapāṇḍya
^०कः S₁ १ °ड° S₁ २ °रि°-S₁ ३ द्विकतचण्ड S₁ ४ °नम -S₁

यस्यास्ति न द्वयमिदं स्फुटमेव सोऽन्धः
तस्यापमार्गचलने वद कौऽपराधः ॥ १० ॥

काव्येन मूर्खधनिनं प्रणयेन नीचं
वेद्यां श्रुतेन शत्रुशत्रुवमार्जवंत ।
इच्छन्ति ये जगति वैजयितुं विमूढाः
तेषामरण्यरुदितेन समः प्रयासः ॥ ११ ॥^१

॥ सज्जनपद्धतिः ॥ २७ ॥

सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत सद्भितिम् ।
सद्भिर्विवादं मैत्रीं च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ १ ॥^२

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चण्डालयेश्मनैः ॥ २ ॥

साधोः परुषवाक्येन न मनो याति विक्रियाम् ।
न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोत्कया ॥ ३ ॥

गुणवज्जनसंसर्गाद्याति स्वल्पोऽपि गौरवम् ।
पुष्पमालानुपद्वेण सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ ४ ॥

सत्सु कार्यवर्ता पुंसामलमेवाग्रतः स्थितिः ।
यावृत्तिरधिका सा चेत्करोत्युभयलाघवम् ॥ ५ ॥^३

सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै धृतोन्नतः^४ ।
साधोः स्तनयुगस्येव पतनं कस्य तुष्टये ॥ ६ ॥

वरं तस्करसम्बन्धः सुजनैः सह सद्गमात् ।
तस्करो हि हरत्यर्थं साधुस्तु हृदयं हरेत् ॥ ७ ॥

विद्यामत्रो धनमदस्तृतीयोऽभिजेनो मदः ।
एते मदावलितानामेत एव सतां दमाः ॥ ८ ॥^५

सन्त एव सतां नित्यमापत्तरणहेतवः ।
गजानां पद्मज्ञानां गजा इव धुरन्धराः ॥ ९ ॥^६

t. Vallabhadeva

u Mahābhārata

a. Bhoja

b Mahābhārata

c. Pañcatantra

१ रघुविन्दु-S₁ २. 'नि-S₁. ३. कृ- ४. 'तै'-S₁ ५ 'शता'-S₁

गुणः कृगोऽपि प्रथते पृथुरप्यपनीयते ।
 प्राप्य साधुरली चन्द्रः पक्षाविव सितासिती ॥ १० ॥
 काकिः सह प्रवृद्धस्य कौकिलस्य कला गिरः ।
 खलसद्वेऽपि नैप्युर्य कल्याणप्रकृतेः कुतः ॥ ११ ॥
 मुक्तामृणालसुधियां निर्मलानां निसर्गतः ।
 च्छिद्रं यदि स्यादच्छिद्रं गुणीस्तदपि^१ धीयते ॥ १२ ॥
 गुणिनो वृत्तविमला सौम्या मुक्तामयत्वत ।
 धार्यन्ते सादरं लोके हारा इव जनेर्हृदि ॥ १३ ॥
 दर्शितोत्करदानानां भद्राणां स्तम्भमुज्झताम् ।
 साधूनां सिन्धुराणां च पुरः स्तोत्रं न विद्यते ॥ १४ ॥
 साधुसन्तानभाजो हि सन्तः संश्रितनन्दनाः ।
 न ते मुञ्चन्ति पञ्चत्वेऽप्यीदार्थं स्वर्द्धमा इव ॥ १५ ॥
 कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षार्यागिनो धनिनश्च ये ।
 निष्फलान् विमुञ्चन्ति मार्गणान् सङ्करे स्थितान् ॥ १६ ॥
 दुर्जनैश्च द्विरेफेश्च भ्राम्यद्भिः सुमनोगणः ।
 आत्तगन्धोऽपि सहसा मार्दवं न विमुञ्चति ॥ १७ ॥
 सरस्यत्यस्तु लक्ष्मीर्वा किं ताभ्यां दयया विना ।
 जाते सुमनसां तापे विपादी दुर्लभः पुमान् ॥ १८ ॥
 सुजनो न याति वैरं परहितबुद्धिर्विनाशकालेऽपि ।
 छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ १९ ॥
 स्वल्पापि साधुसम्पद्भोज्या महतां न पृथ्व्यपि खलश्रीः ।
 सारसमेव पयस्तृणमपनयति न यादसां पत्यु ॥ २० ॥^d
 रागिणि नल्लिने लक्ष्मीं दिवसो विदधाति दिनकरप्रभवाम् ।
 अनवेक्षितगुणक्षोपः परोपकार सतां व्यसनम् ॥ २१ ॥^e
 धिक् धिक् सज्जनमैत्री दुर्जनसंसर्ग एव नो भवतु ।
 सज्जनवियोगकाले भवन्ति तीव्राणि दुःखानि ॥ २२ ॥^f

d Ravigupta e Bāna f Sundarapāndya ?

१ °त°-S₁ २. °पनीयते-S₁.

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्मः खादन्ति न स्वादुफलानि वृक्षाः ।
 पयोधरो न काचिदास्ति सस्यं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ २३ ॥
 भवन्ति नम्रास्तरयः फलोद्भूतैर्नवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।
 अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ २४ ॥
 उदीरिताऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः ॥
 अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्कितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ २५ ॥
 नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणनुतिभिः स्वान् गुणान् ख्यापयन्तः
 पुष्पन्तः स्वीयमर्थं सततकृतमहारम्भयन्ताः परार्थे ।
 क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरपरुपागिरो दुर्जनान्दुःखयन्तः
 सन्तश्चाश्चर्यचर्याः सद्गति बहुमताः कल्पे न स्युर्नमस्याः ॥ २६ ॥

॥ दुर्जनपद्धतिः ॥ २८ ॥

निर्माय खलजिह्वाम् सर्वप्राणहरं वृणाम् ।
 चकार किं वृथा शस्त्रविषवह्नीन् प्रजापतिः ॥ १ ॥
 यर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः ।
 श्वा मघत्युपघाताय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ २ ॥
 दुर्जनः प्रकृतिं नैति सेव्यमानोऽपि नित्यशः ।
 स्वेदनाभ्यन्नोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ३ ॥
 दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते ।
 अपानं मृत्सहस्रेण पीतं नास्यसमं भवेत् ॥ ४ ॥
 धृतेनापि हृदिस्थेन एलो न स्यात्सुशीलवान् ।
 मधुना कौटरस्थेन निम्बः किं मधुरायते ॥ ५ ॥
 सहजान्धैर्यदृशः स्वदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यघशुपः ।
 स्वगुणोद्यगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्रहणेप्यसाधवः ॥ ६ ॥
 पात्रमपात्रीकुरुते दहति गुणान् स्नेहमाशु नाशयति ।
 अमले मलं नियच्छति क्षीपज्यालेव खलमैत्री ॥ ७ ॥

g. Pāñcatantra h. Pāñcatantra i. Pratāpa-Rudra

१. क्षान्त्यैवाक्षे^१-S₁ २. श्वपुच्छराय-S₁

३. न्य^१-S₁ ४. गुण^१-S₁ ५. निघण्टे-S₁

यथा गजः परिश्रान्त' छायामाश्रित्य विश्रमेत् ।
विश्रम्य च द्रुमं हन्यात्तथा नीच स्वमाश्रयम् ॥ ८ ॥'

चारुता परदारैभ्यो धनं लोकौपतप्तये ।
प्रभुत्वं साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः ॥ ९ ॥

कुर्वते स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य एण्डनम् ।
नमः पतनशीलाय खलाय मुसलाय च ॥ १० ॥^६

शक्यो वारयितुं जलेन दहनः छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्गुशेन समदा दण्डेन योगदर्शना ।
व्याधेर्भेषजमौषधिश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैराहि
सर्वस्यौषधमस्ति तत्र विहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ११ ॥

असतामुपभोगाय दुर्जनानां विभूतयः ।
पिचुमन्दः फलाढ्योऽपि काकैरेवौषधुज्यते ॥ १२ ॥
लब्धोदयः रजजनः प्रथमं स्वजने करोति परितापम् ।
उद्गच्छन्दवदहनो जन्मभुवं दारु निर्दहति ॥ १३ ॥

श्रुतिस्मृतिभ्यां सुजनो नियम्यते
परापवादेन च मध्यमो जनः ।
कपायसंसाधितशुष्कचर्मवत्
वधेन नीचः समुपैति मार्दवम् ॥ १४ ॥'
धूम' पयोधरपदं कथमप्यवाप्य
वर्षाम्बुभि' शमयति ज्वलनस्य तेजः ।
देवादवाप्य कलुषप्रकृतिर्महत्त्वं
माय' स्ववन्धुजनमेव तिरस्करोति ॥ १५ ॥

वन्ध्यास्निन्दति दुःखितानुपहसत्यान्वाधते वान्धवान्
'श्रान् द्वेषि धनच्युतानपहसायुक्तापयत्याश्रितान् ।
गुह्यानि प्रकटीकरोति घटयत्यर्थेषु जीवाशयं
वृते शीघ्रमवाच्यमुज्झति गुणान् गृह्णाति कृपात् खलः ॥ १६ ॥

अज्ञाक्षिण्यादतीयोमाः पवना इव दुर्जना ।
गुरुनपि प्रतिक्षेप्तुं समीहन्ते क्षमाभृतः ॥ १७ ॥

1 Someśvara k. Chapphalī-deva l Bhāravi
१ 'रते-S₁ २. तद्-S₁ ३ 'शो'-S₁ ४ दारान्-S₁

द्विजेन्द्रो वा कलाढ्यो वा कामचारी भवेद्यदि ।
 नित्य निमज्जन्नप्यन्धी नान्त शुद्धो भवत्यलम् ॥ १८ ॥
 जनित्याप्युन्नते वशे भ्रष्टा केचन कण्टका ।
 कुर्युर्जनपदक्लेश साधुमार्गस्य दूपका । १९ ॥
 पुर्जनं सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते ।
 सस्कारेणापि लज्जुर्न कं सुगन्धीकरिष्यति ॥ २० ॥
 खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रतिश्रिया ।
 उपानन्मुखभङ्गो वा दूरतो वा विसर्जनम् ॥ २१ ॥
 अशनं कियदेव सम्भवेद्धनदादप्यधिकायते खल ।
 अपि चेत्ति पदक्षराणि चेदुपदेष्टुं शितिकण्ठमिच्छति ॥ २२ ॥

॥ कलिपद्धतिः ॥ २९ ॥

कलेरन्ते भविष्यन्ति नररूपेण राक्षसा ।
 मनुष्यान् भक्षयिष्यन्ति वितता न शरीरत ॥ १ ॥
 निर्धार्यां पृथिवीं निरौषधिरसा नीचा महत्त्व गता
 राजानोऽर्थपरायणा प्रतिदिनं विप्रा विकर्मस्थिता ।
 भार्या भर्तृषु बद्धयेरैरनिरता पुत्रा पितुर्दृषका
 इत्यभूतमिदं जगत्कलियुगं धर्मो वनं प्रस्थित ॥ २ ॥

॥ दम्भपद्धतिः ॥ ३० ॥

श्रुतदम्भं शमदम्भं स्नातकदम्भं समाधिदम्भञ्च ।
 नि स्पृहदम्भस्य तुलां यान्ति तु नेते शताशस्य ॥ १ ॥
 लोभं पितातिवृद्धो जननीं माया सहोदरं कूट ।
 भुक्वुटीरचना च विद्या पुत्रो दम्भस्य हुकार ॥ २ ॥
 मूर्द्धिन्दुलाञ्छितललाटभुजोदरोरु-
 कण्ठोप्रप्रुचुबुकोरुकपोलजानु ।
 चूडाग्रकर्णकटिपाणिविराजमान-
 दर्भाङ्गुर स्फुरति मूर्ते श्वैप दम्भ ॥ ३ ॥

वाताहारतया जगीद्विपधरेराश्वास्य नि.शेषितं
 ते यस्ताः पुनरभ्रतोयकणिकातीघत्रैतर्वर्हिर्मिः ।
 तेऽपि तूरचमूरुचर्मयसनेर्नीताः क्षयं लुब्धकै-
 र्दम्भस्य स्फुरितं विदन्नपि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ ४ ॥
 गद्गातुद्गतरेङ्गशीतलशिलाविन्यस्तभास्वद्वृसी-
 संविष्टाः कुशमुष्टिमण्डितमहादण्डाः करण्डोज्ज्वलाः ।
 पर्यायप्रथिताक्षसूत्रवलयप्रस्येकवीजाग्रह-
 व्ययाग्राङ्गुलयो हरन्ति धनिनां वित्तान्यहो दाम्भिकाः ॥ ५ ॥
 वेस्यावेस्मनि शीधुगन्धललनायक्त्रासवामोदैनैः
 नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवरसैरुक्षिद्रचण्डाः क्षयाः ।
 सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राताग्निहोत्रा इति
 ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्तेर्जगद्ब्रुञ्च्यते ॥ ६ ॥
 नास्माकं जननी तथोज्ज्वलकुला सच्छ्रोत्रियाणां कुले
 व्यूढा काचन कन्यका किल मया तेनास्मि ताताधिक ।
 अस्मत्स्यालकभागिनेयदयिता मिथ्याभिदास्ता तत-
 स्तत्संपर्कवशान्मया स्वगृहिणी प्रेयस्यपि प्रोज्झिता ॥ ७ ॥

॥ कर्ममशंसापद्धतिः ॥ ३१ ॥

इह यत् क्रियते कर्म परत्रैवोपभुज्यते ।
 सितकमूलस्य वृक्षस्य फले शारतासु दृश्यते ॥ १ ॥
 यथा छायातपी नित्य सुसंबद्धी निरन्तरम् ।
 तथा कर्म च कर्ता च संबद्धी सर्वजन्तुषु ॥ २ ॥
 अथां गृहे निवर्तन्ते स्मशाने मित्रवान्धवाः ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव गच्छन्तमनुगच्छति ॥ ३ ॥
 अदीर्घदर्शभिर्मुष्टैः तूरैरिन्द्रियरैरपि ।
 एसद्भिः क्रियते कर्म रुद्भिर्नृभूयते ॥ ४ ॥

o Bhallaṣa p Prabodhacandrodaya, II. 5

q Prabodhacandrodaya, II. 1

r Vyāsaśataka s. Mahābhārata

१. 'न'पु मापु ३पुता - M २. 'एस्तरशो' - S,

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुविन्दति ॥ ५ ॥
 अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
 स्वं कालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतम् ॥ ६ ॥
 यं यमिच्छेद्यथाकामं तं तमेव तर्थाप्नुयात् ।
 यद्वि न स्यात् परार्थीर्न पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥ ७ ॥
 न बुद्धिर्धनलाभाय न जाड्यमसमृद्धये ।
 कर्मपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥ ८ ॥
 यः करोति नरः पापं न तस्यात्मा ध्रुवं प्रियः ।
 आत्मनैव कृतं पापमात्मनैवोपभुज्यते ॥ ९ ॥
 विपत्तौ किं विपादेन सम्पत्तौ च स्मयेन किम् ।
 भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशं गतिः ॥ १० ॥
 मनोऽनुकूलाः प्रमदा रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
 वासः प्रासादश्रेणु भवन्ति शुभकर्मणाम् ॥ ११ ॥
 अन्यथा शास्त्रगर्भिण्या धिया धीरोऽर्थमीहते ।
 स्वामिवत्प्राक्तनं कामं विदधाति तदन्यथा ॥ १२ ॥
 महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ।
 वहन्ति शिविकामन्ये यान्त्यन्ये शिविकां गताः ॥ १३ ॥
 वहयः संप्रदृश्यन्ते तुल्यनक्षत्रसंभवाः ।
 महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ॥ १४ ॥
 शयानं चानुशयति तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।
 अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ १५ ॥
 बहुशशाशिसंक्रान्तं लोहं शुचितमं यथा ।
 बहुदुःखाभिसंततस्तथात्मा शोध्यते बलात् ॥ १६ ॥
 वृद्धिं हानिं सुखं दुःखं सच्चासर्चचाभयं भयं ।
 योगपद्येन भुञ्जाना दृश्यन्ते कर्मसाक्षिणः ॥ १७ ॥

t. Vyasāsāṭaka u Viṣṇupurāna v. Mahābhārata

१. °स°-M. २. काः- M. ३ °क्ष°-S₁ ४ °म°-S₂ ५ °भ°-M.

६. °द्वं भयानशम् M.

यो हि मोहाद्विषं पीत्वा नावगच्छति मानवः ।
परिणामे स वै मूढो जानीते कर्मणः फलम् ॥ १८ ॥

केस्य चिन्नहि दुर्बुद्धेश्छन्दतो जायते मतिः ।
यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्नुते ॥ १९ ॥

यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्भयम् ।
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥ २० ॥

आजन्मनो विहितभक्तिरनन्यनाथः
सारथ्यकर्मणि च दक्षतया नियुक्तः ।
नाद्याप्यवापि चरणावरुणोऽपि सूर्या-
स्पृष्यैर्विना नहि भयन्ति समीहितानि ॥ २१ ॥

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ।
प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ २२ ॥

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोऽपि ते लङ्घयितुं न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे
यदस्मदीयं न हि तत्परपाम् ॥ २३ ॥

नैवाकृति फलति नैव फलं न शीलं
विद्या न चापि न च यत्नकृतापि सेवा ।
भाग्यानि पूर्वतपसा खलु संचितानि
काले फलन्ति पुरुषस्य समीहितानि ॥ २४ ॥

अवश्यमनूभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि । २५ ॥

नमस्यामो देवाज्जनु हतविधेस्तेऽपि वशाग
विधिर्वन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मकफलदः ।
फलं कर्मायत्तं यदि किमपरे, किंच विधिना
नमस्तःकर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ २६ ॥

देवत्वमथ मानुष्यं पशुत्वं पक्षिता तथा ।
तिर्यक्त्वं स्थावरत्वं च याति जन्तुः स्वकर्मभिः ॥ २७ ॥

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा संकटे

रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः
सूर्यां भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणेऽ॥ २८ ॥

॥ विधिप्रशंसापद्धतिः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मणः स्तम्भभावं वा स्तम्भस्य ब्रह्मतामपि ।
स्वेच्छया विदधानस्य नाति भारः पिनाकिनः ॥ १ ॥^w

गुणाः खलु गुणा एव न गुणाः फलहेतवः ।
अर्थसंचयकतृणि भाग्यानि पृथगेव हि ॥ २ ॥

आत्मायत्ते गुणाधाने नैर्गुण्यं वचनीयता ।
देवायत्तेषु वित्तेषु पुंसः का नाम वाच्यता ॥ ३ ॥

करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितन्ततः ।
फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ४ ॥^w

कर्तुमिष्टमनिष्टं वा कः प्रभुर्विधिना विना ।
कर्तारमन्यमारोप्य लोकस्तुप्यति कुप्यति ॥ ५ ॥^w

साक्षान्मघवतः पौत्रः पुत्रो गाण्डीवधन्वनः ॥
स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य तं गृध्राः पर्युपासते ॥ ६ ॥

न देवा यष्टिमादाय रक्षन्ति पशुपालवत् ।
यं हि रक्षितुमिच्छति बुद्ध्या संयोजयन्ति तम् ॥ ७ ॥^w

यो मे गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान् प्रभुः ।
शेषवृत्तिविधानाय स किं सुतोऽथवा मृतः ॥ ८ ॥

नीलकण्ठे समासाद्य वासुकिर्वायुभक्षणः ।
प्राप्यापि महतां स्थानं फलं भाग्यानुत्तारि यत् ॥ ९ ॥

अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये देन्यमत्रातिरिच्यते ॥ १० ॥

§ Bhartrhari.

w. Mabābhārata x. Pañcatantra y. Vallabhadeva.
z. Māhābhārata.

१. रिष्टमनिष्ट वा— २. भोजनः— M.

आयुः कर्म च विस्रं च विद्या निधनमेव च ।
 पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ११ ॥^a
 गनसापि यदस्पृष्टं दूरादपि यदुज्झितम् ।
 तदप्युपायैर्विधिर्विधिरिच्छन् प्रयच्छति ॥ १२ ॥^b
 तद्भ्रनुस्तानि शस्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ।
 सर्वमेकपदे नष्टं दानमश्रोत्रिये यथा ॥ १३ ॥
 अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्ष्याश्च भक्षिताः ।
 तस्मिन्नेवोदरे गर्भं किं नाम न विजीर्यते ॥ १४ ॥^c
 न विधिं ग्रसति प्रज्ञा प्रज्ञां तु ग्रसते विधिः ।
 विधिपर्यागतानर्थान् प्रज्ञया परिपश्यति ॥ १५ ॥
 उपर्युपरि लोकस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।
 यतते च यथाशक्ति नच तद्भर्तते तथा ॥ १६ ॥
 यथा वायोःस्तुणाग्राणि वशं यान्ति बलीयसः ।
 धातुरादेशमायान्ति तथा भूतानि भारत ॥ १७ ॥
 शूरश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च नैरा रणे ।
 कालाभिपन्ना सीदन्ति यथा^१ सैकतसेतयः ॥ १८ ॥^d
 नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाहया ।
 शक्या देवगतिलोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ १९ ॥
 संप्रयोज्य वियोज्यापि कामकारकरः प्रभुः ।
 क्रीडते भगवान् भूतैः बालः क्रीडनकैरिव ॥ २० ॥
 अज्ञो जन्तुश्च नीचोऽयमात्मन सुखदुःखयोः ।
 ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव घा ॥ २१ ॥
 मणिः सूत्र इव प्रोतो नस्योत इव गोवृषः ।
 धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पणम् ॥ २२ ॥
 वैद्याश्च व्याधिताः सन्ति बलवन्तश्च दुर्बलाः ।
 श्रीमन्तश्चापरे षण्डा विचित्रो विधिपर्ययः ॥ २३ ॥

a. Pañcatanta² b Rudra c Māhābhārata.
 d Mudrā-Rāksasa

१ ° युं- M. २. रणाजिरे M ३. बालु M.
 ४. शरीरोऽ M.

पिबन्ति मधु पद्मेषु भृङ्गाः केसरधूसराः ।
 हंसाः शैवालमभ्रन्ति धिमदैवमसमग्रसम् ॥ २४ ॥
 देवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
 एकादशचमूर्भर्ता यदेकाकी यनं गतः ॥ २५ ॥
 सन्ति पुत्राः सुवहवो दरिद्राणामनिच्छताम् ।
 बहूनामिच्छतां नास्ति समृद्धानां विचेष्टताम् ॥ २६ ॥^६
 उत्पलस्यारविन्दस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ।
 एकयोनिप्रसूतानां तेषां रूपं पृथक् पृथक् ॥ २७ ॥^७
 प्रातःप्यमेव प्राप्नोति गन्तव्यं चेद गच्छति ।
 लब्धव्यं चैव लभते दुःखानि च सुखानि च ॥ २८ ॥^८
 सर्वं एव महाभाग महत्त्वं प्रति सोद्यमाः ।
 तथापि पुत्रां भाग्यानि नोद्यमा बुद्धिहेतवः ॥ २९ ॥^९
 कश्च देवेन सीमित्रे योऽहमुत्सहते पुमान् ।
 यस्य नु ग्रहणं किञ्चित्कर्मणोऽन्यत्र दृश्यते ॥ ३० ॥^{१०}
 औदासीन्यं दयालूनामर्थिनां भाग्यहीनता ।
 न हि स्वमुखविरूप्यं दर्पणस्यापराधतः ॥ ३१ ॥^{११}
 द्वीपावन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् ।
 आनीय झटिति घटयति विधेरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ३२ ॥^{१२}
 अलिङ्गनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ॥
 निम्नमनुसरति सलिलं विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ३३ ॥^{१३}
 प्रतिकूलतासुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
 अवलम्बनाय दिनभर्तुरभूत् पतिप्यतः करसहस्रमपि ॥ ३४ ॥^{१४}
 रज्वा दिशः प्रवितताः सलिल विषेण
 स्वाता मही द्रुतभुजा ज्वलिता यनान्ताः ।
 व्याधाः पदान्यनुसरन्ति गृहीतचापाः
 कं देशमाश्रयतु यूथपतिर्गुणाम् ॥ ३५ ॥^{१५}

e. Mahābhārata f. PratāpaRudra. g Mahābhārata
 h. Rāmāyana i. Rāmāyana (II 22, 21.) j. Harsa.
 k. Māgha l. Bhallaṭa.

वाली यथा विनिहतः प्रथितप्रतापो
 दग्धा यदेककपिना प्रसमं च लङ्का ।
 तीर्णो यथा जलनिधी रघुसेतुना च
 मन्ये यथाभिलपितं तु फलं विधातुः ॥ ३६ ॥

शशिदियाकरयोरहिपीडनं
 गजाविहङ्गभुजङ्गमवन्धनम् ।
 मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां
 विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ३७ ॥"

परीक्ष्य सत्कुलं शीलं विद्यां शौर्यं वयः शुभम् ।
 विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ३८ ॥"
 न केवलं मनुष्येषु देवं देवेष्वपि प्रभुः ।
 सति मित्रे धनाध्यक्षे चर्मप्रावरणा हरः ॥ ३९ ॥
 दाता बलिर्याचनको मुरारिर्दानं महावाजिमखश्च कालः ।
 दातुः फलं बन्धनमेव जातं नमोऽस्तु देवाय यथेष्टकर्त्रे ॥ ४० ॥
 अरक्षितं तिष्ठति देवरक्षितं सुरक्षितं देवहतं विनश्यति ।
 जीवत्यनाथोऽपि बने विसर्जितं कृतप्रयःनोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ४१ ॥

रात्रिगोमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
 भास्वानुदेप्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
 इत्थं विचिन्तयति कौशागते द्विरेफे
 हा मूलतः कमलिनीं गज उज्जहार ॥ ४२ ॥"

यत्रानेकः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यर्थको
 यत्राप्येकस्तदनु वदयस्तत्र नैकोऽपि चान्ते ।
 इत्थं नयो रजनिदिवसौ लोलयन्द्राविवाक्षी
 कालः कस्यो भुवनफलकं ऋडति प्राणिशरिः ॥ ४३ ॥"

पीलस्त्यः स किमन्यदारहरणे क्षोपं न विज्ञातवान्
 फाकुत्स्थेन कथं न हैमट्टरिणस्यासंभवो लक्षितः ।
 अक्षाणां न युधिष्ठिरेण मत्ता ह्यग्रे विपाकः कथं
 प्राज्ञानामपि देववञ्जिताधियां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ४४ ॥"

श्रीर्देवी जनकात्मजा दशमुखस्यासीद् गृहे रक्षसो
नीता चैव रसातलं भगवती पूर्वं त्रयी दानवैः ।
गन्धर्वस्य मङ्गलसां च तनयां पातालकेतुश्चुलाद्
दैत्येन्द्रोऽपि अहार हन्त विपमा यामा विधेर्वृत्तयः ॥ ४५ ॥

॥ दुर्विधिपद्धतिः ॥ ३३ ॥

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिश्च यः ।
द्वाविमौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ १ ॥
सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुपरत्नमलङ्करणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणभङ्गि करोति चैवहह कष्टमपण्डिता विधे ॥ २ ॥
खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सन्तापिते मस्तके
गच्छन्देशमनातपं द्रुतगतिस्तालस्य मूलं गतः ।
तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः
प्रायो गच्छति यत्र दैवहतकस्तत्रैव यान्त्यापद् ॥ ३ ॥
अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो
विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः ।
अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वाभरगुरो-
र्विधौ वक्त्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ ४ ॥

॥ मृत्युपद्धतिः ॥ ३४ ॥

श्व कार्यमथ कुर्वति पूर्वाह्नि चापराह्निकम् ।
नहि प्रतीक्षते मृत्यु कृतं वा स्यान्न वाकृतं ॥ १ ॥
यौवनस्यांश्च बालाश्च वृद्धान् गर्भगतानपि ।
सर्वान्(विशते मृत्युरेवंभूतमिदं जगत् ॥ २ ॥
इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ।
एवमीहासमायुक्त कृतान्तं कुरुते वशे ॥ ३ ॥

q Prabodhacandrodaya (III 4)

r Phalguhastini s Pañcatantra (Bhartṛhart)

t Ruyyaka u Mahabharata

१ वास्य न वा S₁ २ इत्य-S₂ ३ °क्ष°-S₁

बलिनां दुर्बलानां च हस्वानां मत्तामपि ।
 जंरामृत्यू हि भूतानां खादितारी वृकाप्रिव ॥ ४ ॥
 न कालो दण्डमुद्यम्य शिर कृन्तति कस्यचित् ।
 कालस्य घलमेतायत्र विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ५ ॥
 आघातं नीयमानस्य यध्यस्यंय पदे पदे ।
 आसन्नपदतां याति मृत्युर्जननोदिने दिने ॥ ६ ॥
 मातुलो यस्य गोविन्द पिता यस्य धनश्रयः ।
 अभिमन्तुर्वर्धं प्राप्तः कालो हि दुरतिश्रमः ॥ ७ ॥
 गुणिनां हीनविद्यानां श्रीमतां क्षीणसम्पदाम् ।
 कृतान्तपण्यशालायां समानः क्रयविश्रम्य ॥ ८ ॥
 तृष्णासूचिविनिभिन्नं सिक्तं विषयसर्पिणा ।
 रागद्वेषानले तप्तं मृत्युरभ्राति मानवम् ॥ ९ ॥
 परिविष्ट महापात्रे प्राणिभोज्ये समन्ततः ।
 न ज्ञायते कैयं कालः कस्योपरि विधास्यति ॥ १० ॥
 मस्तकस्थायिन मृत्युं यदि पश्येदये जनः ।
 आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ ११ ॥
 मृत्युः शरीरगतारं धनरक्षं वसुन्धरा ।
 अस्तीव हसत्यन्त स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥ १२ ॥
 वीजं पिता क्षेत्रमिदं च माता
 वृष्टिश्च कर्माणि शुभाशुभानि ।
 भूतानि सस्यप्रतिमानि लोके
 जातानि जातानि लुनाति कालः ॥ १३ ॥
 ॥ धर्मसङ्कुरपद्धतिः ॥ ३५ ॥
 स्वतो व्यवस्थाशून्यानां दशामिव भृगीदृशाम् ।
 न नियन्ता रुचेर्भर्ता यद्यासां को नियामक ॥
 अश्रुतेनास्मृतेनान्धः साधयःपथेन य ।
 नीचोपसर्पणवशात्सम्पतेर्दृशवानपि ॥ १ ॥

f Rāṣṭrājyāna

g. Vyāsaśataka

x Vyasaśataka

y Brahmāṇḍapurāna

१ मृत्युर्हि—M

२ °वा° M ३ वर°-S₁

स्थिरोन्नतिप्रमाणत्वाच्छाखाभिर्वितता द्विजाः (?) ।
अथलम्ब्यागमान् कुर्युः कुलायं सुखमात्मनः ॥ २ ॥

विप्रः सुमनसो हित्वा भृङ्गवद्दानलिप्सया ।
आश्रयेन् वृषमातङ्गान् सीदेषुतिनिषेधतः ॥ ३ ॥

भोगो यस्य सदा हेयः प्रियः स्यान्नित्यमस्थितः ।
स सर्वमङ्गलोपेतोऽप्यवश्यं स्यादकिञ्चनः ॥ ४ ॥

यत्र स्मृतेऽपि नारीणां निर्बृतिं लभते मनः ।
स दर्पकोपमानानां सीमा पुरुष उच्यते ॥ ५ ॥

कलत्रहरणक्लेशात् खिन्नानामात्मनस्तनौ ।
भर्तृमुत्सुकता नेष्टुः सुदृशां सुभियामिव ॥ ६ ॥

भुवनेत्तरंकुल्यानां भोगेष्वव्यभिचारिणाम् ।
के दाराणां प्रकृष्टानां न वृष्यन्ति कुडुम्बिनः ॥ ७ ॥

स्वे क्षेत्रभोगे प्रीतिर्षा पर्यस्तकलमखले ।...
भूमिदेवाश्च देवाश्च नित्यमप्यमृताशनाः ।

हीर्यन्ते स्वाधिकारात्ते ये सेवन्ते न वासधम् ॥ ८ ॥
वेदत्रयमयो यः स्यात् सोऽपि हीनः क्षणात् पतेत् ।
स्वस्त्यैव...पीतायां वारुण्यां सत्पथाच्च्युतः ॥ ९ ॥

इतः स एव सेव्यो यः सालोक्येन सुधामुचा ।
द्विजेन्द्रमण्डलं क्षीणं समग्रयति संपदा ॥ १० ॥

अविदेकात्पीडयतां स्फीतमन्योन्यमण्डलम् ।
कुचानां कुन्तुपाणां च पतनाय समुच्छ्रयः ॥ ११ ॥

वैलिनापि विद्विषे पुंसे कम्पनीयेत चेद्भुवि ।
महत्त्वं प्राप्य सोऽल्पोऽपि विक्रमेण श्रियं हरेत् ॥ १२ ॥

यस्य राज्ञो न वसुधा सेव्या सुमनसां गणैः ।
ध्रुवं बहुलदोषोत्थः क्षयः स्यात्तस्य मण्डले ॥ १३ ॥

यो हीनस्य प्रतापेन राजा सम्परिभूयते ।
स तु न क्षत्रगोप्त्रीषु तेजस्वीति प्रतीयते ॥ १४ ॥

इति पूर्वपश्चिमसमुद्राधीश्वरारिरायविभालवीरश्रीकम्पराजमहाप्रधानि-
भारद्वाजवंशमीकितकायमाणरत्नाकरसुधाकर-माधवकल्पतरुसोहादर-साय-
णार्यविरचिते सुभाषितसुधानिधी धर्मपर्यं समाप्तम् ॥

अर्थपर्व

विषयप्रतिज्ञापद्धतिः ॥ १ ॥

- लक्ष्मीसरस्वतीकीर्तिविलासविद्वतिस्यलम् ।
 आचन्द्रतारक जीयान्मन्त्री मायणसायण ॥ १ ॥
 लक्षण भूमिपालस्य तत्प्रशंसाप्यसङ्गप ।
 अराजक राजविद्याप्याज्ञा वृद्धानुत्तरनम् ॥ २ ॥
 जयाजयाविन्द्रियाणां विनयाविनयापि ।
 शक्तित्रयारिपडवर्गसत्तयसनदर्पका ॥ ३ ॥
 अमृयासाहसो मानप्रभाद्री स्यापनिन्दनम् ।
 परीवादा राजवृत्त दिनचर्या करग्रह ॥ ४ ॥
 आ मरक्षा राज्यरक्षा तथा कण्टकशीघ्रनम् ।
 लाकानुरन्नन कीर्तिरकीता राजचाटव ॥ ५ ॥
 पुराधा दुष्पुराधाश्च द्वास्था वैद्या भिषक्कवि ।
 कुकवि कायशस्ता चाप्यन्तरङ्गस्य निन्दनम् ॥ ६ ॥
 पुत्रापुत्रो च सद्भाता दुर्भाता भृत्य एव च ।
 असद्भृत्यश्च विश्वास्याऽविश्वास्ये सूदनायक ॥ ७ ॥
 मन्त्र्यमन्त्री धिया मन्त्रप्रशस्ता मन्त्रभूरपि ।
 मन्त्रकाल उपायाश्च सन्धि सन्धय एव च ॥ ८ ॥
 असन्धय सन्धिनिन्दा दूतादूती चरस्तथा ।
 वैरविग्रहयानानि निमित्तमनिमित्तकम् ॥ ९ ॥
 आसन चाभियुक्तस्य प्रतीकारा द्विधाकृति ।
 समाध्रया राजलिपिकार कायस्थनिन्दनम् ॥ १० ॥
 गायक स्वर्णकृत्तिन्दा पशुन्य चाधिकार्यपि ।
 दुष्टाधिकारी सन्मित्रममित्र काशस्तद्ग्रह ॥ ११ ॥
 काशहान्यर्थशस्तार्थनिन्दा राष्ट्रगुणास्तथा ।
 दुर्गसनान्यसनानी रथसारथिवारणा ॥ १२ ॥

अश्व पदातिरीरो च वीरवादस्तथा रणम् ।
 कूटयुद्ध धीरभीरु मानी मानविहीनका ॥ १३ ॥
 वीरपत्नीप्रलापश्चाभयदान महान् लघु ।
 कृतज्ञोदारकृपणा प्रशस्ता निन्दन श्रिय ॥ १४ ॥
 राजसेवाप्रशस्ता तन्निन्दा दारिद्र्यदूषणम् ।
 आशातृष्णार्थनासद्गुणदोषा प्रकीर्तिता ॥
 सामान्यान्यापदेशो च सङ्कीर्ण चार्थपर्याणि ॥ १५ ॥

॥ *राजलक्षणपद्धतिः ॥ २ ॥

पुत्रा इव पितुगेहे विषये यस्य मानवा ।
 निर्भया विचरिष्यन्ति स राजा राजसत्तम ॥ १ ॥
 अगूढविभवा यस्य (पु ? पो) रा राप्सूनिवासिन ।
 नयापनयवेत्ता य स राजा राजसत्तम ॥ २ ॥
 यस्य वृत्त नमस्यन्ति स्वर्गस्थस्यापि मानवा ॥
 पौरजानपदा सर्वे स राजा राजसत्तम ॥ ३ ॥
 प्रजा यस्य विवर्धन्ते सरसीव महोत्पलम् ।
 स राजा सर्वसुखद स्वर्गलोकं महीयते ॥ ४ ॥

॥ राजप्रशंसापद्धतिः ॥ ३ ॥

राजान् प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।
 राजन्यसति लोकस्य कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ १ ॥
 पर्जन्य इव भूतानामाधार पृथिवीपति ।
 विकलऽपि हि पर्जन्ये जीन्यत न तु भूपतौ ॥ २ ॥
 यस्य प्रसादे पद्मास्त विजयश्च पराक्रमे ।
 मृत्युश्च यमति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि स ॥ ३ ॥
 माता पिता गुरुः शास्ता वद्विर्वश्रवणो यम ।
 सत्त राजगुणानेतान् मनुराट् प्रजापति ॥ ४ ॥

* only from Saṅgraha

१ नि-श S₁ २ विवर्धन्ति-S₂

एकस्य हि प्रसदिन कृत्स्नी लोक' प्रसीदति ।
व्याकुलेनाकुल' सर्वा भवतीति विनिश्चयम् ॥ ५ ॥

राजमूलो महाराज । धर्मो लोकस्य रक्षते ।
प्रजा राजभयादेव न सादन्ति परस्परम् ॥ ६ ॥

पिता हि राजालोकस्य प्रजानामनुकम्पिता ।
संभाषयति मातेऽर्प दीनमभ्यवपद्यते ॥ ७ ॥

गुरुधर्मोपदेशेन शास्ता च परिपालनात् ।
दहत्यग्निरिवानिष्टान् दमयत्यदितिस्तथा ॥ ८ ॥

बालोऽपि नावमन्तःशो राजापथ्यं प्रतीच्छता ।
बद्धिः स्फुलिङ्गमात्रोऽपि दद्रेद्राममुपेक्षित ॥ ९ ॥

बुद्धिशाल प्रकृत्यङ्गो घनसंवृतिकञ्जुक ।
चारेक्षणो दृतमुत्त पुरुष कोऽपि पार्थिव ॥ १० ॥

अष्टानां लोकपालानां सम्भवत्यंशतो वृष ।
तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ ११ ॥^a

बालोऽपि नावमन्तःशो मनुष्य इति भूपति ।
महती देवता होष नररूपेण तिष्ठति ॥ १२ ॥

तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ।
बालस्यापि रवेः पादा पतन्त्युपरि भृभृताम् ॥ १३ ॥

स्तवैर्नाक्षिप्यते धूर्तैर्हास्यैर्नाक्षिप्यते विटै ।
छन्देन लङ्घयते भृत्यैर्भूभृन्मेरुरिवाचल ॥ १४ ॥

आहृतस्याभिषेकाय विमृष्टस्य वनाय च ।
न मया लक्षितस्तस्य स्त्रियोऽप्याकारविभ्रमः ॥ १५ ॥

द्वि शरं न तु सन्धत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् ।
द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नाभिमापते ॥ १६ ॥

राजास्य जगती हेतुवृद्धेर्वृद्धाभिसम्पदः ।
भयनात्मद्वन्द्वत्त, अराग, इदंशोऽप्ये ॥ १७ ॥

गोप्रागार कोशगृहं पुण्यश्लोक पुरुरवा ।
 हस्तं दक्षिणमेवासौ ब्राह्मणानाममन्यत ॥ १८ ॥
 निवासवृक्षं साधूनामापन्नानां परा गति ।
 आर्तानां संश्रयश्चैव यशसश्चैकभाजनम् ॥ १९ ॥
 प्रियवादी च भूतानां सत्यवादी च राधव ।
 बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ॥ २० ॥
 अतिसाहसिकं श्रीमान् मन्त्रिणस्त न्यरूपयन् ।
 विनीतं गुरवो जिग्युर्धूर्तमन्तं पुराङ्गना ॥ २१ ॥
 येन येन विद्युज्यन्ते प्रजा स्निग्धेन वन्धुना ।
 स स पापाहते तासां दुप्यन्त इति घुप्यताम् ॥ २२ ॥^०
 तेनार्थवान् लोभपराङ्मुखेन
 तेन घृता विघ्नमयं क्रियावान् ।
 तेनासं लोकं पितृमान् विनेत्रा
 तेनैव शोकापनुदेन पुत्री ॥ २३ ॥^०
 कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।
 इति ते सशयो मा भूद्राजा कालस्य कारणम् ॥ २४ ॥

॥ असद्राजपद्धतिः ॥ ४ ॥^०

उद्वेजनीयो भूतानां वृशसं पापकर्मकृत् ।
 त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥ १ ॥^०
 अधृष्टमित्रं माणिक्यममत्तमिव च द्विषम् ।
 अशूरं पार्थिवं लोके जात्यमप्यवमन्यते ॥ २ ॥
 प्रजा न रक्षयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणे ।
 अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ३ ॥^०
 अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।
 यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ॥ ४ ॥^०

b Kalidāsa, Sakuntala

c Kalidasa d Rāmāyana e Mahābhārata

* Rajalaksana and Rajaprasamsā are missing in M.

भूर्भुवः भूषणं नास्ति प्रजानामिव रत्नम् ।
 अन्यथापि नरस्येव किरिटमण्डणादिकम् ॥ ५ ॥

अनात्मवाञ्छयङ्केपी वर्धयन्नरिसम्पदम् ।
 प्राप्यापि महदैश्वर्यं सह तेन विपद्यते ॥ ६ ॥'

राजोद्विक्तः श्रियामृदो योऽतिशामति मन्त्रिणम् ।
 अचिरान् तं वृथामन्त्रं यशं कुर्वन्ति शाघ्रम् ॥ ७ ॥

सर्वातिशयं नृपतिर्यश्च सर्वहरो भवेत् ।
 स क्षिप्रमवृत्तुर्लब्धः स्वजनेनेव बाध्यते ॥ ८ ॥

प्रसादो निष्फलो यस्य कोपश्चापि निरर्थकः ।
 न तं भर्तारमिच्छन्ति पण्डं पतिमिष स्त्रिय' ॥ ९ ॥

अयुक्तचारं दुर्दर्शमस्वार्थिनं नराधिपम् ।
 वर्जयन्ति नरा दूरात्तदीपङ्गमिव द्विपाः ॥ १० ॥

तीक्ष्णमत्वप्रदानारं प्रवृत्तं गर्हितं शत्रुम् ।
 व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावान्ति पार्थिवम् ॥ ११ ॥

प्रजापीडनसन्तापममुद्धृता हुताशन ।
 राज्ञ श्रियं कुलं प्राणान् नादग्ध्वा विनिचर्तते ॥ १२ ॥'

अदण्डयान्दण्डयन् राजा दण्डयंश्चैवाप्यदण्डयन् ।
 अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ १३ ॥'

दुर्विनीते तु नृपतायकाले म्रियते जनः ।
 राजदेपिविपद्यन्ते प्रजास्तीरैविधिपालिताः ३ ॥ १४ ॥'

भोगोत्कर्षादिवेगेन क्षयं यान्ति क्षितीश्वराः ।
 दृष्टोऽतिहर्षाद्द्विष्णोनां तृणाश्रुधसमुद्भवः ॥ १५ ॥'

तदेतत्काकतालार्थं तदेतच्च घुणाक्षरम् ।
 यदपथ्यभुजामायुर्यदनीतिमतां श्रिय' ॥ १६ ॥'

(१) भू भु वृ - M (२) 'नथ-MS (३) 'नि'M

(४) 'मन्त्रावेशे M. (५) 'रऽ विधि'-M

f Kāmandaka g Mahābhārata.

h Manu i Rāmāyana

j Harivamśa -k. Sṛhgāra-Prakāśa

व्यालां सुखेन सेयन्ते यातोद्धृताश्च बह्व्य ।
 न तु नित्यमदाध्माता राजान कुटिलाशया ॥ १७ ॥^१
 उच्छास्त्रं पदविन्यास सहसैव समापतन् ।
 वृष शत्रुमुखग्रासमगत्वा न निवर्तते ॥ १८ ॥
 य कोशमेव पुष्पाति त्यागभोगपराद्मुख ।
 केवलं राज्यवाणिज्यं स करोति नराधिप ॥ १९ ॥
 व्यसनेरेधाघाता शृण्वन्ति वचांसि पापमित्राणाम् ।
 उद्धृताश्चिन्त्यो ह्यपथ्यमेवाधिक स्वदते ॥ २० ॥
 अन्यवसायिनमलस देवपर पुरुषकारपरिहीणम् ।
 वृद्धमिव पतिं कन्या नेच्छु युपगूहितुं लक्ष्मी ॥ २१ ॥
 सद्नुशासनमाश्रितभरण च राजचिह्नानि ॥
 अभिषेकपट्टबन्धो बालज्यजन व्रणस्यापि ॥ २२ ॥
 अहित हितबुद्धिरल्पधीरयमन्ध्रेत मतानि मन्त्रिणाम् ।
 चपले सहसैव सम्पन्नरिपङ्गान्निहत पतत्यध ॥ २३ ॥
 शक्तिरर्थपतिषु स्वयमह प्रेम कारयति वा निरत्ययम् ।
 कारणद्वयमिदं निरस्यत प्रार्थनाधिकव्रजे विपत्फला ॥ २४ ॥
 न नटा न विटा न गायका न च सम्येतरवादबुधव ।
 वृषमीक्षितुमत्र के वय स्तनभारानमिता न योषित ॥ २५ ॥^२
 स्वेच्छोपजातविषयोऽपि न याति चक्रु
 देहीति मार्गणशतैश्च ददाति दुःखम् ।
 मोहात् समाक्षिपति जीवितमप्यकाण्डे
 कपो मनोभव इवश्वरदुर्विदग्ध ॥ २६ ॥^३
 वृष कामास्तक्तो न गणयति धर्मं न च हितं
 यथेष्टं स्वच्छन्दं प्रतिचरति मत्तो गज इव ।
 ततो मानाध्मात् पतति स यदा शोकगहने
 तदा भृत्ये क्षोपान् क्षिपति न निज चेत्यविनयम् ॥ २७ ॥^४

1 Brhatkathā m Kāmandaka

n Bhartrhari o Harśacarita p (SBhg) Pañcatantra

(१) *म -M (२) *व -M (३) वापि -M

रक्षा न क्षमते क्षिपत्यपि करं शिक्षागुणे क्षुभ्यति
प्रद्वेषि स्वजनं त्यज यपि नयं मृद्नाति मार्गस्थिनम् ।
भृतिं नेच्छति यच्छति प्रतिमयं दुर्वं मना गच्छति
मूराग्रं विनयाद्दुःशं न सत्ते भूपालमत्तद्विष ॥ २८ ॥

स्वीरं मदानलज्वालादिप्रक्षेप रूप रटन् ।
उपाताभ्रवदागानां निराधाय दुरीश्वर ॥ २९ ॥

भिक्षागानो विपादी च यस्य रशाद्धनिन सरा ।
तस्य किंपुरुषा कुर्युरपदानस्य कीर्तनम् ॥ ३० ॥

न तमुग्रं प्रभुं प्राप्य विश्वस्य रतिरुत्सवत् ।
येन कामोऽपि हन्येत भूरिस्नेहेन चक्षुषा ॥ ३१ ॥

स्तधस्य नश्यति यशो विपमस्य मित्र
नमुत्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्म ।
विद्याफलं व्यसनिन कृपणस्य साग्य
राज्यं प्रसन्नसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ३२ ॥

अवज्ञानाद्राज्ञा भवति मतिहीन परिजन-
स्ततः स्वप्राधान्याद् व्रजति न समीपं बुधजन ।
बुधैस्त्यक्तं राज्ये भवति नहि नीतिगुणवती
विपन्नाया नीता सकलमयशः सीदति जगत् ॥ ३३ ॥

॥ अराजरूपद्वितीः ॥ ५ ॥

राजा चन्द्र भवेत्कीके पृथिव्या दण्डधारक ।
शूल मत्स्यानिबाधक्ष्यद् दुर्वलान् बलवन्तर ॥ १ ॥

अराजकेषु दुष्टेषु धर्मा न ह्यवतिष्ठते ।
परस्परं च बाधन्त सर्वथा धिगराजकम् ॥ २ ॥

नाराजके जनपदे विष्णुमाली महास्वन ।
अभियर्थति पर्जन्या महीं दिव्येन वारिणा ॥ ३ ॥

विप्रोपितकुमार तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् ।
रन्धान्प्रेषणदक्षाणां द्विषामामिपता ययौ ॥ ४ ॥

राज्ञा शून्या कुमारैश्च घोरभोग्याभवन्मही ।
 केवलासुरभोग्यैव सन्ध्या चन्द्रार्कवर्जिता ॥ ५ ॥
 नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
 नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ॥ ६ ॥
 यथा ह्यनुदका नद्यो यथा वाप्यतृणं वनम् ।
 अगोपाला यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ ७ ॥
 यः स्याद्राजको लोकश्चक्षुष्मानपि सोऽन्धकः ।
 तं विना यत्र शक्नोति कृत्याकृत्यनिरीक्षणम् ॥ ८ ॥
 सिंहशून्यमिवारण्यं चन्द्रशून्यमिवाम्बरम् ।
 अर्कशून्यमिवाहः स्याद्राजशून्यं महीतलम् ॥ ९ ॥
 आज्ञा तेजः पार्थिवानां सा च वाचि प्रतिष्ठिता ।
 यत्ते वृष्युरसत्सद्रा स धर्मो व्यग्रहारिणाम् ॥ १० ॥

॥ राजविद्यापद्धतिः ॥ ६ ॥

आन्वीक्षिकीं त्रयीं वार्तां दण्डनीतिं च पार्थिवः ।
 तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ १ ॥
 आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं धर्माधर्मां त्रयीस्थितौ ।
 अर्थानर्थौ तु वार्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥ २ ॥

॥ आज्ञापद्धतिः ॥ ७ ॥

एतदर्थं हि राजानः प्रशंसन्ति वसुन्धराम् ।
 यदेषां सर्वकृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते ॥ १ ॥
 राजा रजतसूपेन न भुङ्क्ते कनकीदनम् ।
 आज्ञासिद्धिरसिद्धा चेत् किं फलं वृषजन्मनः ॥ २ ॥

r Rāmāyana. s. Cāksusiya t Kāmandaka.
 u Rāmāyana. v Bhāravi.

*न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः

कृतं न वा कोपविजिह्वमाननम् ।

गुणानुरागेण शिरोभिरुद्यते

नराधिपैर्माल्यमित्रास्य शासनम् ॥ ३ ॥^५

॥ वृद्धसेवापद्धतिः ॥ ८ ॥

स्वर्गो धनं वा धान्यं वा विद्याः पुत्रास्तुत्रानि च ।

गुरुवृत्त्यनुरोधेन न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ १ ॥

स्वार्थीनं समतिन्म्य मातरं पितरं गुरुम् ।

अस्वार्थीनं कथं देयं प्रकारेनुराध्यते ॥ २ ॥

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा

इत्थं संवाह्यतः सुरसं हि चरणी तातस्य किं राजके ।

किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसी भुक्तोज्झिते या गुरो-

रायासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तत्रास्ति कच्चिद्गुण ॥ ३ ॥^५

॥ जितेन्द्रियपद्धतिः ॥ ९ ॥

प्रकीर्णं विषयारण्ये धावन्तं विप्रमाथिनम् ।

ज्ञानाद्भुशेन कुर्यात् घश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ १ ॥^५

लोकाधाराः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहा ।

तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्कृते^३ ॥ २ ॥

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।

एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिर्षतये^३ ॥ ३ ॥

यथाऽम्मसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा ।

तद्वत् प्रसन्नेन्द्रियवान् ह्यैर्यं ज्ञानेन पश्यति ॥ ४ ॥

* 5th verse in अराजकपद्धति of S₁

* Lacuna in M

w Bhāravi x Nāgānanda y Kāmandaka

(१) घगनि-S₁ (२) °स्ति M (३) °बुद्धो-M (४) हृदा-M

जीयन्तां दुर्जया एव रिपवश्चक्षुरादय ।
 जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नतया जित ॥ ५ ॥
 अजितेन्द्रियवर्गस्य नाचारेण भवेत् फलम् ।
 केचल देहखेदाय दुर्भगस्य विभूषणम् ॥ ६ ॥
 तस्य राज्ञ स्थिरेव श्रीर्यद्वि स्यान्नियतेन्द्रिय ।
 गजस्नानमिवाचारस्तस्य यो ह्यजितेन्द्रिय ॥ ७ ॥
 राज्ञां मदद्विपो नेय शमालाननिलीनताम् ।
 शमित शोरिणा वाणदर्पाग्निर्ध्वङ्गधारया ॥ ८ ॥
 गिरीन्द्रशिखराकारो लीलयोन्मूलितद्रुम ।
 करिणीस्पर्शसम्मोहादालान याति वारण ॥ ९ ॥
 गन्धलुब्धो मधुकरो दानासवपिपासया ।
 अभ्येत्य सुरसंचारां गजकर्णझलञ्जलाम् ॥ १० ॥
 स्निग्धदीपशिखालोकविलोमितादिलोचन ।
 मृत्युमृच्छत्यसन्देहात् पतङ्ग सहसा पतन् ॥ ११ ॥
 दूरेऽपि हि भवन् हृष्टेरगाधे सलिले पतन् ।
 मीनस्तु सामिप लोहमास्वादयति मृत्यवे ॥ १२ ॥
 इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ ।
 निगृहीतवितृष्टानि स्यर्गाय नरकाय च ॥ १३ ॥
 कुमुदान्येव शशाङ्क सविता बोधयति पङ्कजान्येव ।
 चशिनां हि परपरिग्रहस्तश्लेषपराङ्मुखी वृत्ति ॥ १४ ॥
 रथ शरीर पुरुषस्य हृष्ट
 आत्मा नियन्तेन्द्रियाण्याहुरथा ॥
 तैरप्रमत्त क्षुशल सदन्वे
 दान्ते कृती याति पद स धीर ॥ १५ ॥

= Kamandaka a Rājaga b Caksusya
 c Kamandaka d Mahabharata e Sakuntala
 (१) ° शत °-M (२) ° योगा °-M (३) ° द्वि °-M
 (४) चरन्-M (५) ° ति-S₂, ° ते ° S₁ (६) ° सन्तोष °-S₁

शुचिर्वालतृणाहारो विदूरक्रमणक्षमः ।

लुब्धकाद् गीतलोभेन मृगो मृगयते वधम् ॥ १६ ॥

कुरङ्गमातङ्गपतङ्गमीनभृङ्गा हताः पञ्चभिरेव पञ्च ।

एकः प्रमाथी स कथं न वध्यो यस्यां हताः पञ्चभिरेव पञ्च ॥ १७ ॥'

क्व चिराय परिग्रहः श्रियां

क्व च दुष्टेन्द्रियवाजिवश्यता ।

शरदभ्रचलाश्चलेन्द्रियै-

रसुरक्ष्या हि बहुच्छलाः श्रियः ॥ १८ ॥^f

अनित्याः शत्रवो बाह्या यिप्रकृष्टाश्च ते यतः ।

अतः सोऽभ्यन्तराश्रित्यं पद्भिपूजयद्रिपून् ॥ १९ ॥

अरिपद्भुवर्ग एवायमस्यास्तानि पदानि पद् ।

तेषामेकमपि चिच्छन्दन् चिच्छन्देय भ्रमरीश्रियम् ॥ २० ॥

॥ अजितेन्द्रियपद्धतिः ॥ १० ॥

यो जितः पञ्चवर्गेण सहजेनात्मकर्शिना ।

आपदस्तस्य वर्धन्ते शुकृपक्ष इर्वोडुरात् ॥ १ ॥

पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं चेदेकमिन्द्रियम् ।

ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥ २ ॥

अर्थानामीश्वरो यः स्यादिन्द्रियाणामनीश्वरः ।

इन्द्रियाणामनेश्वर्यादैश्वर्याद् भ्रश्यते हि सः ॥ ३ ॥^h

धर्मार्थो यः परित्यज्य स्यादिन्द्रियवशानुगः ।

श्रीप्राणराज्यलाभेभ्यः क्षिप्रं स परिह्रियते ॥ ४ ॥

एकस्यापि न यः शक्तो मनसः संनिवर्हणे ।

मही सागरपर्यन्तां स कथं विजिगीषते ॥ ५ ॥

दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्मनः ।

भोगान् भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ ६ ॥'

f Mahābhārata g Bhāravi.

h Mahābhārata i Kāmandaka. j. Bhāravi

(१) 'वि'—M

अनर्थमर्थत पश्यन्नर्थं चैवाप्यनर्थत ।
 इन्द्रियै प्रसृतो बाल सुदु ख मन्यते सुखम् ॥ ७ ॥
 अविजित्य य आत्मानमममात्यान् विजिगीषते ।
 अजितात्मा जितामात्य साऽवश परिहीयते ॥ ८ ॥
 काम क्रोधश्च लोभश्च मोहो हर्षो मदस्तथा ।
 पद्भुर्गुत्सृजेदेन यस्मिन्नस्यक्ते सुखी नृप १ ॥ ९ ॥
 दौण्डक्यो नृपति कामात् क्रोधाच्च जनमेजय ।
 लोभादौलस्तु राजर्षिर्वातापिर्हर्षतोऽसुर ॥ १० ॥
 पौलस्त्यो राक्षसो मानान्मदाद्भ्रमोद्भवो नृप ।
 प्रयाता निधन ह्येत शत्रुपद्भुर्गमाश्रिता ॥ ११ ॥
 सप्त दोषा सदा राज्ञा हातया विजिगीषुणा ।
 प्रायशो येर्विनश्यन्ति दृढमूलाश्च पार्थिवा ॥ १२ ॥

॥ विनयपद्धतिः ॥ ११ ॥

नयस्य विनयो मूल विनय शास्त्रनिश्चय ।
 विनयो हीन्द्रियजयस्तदुक्त शास्त्रमृच्छति ॥ १ ॥
 आत्मानं प्रथम राजा विनयेनोपपादयेत् ।
 ततोऽमात्यास्तत पुत्रान् ततो भृत्यास्तत प्रजा ॥ २ ॥
 इय हि लोकयतिरेकवर्तिनी
 स्वभावन पार्थिवता समुद्धता ।
 धलात्तदेना विनयेन योजयेत्
 नयस्य वृद्धौ विनय पुर सर ॥ ३ ॥
 शास्त्राय गुरुसयोग शास्त्र विनयवृद्धये ।
 विद्याविनीतो नृपतिर्न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ ४ ॥

k Kāmandaka

(१) *मनाम्* M (२) सर्वं - M (३) नां - M (४) *नं -

परां विनीतः समुपैति सेव्यतां
 महीपतीनां विनयो विभूषणम् ।
 प्रवृत्तदानो मृदुसञ्चरत्करः
 करीव भद्रो विनयेन शोभते ॥ ५ ॥^१

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं
 गुणप्रकर्षो विनयाद्वाप्यते ।
 गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते
 जनानुरागप्रभवा हि सम्पदः ॥ ६ ॥^२

पभवः खलु कोशदण्डयोः
 कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः ।
 स विधेयपदेषु दक्षतां
 नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ ७ ॥^३

॥ आविनयपद्धतिः ॥ १२ ॥

अविनयरतमादरादृते वशमवशं हि नयन्ति शत्रवः ।
 श्रुतविनयनिधिं समाश्रितस्तनुरपि नेति पराभवं क्वचित् ॥ १ ॥^४

॥ उत्साहपद्धतिः ॥ १३ ॥

उत्साहो बलवान्न्याय्यो नारु-युत्साहात्परं बलम् ।
 उत्साहारम्भमात्रेण जायन्ते सर्वसम्पदः ॥ १ ॥^५

योजनानां सहस्रं तु शनैर्याति पिपीलिका ।
 अगच्छन्वेततेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ २ ॥

लघीयः प्राज्यं वा फलमभिमुखं यातु मनसा
 निरीहेण स्थातुं क्वचिदपि न युक्तं भतिमता ।
 कुलालो दण्डेन भ्रमयति न चेच्चरमनिशं
 शरायः कुम्भो वा न हि भवति सत्यामपि मृदि ॥ ३ ॥

1 Kāmandaka m. Bṛāraṇi n. Kāmandaka.
 o Rāmāyana

(१) ^१प-M (२) ^२क्षि-S

यस्य स्याद्दुग्धमे चित्तं नित्यमुत्साहसमितम् ।
उत्साहशक्ति सा ज्ञेया नृपाणा भूतिमिच्छनाम् ॥ ४ ॥^१

॥ प्रभुशक्तिपद्धतिः ॥ १४ ॥

आज्ञारूपेण या शक्ति सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।
प्रभुशक्तिर्हि सा ज्ञेया प्रभावमाहितोदया ॥ १ ॥^२

॥ मन्त्रपद्धतिः ॥ १५ ॥

कामक्रोधभयादन्येर्लोभ्यमानो न लुभ्यति ।
यया शक्त्या युत कार्यं मन्त्रशक्तिस्तु सा स्मृता ॥ १ ॥^३
प्रभावोत्साहशक्तिभ्या मन्त्रशक्तिस्तु शस्यते ।
प्रभावोत्साहवान् काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ २ ॥^४

॥ कामजयपद्धतिः ॥ १६ ॥

न हि कामात्मना राज्ञा सतत शठबुद्धिना ।
वृशसेनातिलुब्धेन शक्य पालयितु प्रजा ॥ १ ॥

कामा मनुष्यान् प्रदहन्त एव
धर्मस्य ये विघ्नकरा नरन्ध्र ।
पृथं नरस्ताऽन्मतिमान् विनिघ्नन्
लाक प्रशसा लभतेऽनवधाम् ॥ २ ॥

॥ क्रोधप्रशंसापद्धतिः ॥ १७ ॥

चापमानय सीमित्र शराश्चाश्रात्रिपोपमान् ।
सागर शोषयिष्यामि पद्भ्या यान्तु प्लवङ्गमा ॥ १ ॥^५
न स सङ्कुचित पन्था येन चाली एतो गत ।
समये तिष्ठ सुधीव मा वालिपथमन्वगा ॥ २ ॥^६

* From Avinaya Paddhati to Kamajaya Paddhati found only in Sahgraha

p. Minā q. Kaninaka r. Ramayana

(१) शशग -S¹

उदात्तरणमाशीषु प्रथमे तं मनस्विनाम् ।
शुष्केऽग्निरियामपां रिररातिषु पात्वने ॥ ३ ॥'

श्रोत्रं श्रमो मंरं मंरंरति
याचः गिरः रं मरुतां चरन्ति ।
ताचः स यदिभयनेत्रजन्मा
भम्मापशेषं मदनं चकार ॥ ४ ॥'

मध्नामि कीरयज्ञं समं न कापाः
दृशामनस्य गधिंर न पियाम्गुरस्त ।
संचूर्णयामि गदया न सुयोधनेः
सन्धिं करोतु मयां वृति पंगेन ॥ ५ ॥'

श्रुतमनुमनं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकं
मनुजपशुभिर्निर्मयादिभंरज्जिःकदायुधिः ।
नरकरिपुणा मार्षं तेषां सभामकिरीटिना-
मयमत्तमयुद्धेदोमांसि करामि दिशां चलिम् ॥ ६ ॥'

यो य शस्त्रं विभक्तिं स्वभुजगुरुमद पाण्डर्वीनां चमूनां
यो य पात्रालगात्रे शिशुरधिकयया गर्भजप्यां गतो वा ।
यो यस्तत्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यद्य यद्य प्रतीप
श्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमपि जगतामन्तकरयान्तकोऽहम् ॥ ७ ॥'

॥ श्रोथनिन्दापद्धतिः ॥ १८ ॥

न कश्चिच्चण्डकोपानामा मीयो नाम भृशुजाम् ।
होतारमपि जुह्वन्तं स्पृष्टं दहति पायक ॥ १ ॥'

उद्ध पीपं न कुर्यात् क उद्धो हन्यादुन्नपि ।
उद्ध परुषया वाचा नरः साधूनधिक्षिपत् ॥ २ ॥

नावाच्यमस्ति उद्धस्य नाकार्यं विद्यते तथा ।
वाच्यावाच्यं प्रहुपितो न विजानाति कर्हिचित् ॥ ३ ॥'

s Bhāravi t Kālidāsa v Bhatta Nārāyana
v Vallabhadeva w Rāmāyana

(१) 'रेण'-M (२) 'ति' (३) पापानि कुरते-M. (४) -13-M.

हिंस्यात् क्रोधादवध्यांश्च वध्यान् संपूजयेदपि ।
 आत्मानमपि वा क्रुद्धः प्रेपयेद्यमसादनम् ॥ ४ ॥
 सामवादाः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः ।
 प्रतप्तस्येव सहसा सर्पिपस्तोयत्रिन्दवः ॥ ५ ॥
 अविधेये जने पुंसां कोपः किमिति कारणम् ।
 विधेयेऽपि च कः कोपस्तन्निवेशितजीवने ॥ ६ ॥^४
 न पूतो न तपस्थी च न यज्वा न च धर्मभाक् ।
 क्रोधस्य यो यशं गच्छेत्तस्य लोकद्वयं न हि ॥ ७ ॥
 यः समुत्पतितं क्रोधं दैन्यं वा न नियच्छति ।
 नश्यते स श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवाम्भसि ॥ ८ ॥
 पुत्रो भृत्यः सृहन्मित्रं भार्या धर्मश्च सत्यता ।
 तस्यैतानपयास्यन्ति क्रोधशीलस्य निश्चितम् ॥ ९ ॥
 अपकारिणि कोपश्चेत् कोपे कोपः कथं न जायेत ।
 धर्मार्थकाममोक्षप्राणयशोहारिणि क्रूरे ॥ १० ॥^४
 निर्दहति कुलमशोपं जातीनां वैरसम्भवः कोपः ।
 नवमिव घनपवनाहततरुचयसंघट्टसम्भवो दहनः ॥ ११ ॥

यत् क्रोधनो यजते यद्ददाति

यद्वा तपस्तप्यते यज्जुहोति ।

वैरोचनिर्यस्तद्द्वरते च सर्वं

मोघः श्रमो भवति क्रोधनस्य ॥ १२ ॥^४

बलवानपि कोपजन्मनस्तमसो नाभिभवं रुणाद्धि यः ।
 क्षयपक्ष इविन्दवीः कलाः सकला हन्ति स शक्तिसम्पदः ॥ १३ ॥^४
 अपनेयमुद्देतुमिच्छता तिमिरं रोपमयं धिया पुरः ।
 अविभिय निशाकृतं तमः प्रभया नांशुमताप्युदीयते ॥ १४ ॥^४

x. Vallabhadeva. y. Sundarapāṇḍya. z. Mahābhārata.
 a. Bhāravi.

॥ लोभपद्धतिः ॥ १९ ॥

मन सङ्कल्पवीर्येण कामेन विषयेषुभि ।
 विद्ध पतति लोभाग्नो ज्यातिलोभात् पतद्भवत् ॥ १ ॥
 अक्षमा श्रीपरित्याग^१ हीनाशोऽथ धनक्षय ।
 आभिध्याताज्ञता चैव सर्वं लोभात् प्रवर्तते ॥ २ ॥
 न हि पूरयितुं शक्यं लोभं प्रीत्या कथञ्चन ।
 नित्यगम्भीरतोयाभिरापगामिरिवाम्बुधि ॥ ३ ॥
 सुमदन्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुता ।
 छेतारं सशयाना च क्लिभ्यन्ते लुब्धबुद्धय ॥ ४ ॥
 दानार्हेष्वप्रदातृत्वमकारणधनग्रह ।
 लोभमाहुर्मदानर्थं तस्मात् तं परिवर्जयत् ॥ ५ ॥
 यथाद्रिः स्वयमुत्थेन वह्निना नाशमृच्छति ।
 तथा कृतात्मा लोभेन सहजेन विनश्यति ॥ ६ ॥
 भूतिलोभाभिभूतस्य भूमर्तुर्भूरिदु खडा ।
 लुब्ध प्राप द्यथा शुक्रं पिनाकिजठरालये^० ॥ ७ ॥
 सन्त्येते मददान्तिनो मदजलप्रम्लानगण्डस्यला
 वातव्यायतपातिनश्च तुरगान् भूयोऽपि लप्स्येऽपरान् ।
 एतल्लुब्धमिदं लोभे पुनरिदं लब्धेत्यभिध्यायता ।
 चिन्ताजर्जरचेतसा बत वृणा का नाम शान्ते^० कथा ॥ ८ ॥
 यथा निस्य समुत्थेन वह्निना नाशमृच्छति ।
 तथाकृतात्मा लोभेन सहजेन विनश्यति ॥ ९ ॥

॥ स्त्रीनिन्दापद्धतिः ॥ २० ॥

न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यद्वै पापीयस्तरमस्ति वै ।
 स्त्रियो हि मूल दोषाणा तथा त्वमपि वेदिय ॥ १ ॥
 न स्वप्नेन जयेन्निद्रा न कामेन स्त्रिय जयेत् ।
 नेन्धनेन जयेदर्शिनं न पानेन सुरा जयेत् ॥ २ ॥^d

c Mahābharata

d Mahabhārata (SBh 9)

प्रायण धनिनां दारा बहवो निरवग्रहा ।
 बाह्ये सत्युपभोगेऽपि निर्विस्त्रम्भा बहिर्गुरा ॥ १५ ॥
 मनः प्रहादयन्तीभिः मन्त्रं यान्तीभिरप्यलम् ।
 महान्तोऽपि च भिद्यन्ते स्त्रीभिराद्भिरिवापगा ॥ १६ ॥
 श्रुतस्य रक्षा सतताभियोग
 कुलस्य वित्तं पुरुषस्य विद्या ॥
 राज्ञोऽप्रमादं प्रशमा धनस्य
 स्त्रीणां तु रक्षा न हि जातु जाते ॥ १७ ॥
 शक्या वन्यकरी विभिन्नकरटं कुन्ते प्रति-यूहितु
 शक्या नीतिबलाश्रयन रिपवः छत्रेण सूयाशवः ।
 शक्यो वारयितुं वैलेन हतभुक् मन्त्रप्रयागरहि
 सर्वरथौपधमस्ति शास्त्रविहितं स्त्रीणां तु नास्त्यौपधम् ॥ १८ ॥

॥ द्यूतपद्धतिः ॥ २१ ॥

बहूनि धर्मशास्त्राणि पठन्ति द्विजसत्तमाः ।
 तेषु विंशतिदिदं दृष्टं दत्तं जीयेत यत्पर ॥ १ ॥
 किं तं द्यूतनं राजन्द्र बहुदोषणं मानदं ।
 दयनं बहवो दापास्तस्मात् तत् परिवर्जयत् ॥ २ ॥
 द्युतादनर्थं संरम्भा द्यूतात् साहस्यो महान् ।
 पैशाणां चापि महता द्यूताद्भद्रं प्रवतत ॥ ३ ॥
 धनक्षयं शिष्टगर्हा सदाचारविवर्जनम् ।
 शत्रुभिः पीडनं चैव द्यूतासक्ताधियां वृणाम् ॥ ४ ॥
 नलश्च राजा द्यूतनं हतं राज्यं महोदयम् ।
 धमदारान्परि यज्य परदारस्य रताऽभवेत् ॥ ५ ॥
 पाण्डव्या धर्मराजस्तु लाकपालश्चापरः ।
 स्वराज्यं धनमक्षय्यं पणमेकममन्यत ॥ ६ ॥

m Vallabhadeva n Kamandaka o Caksusitya

(१) ° डम्बा-M (२) राजा-S¹ (३) न-S²

(४) ° शेष-नो-M (५) अ°-M (६) ° र°-S¹

यत्तद्भूजितमत्युग्रं क्षात्रं तेजोऽरय भूपतेः ।
 दीव्यताक्षैस्तदा तेन नूनं तदपि हारितम् ॥ ७ ॥^६
 दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा राज्यमात्मा वयं वधूः ।
 नीतानि पणतां नूनमीदृशी भवितव्यता ॥ ८ ॥^६
 धननाशोऽसुखं चैव पुत्रवाराविभर्त्सनम् ।
 शत्रुभिः पीडनं चैव घृतासक्ताधियां नृणाम् ॥ ९ ॥

॥ मृगयागुणाः ॥ २२ ॥

यदि घातयते कश्चित् पापसत्त्वं प्रजाहितम् ।
 सर्वसत्त्वहितार्थाय न तेनासौ विहिंसकः ॥ १ ॥
 द्वीपिनं शरभं सिंहं व्याघ्रं कुब्ररमेव च ।
 महिषं यानरं चैव सूकरश्चानपन्नगान् ॥ २ ॥
 गोत्राह्वणहितार्थाय बालस्त्रीरक्षणाय च ।
 वृद्धाहुरपरिप्राणे यो हिनस्ति स धर्मवित् ॥ ३ ॥
 निर्मानुषामिमां सर्वं मृगा हीच्छन्नि मेदिनीम् ।
 भक्षयन्ति च सस्यानि शासितव्या नृपेण ते ॥ ४ ॥
 या वै शत्रुवधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
 अमाययाप्यच्छलेन मृगाणामिपुधारिभिः ॥
 स्वर्गं मृगाश्च गच्छन्ति स्वयं नृपतिना हताः ॥ ५ ॥
 मेदश्छेदरुशोदरं लघु भयन्युत्थानयोग्यं वपुः
 सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः ।
 उत्कर्षं स च धन्यिनां यदिपयः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले
 मिथ्या हि व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः^७ ॥ ६ ॥

॥ मृगयानिन्द्रापदातिः ॥ २३ ॥

मृगयाक्षो दिवास्वापः परिवादः स्त्रियां मदः ।
 तीर्यत्रिकं वृथादाट्या कामजो दशको गणः^८ ॥ १ ॥

कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः ।
 वियुज्यतेऽर्थकामाभ्यां क्रोधजिप्त्वात्मनेव यः ० ॥ २ ॥
 प्रच्छन्नोपगतैः शैलसरिद्विपिनकुक्षिषु ।
 वधवन्धपरिक्लेशा आसन्नाटविकादिभिः ॥ ३ ॥
 स्वसैन्यैश्च स्वकुल्यैश्च परिभिन्नैश्च मारणम् ।
 इत्यादि पृथिवीन्द्राणां मृगयाव्यसनं स्मृतम् १ ॥ ४ ॥
 यस्मात्तु व्यसनं राज्ञस्त्वनुमोदन्ति शत्रवः ।
 तदसह्यतरं दु खं मन्यन्ते मरणादपि ॥ ५ ॥
 मृगतृष्णेव मृगया मृगानिव नराधिपान् ।
 हरन्ति पतयन्त्याराच्छ्वश्रेष्ठिव विपत्तिषु ॥ ६ ॥
 पाण्डुर्जित्वा बहून् देशान् युधा विक्रमणेन च ।
 मृगव्यवायनिधने^२ कृच्छ्रां प्राप स आपदम् ॥ ७ ॥
 नृपतेः प्रतिपिद्धमेव यत् कृतवान्
 पडिरथोऽविशद्वितम् ।
 अपथे पदमर्पयन्ति हि
 श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिता ० ॥ ८ ॥

॥ पानदोषपद्धतिः ॥ २४ ॥

अकार्यकरणाद्गीत कार्याणां च विवर्जनात् ।
 अकाले मन्त्रभेदाच्च येन मायेन्न तत्पिबेत् ॥ १ ॥
 अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र क्वचन शेरते ॥ २ ॥
 नगना विक्षिप्य गात्राणि नष्टरं ह्या इवास्ते ॥ ३ ॥
 ये पिबन्ति महामोहं पानं पापयुता नराः ।
 कलिं ते कुर्वतेऽर्भाक्ष्णं प्रहरन्ति परस्परम् ॥ ४ ॥
 गुरुनतिघदेन्मत्तः परदारान् प्रधर्षयेत् ।
 सदितं कुरुते शीण्डं न श्रुणोति दितं क्वचित् ॥ ५ ॥

s. Manu

t. Kāmandaka

u. Mahābhārata.

v. Kālidāsa.

(१) १०-S₁. (२) १०-स्थि-M. (३) मृग्य^०-M. (४) १०-S₁.

॥ वाक्पारुष्यपद्धतिः ॥ २५ ॥

तीव्राण्युद्वेगकारीणि विसृष्टान्यशमात्मकैः ।

कृन्तान्ति देहिनां मर्म शस्त्राणि च वचांसि च ॥ १ ॥

मूर्च्छकचसंकाशे वाक्पारुष्यकरे वृषे ।

राज्योद्यानलतालक्ष्मीः पोषणामर्हते कथम् ॥ २ ॥

शपता यत् कृतं पापं शप्यमानं नियच्छति ।

शप्यमानस्य यत् पापं शपन्तं तं नियच्छति ॥ ३ ॥

संरोहति शरीर्विद्धं वरं परशुना हतम् ।

वाचा दुरुक्तं वीभत्सं न संरोहति वाक्क्षतम् ॥ ४ ॥

कर्णनालीकनाराचा निष्पतन्ति शरीरतः ।

वाक्कलस्यं तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥ ५ ॥

वाक्सायका वदनानिष्पतन्ति

• यैराहत शोचति रात्र्यहानि ।

परस्परं मर्मसु ते पतन्ति

तात् पण्डितो नापसृजेः परेषु ॥ ६ ॥

मर्माप्यस्थीनि हृदयं तथासून्

घोरा वाचो निर्दहन्तीव पुंसाम् ।

तस्माद्वाचं रुदतीं रुक्षरुपां

धर्मोरामो नित्यशो धर्जयेत्ताम् ॥ ७ ॥*

॥ दण्डपारुष्यपद्धतिः ॥ २६ ॥

अस्थाने ह्यपि च स्थाने सततं चानुगामिनी ।

उद्धो दण्डान् प्रणयति विविधांस्तेजसा वृतः ॥ १ ॥

सन्तापलोभमोहांश्च शत्रूँश्च लभते वृषः ।

क्रोधाद्दण्डान्मनुष्येषु विधिना वृपतिर्नयन् ॥ २ ॥

www Kāmandaka

x Mahābharāta

(१) °णव°-M (२) °वि°- S¹ °व°- S¹ (३) °व्यपि-M,

(४) संत°-M (५) नर -S¹ °धन्°-M (६) क्रोधद°-S₂

(७) °वेत्°-M. S²

तस्माद्द्विजते लोक सर्पद्विश्वमगतादिव ।
दण्डपारुष्यदोषेण विलुप्यन्तेऽखिला प्रजा ॥
क्षयत्युग्रदण्डो हि जनं राजा यमोपम ॥ ३ ॥

स्खलित स्खलितो घध्य
इति चेन्निश्चित भवेत् ।

द्वित्रा यद्यवशिष्येरन्
बहुशोषा हि मानवा ॥ ४ ॥*

॥ अर्थदूषणपद्धतिः ॥ २७ ॥

अर्थानामननुग्राता कामचारी विकत्यन ।
अपि सर्वा महीं लब्ध्वा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १ ॥

अनर्थं चैव निरतमर्थं चैव पराङ्मुखम् ।

न तं भर्तारमिच्छन्ति पण्डं पतिमिव स्त्रिय ॥ २ ॥

योऽर्थकामस्य वचन प्रातिकूल्यान्न मृष्यते ।

श्रुणोति प्रतिकूलानि द्विपतां वशमेति स ॥ ३ ॥

सुहृदां हितकामानां यो न तिष्ठति शासने ।

प्राज्ञानां कृतविद्यानां स नर शत्रुनन्दन ॥ ४ ॥

अर्थस्य दूषणार्थं हि परित्यागो मर्तीयस ।

अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूषणमुच्यते ॥ ५ ॥

अन्यायोपार्जितं द्रव्यमर्थदूषणमुच्यते ।

अपात्रदानं पात्रार्थहरण तस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥

तद्वक्त्रमात् सद्भाविष्ट कोपेनातिरलीयसा ।

नित्यमात्माहिताकाङ्क्षी न कुर्यादर्थदूषणम् ॥ ७ ॥*

॥ हर्षपद्धतिः ॥ २८ ॥

सम्प्रहास स्वभृत्येषु न कर्तव्यो नराधिप ।
 (राजा लघुत्वं) चाप्नोति ह्याज्ञा तस्य निवर्तते ॥ १ ॥
 अवमन्यन्ति भर्तारं लङ्घयन्ति च तद्वचः ।
 प्रेष्यमाणा विकल्पन्ते मूढमप्यनुयुञ्ज्यते ॥ २ ॥
 अयोर्च्यं चैव याचन्तेऽभोज्यान् व्याहारयन्ति च ।
 उक्तांचैर्वशनाभिश्च कार्याणि घ्नन्ति चास्य ते ॥ ३ ॥
 जर्जर चास्य विषयं कुर्वन्ति प्रतिशासने ।
 क्षुतं च प्रीचनं चैव कुर्वते चास्य सानिधौ ॥ ४ ॥
 हयं वा वृन्तिनं चापि रथं वा वृपसंमतम् ।
 अधिरोहन्त्यनादृत्य हर्षुलं पार्थिव मृदुम् ॥ ५ ॥
 हेलयन्तश्च कुर्वन्ति सावज्ञास्तस्य शासनम् ।
 निन्दन्ति स्वानर्थाकारान् सन्त्यजन्ति च भारत ॥ ६ ॥
 न वृत्त्या परितुष्यन्ति राजदेयं हरन्ति च ।
 अस्मत्प्रणेयो राजेति लोके चैव यदन्त्युत ॥ ७ ॥
 एते चान्ये च बहवो वीपा प्रादुर्भवन्त्युत ।
 वृपतौ मार्दवोपेते हर्षुले च युधिष्ठिर ॥ ८ ॥^a

॥ असूयापद्धतिः ॥ २९ ॥

अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयुकमधार्मिकम् ।
 अनर्था क्षिप्रमायान्ति वाग्दुष्टं कोपनं तथा ॥ १ ॥

॥ साहसपद्धतिः ॥ ३० ॥

साहसप्रकृतिर्यस्तु क्रियते किञ्चिदुल्बणम् ।
 अशास्त्रलक्षणो राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १ ॥

a Mahabharata

(४) भर्तारमवमन्यन्ते-M (५) °अ-M (६) °वि-M.
 (७) °तनि-M (८) °व-M (९) °खे-M (१०) °ज्यमेव-M.
 (१) °न्ति च M (२) °र्ष-M (३) रूढ्य-S₁.

अज्ञाता ह्यनभिस्नेहो दण्डेनावर्जयेत् प्रजाः ।
साहसप्रकृती राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ २ ॥
महापापानि कर्माणि यानि केवलसाहसात् ।
आरभ्यते भीमसेन व्यर्थं तानि भारत (?) ॥ ३ ॥^०

॥ मानपद्धतिः ॥ ३१ ॥

लक्ष्मीलैतां प्रमथ्नाति राज्ञां भर्तृमहाशनिः ।
हृदान्तर्मकरीदन्तक्लेशं सेहे सुयोधनः ॥ १ ॥
अतिमानः श्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधसः ।
गर्भेण दूष्यते कन्या गृहवासेन च द्विजः ॥ २ ॥
जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा
मृत्युः प्राणान् धर्मचर्यामसूया ॥
क्रोधः श्रियं शीलमनार्यसेवा
हिर्यं कामः सर्वमेधाभिमानः ॥ ३ ॥^०

॥ प्रमादपद्धतिः ॥ ३२ ॥

क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य क्रोधः सज्जायते महान् ।
अधर्माः सम्प्रवर्तन्ते प्रजासम्मोहकारकाः ॥ १ ॥^०
चातुर्वर्ण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रम्यमेव च ।
सर्वमेतत्प्रमुह्येत यदा राजा प्रमाद्यति ॥ २ ॥
राज्ञः प्रमाददोषेण दस्युभिः परिमुष्यते ।
अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते ॥ ३ ॥
लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः ।
तस्माद्राज्ञा विशेषेण स्वार्थश्चिन्त्योऽप्रमादतः ॥ ४ ॥
प्रमादं वै मृत्युमहं ब्रवीमि
सदाप्रमादादमृततः ब्रवीमि ।
प्रमादाद्वासुराः पराभवन्ति
सदा प्रमादाद् ब्रह्ममृताः सुराश्च ॥ ५ ॥^०

a. b. Mahābhārata.

(४) *द°-M. (५) °लं°-S₁. (६) षालं-S₁.

१. विशेषतः-M. २. प्रहरन्ति-M. ३. प्रमादाद्-M.

अर्थत्यागो हि कार्यं स्यादर्थं श्रेयासमिच्छता ।
 वीजोपम्येन कोन्तेय मा ते भूदत्र सशय ॥ ५ ॥^d
 नाममात्रेण सन्तुष्येच्छत्रेण च महीपति ।
 भृत्येभ्यो विसृजेदर्थान्नेक सर्वहरो भवेत् ॥ ६ ॥^d
 न चास्य लभ्य^e लिप्सेत मूलेनातिदृढ सति ।
 न हि दुर्बलमूलस्य राप्रलाभोऽपि विद्यते ॥ ७ ॥
 सिद्ध वञ्चनयोपैति परस्परवधेन वा ।
 निरपायं सुख तत्र द्वयो किमिति चिन्त्यताम् ॥ ८ ॥
 वने प्रज्वलितो वह्निर्दहन् मूलानि रक्षति ।
 समूलमुन्मूलयति वार्यल मृदु शीतलम् ॥ ९ ॥
 यस्य सिध्यत्ययत्नेन शत्रुः स विजयी नृप ।
 य एकतरता गत्वा जयी विजित एव स ॥ १० ॥
 जडोऽयमिति नात्यन्त हीनमप्युपघातयेत् ।
 निर्दयन् निहतोऽस्मापि धमति ज्यातिषु कणान् ॥ ११ ॥
 आयद्वारेषु सर्वेषु कुर्यादाप्तान् परीक्षितान् ।
 आददीत धनं तेस्तु भास्वानुस्रैरिवोदकम् ॥ १२ ॥^d
 काष्ठागारे^१ऽभियुक्त स्यात्तदायत्तं हि जीवितम् ।
 नात्याय च व्ययं कुर्यात् प्रत्यवेक्षत चान्वहम् ॥ १३ ॥^d
 समानान्वयजातानां परस्परविरोधिनाम् ।
 परैः प्रत्यभियुक्तानां प्रसृते संहति श्रियम् ॥ १४ ॥
 सर्वमात्यन्तिकं कार्यं शृणुयात्तातिपातयेत् ।
 कृच्छ्रसाध्यमतिऋन्तमसाध्यमपि भावयेत् ॥ १५ ॥
 अपूर्वदेशाधिगमे युवराजाभिषेचन ।
 पुत्रजन्मनि वा माक्षो बन्धनस्य विधीयते ॥ १६ ॥
 असंतुत्तस्य कार्याणि प्राप्तान्यपि विशपत् ।
 निरसशाय विपद्यन्ते भिन्नं पृथक् श्वाद्धी ॥ १७ ॥

d Mahābhārata 1 Kāmandaka

(४) लिप्सेत—M (५) मूलेनातिदृढेन वै—M

१ च—M २ °य°—M ३ गा°—M ४ 'पु पुक्त—M.

५ जातीनां—M

अपकुर्यात् समस्तं वा नोपकुर्याद्यदापदि ।
उच्छिन्द्यादेव तन्मित्रं विश्वस्याङ्कुमुपागतम् ॥ १८ ॥

यतो निमित्तं व्यसनं प्रकृतीनामवाप्नुयात् ।
प्रागेव प्रतिकुर्यात् तन्निमित्तमतीन्द्रियः ॥ १९ ॥

पुनरावर्तमानस्य निराशस्य च जीविते ।
अर्धायीं जायते वेगस्तस्माद् भग्नं च पीडयेत् ॥ २० ॥^f

आस्त्राद्येदुपचितान् साधु इष्टव्रणानिव ।
औद्युक्तास्ते च वर्तेरन्नगनाविव महीपती ॥ २१ ॥^f

परीक्ष्य दुर्जनान् राजा स्वराग्राद् विप्रवासयेत् ।
क्षोभयिष्यन्ति ते राष्ट्रं सन्तुषं समवस्थिताः ॥ २२ ॥

तेजस्विनि क्षमोपेते नातिकर्कशमानयेत् ।
अतिनिर्मथनादग्निश्चन्दनादपि जायते ॥ २३ ॥^f

एकया द्वी विनिश्चित्य त्रींश्चतुर्भिर्वशीकुरु ।
पञ्च जित्वा विदित्वा षट् सप्त हित्वा सुखी भव ॥ २४ ॥

धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिचमतिगती सर्वदाऽऽलोकनीये
क्षेयं लोकानुवृत्तं धरचरनयनेर्मण्डलं वीक्षणीयम् ।
प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुकाटिनरसौ योजनीयी स्वकालेऽ
प्यात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नायेक्षणीयः ॥ २५ ॥

कोऽहं कौ देशकालौ समविषमगुणा. केऽरयः के सहायाः ।
का शक्तिः कोऽभ्युपायः फलमपि च कियत्कीदृशी देवसम्पत् ।
सम्पत्तौ कोऽनुबन्धः प्रतिहतवचनस्योत्तरं किं नु मे स्या-
दित्येवं कार्यसिद्धायवहितमनसो नापहास्या भवन्ति ॥ २६ ॥

भीरुः पलायमानोऽपि नाघेष्टव्यो बलीयसा ।
कदाचिच्छूरात्तामेति मरणे कृतनिश्चयः ॥ २७ ॥

अणुनापि प्राविश्यारिच्छिद्रेण बलयत्तरम् ।
निःशेषं मज्जयेद्राज्यं यानपात्रमिवोदकम् ॥ २८ ॥

१ 'धं'-M. २ 'यायो'-M. ३ 'अं'-M ४ 'दि'-M.

५ 'ण्य'-M. ६. 'दाणि'-M.

c. Kauṣṭhya f. Kāmandaka. g Vallabhadeva.

प्रहरिष्यन् प्रियं व्रूयात्प्रहरन्नपि भारत ।
 प्रहत्य च प्रियं व्रूयाच्छोचन्निव रुद्रस्त्रिव ॥ २९ ॥
 बलिनं साधयेत्साध्ना लुब्धमर्थमदानतः ।
 शूरं भेदेन च तथा हन्याद्दण्डेन दुर्बलम् ॥ ३० ॥
 यस्य चाप्रियमन्विच्छेद् व्रूयात्तस्य सदा प्रियम् ।
 व्याधा मृगवधं कर्तुं रम्यं गायन्ति सुस्वरम् ॥ ३१ ॥
 नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया ।
 बद्धिरल्पोऽपि संवृद्धः कुरुते भस्मसाद्बनम् ॥ ३२ ॥
 गृध्रद्विष्विकालीनः श्वचेष्टः सिंहविक्रमः ।
 अनुद्विग्नः काकशार्ङ्गी भुजङ्गचरितं चरेत् ॥ ३३ ॥
 षकचच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ।
 वृकवच्चाललम्बेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ ३४ ॥
 विपाकदारुणो राक्ष्सां रिपुरल्पोऽप्यरुन्दुदः ।
 उद्वेजयति स्मोऽपि चरणं कष्टकाङ्कुरः ॥ ३५ ॥
 बहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः ।
 अर्थयमागते काले भिन्याद्धटमिवास्मनि ॥ ३६ ॥
 आदातव्यं न दातव्यमाशामेव प्रदर्शयेत् ।
 आशां कालवर्ती कुर्यात्कालं विघ्नेन योजयेत् ॥ ३७ ॥
 कीर्मसंकोचमास्याय प्रहारानपि मर्षयेत् ।
 काले माते तु मतिमानुत्तिष्ठेत् कुद्धसर्पयत् ॥ ३८ ॥
 सुपुष्पितः स्यादफलो दुरारोहः फलान्वितः ।
 आमः स्यात् पक्कसंकाशो न च दीर्घं कस्यचित् ॥ ३९ ॥
 नति कश्चित् कृतं कार्यं कर्तारं समवेक्षते ।
 ततः सर्वाणि कार्याणि सावदोषाणि कारयेत् ॥ ४० ॥
 सम्भाष्य बुद्धिं जानीयाच्छीलं च सह संयमम् ।
 दीर्घं संन्ययहारेण परमाप्तुं पीरुयम् ॥ ४१ ॥

h. Vallabhadeva (Sbhg) i Manu.

j Prabodhacandrodaya.

१. द'-S. २. 'मे'-M. ३. 'स्वा'-M. ४. 'ति'-M. ५. 'वे'-M.

कार्यस्य हि गरीयः स्यान्नीचानामपि कालवित् ।
 सतोऽपि दोषान् प्रच्छाद्य गुणानप्यसतो वदेत् ॥ ४२ ॥
 वाचा भृशं विनीतः स्यात् हृदयेन तथा क्षुरः ।
 शुकः पूर्वाभिभाषी स्यात् सृष्टो रीद्राय कर्मणे ॥ ४३ ॥
 अभ्यन्ना साधयेद्दोहं लोहेनाभ्यन्तमेव च ।
 विल्वानिव करे विल्वे म्लेच्छान् म्लेच्छैः प्रसाधयेत् ॥ ४४ ॥
 आत्मना सद्गृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
 पदलङ्घनं करस्थेन कण्ठकेनेव कण्ठकम् ॥ ४५ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा च चतुर्विधम् ।
 प्रसादयति लोकं यस्तं लोकोऽनुप्रसीदति ॥ ४६ ॥^{*}
 समूलघातमग्नौ पराग्नौ घन्ति मानिनः ।
 मध्यसितान्धतमस्तत्रोद्गारणं रविः ॥ ४७ ॥^{*}
 क्रणशेषोऽग्निशेषश्च शत्रुशेषस्तथैव च ।
 अत्योऽपि वर्धतेऽयर्थं तच्छ्रेयं नैव कारयेत् ॥ ४८ ॥^{**}
 नै स क्षयो महाराज ' यः क्षयो वृद्धिमावहेत् ।
 क्षयः स त्विह मन्तव्यो यं लब्ध्वा बहु नाशयेत् ॥ ४९ ॥
 प्रजासुखे सुखं राक्ष प्रजानां या हिते हितम् ।
 नात्मभिर्यं हितं राक्ष प्रजानां तु भिर्यं हितम् ॥ ५० ॥^{*}
 अहापयन् वृष कालं प्रजानामनुवर्तिनाम् ।
 कर्मजामानुरूप्येण वृत्तिं समनुकल्पयेत् ॥ ५१ ॥^{*}
 ण्यं घृत्तस्य राशन्तु सिलोऽङ्गोपनीयिनः ।
 विशीर्यन्ते यन्नो लोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ५२ ॥^{*}
 अतस्तु विपरीतस्य घृपतेरघृतामनः ।
 संश्लिष्यते यदा लोके घृतविन्दुरिवाम्भसि ॥ ५३ ॥^{*}
 आभ्यन्तरात् भयं रक्षेन् सुशोभं पाततो भयम् ।
 आभ्यन्तरात् भयं जातं गदं मूलं निवृन्तति ॥ ५४ ॥

l Mahābhārata. i Māgha

m Daśarathī n. Kautilya o Kāmandaka p Maru

१ ११२-५ २ १५०-५ ३ अश्वमेध ४ अश्वमेध ५ ११२-५

५ ११२-५ ६ ११२-५

अनुरक्तेन हृष्टेन तुष्टेन जगतीपतिः ।
 अल्पेनापि स्वसैन्येन भूमिं जयति भूमिपः ॥ ५५ ॥
 पुत्रो भ्राता पिता चैव गुरुर्वा यदि वा सुहृत् ।
 अर्थस्य विघ्नं कुर्याणाः कर्तव्या भूमिघर्षणाः ॥ ५६ ॥
 अनुयुक्तो दस्युवधे रणे कुर्यात् पराक्रमम् ।
 नास्य कृत्यमतः किञ्चिदन्यद्दस्युनिवर्हणात् ॥ ५७ ॥
 अपशास्त्रधनो राजा सश्रयं नाधिगच्छति ।
 अस्थाने चास्य तद्विघ्नं सर्वमेव विनश्यति ॥ ५८ ॥
 इन्द्ररयार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।
 चन्द्रस्य च पृथिव्याश्च नृपः समगुणो भवेत् ॥ ५९ ॥
 यथेन्द्रश्चतुरो मासान् वार्षिकानभिवर्षति ।
 एवं राष्ट्रं परीहरिरभिवर्षेज्जनाधिपः ॥ ६० ॥
 अष्टौ मासान् तथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 एवं राष्ट्रं करं राजा हरेदादित्यसंनिभः ॥ ६१ ॥
 प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।
 चरिरेवं चरेद्राजा वृत्तमेतत्तु मारुतम् ॥ ६२ ॥
 यथा प्रियं वा द्वेष्यं वा प्रातःकालं नियच्छति ।
 यथाहं दण्डयेद्राजा वृत्तं वैवस्वतं हि तत् ॥ ६३ ॥
 यथा धायन्ति नद्यस्तु सिन्धुमाकाङ्क्षया विना ।
 तथा नाकाङ्क्षते राजा वृत्तमेतत्तु चारुणम् ॥ ६४ ॥
 परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यन्ति मानवाः ।
 एवं प्रकृतयो नित्यं हृष्यन्ति नृपतेर्गुणिः ॥ ६५ ॥
 यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयेत् समम् ।
 पीरजानपदान् सर्वास्तथा राजापि धारयेत् ॥ ६६ ॥
 लक्ष्मीपरिपूर्णाऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनद्रिषा ।
 परिपूर्णस्यैवन्द्रांभयति भयं सिंहिकासूनोः ॥ ६७ ॥

वसूनि वाञ्छन् वशी न मन्युना
स्वधर्म इत्येव निवृत्तकारण ।
गुरुपदिष्टेन रिपी सुतेऽपि वा
निहन्ति दण्डेन स धर्मसम्प्लवम् ॥ ६८ ॥*

विभज्य रक्षा परित परेतरा-
नशाङ्किताकरमुपेति दाङ्कित ।
त्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृता
कृतज्ञतामस्य वदन्ति सम्पद ॥ ६९ ॥*

अनारत तन पदपु लम्बिता
विभज्य सम्यग्त्रिययागसत्रिया ।
फलन्त्युपाया परिवृहितायती
रुपत्य सङ्घर्षमिवार्थसम्पद ॥ ७० ॥*

व्रजन्ति ते मूढधिय पराभव
भवन्ति मायात्रिपु ये न मायिन ।
प्रविश्य हि ग्नन्ति शत्रास्तथाविधा-
नसृताङ्गान् निशिता इयपच ॥ ७१ ॥*

वलोपपन्नाऽपि हि बुद्धिमान् नर
पर नयन्न स्वयमव वरिताम् ।
भिषङ्गमास्तीति विचिन् य मक्षय-
दकारण को नु विष विचक्षण ॥ ७२ ॥

द्विपतामुद्गय सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरस्तु मृष्यते ।
न महानपि भूतिमिच्छता फलसम्पत्प्रवण परिक्षय ॥ ७३ ॥*

अचिरण परस्य भूयसी विपरीता विगणय्य चात्मन ।
क्षययुक्त्रिमुपक्षत कृती कुरुत तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ७४ ॥*

शुचि भूपयति श्रुत वपु प्रशमस्तस्य भवत्यलङ्क्रिया ।
प्रशमाभरण पराक्रम स नयापादितसिद्धिभूषण ॥ ७५ ॥*

क्षययुक्तमपि स्वभावज दधत धाम शिव समृद्धय ।
प्रणमन्त्यनपायमुत्थित प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा सृपम् ॥ ७६ ॥*

प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः ।
स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुसृध्यते ॥ ७७ ॥^१

यदैव राज्ये त्रियतेभिलाषं-

स्तदैव देया व्यसनेषु बुद्धिः . ।

घटा हि राज्ञामभिषेककाले

सहाम्भसा व्यापदमुद्गिरन्ति ॥ ७८ ॥^२

उत्साहसम्पन्नमदीर्घिसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेऽप्रसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयं च लक्ष्मीं स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥ ७९ ॥

कार्यार्थिन क्षीणतरस्य नैव नि शेषकार्यं कुटिलस्य कुर्यात् ।
दोषाकर प्राप्तविवृद्धदर्पः पलायते दूरतरं हि मित्रात् ॥ ८० ॥^३

सर्वे धर्मा राजधर्मप्रधानाः सर्वे वर्णाः पाल्यमाना भवन्ति ।
सर्वोद्योगा राजधर्मे निविष्टाः स्थानं चाग्र्यं राजधर्मे पुराणम् ॥ ८१ ॥

औत्सुक्यमात्रमवसाययति प्रतिष्ठा

क्लिञ्जाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय न च श्रमाय

राज्यं स्वहस्तघृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ ८२ ॥^४

परोऽपि हितकृद्बन्धुः बन्धुरप्यहितः परः ।
अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ ८३ ॥

केचिन्मृगमुखा व्याघ्राः केचिद्ब्याघ्रमुखा मृगाः ।
तत्स्वरूपविपर्यासाद् विश्वासो हापदां पदम् ॥ ८४ ॥

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् स्तब्धमञ्जलिकर्मणा ।
मूर्खं दृन्द्वानुरोधेन याथातथ्येन पण्डितम् ॥ ८५ ॥

आकारिरिद्वितेर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च मृदातेऽन्तर्गतं मन ॥ ८६ ॥^५

आप्तसु मित्रं जानीयात्सुद्वे शरमृणे शुचिम् ।
मार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ८७ ॥^६

t Bhāravi u Pañcatantra v, Rājaśekhara

w Kalidāsa x Manu y Hitopadesa

१ 'लापा -M

२ मि -M.

वारं पुरस्ताद् हुनिशां विभज्य
 तारं परस्तात् तिथिमेव पश्चात् ।
 सयेंद्रयोगात् करणानि भूप
 सश्रावयेद्देवविदेव काल ॥ ३ ॥

तत्र स्थिता प्रजाः सर्वाः प्रविनन्द्य विसर्जयेत् ।
 विसृज्य च प्रजाः सर्वाः मन्त्रयेत् सः मन्त्रिभिः ॥ ४ ॥

एवं सर्गमिदं राजा सम्मन्त्र्य सहमन्त्रिभिः ।
 व्यायम्यापृत्य मध्याह्ने भोजितुमन्तं पुरं व्रजेत् ॥ ५ ॥

तत्रात्मभृत्यैः कालक्षेराचार्यैः परिचारकैः ।
 सुपरीक्षितमन्त्राद्यमथान्मन्त्रैर्विपापैः ॥ ६ ॥

प्रियर्धनैरंगदैश्चास्य सयेंद्रव्याणि योजयेत् ।
 विपन्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत् सदा ॥ ७ ॥

परीक्षिताः स्त्रियश्चन व्यजनोदकधूपनैः ।
 वेशाभरणसंशुद्धा संस्पृशेयुः समाहिताः ॥ ८ ॥

अन्नपानं विपाद्रक्षेत् विशेषेण मर्हापतेः ।
 योगक्षेमी तदायत्ती धर्माया यच्चित्तन्धना ॥ ९ ॥

एवं प्रयत्नं कुर्वति यानदास्यासनाशने ।
 स्थाने प्रसाधने चैव सर्वालङ्कारकेषु च ॥ १० ॥

नान्नेक्षितं नाविदितं भिरजा नान्नेक्षितम् ।
 नाप्यादितं च सदाद्यैः किञ्चिदत्त्या रेस्पृष ॥ ११ ॥

रहस्याग्यायिकां चैत्र प्रणिधानां च चेट्टिनम् ।
गत्या कक्षान्तर सम्यक् समनुज्ञाप्य त जनम् ॥ २५ ॥

॥ वरादानपद्धतिः ॥ ३७ ॥

यथां फलेन युज्येत राजा कर्ता च कर्मणाम् ।
तथांशस्य नृपो रांश्रे कल्पयेत् सतत करान् ॥ १ ॥

पुष्प पुष्पं प्रचिन्वीत मूलच्छेद न कारयेत् ।
मालाकार इवारामे न तथाद्धारकारक ॥ २ ॥

यथा मधु समादत्ते रक्षन् पुष्पाणि पल्पद् ।
तद्वदर्थान् मनुष्येभ्य आदद्यादविहिंसया ॥ ३ ॥

वत्सोपम्येन दोग्धय राप्रमक्षीणजुद्धिना ।
भृतो वत्सो जातवल् पीडा सदति भारत ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वदिठनन्ति यो धेन्वा क्षीरार्थी न लभेत् पय ।
एव राप्रमयोगेन पीडयन् नाभिवर्धते ॥ ५ ॥

कालप्राप्तमुपादद्यान्नाथं राजा प्रसूचयेत् ।
अहन्यहनि सन्दुहान्महीं गामिव बुद्धिमान् ॥ ६ ॥

जल्लुकावत् पित्रेद्राप्त् मृदुनैत्र नराधिप ।
व्याघ्रीवापहरत् पुत्र न दशेनच पीडयेत् ॥ ७ ॥

ऋयविऋयमध्वान भक्त च व्रीहितण्डुलम् ।
योगक्षेम च सम्प्रेक्ष्य वणिज कारयत् करान् ॥ ८ ॥

प्रजानामेव भृत्यर्थं स ताम्बा बलिमप्रहीत् ।
सदस्त्रगुणमृत्स्रण्डुमादत्त हि रस रवि ॥ ९ ॥

सदय बुभुजे स महाभुज
सहसोद्वगमिय व्रजेदिति ।

अचिरोपनता स मदिनी

नवपाणिग्रहणां वधूमिव ॥ १० ॥

a Raghuvamsa

१ ना^०-S₁ २ ण्यो^०-M ३ दा^०-M ४ दा^०-M ५ ०^०-M.
६ ति^०-S₁ ७ यते^०-S₂ ८ भ्मा^०-M

मृदुव्यवहित तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पयेत् ।
प्रदीप स्नेहमादत्ते सदयाम्यन्तरस्तथा ॥ ११ ॥

॥ आत्मरक्षापद्धतिः ॥ ३८ ॥

आत्मान सर्वथा रक्षेद्राजा रक्षेच्च मेदिनीम् ।
आत्ममूलमिदं सर्वमाहुर्हि विदुषो जना ॥ १ ॥

जीवतव परो लोक साध्यते यश्च सर्वदा ॥
आजीवतस्तथेवास्ति न राज्य न परा गति ॥ २ ॥

रक्ष सर्वात्मनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
जीयिते यत्नमातिष्ठ जीयन् भद्राणि पश्यति ॥ ३ ॥

राज्य श्रीश्चैव भद्र ते जीवमानस्य कल्पते ।
मृतस्य रज्जु कोन्तेय नैव राज्य कुत सुखम् ॥ ४ ॥

मृत कीर्ति न जानाति जीयन् कीर्ति समश्नुते ।
मृतस्य कीर्तिर्भर्त्यस्य यथा मालो गतायुष ॥ ५ ॥

त्यजदेक कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुल त्यजेत् ।
ग्राम जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ६ ॥

आत्मार्यं सन्ततिस्त्याज्या राज्य रत्न धनानि च ।
अपि सर्वं समुत्सृज्य रक्षेद्रात्मानमात्मना ॥ ७ ॥

न च कन्यामविदिता सस्पृशदपरीक्षिताम् ।
विधिधान् कुरुते योगान् कुशला रज्जु मानवा ॥ ८ ॥

आजन्मविपसभोगात् कन्या विपमर्या कृता ।
स्पृशाच्छूरासादिभिर्दन्ति तस्यास्त्यतत् परीक्षणम् ॥ ९ ॥

तद्वस्तुं केशसस्पृशान्म्लायते पुष्पपद्मैः ।
शय्यायां मत्कुणैर्वस्त्रैर्युक्ताभि स्नानधारिणा ।
जन्तुभिर्घ्नियत ज्ञात्वा तामेव दूरतस्स्यजेत् ॥ १० ॥

गत्वा तत्रान्तर सम्यक् समनुक्षाय त जनम् ।
प्रविशेद्भाजनार्थं स्त्रीवृतोऽन्त पुर पुन ॥ ११ ॥

तत्र भुक्त्वा पुनः किञ्चित् तूर्यघोषैः प्रहर्षितः ।
संविशेच्च यथाकालमुत्तिष्ठेद्विगतश्रमः ॥ १२ ॥

एतद्भूतं समातिष्ठेद्रोगः पृथिवीपतिः ।
अस्वस्थः सर्वमेवेतद् भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ १३ ॥

॥ राज्यरक्षापद्धतिः ॥ ३९ ॥

रक्षितात्मा तु यो राजा रक्ष्यं चैवाभिरक्षति ।
गुणश्च तस्य वर्धन्ते सुखं च महदद्भुते ॥ १ ॥

मित्रामात्यं पुरं राष्ट्रं वण्डः कोशो महीपतिः ।
सतानां पञ्चसद्भातो राज्यमित्युच्यते नृपः ॥ २ ॥

राज्यं हि सुमहत्तत्र दुर्धरं ह्यकृताःमाभिः ।
न शक्यमृजुना बौद्धुमाघातस्थानमुल्बणम् ॥ ३ ॥

अमात्यं ह्यूर एव स्याद् युद्धसम्पन्न एव च ।
तस्मादपि भयं राज्ञः पश्य राज्यस्य योजनाम् ॥ ४ ॥

आन्तरेभ्यः परान् रक्षेत् परेभ्यः पुनरन्तरान् ।
परान् परेभ्यः स्वान् स्वेभ्यः सर्वान् रक्षेत् सर्वदा ॥ ५ ॥

जिघांसयः पापकामा परस्वादायिनः शत्राः ।
रक्षांस्यधिकृता नाम तेभ्यो रक्षेद्दिमा प्रजा ॥ ६ ॥

राज्ञो यदा जनपदे बहवो राजपुरुषाः ।
अनेयेनोपवर्तन्ते तत्राज्ञाः किल्बिषं भवेत् ॥ ७ ॥

प्रत्याहर्त्तुमशक्यं स्याद् धनं चोरैर्हर्तं यदि ।
स्यात् कोशात् तत् प्रदातव्यमदावतेनोपजीविनाम् ॥ ८ ॥

स्त्रियः सपुरुषा मार्गं सर्वालङ्कारसंयुताः ।
निर्भयाः प्रतिपद्यन्ते यदा रक्षति भूमिपः ॥ ९ ॥

निवृत्य हि यथाकामं गृहद्वाराणि शेरते ।
मनुष्या रक्षिता राज्ञा समन्तादकुतोभयाः ॥ १० ॥

१ ङ् नो-*M.* २. अ-*M.* ३. प्रा-*M.* ४. ङ-*M.*
५. वा चो-*M.* ६. अस्य-*M.* ७. जे-*M.*

यदह्ना कुरुते धर्मं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 (हस्तो हस्तं परिमुपेद्भिद्येरन् सर्वसेतवः ॥)
 दशवर्षसहस्राणि तस्य भुक्तं महत् फलम् ॥ ११ ॥

॥ कण्टकशोधनपद्धतिः ॥ ४० ॥

राज्योपघातं कुर्वीरन् ये पापा राजवल्लभाः ॥
 एकैकशः समेतान् वा तान् दूप्यान् सम्प्रचक्षते ॥ १ ॥

दूप्यानुपांशु दण्डेन हन्याद्राजा विशङ्कितः ।
 प्रदुष्य वा प्रकाशं वा लोकविद्वेषमागतान् ॥ २ ॥^१

दण्डये यः पातयेद्दण्डं दण्डयो यथाभिदण्डयते ।
 कार्यकारणसिद्धार्थावुभौ तौ नावसीदतः ॥ ३ ॥^२

राजभिर्धृतदण्डाश्च कृत्वा पापानि मानवाः ।
 निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ ४ ॥

वाणीष्विव स्रवन्तीषु वनेषूपवनेषु वा ।
 स्वार्थाः स्वैरं तदीयेषु चेरुर्वैभस्विवाद्रिषु ॥ ५ ॥

राजा रहसि दूष्यं हि दर्शनायोपमन्त्रयेत् ।
 गृहशस्त्रां विशेषुस्तं पश्चादासज्जिता नराः ॥ ६ ॥^३

इत्यादि दूप्यान् सन्दूप्य प्रजानामभिवृद्धये ।
 निनीषुः श्रियमृत्कर्ष राजां शल्यं समुद्धरेत् ॥ ७ ॥^४

निःसर्पं बद्धसर्पं वा यस्तुं हि भवने सुखम् ।
 दृष्ट्वनप्रभुजङ्गे तु निद्रा दुःखेन गम्यते ॥ ८ ॥^५

यस्मिन् महीं शासति कौमिनीनां
 निद्रां विहारार्थपथे गतानाम् ।

वातोऽपि नास्त्रंसयदंशुकानि
 को लम्बयेदाभरणाय हस्तम् ॥ ९ ॥^६

b. Kāmandaka. c. Rāmāyana d. Kāmandaka.

e. Kāmandaka f. Pañcatantra. g. Kāhdāsa.

१. °स्ते-S₁ २. °ष्विव°-M. ३. °स्त्र°-M. ४. राज्य°-M.

५. वाणिनीनां-S₁

यावत्कीर्तिर्भनुप्यस्य लोके तिष्ठति शाश्वती ।
 तावज्जीवति राजेन्द्र नष्टकीर्तिर्विनश्यति ॥ ४ ॥
 कीर्तिमान्श्रुते स्वर्गे नष्टकीर्तिर्विनश्यति ।
 यावत्कीर्तिर्भनुप्यस्य लोके भाति यशस्करी ।
 तावत्पुण्यकृताहोकांश्च अनन्तात् पुरुषोऽश्नुत ॥ ६ ॥

॥ अर्कीर्तिपद्धतिः ॥ ४३ ॥

यस्य कीर्तिं न जल्पन्ति मानवा महदनुताम् ।
 राशिवधनमात्रं तु सेवन् स्त्री न पुन पुमान् ॥ १ ॥
 अर्कीर्तिं कीर्त्यते यस्य लोके पृतस्य कस्यचित् ।
 पतयेवाधमानं लोकान् यावच्छुद्धं प्रवर्तित ॥ २ ॥

॥ राजचाटुपद्धतिः ॥ ४४ ॥

सरस्वती स्थिता यत्रे लक्ष्मीर्वक्षसि ते स्थिता ।
 कीर्तिं किं कापिता राजन् येन देशान्तरं गता ॥ १ ॥
 यदस्ति तद्ददासीति नेतच्छिप्रमग्रम्यहम् ।
 भयं स्वप्नेऽपि ते नास्ति तद्वत् द्विपता कथम् ॥ २ ॥
 किं कृतं न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलि ।
 कली चिद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतं किम् ॥ ३ ॥
 वित्तं परिभवास्वाद्धर्मार्थिनं सुलभं न तौ ।
 देहीति येन वा नोक्तं मुक्तं त्वय्यव यत्र वा ॥ ४ ॥
 अर्थिना कृपणा हृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सक्तम् ।
 तदवस्थां पुनर्देवं नान्यस्य सुरमीक्षत ॥ ५ ॥
 त्वयि दातारि पृथ्वीशं रणं वितरणेऽपि च ।
 पुनर्देहीति वचनं न प्रत्यर्थिनि नार्थिनि ॥ ६ ॥

१ *स्विनी-M २ वक्षते-M ३ मा-S₁ ४ पु-S₁
 ५ य-S₁ ६ मयत्त्वमुक्तं-S₁ ७ वतमुक्तं त्वय्येन-S₁
 ८ भयं दातारिभूमीश-S₁, तव-S₂

सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्ते भाषते मृषा ।
पदमेकं न जानीषि वस्तु नास्तीति याचके ॥ ७ ॥

शोकोष्मलैररिस्त्रीणां निःश्वासपवनेर्धनैः ।
प्रवृद्धो प्रच्यलयद्य त्वत्प्रतापदवानलः ॥ ८ ॥

अहो चित्रं जगन्नाथ प्रतापाग्निरयं तव ।
वर्धते शत्रुनारीणां प्रवलैरश्रुवारिभिः ॥ ९ ॥

अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः ।
मार्गणौघः समायाति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १० ॥

सर्वदा सर्वदाऽसीति मिथ्या रंघं कथ्यसे बुधैः ।
नारयो लेभिरे पृष्ठं न यक्षः परयोषितः ॥ ११ ॥

वृसिंह त्वां प्रपन्नानां योगक्षेमौ न दुर्लभौ ।
हिरण्यदानव्यापारप्रगल्भे करपट्टवे ॥ १२ ॥

यदाध्वरसमिद्धाऽग्निप्रसूता धूमवह्वरी ।
दिशां मुखेषु कुरुते कक्षूरीतिलकश्रियम् ॥ १३ ॥

उद्दण्डः परदण्डभैरव भवद्यात्रासु जैत्रश्रियो
रेतुः केतुरतीव सूर्यसरणिं भ्राम्यन्निवार्यस्त्वया ।
नो चेत्तपदसम्पुटस्फुटलसच्छाईलमुद्रां द्रव-
त्सारङ्गं शशिविम्बमेप्यति तुलां स्वल्पेयसीनां मुखे ॥ १४ ॥

नाक्षराणि पठता किमपाठि
विस्मृत किमथवा पठितोऽपि ।
शथमर्थिजनसंशयदोला-
खेलनं खलु चकार नकारः ॥ १५ ॥

अत्युच्चा परित स्फुरन्ति गिरयः स्फारास्तथाम्भोधय-
स्तानेतानपि विभ्रती किमपि न क्लान्तासि तुभ्यं नमः ।
आश्वर्येण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति प्रस्तीमि यावच्चय-
स्तावद्भिभ्रदिमा स्मृतस्तव भुजो याचस्ततो मुद्रिताः ॥ १६ ॥

कुलममलिनं भद्रा मूर्तिर्मति श्रुतिशालिनी
भुजबलमलं स्फीता लक्ष्मीः प्रभुत्वमपण्डितम् ।

प्रकृतिसुभगास्ते ते भावा मदमृतिहेतवो
व्रजति पुरुषो यैरुन्मादं त एव तवाङ्गुशाः ॥ १७ ॥

इन्द्री निन्द्या चकोरिरसमयति निशाजागरः पुण्डरीकैः
भृङ्गैः शीघ्रुन्यसङ्ग शरदि समधिका ग्लानिरिन्दीवरैश्च ।
भ्रूभङ्गे यस्य वैराकरयुवतिदृशामेकमेवोपमानः
पश्याम्यश्रान्तवाप्यप्रकरमयङ्गरीगुहचाराश्चमर्यं ॥ १८ ॥

चमूरेणुस्तोमं चतुरुदधिमुष्टिधयमृषिं
पुरो मत्वा विन्ध्यः परिणमति पातालत इति ।
तुरुष्कास्त्वच्छङ्गां विजहति
दुपानीतो नेताननधिगतवन्तो यदुपते ॥ १९ ॥

त्वत्प्राङ्गणे सुन्दरपाण्ड्यदेव
मतङ्गजा शुङ्गालिनो विभान्ति ।
आवासदानादारिभूपतीना-
माशान्तशैला इव सापराधाः २० ॥

अक्षराणामकारोऽहमिति विष्णु स्वयं यद्वन ।
भवता सोऽपि यत्सत्यमाकारेण लघुकृतः ॥ २१ ॥

ऊढा खड्गलता श्यामा त्वया मातङ्गदारिका ।
अत एव भवान्मन्ये दूरं परित्तः परैः ॥ २२ ॥

श्रीमन्नर्जुनभूपाल धरामुद्धरति त्वयि ।
हरः करोतु हारं वा कङ्कणं वा फणीश्वरम् ॥ २३ ॥

अर्णाराहवराम किञ्चिदरुणे कौणे तवाण्यिसा
नोधेन द्विपतां पुरं यदभयद्वारं तदाकर्ष्यताम् ।
दीव्यद्वयालि दरिद्रकोलि विदलत्कङ्कलि रिङ्गद्वुलि
कीडत्कालि रणत्कपालि विहरद्दत्तालिवेतालि च ॥ २४ ॥

किं लुबैरुपशोभते भृगपति किं भैरव साम्बरः ।
किं नन्दी न वृणाङ्कुराञ्चितमुखः किं मो मरुद्भावति ।
चालुक्येश्वर विष्णुदेव भवतः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजो ।
हीमुद्रामपसारयन्ति रहसि श्रीढावरोधस्त्रियं ॥ २५ ॥

सुतलं चरणद्वन्द्वं पृथ्वी जघनमण्डलम् ।
यत्कीर्तिर्मध्यमाकाशं सुमनांवासभूः शिरः ॥ २६ ॥

द्वारं धेत्रलताकुलं बहिरपि प्रक्लिन्नगण्डैर्मजि-
रन्तः कञ्चुकिभिः स्फुरन्मणिधरेरध्यासिता भूमयः ।
आभ्रान्तं महिषीभिरय शयनं त्वद्विद्विषां मन्दिरे
राजन् सैव चिरन्तना प्रणयिनी शून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥ २७ ॥

वर्षापायपलायमानजलदृच्छेदवकाशस्फुर-
न्मुक्तादन्तरमन्तरीक्षमभितः क्षोणीभृदणीदृशः ।
पश्यन्त्यो निद्रा राजसूर्यनयनेर्धारालवाष्पाम्बुभि-
सवत्प्रस्थानविरोधिनं प्रस्रुवते भूयो नवां प्रावृषम् ॥ २८ ॥

राजन् राजसुता न पाठयति मां देव्योऽपि तूष्णीं स्थिता
कुब्जे भोजय मां कुमार सचिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते ।
इत्थं राजशुकस्तवारिभवं मुक्ताऽर्ध्वगैः पन्नरा-
धिप्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावेकैकमाभाषते ॥ २९ ॥

त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि महीमुद्गद्वयं यान्ति द्विपः
कम्पन्ते सह सैर्निरुस्तदरयस्त्वञ्चूर्मनाक्मपते ।
ते देवीपतयस्वदस्त्रानिहतास्त्वं मानुषीणां पति
निन्दा तेषु कथं स्वयि स्तुतिपदं श्रीकर्णं निर्णयताम् ॥ ३० ॥

राजान् शशिभास्करान्वयभुव के के न सन्नक्षिरे
भर्तारं पुनरेकमेव हि भुवस्त्वां कर्णं मन्यामहे ।
येनाहं परिभृज्य सुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं
चोलं प्राप्य च मध्येदेशमसकृत्काञ्च्यां करः प्रापितः ॥ ३१ ॥

स्वद्धटीघोरघोटीसुरदलितधरापांसुभिर्मांसलेऽस्मि-
न्वृष्टे नशान्यभृते त्रिभुवनविघोरं तिक्कणशोणिपाल ।
तेजस्वद्वाहुदण्डे मरुदपसरतां पादयोः पार्थिवानां
पाथस्तद्धाम नेत्रे परिणमति नमस्तन्निरालम्बतायाम् ॥ ३२ ॥

सदः कूर्मांशुश्च शक्तिर्भुङ्गरूपविवृटेः भ्राजन्ने भूतधारी
तेलापूराः समुद्राः कनकागिरिरयं वृत्तवर्त्तिप्ररोहः ।
अर्चिश्चण्डांशुराचिर्गगनमलिनिमा कञ्जलं दशमाना
शानुभ्रेणीपतद्वा ज्वलति रघुपते त्वत्प्रतापप्रदीपः ॥ ३३ ॥

कोलाङ्गोऽभून्मृगाङ्गो न यसति कमले श्रीरतिः श्रीधराहः
 प्राप्तो नेपा प्रियस्योरसि रतिधिरस्ती लग्नगण्डं प्रसुता ।
 इत्यालापे सराीनामुपसि सकुतुकं सत्रपं सानुतापं
 पाणिम्यां त्वद्रिपुस्त्री गणपतिवृपते गण्डपालिं विधत्ते ॥ ३४ ॥

कालिन्दी बृहि कुम्भाद्भव जलधिरहं नाम गृह्णासि कस्मा-
 च्छत्रोर्भे नर्मदाहं त्वमपि वदसि मे नाम कस्मात्सपान्या ।
 मालिन्यं तर्हि कस्मादनुभवसि मिलाकज्जलेर्मालवीनां
 नेत्राम्भोभिः किमासं समजानि कुपितः कुन्तलक्षोणिपालः ॥ ३५ ॥

त्वां कश्चिश्चित्रकारो मनुम नरपते स्यन्दनारुढमेकं
 स्नेहादालिख्य पाणावपि च शरवरं चारुकोदण्टकाण्डम् ।
 यन्तारं कं लिखामीत्यथददथ मया प्रोक्तमम्भोरुहाक्षं
 देवं ध्यात्वा विरिञ्चं व्यलिरदनुपदं चित्रकं दीधिमाङ्गः ॥ ३६ ॥

गर्जित्वा बहुदूरमुन्नतिभृतो मुञ्चन्ति वार्यम्बुदा
 भद्रस्यापि गजस्य दानसमये सन्नायते दुर्मतिः ।
 पुष्पाडम्बरयापने न ददति प्रायः फलानि दुमा
 नोत्सेको न मद्रो न कालहरणं ज्ञानप्रवृत्तस्य ते ॥ ३७ ॥

पृथुरसि गुणैः कीर्त्या रामो नलो हरतो भवान्
 महति समरे शत्रुघ्नस्त्वं क्षितौ जैनकस्थितिः ।
 इति सुचरितैर्विभ्रत्साम्यं चिरन्वनभूभृतां
 कथमसि न मान्धातेव त्व त्रिलोकविजय्यपि ॥ ३८ ॥

कुर्वन्गङ्गाम्भसां क्षोभं तव नि.साणनिस्वनः ।
 स्नातीदारिवधूवर्गगर्भपातनपातकी ॥ ३९ ॥

मुञ्चति मुञ्चति कोशं
 भजति च भजति प्रकम्पमरिचर्गः ।
 अर्जुनदेवकृपाणे
 त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ ४० ॥

आपन्न एव पात्रं
 देहीत्युच्चारणमेव वैदुष्यम् ।

यद्गुणतमेव देयं

त्यागस्ते तिक्रमूप किं वैष्यं ॥ ४१ ॥

सन्त्यश्वाः सन्ति भद्राः

सन्ति गजा भूभृतामिति वृत ।

तिक्रक्षितिपादन्यं

त्याग्निमुक्त्वा च पातके पतत ॥ ४२ ॥

यो विधिरलिखद्विचित्रं

लिखति सविज्ञेषु रामनाथस्तम् ।

विधिलिखितं न तु लिखितं

लिखितं लिखितं तु रामनाथस्य ॥ ४३ ॥

वन्यो हस्ती स्फटिकघटिते भित्तिभागे स्वविम्बं

दृष्ट्वा दोषान्प्रतिगज इति त्यद्विषां मन्दिरेषु ।

हत्वा वेगाद्गलितवदनस्तत्पुनर्वीक्ष्य विम्बं

मन्दं मन्दं स्पृशति फरिणीशङ्कया साहसाद् ॥ ४४ ॥

त्वत्कीर्तिप्रचये चमूद्गहसुधामिश्रे कथं श्रेयसां

कन्दे कुन्दमृणालकौमलरुचामुद्वेलमुद्वेलति ।

जाता दुग्धवद्वधयः स्मितरुचः पश्यामि न श्यामिकां

कण्ठे नास्ति च कालिमा वपुषि च श्रीकण्ठचैकुण्ठयोः ॥ ४५ ॥

चित्रं कम्पणभूभुजा प्रकृतितो दीपः प्रतापतमक-

स्सताम्भोनिधिपात्रैवतैतनपरो निस्नेहवर्तुज्वलः ।

प्राचण्ड्य प्रतिपक्षपार्थिवकुलप्राणानिलिः प्रापिन-

स्तत्कान्ता अननेत्ररुज्जलरुचि दूरीकरोतु ध्रुवम् ॥ ४६ ॥

त्वदोदण्डमहीधराःसमुदयच्छत्रं तमः संहरन्

पद्मोद्गासकरः प्रतापतरणिः श्रीकम्पणश्भापते ।

शत्रुस्त्रीनयनोत्पलानि सनतं संकोचयन् साध्वली-

नच्छत्रानपहाय चित्रमुपरिच्छत्रान्तरान्वाधने ॥ ४७ ॥

राजानः कति या न सन्ति भुवने किं तैर्ग ते कम्पणी

यदाहुं समुपाश्रिता वशुमती भूयस्वरां मोदते ।

१ प्रा-S₁ २ विशुभ-^१S₁ ३. पुण्यम्-S₂; पुण्य-^२S.

५ गन्धर्वे-S₁. २ 'व', S₁

दिग्दन्तावलशेषमूर्धसु कुलक्षमाभृत्सु हित्वा पदम्
मातङ्गाङ्गविजिह्वाकाङ्गद्वपता स्पर्शादिवोद्वेजिता ॥ ४८ ॥

कोणेशोपि महाजिरे नयनयो कोपेन सन्नद्धते
श्रीमन्कम्पणभूष तादृशगुण त्रैलाक्यमालोक्यते ।
शङ्खणा रुधिरेर्मही खगकुलोत्क्षितैस्तदस्त्रेर्वियत्
तत्पाणिग्रहतत्परामरवपूहर्पाशुभिर्द्यौरपि ॥ ४९ ॥

आकल्प जयतामखण्डविभवो भाण्डानि नारायण
खड्गाकम्पनतो रिपुक्षितिभृतामाकम्पन कम्पन ।
तारामोक्तिकदाम यस्य वितत कीर्त्यातपत्र मुहु
स्वर्णक्षमाधरदण्डमुज्ज्वलतर धत्ते फणिग्रामणी ॥ ५० ॥

भो भानो भण वारिधे भजसि किं पूर्वापरो पर्वती
सतोर्था सर्वत ।
शत्रु सनिहि . द्वार नदीरङ्गते
पुत्रास्तत्र मनुहुदिकरे कर्णश्च खड्गोऽन्तक ॥ ५१ ॥

वर्षन्त्यम्बु निपीय शम्भरनिधे कम्पणपृथ्वीपते
शेलेष्व्याशु पयोधरा पुनरिदं चित्र समुद्राधिप ।
त्वा स्मृतैव पयोधरेषु विसृजत्यश्रान्तमश्रुण्यपि
स्थित्वा शैलतटीष्वरिक्षितिभुजा क्लान्ताम्बुदा साम्प्रतम् ॥ ५२ ॥

आयुष्मन्नार्थिपद्मप्रकरदिनपते कम्पणक्षोणिपाल
प्रागुद्भूते प्रतापे तव सपदि पर येरिनारीजनस्य ।
हारास्ताराविलास शशधररुचय कज्जल ध्वान्तरेशा
चेताश्रण्डाशुकान्त सितमपि कुमुद किं च शोक सरोजम् ॥ ५३ ॥

श्रीमन्कम्पणभूष दिक्करिकराकारानुकारो करी
वर्धता जयिनोर्ययोर्विरचित ज्याघातरेखा तव ।
दोरालानिकामबद्धवपुष पूर्वापराब्धीश्वर-
श्रीचन्द्रार्जयसिन्धुरस्य मदवालंखेत्र गण्डच्युता ॥ ५४ ॥

देवेन्द्रान्मनुजन्द्र एष जयति श्रीकम्पपृथ्वीपति
यद्गीया क्षितिभृद्गणस्य विदात स्थानप्रदानादिव ।
य शत्रुक्षतजे प्रपूर्य जलधनिधेषु तपामसी
भीति चाटववादिना कचलनभ्रान्त्या करोतीति यत् ॥ ५५ ॥

विभान्ति ते कम्पण धैरिभूपाः
करस्थकालायसशृङ्खलाभिः ।
अनित्यलक्ष्मीपरिणीतिहेतो-
रियागते कौतुकसूत्रवन्धैः ॥ ५३ ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोट्या द्विवि परिणते देवनिबद्धे
भवत्त्वङ्गो देव त्रिदशकरणोपायनिपुण ।
विधत्ते स्वयंोपिद्वरणमहितान्देव निवहा-
नपूर्वास्त्वज्जन्येष्वनुकलमहो कम्पण नृप ॥ ५७ ॥

कम्पक्षितीशमनिशं कथयन्ति सन्तः
सङ्कीर्तदुग्धजलधेःदितं सुधांशुम् ।
साहित्यमानससरोवरराजहंसं
सद्ग्रामरङ्गनटनस्थितिसूत्रधारम् ॥ ५८ ॥

*जित्या यत्र पुरत्रयं सरथिको धन्वी न्यघात्साधनं
सर्वं कम्पमहीप निश्चिनुमहे त्वय्येव देवशिरात् ।
सूतं चेतनया तुरङ्गनिकरं याचा रथाङ्गे रुचा
चापं धीरतया भुजेन च गुण वाणं प्रतापेन च ॥ ५९ ॥

जातस्त्वं शशिनः कुलात्सजलधेरित्यन्वयात्तद्गुणा
दृश्यन्ते त्वयि यादवक्षित्तिपते श्रीरङ्गनाथप्रभो ।
मर्यादास्थितिरन्तरच्युतधृती लक्ष्म्या समुन्मीलनं
गाम्भीर्यं गुरुसत्त्वता क्षित्तिभृतां रक्षा च पक्षसृशाम् ॥ ६० ॥

॥ पुरोहितपद्धतिः ॥ ४५ ॥

त्रय्यां च दण्डनीत्यां च शान्तिर्भूमणि पीष्टिके ।
आथर्वणेऽपि कुशलः सम्यग्माजपुरोहितः ॥ १ ॥

यदेको ब्राह्मणो विद्वान् सूर्यात्कार्यं नृपस्य येत् ।
अक्षीहिणी न शक्नोति कर्तुं चर्पयतिरपि ॥ २ ॥

अक्षीहिणीं रिपुं हन्यात् स्वयं वा तेन हन्यते ।
ब्राह्मणो मन्त्रविद्वन्यात् सर्वानत्र रिपून् क्षणान् ॥ ३ ॥

• from Sahgraha only

१ पारि° -S₁

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः ।
 आशीर्वाद्दरतो नित्यमेव राजपुरोहितः ॥ ४ ॥
 अलभ्यलाभाय च लब्धवृद्धये
 यथार्हतीर्थप्रतिपादनाय च ।
 यशस्विनं वेदविदं विपश्चितं
 बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव सत्यम् ॥ ५ ॥

॥ दुष्पुरोहितपद्धतिः ॥ ४६ ॥

यो धूल्यक्षरवीक्षणं न कृतवान्स्वप्नेऽपि नार्धितवान्
 वेदं कञ्चन शास्त्रपाठपदवीगन्धं च नाघ्रातवान् ।
 विस्मृत्यापि च काव्यनाटकपथं न स्मृत्वात् कष्टधी-
 र्हा कष्टं विधिचेष्टितं क्षितिपतेः कोऽप्येव शिक्षागुरुः ॥ १ ॥

॥ द्वाःस्थपद्धतिः ॥ ४७ ॥

कोटिसारोऽपि सन् द्वाःस्थस्ताम्बूलमपि लिप्सते ।
 अन्यत्र राज्ञ सर्वस्माद् राज्ञो हि न गृहं बहिः ॥ १ ॥

॥ वैद्यपद्धतिः ॥ ४८ ॥

हेतो लिङ्गे प्रशमने रोगाणामपुनर्भवे ।
 ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्हा भिषक्नरः ॥ १ ॥
 अनाथात् रोगिणो यश्च पुत्रवत् परिपालयेत् ।
 गुरुणा समनुज्ञात् स भिषक्छब्दमश्नुते ॥ २ ॥
 यथा कञ्चुकमामुञ्चन् नेरो हन्ति रणे रिपून् ।
 भिषक्कञ्चुकितो राजा तथा हन्यात्त्रिला रुजः ॥ ३ ॥
 द्याधिस्तत्त्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।
 एतद्द्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ४ ॥
 राजा राजगृहासन्ने प्राणाचार्यं निवेशयेत् ।
 सर्वथा स भवत्येव सर्वत्र प्रतिजायुभिः ॥ ५ ॥

अभेद्योऽनुद्धतः स्तब्धः सूतृतः प्रियदर्शनः ।
बहुश्रुतः कालवेदी जितग्रन्थोऽर्थकर्मवित् ॥ ६ ॥

आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।
अर्थशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ ७ ॥

सर्वम्वमेव परमं प्राणा येषां कृते प्रयत्नोऽयम् ।
वैद्या वैद्याः सततं येषां हस्ते स्थितास्तेऽपि ॥ ८ ॥

॥ असद्वैद्यपद्धतिः ॥ ४९ ॥

अज्ञातशास्त्रसद्गवाञ्छास्त्रमात्रपरायणान् ।
त्यजेद् दूराद् भिपरूपाशान् घृको वैवस्वतानिव ॥ १ ॥

यमः कूरो भिपरू ऋरो यमान् ऋरतरो भिपरू ।
यमस्ते हस्ते प्राणान् वैद्य सर्वसून्यसून् ॥ २ ॥

आतुराद्विचक्षणं मृताच्च प्रपलायनम् ।
एतद्वैद्यस्य वैद्यायं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ३ ॥

वैद्यनाथ ! नमस्तुभ्यं मारिताशेषमानव ! ।
त्वयि विन्यस्तभारो यत् कृतान्तं सुखमेधते ॥ ४ ॥

नटोऽपि दद्याद् गणिका च दद्या-
दभ्यर्चितं पाशुपतोऽपि दद्यात् ।
वैद्यः कथं दास्यति याचकभ्यो
यो कर्तुकामादपि कर्तुकाम ॥ ५ ॥

हृष्ट रघी सरमिजं पुमुदं हिमांशी
नीलाम्बुचाहनिचिडे गगने शिखी च ।
शायस्तथा नहि भजन्ति विकासलशमीं
व्याधी यथा धनवतां भिपर्जां सुरानि ॥ ६ ॥

मूर्धानं प्रथमं विधूय तदनु ध्यात्वा शिरं मीनवा-
नाहारं प्रथमं निरुध्य रुचिरानन्धान् विनापानपि ।
कार्थिः कर्णित्वाकायमातुरस्वरं तैलं घृतं पालयन्
दाया दक्षिणया वसु ध्यसुममुं त्यक्त्वा भिपर् धायति ॥ ७ ॥

यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्वपरिनिष्ठितः ।
 स मुह्यत्यातुरं प्राप्य प्राप्य भीरुरिवाहवन् ॥ ८ ॥
 यः पुनः कुरुते कर्म धाम्पुर्चाच्छास्त्रार्थवर्जितः ।
 सत्सु गर्हामिवाप्नोति वधमिच्छति राजत ॥ ९ ॥
 चिकित्सका वै दुष्टा ये लोभमोहसमन्विताः ।
 अद्य ते व्रणकुष्ठैश्च श्वित्ररोगार्शसंयुताः ॥ १० ॥
 गृभी गृभं वृच्छति पितृघनमध्ये न दृश्यते धूमः ।
 मन्ये सम्प्रति वैद्योऽप्यन्यग्रामं गतो नूनम् ॥ ११ ॥
 शास्त्राद्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा
 यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
 सञ्चिन्त्यतामौपधमातुरं च
 किं नाम मन्त्रेण करोत्यरोगम् ॥ १२ ॥
 कृषीवलानां भुवि कालवर्षादकालवर्षाद् भिषजां प्रमोदः ।
 यत् सरयवृद्धिं कुरुते हि पूर्वं प्रजासु रोगप्रचयं द्वितीयम् ॥ १३ ॥

॥ कविप्रशंसापद्धतिः ॥ ५० ॥

कविः प्रसूते काव्यानि हृदा दधति सज्जनाः ।
 सूते मुक्ताः पयोराशिः वहन्ति तरुणीस्तनाः ॥ १ ॥
 सन्ति श्वान इवासंख्या जातिभाजो गृहे गृहे ।
 जलाङ्का न वहवः कवयः शरभा इव ॥ २ ॥
 ते वन्द्यास्ते महात्मानः तेषां लोके स्थिरं यशः ।
 येर्निर्मलानि काव्यानि ये वा लोकेषु कीर्तिताः ॥ ३ ॥
 निरूप्यमेव न क्षेप्यं सूरिभिः सुकवेर्वचः ।
 रानाकारसुपादाय काचः स्यान्न कदाचन ॥ ४ ॥
 नवोऽर्थो जातिरग्राम्या श्लेषोऽङ्गिष्ठः स्फुटो रसः ।
 विकटाक्षरबन्धश्च कृत्स्नमेकत्र दुर्लभम् ॥ ५ ॥
 निर्गतासु न या कस्य कालिदासस्य सृक्तिषु ।
 प्रीतिर्मधुरसान्द्रासु मन्त्रीप्विव जायते ॥ ६ ॥

पदवीं कालिदासस्य ललितां मृदुलैः पदे ।
न शक्यनुबन्धयहो गन्तुं पश्यन्नोऽपि कवीश्वरा ॥ ७ ॥

उच्चरासोऽपि न निर्याति वाणे हृदयवर्तिनि ।
किं पुनर्विकटाटोपपदबन्धा सरस्वती ॥ ८ ॥

अपि नानाकवीन्द्राणां जिह्वापल्लवशायिनी ।
जहात्यद्यापि नो वाणी वाणस्य विरहव्यथाम् ॥ ९ ॥

॥ कुकविनिन्दापद्धतिः ॥ ५१ ॥

नाकवित्त्वमधर्माय मृतये दण्डनाय वा ।
कुरुवित्त्वं पुनः साक्षान्मृतिमाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

कुकवे कविचेरस्तु वरं यः सुजनान् स्वया ।
नोद्रेजयेद्गुरुकन्या च सूक्तन्या चास्य प्रहर्षयेत् ॥ २ ॥

खलेर्हि योज्यते दीपेरपदोपापि भारती ।
येर्विमर्शपदे क्षिता वह्निशुद्धापि मैथिली ॥ ३ ॥

गणयन्ति नापशब्दं वृत्तमङ्गं क्षयं च नार्यस्य ।
रसिकत्वेनाकुलिता धेभ्यापतयश्च कवयश्च ॥ ४ ॥

कुविद्वांश्च^१ श्च राजा लोकोऽर्थितस्मृतः ।
अप्रवृद्धतया कुर्यान्नर^२ भृशम् ॥ ५ ॥

कवि पिना पोपकस्तु पाठको रसिक^३ पति ।
कविता दयिता नूनं सोदरास्त्वविवेकिन ॥ ६ ॥

॥ काव्यमर्शसापद्धतिः ॥ ५२ ॥

मधु स्वाद् भृश स्वाद् मधुनोऽपि निगामुत्तम ।
प्रियामुखादपि स्वाद् सूक्तं सूक्ताल किञ्चन ॥ १ ॥

आदिराजयगाविम्बमादर्गं प्राप्य चाद्भयम् ।
तेषामसन्निधानेऽपि न स्वयं पश्य नश्यति ॥ २ ॥

१ Bhāmaha १. Danḍin

२ Lacuna ३ Lacuna.

वेद्यानामिय विद्याना बहव सन्नि भोगिन ।
हृदयप्राहिणस्तासा विरला सन्नि वा न वा ॥ ३ ॥

दुर्जनहृताशनत्त काव्यसुवर्ण विशुद्धिसुपयाति ।
दर्शयित्वा तस्मान्मत्सरमनस प्रयत्नेन ॥ ४ ॥

प्रतीयमान पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकवीनाम् ।^१
यत्तत् प्रसिद्धावयवातिरिक्त विभाति लावण्यमिवाङ्गनासु ॥ ५ ॥

त एवाक्षरविन्यासास्ता एव पदपङ्क्तय ।
पुसि पुसि विशेषेण कापि कापि सरस्वती ॥ ६ ॥

चेत शुक्तिप्रकथा निपीय शतश शास्त्रामृतानि क्रमात्
वान्तैरक्षरमूर्तिभि सुकविता मुक्ताफलगुम्फिता ।
उन्मीलितकमनीयनायकगुणग्रामापसवर्णन
मौढालङ्कृतया लुठन्ति विदुषा कण्ठेषु हारस्त्रज ॥ ७ ॥

निर्हादं प्रकचक्षते किरति किं कर्णामृत बल्की
कि वा मुञ्चति मालती परिमल पापागनिष्पवणी ।
इत्थ नीरसतर्ककर्मशधिया जल्पविकल्पाकुले-
राकृत कमनीयकान्तिदमिदं काव्य कथ स्पन्दत ॥ ८ ॥

॥ अन्तरङ्गनिन्दापद्धतिः^१ ॥ ५३ ॥

य य गुणानुरागेण राजा नयति मुरयताम् ।
तस्य तस्यापघाताय यतन्ते राजवल्लभा ॥ १ ॥

आयुक्तकेभ्यश्चोरिभ्य परेशो राजवल्लभात् ।
पृथिवीपतिलोभाच्च नराणा पञ्चधा भयम् ॥ २ ॥

राज्योपघातं कुर्वन्ति ये पापा राजवल्लभा ।
एकैकश समेता वा तान् दृष्यान् सप्रचक्षत ॥ ३ ॥

दृष्यानुपाशु दण्डनं दन्याद्वाजाऽविलम्बितम् ।
प्रदूष्य वा प्रकाशं वा लाकविद्वेषमामतान् ॥ ४ ॥

k Sbhg l Ānandavardhana m Sbhg n Kamandak

१ Lacuna after this verse

1 no title in M

अन्तरङ्गा हि ये राज्ञ परस्वादायिनः शत्राः ।

भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजा ॥ ५ ॥*

न बालिशा न च क्षुद्रा नामाज्ञा नाजितेन्द्रियाः ।

नाकुलीना जनाः पार्श्वे स्थाप्या राज्ञो हितैपिणा ॥ ६ ॥*

द्वेष्योऽपि संमतः शिष्टस्तस्यार्तस्य यथोपधम् ।

त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीद्दुर्लीवोरगक्षता ॥ ७ ॥*

असन्तुष्टाश्च्युता स्थानान्मानान् प्रत्यवरोपिताः ।

स्वयं चोपहता भृत्या ये चाप्युपहताः परैः ॥ ८ ॥

परिक्षिणाश्च लुब्धाश्च क्रुद्धा भाराभितापिताः ।

एतस्या मानिनो ये च त्यक्तोपाता महेप्सवः ॥ ९ ॥

संलालिताश्च ये केचिद्द्वेषसनीघप्रतीक्षिणः ।

अन्तर्हितास्तूपहिता सर्वे ते परसाधना ॥ १० ॥

इन्द्रियाण्यन्तरङ्गाणि पातयन्ति जनान् बहून् ।

अभ्यन्तरास्तथा राष्ट्रे भृत्याः स्वार्थपरायणा ॥ ११ ॥

रिक्ता कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वलसा भवन्ति ये भृत्याः ।

तेषां जलौकसामिव पृष्णानां रिक्तता कार्या ॥ १२ ॥

धने राज्यं पुत्रद्वारान् समृद्धिं

सर्वं लुब्धा प्रार्थयन्ते परेषाम् ।

लुब्धे दोषा सम्पतन्तीह सर्वं

तस्माद्राजा न प्रगृह्णीत लुब्धान् ॥ १३ ॥

॥ पुत्रपद्धतिः ॥ ५४ ॥

इह वा तारयेत् पुत्र उत वा प्रेत्य तारयेत् ।

सर्वथा तारयेत् पुत्र आत्मा वै पुत्र उच्यते ॥ १ ॥

भार्यायां जलितं पुत्रमादुर्गं स्वमिवाननम् ।

जनितान्पिदते प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येत् पुण्यं ह्यत्र ॥ २ ॥*

नास्ति पुत्रसमो बन्धुर्नास्ति पुत्रसम धनम् ।
 नास्ति पुत्रसमा प्रीतिर्नास्ति पुत्रसमा गति ॥ ३ ॥
 जीवतो वाक्यकरणात्प्रत्यब्द भूरिभोजनात् ।
 गथाया पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ ४ ॥
 गर्भकेशेः स्त्रिया मन्य सफलो भविता तदा ।
 यदा स विजयी वा स्यात्, सङ्ग्रामे वा हत सुत ॥ ५ ॥
 कोऽर्थोऽस्ति बहुभिः पुत्रैर्गणनापूरणात्मकैः ।
 वरमेक कुलालम्बी यत्र विश्रमते कुलम् ॥ ६ ॥
 एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्ततन धीमता ।
 कुल पुरुषसिंहेन चद्रणेव प्रकाश्यते ॥ ७ ॥
 दिग्वासस गतव्रीड जटिल धूलिधूसरम् ।
 पुण्याधिका हि पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ८ ॥
 हितन गुरुणा पित्रा कृतज्ञान वृषेण वा ।
 वियुज्यमाना विस्त्रब्ध किं न कुर्यामह प्रियम् ॥ ९ ॥
 विनीता धृतसम्पन्ना शास्त्रेषु च कृतश्रमा ।
 गजाश्वाराहणे वृक्षा लभ्यन्ते सुकृत सुता ॥ १० ॥
 किं मृष्ट सुतवचन पुनरपि मृष्ट तदव सुतवचनम् ।
 मृष्टादपि मृष्टतर सुतपरिपक्व तदव सुतवचनम् ॥ ११ ॥
 आलक्ष्यदन्तमुषु लाननिमित्तरास-
 रव्यक्तकर्णरमणीयवच प्रवृत्तीन् ।
 अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान् वहन्तो
 धन्यास्तद्द्वरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १२ ॥

॥ असत्पुत्रपद्धतिः ॥ ५५ ॥

राजपुत्रा मदेन्मत्ता गजा इव निरङ्कुशा ।
 भ्रातर वापि निघ्नन्ति पितर वापि मानिन ॥ १ ॥^१

प्रजात्मरक्षणे राजा कुर्यात्तात्मजरक्षणम् ।
 लोलुभ्यमानास्तेऽर्थेषु हन्युरेवमलक्षिताः ॥ ३ ॥^१
 राजपुत्रैर्मदोन्मत्तेः प्रार्थ्यमानमितस्ततः ।
 दुःखेन लभ्यते राज्यं व्याघ्राघातमिवामिषम् ॥ ३ ॥^२
 रक्ष्यमाणा यदि च्छिद्रं कथञ्चित् प्राप्नुवन्ति ते ।^३
 सिंहा इवाशु तं ह्नन्ति रक्षितारं न सशय ॥ ४ ॥^४
 तथा गवां किं कियते या न दोर्धी न गर्भिणी ।
 कोऽर्थं पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिक ॥ ५ ॥^५
 राजपुत्रं परित्यागं सुदुर्वृत्तोऽपि नाहंति ।
 क्लिश्यमानः स पितरं परमाश्रित्य हन्ति हि ॥ ६ ॥^६
 पितृन् भ्रातृनपि ह्नन्ति प्राप्तराज्या वृषात्मजा ।
 राजलक्ष्मीर्हि मोहाय क्षत्रियाणां दुरात्मनाम् ॥ ७ ॥^७
 रद्नयन्ति प्रजां प्राज्ञा मन्त्रिभिरुपसूनयः ।
 प्राप्तराज्याः पुनर्हन्ति बन्धून्पि विरोधिनः ॥ ८ ॥^८
 माने तपसि शौर्ये वा यस्य न प्रथितं यशः ।
 विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव स ॥ ९ ॥^९
 यौवनं धनसम्पत्तिं प्रभुत्वमावयेज्जिता ।
 एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १० ॥^{१०}

॥ भ्रातृपदानिः ॥ ५६ ॥

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च घान्धराः ।
 तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥ १ ॥
 सद्भातयान् यथा घण्टुर्निगद कण्टकैर्वृत ।
 न शक्यते परिन्देनुं भ्रातृसद्भातयास्तथा ॥ २ ॥

१ Kāmandaka

२ Kāmandaka

x Pañcatantra

३ Kautilya.

४ Pañcatantra

स्वभूमौ च वसेत् सर्वं परभूमौ न सञ्चरेत् ।
 न च बाह्येन ससर्गं कश्चिदाभ्यन्तरो व्रजेत् ॥ ३ ॥
 अणुरप्यपटन्ति विग्रहं प्रभुमन्तं प्रकृतिप्रकोपजं ।
 अखिलं हि हिनस्ति भूधरं तरुशाखान्तरघर्षजोऽजल ॥ ४ ॥^a

महोजसा र्मानधना धनार्चिता
 धनुर्भृतं सयति लब्धकीर्तियं ।
 न सहतास्तस्य न भेदवृत्तयः
 प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् ॥ ५ ॥^b

अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणं स्यात् सानुरागेण किं ।
 प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि हि भवेत् किं भक्तिहीनात् फलम् ।
 प्रज्ञाविन्ममभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये
 ते भूत्या नृपते कलत्रमितरे सम्पत्सु चापत्सु च ॥ ६ ॥^b

॥ असद्भातृपद्धतिः ॥ ५७ ॥

ईदृशं व्यसनं प्राप्तं भ्रातरं यं परित्यजेत् ।
 को नाम सभवेत् तस्य यमपि न परित्यजेत् ॥ १ ॥

सौहृदनं परित्यक्तं निस्नेहं रालयत् त्यजेत् ।
 सौदर्यं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ २ ॥

भवन्ति भेदाज्जातीनां कलहाश्च महामते ।
 प्रसक्तानि च चैराणि ज्ञातिधमा न नश्यति ॥ ३ ॥

सभायं गोषु सपन्नं सभायं ब्राह्मणं तेषु ।
 सभायं स्त्रीषु चापत्यं सभायं ज्ञातितो भयम् ॥ ४ ॥

न वा जिघांसामि चरेमि यन्मा-
 मयं महात्मा मतिमानुवाच ।
 तस्यैव तद्रामवचाऽनुरूप-
 मिदं पुनः कर्म च मऽनुरूपम् ॥ ५ ॥

a Bharavi b Mudraraksasa

एकामिपप्रभवमेव सहोदराणा-
मुज्जृम्भते जगति वैरमिति प्रसिद्धम् ।
पृथ्वीनिमित्तमभवत् कुरुपाण्डवानां
तीव्रस्तथाहि भुवनक्षयकृद्विरोधः ॥ ६ ॥

॥ सद्भृत्यपद्धतिः ॥ ५८ ॥

प्रख्यातवंशिनं दान्तं लोकसद्गुहिणं शुचिम् ।
दुर्वीतात्महिताकाङ्क्षी परिवारं महीपतिः ॥ १ ॥
ऋरोऽपि योग्यतामेति परिवारगुणैर्वृतः ।
न धूरपरिवारस्तु व्यालान्कान्त इव दृमः ॥ २ ॥
क्षमा दाता गुणग्राही स्वामी दुःयेन लभ्यते ।
अनुकूलः शुचिर्दक्षो राजन् भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ ३ ॥

॥ असद्भृत्यपद्धतिः ॥ ५९ ॥

कुभृत्यो दुरुपानच्च प्राप्यावि स्नेहसौत्क्रियाम् ।
स्वामिनः पदभङ्गाय स्वकाटिन्येन कल्पते ॥ १ ॥
अलसं दुर्मुखं स्तब्धं ऋरं व्यसनिनं शत्रुम् ।
असन्तुष्टमभक्तं च त्यजेद् भृत्यं नरापिपः ॥ २ ॥
लघून्यपि न सिद्धयन्ति भृत्यैः कार्याणि दुर्भृतिः ।
न च सिक्ताः फल वृक्षा इधते छिन्नपट्टया ॥ ३ ॥
गुरुर्ज्योतिषिको घाणः किमेकः स्तम्भमूलकः ।
प्रेषितप्रेषकश्चैव पडते सेवकाधमाः ॥ ४ ॥
वाक्यं तु यो नाद्रियने तु शिष्टः
प्रत्याहयं चापि नियुज्यमानः ।
आत्माभिमानां प्रतिफलवादी
त्याज्यः न तादृक्त्वयिय भृत्यः ॥ ५ ॥^१

॥ विश्वासपद्धतिः ॥ ६० ॥

प्रज्ञाशीर्यातिवृद्धेषु वृद्धेष्वशठबुद्धिषु ।
 स्वामी विश्वासनिद्रालुः पाताय न च पार्यते ॥ १ ॥
 गुणयुक्ते तथैतरिमन्विश्वसेच्च विचक्षणः ।
 सर्वार्थसाधको राजा कुलजाते बहुश्रुते ॥ २ ॥

॥ अविश्वासपद्धतिः ॥ ६१ ॥

कृतवैरे न विश्वासः कार्यस्त्विह सुहृद्यपि ।
 प्रच्छन्नं तिष्ठते वैरं गूढोऽग्निरिव दारुणि ॥ १ ॥
 नास्ति वैरमतिक्रान्तं सन्त्वितोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 विश्वासाद्गन्धते लोकस्तस्माच्छ्रेयो ह्यदर्शनम् ॥ २ ॥
 शत्रुसाधारणे कृत्ये कृत्या सन्धिं बलीयसा ।
 समाहितशरोन्नित्यं कृतार्थश्च न विश्वसेत् ॥ ३ ॥
 सपानसंहिते राज्ञि कृत्वा सन्धिं न विश्वसेत् ।
 अपक्रामेत् ततः क्षिप्रं कृतकार्यो विचक्षणः ॥ ४ ॥
 न जातु बलवान् भूत्या दुर्बलान् विश्वसेद् बुधः ।
 भारुण्डसदृशा ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥ ५ ॥
 अकालमृत्युविश्वासो विश्वसन् हि विपद्यते ।
 यस्मिन् करोत्यविश्वासं स जीवत्यपरो मृतः ॥ ६ ॥
 विश्वासयेत् परांश्रेय विश्वसेच्च न कश्चन ।
 पुत्रेष्वपि च राजेन्द्र विश्वासो न प्रशस्यते ॥ ७ ॥
 अशङ्क्यमपि शङ्केत नित्यं शङ्केत शङ्कितान् ।
 भयं दशद्विताज्जातं समूलमपि कृन्तति ॥ ८ ॥
 स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्याये शत्रुसेविषु ।
 भोगे चायुषि विश्वासं कः पुमान् कर्तुमर्हति ॥ ९ ॥

योऽरिणा सह सन्धाय विश्वस्तः स्थातुमिच्छति ।
 स सुत इव वृक्षायात् पतितः प्रतिबुध्यते ॥ १० ॥^g
 न जातु गच्छेद्विश्वासं सहितोऽपि हि बुद्धिमान् ।
 अद्रोहसमयं कृत्वा वृत्रमिन्द्रः पुरायधीत् ॥ ११ ॥
 विश्वसेदपि विश्वस्तं विश्वस्तं नातिविश्वसेत् ।
 यस्मिन् विश्वासमायाति न भूतेः पात्रमेव सः ॥ १२ ॥^h
 न विश्वसेदुष्टभावमासन्नं शत्रुसेविनम् ।
 खियं बालं च मूर्खं च नीचं चासत्प्रलापिनम् ॥ १३ ॥ⁱ
 अपराधो न मेऽस्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।
 विद्यते हि वृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ १४ ॥
 नाखिनां च नैदीनां च दृष्टिणां शस्त्रपाणिनाम् ।
 विश्वासो नोपगन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १५ ॥
 स्त्रियां धूर्तेऽलसे भीरी पण्डे परुषवादिनि ।
 चोरे न कार्यां विश्वासः कृतघ्ने चैव नास्तिके ॥ १६ ॥
 एतच्छास्त्रार्थतत्त्वं तु मयाख्यातं तवानघ ।
 अविश्वासो नरेन्द्राणामपरं गुह्यमुच्यते ॥ १७ ॥

॥ मूदनापकपद्धतिः ॥ ६२ ॥

असंभेद्यः शुचिर्दक्षः कृतात्मस्य परीक्षक ।
 सूदानां च विशेषज्ञः सूदाध्यक्षो विधीयते ॥ १ ॥

॥ पन्त्रिपद्धतिः ॥ ६३ ॥

देशकालविभागज्ञा भर्तृकार्यहितिषिण ।
 दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महोपतेः ॥ १ ॥^j

g Manu. h Manu, Canakya-rājaniti.

i Hitopadeśa. j Mahābhārata

१ न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।

यस्य विश्वासमायाति न भूते पात्रमेव स ॥ S₁

२ दृष्टिणा-S₁. ३. मोक्ष-^kS₁. ४. विभागज्ञ -M₁;

कुलीना शुचय शुद्धा श्रुतवन्तोऽमुरागिण ।
 दण्डनीतिप्रयोक्तार सचिवास्तु महीपते ॥ २ ॥^k
 सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञा सतत प्रियवादिन ।
 प्रातकाल च य दण्ड धारयेयु सुतेष्वपि ॥ ३ ॥^l
 सहायसाध्य राज्यत्व चम्भेतन्न वर्त्तते ।
 कुर्वति सचिवास्तस्मात् तेषा च श्रुणुयान्मतम् ॥ ४ ॥
 नीतिशास्त्रविद् शूरा मन्त्रिणो ब्राह्मणप्रिया ।
 ज्ञानवृद्धा शास्त्रवृद्धा धर्म राज्ञ प्रवर्तका ॥ ५ ॥
 रागमानमदान्धस्य स्वलत पृथिवीपते ।
 हस्तायलम्बो भवति सुहृत्सचिवचेष्टितम् ॥ ६ ॥
 मन्त्रिभिर्मन्त्रकुशलेरन्ध पथि निषेद्यते ।
 चक्षुष्मास्तु मदान्ध सन् आत्मान हन्त्यशेषत ॥ ७ ॥
 कृतप्रज्ञ सुमेधावी धीरो बुद्धो जितेन्द्रिय ।
 सर्वकर्मसु सशुद्ध सशुद्ध श्रोतुमर्हति ॥ ८ ॥
 एको ह्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षण ।
 राजान राजपुत्र वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ ९ ॥
 स्येच्छया कुरुते स्वामी यत् किञ्चन यतस्तत ।
 तत्तत्प्रतिचिकीर्षन्तो दु ख जीवन्ति मन्त्रिण ॥ १० ॥^o
 त्रिवर्गसाधक यत् स्यात् द्वयोर्वकस्य साधकम् ।
 काय तदपि कुर्वति न त्वेवार्थं द्विवाधकम् ॥ ११ ॥^p
 अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणाम सुखावह ।
 वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र सम्पद ॥ १२ ॥^q
 त्रिवर्गफलसयुक्तानमात्यान् स्येषु कर्मसु ।
 न हि कुर्याद्यथाशौचमित्याचार्ये द्यवस्थिति ॥ १३ ॥^r

k Rāmāyana l Kauṭilya m Mahabhārata
 n Kamandaka o Mudrarāksasa p Vatsyayana
 q Pañcatantra r Kauṭilya

प्राज्ञे नियोजितेऽमात्ये सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः ।
यश स्वर्गनिवासश्च पुष्कलश्च धनागम ॥ १४ ॥

यो हि धर्मं द्यपाश्रित्य हिवा भर्तुं प्रियाप्रिये ।
अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥ १५ ॥^१

यस्मिन् वाच प्रणश्यन्ति कूपे प्रास्ता शिला इव ।
न वक्तारं पुनर्पान्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ १६ ॥^२

सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिन ।
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वपता श्रोता च दुर्लभ ॥ १७ ॥^३

निश्चित्य यः प्रकुरुते नान्तर्वसति कर्मण ।
अवन्ध्यकालो घम्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥ १८ ॥

अष्टमेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता ।
नानुशिष्यादष्टच्छन्तं महदेतद्धि साहसम् ॥ १९ ॥

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्ये कृतनिश्चय ।
अर्तते कार्यशेषतः शत्रुभिर्नाभिभयते ॥ २० ॥

अहन्यदनि बोद्धव्यं किमत्र सुकृतं कृतम् ।
दत्तं वा दापितं वापि चाक्साहमपि वा कृतम् ॥ २१ ॥

मतिबलशालिनि मन्त्रिणि
लभत कां वा न सम्पद् स्यामी ।
रत्नावलीमुदयनी लेभे
यौगन्धरायणनयेन ॥ २२ ॥

अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।
प्रभ्रति तमसि न पथ्यति दौषेन विना सचशुरपि ॥ २३ ॥^४

विषमोऽपि विगाहंतं नयः
कृततीर्थं पयसामिवाशय ।
स तु तत्र विशेषदुर्लभः
सुपुन्यस्यति कृत्यवर्म यः ॥ २४ ॥^५

स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपं
 हितात् य- संश्रुणुते स किं प्रभुः ।
 सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं
 तृपेण्वमायेषु च सर्वसम्पदः ॥ २५ ॥^७

बहिः सर्वाकारप्रवणरमणीय व्यवहरन्
 पराम्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति ।
 जन विद्वानेकः सकलमतिसन्धाय कपटे-
 स्तटस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते ॥ २६ ॥^८

प्रायः पथ्यपराङ्मुखा विपयिणो भूपा भवन्त्यात्मनो
 निर्दोषान् सचिवान् भजत्यतिमहान् लोकापवादो जनात् ।
 वन्द्याः श्लाघ्यगुणास्त एव गुरवः सन्तोषभाजः परं
 बाह्योऽयं वरमेव सेवकजनो धिक् सर्वथा मन्त्रिणः ॥ २७ ॥

॥ दुष्टमन्त्रिपद्धतिः ॥ ६४ ॥

मन्त्रिणः स्वार्थतात्पर्याद् दीर्घमिच्छन्ति विग्रहम् ।
 तेषां तु भोज्यतामेति दीर्घकार्याकुलो वृषः ॥ १ ॥^९

भीरवोऽनीतिशास्त्रज्ञाः कामुका ब्रह्मविद्विषः ।
 अधर्मरुचयो लुब्धाः शत्रवो नैव मन्त्रिणः ॥ २ ॥

अपथ्यस्य च भुक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
 अमात्यस्य च दुष्टस्य समूलोद्धरणं सुखम् ॥ ३ ॥

शुणवानप्यसन्मन्त्री वृषतेर्नाभिगम्यते ।
 प्रसन्नं स्यादुसलिलो दुष्टमाह इव हृदः ॥ ४ ॥^{१०}

दुराण्येव प्रसूयते निरुन्धन्ति सुखानि च ।
 अयशांसि प्रयच्छन्ति भूपतीनां कुमन्त्रिणः ॥ ५ ॥^{११}

ह्नितेजा हि संश्रुतो नैव जातु व्ययस्यति ।
 अवश्यं जनयत्येव सर्वकर्मसु संशयान् ॥ ६ ॥

११ Bhārava x (Sbhg) Mālatīmādhava.

x. Kamandaka. y Pañcatantra z Kauṭilya.

१ रं प्रकृति -M.

२. शत्रवो नहि मन्त्रिण -S₁.

एवमल्पश्रुतो मन्त्री कल्याणामिजनोऽप्युत ।
धर्मार्थकामसंयुक्तं नालं मन्त्रं समीक्षितुम् ॥ ७ ॥

अनीतिकोविदं हिंस्रं दुर्बुद्धिमवदुश्रुतम् ।
त्यक्तोपात्तं मद्यपानशृतस्त्रीमृगयाप्रियम् ॥ ८ ॥

कार्यं महति युन्नानो हीयतेऽर्थपतिः श्रिया ।
स्त्रीप्रधानानि राज्यानि विद्वद्धिर्वर्जितानि च ।
मूर्खामात्यप्रतप्तानि शुष्यन्ति जलविन्दुवत् ॥ ९ ॥^a

निरुन्धानाः सतां मार्गं भक्षयन्ति मृपश्रियम् ।
मूराःमानस्तु सचिवास्तस्मात् सुसचिवो भवेत् ॥ १० ॥^b

मूर्खं नियोजिताऽमात्ये त्रयो दोषा महीपतेः ।
अयशश्चार्थनाशश्च नरकश्च न संशयः ॥ ११ ॥

अहिते हि हिताकारं धाष्ट्र्याञ्जल्पन्ति ये नरा ।
अवेक्ष्य मन्त्रवाहास्ते कर्तव्याः कृत्यदूषणाः ॥ १२ ॥^c

गुणानामयथातथ्यादर्थं विप्रावयन्ति ये ।
अमात्यव्यग्रना राज्ञा दृष्यास्ते शत्रुसंहिता ॥ १३ ॥^d

स दोषः सचिवस्यैव यदस्तु कृते मृपः ।
याति यन्तु प्रमादेन गजो व्यालत्ववान्यताम् ॥ १४ ॥

न स्वल्पमल्पन्यवसायभीरो करोति विज्ञानविधिगुणं हि ।
अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि निर्वर्तयत्यर्थमिदं प्रदीप ॥ १५ ॥^e

अभ्युच्चिन्त्रे मन्त्रिणि पार्ययं वा
विप्रभ्य पादाविवतिष्ठते श्री ।
सा म्त्रीरवभावादसहा भरस्य
तयोर्द्वयोरेफतरं जहाति ॥ १६ ॥

दुर्मन्त्रिणं कमुपयन्ति न नीतिज्ञाया
मन्तापयन्ति कमपध्यभुजं न रोगा ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निरन्ति मृत्युः
कं रत्रीकृता न विपया परितापयन्ति ॥ १७ ॥

a Bṛhasamhitā b Kāmakalā c Mahābhārata,
d Māgha e Pāñcatantra.

एक भूमिपति करोति सचिव राज्ये प्रधान यदा
 त मोहाच्छ्रूयते मद स च मदालस्येन निर्विद्यत ।
 निर्विण्णस्य पद करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
 स्वातन्त्र्यस्पृहाया तत स वृपते प्राणानभिद्वहति ॥ १८ ॥^e

॥ बुद्धिप्रशंसापद्धतिः ॥ ६५ ॥

एक हन्यात् न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतात्सृष्टा हन्याद्राज्य सराजकम् ॥ १ ॥

अपकृत्वा बुद्धिमतो दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 वीर्यं बुद्धिमता बाहू याभ्या हिंसति हिंसित ॥ २ ॥

न कश्चिन्नापनयते पुमानन्यत्र भार्गवात् ।
 शेष सम्प्रतिपत्तिस्तु बुद्धिमत्स्वधतिष्ठते ॥ ३ ॥^f

शक्याशक्यपरिच्छेद कुर्याद् बुद्ध्या प्रसन्नया ।
 कवल वन्तभङ्गाय वन्तिन शैलताडनम् ॥ ४ ॥

प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति सङ्घताः ।
 गृहीतच्छत्रहस्तस्य वारिधारा श्वारय ॥ ५ ॥

कार्यमालोचितापाय मतिमद्भिर्विवेचितम् ।
 न कवल हि सम्पत्तौ विपत्तावपि शोभत ॥ ६ ॥^g

नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतैरपि ।
 शक्नुवन्ति प्रति याट ऋते बुद्धिबलान्नरा ॥ ७ ॥^h

प्रज्ञया निर्मितेधारास्नारयन्त्यबुधान् पुत्रे ।
 नानुधास्तारयन्त्यन्यानात्मान चा कथञ्चन ॥ ८ ॥

शुश्रूषा श्रवण चैव ग्रहण धारण तथा ।
 ऊहापाहार्यविज्ञान तत्त्वज्ञान च धीगुणा ॥ ९ ॥

श्रिय मसृते विपदा क्णद्धि यथासि दुग्ध मलिन प्रमाप्ति ।
 सस्कारशीघ्रन पर पुनीता शुद्धा हि बुद्धि किल कामधेनु ॥ १० ॥

e Pañcatantra f Mahabharata g Bhoja h Kamanda
 1 Viddhasalabhanjka (Rajasekhara)

अश्वा नागा. स्थन्दनानां च संघा
मन्त्रा. सिद्धा दैवतं चानुकूलम् ।
एतान्याहुः साधनानि स्म राज्ञां
येभ्य श्रेयं बुद्धिरुत्कृष्यते मे ॥ ११ ॥

शस्त्रैर्हता न रिपवोऽभिहता भवन्ति
प्रज्ञाहतास्तु पुरुषा सुहता भवन्ति ।
शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेव
प्रज्ञा कुलं च विभवं च यदाश्च हन्ति ॥ १२ ॥

यदपसरति मेघ कारणं तत् प्रहर्तुं
मृगपतिरपि रोपात् सङ्कुचत्युत्पतिष्यन् ।
हृदयनिहितयैरा मूढमन्त्रप्रचारा
किमिव हि गणयन्तो बुद्धिमन्त. क्षमन्ते ॥ १३ ॥

॥ मन्त्रप्रशंसापद्धतिः ॥ ६६ ॥

मन्त्रयदिह मन्त्रज्ञो राजापि सह मन्त्रिभि ।
मन्त्रार्थकुशलो राजा सुखे विजयमश्नुत ॥ १ ॥

अपश्चात्तापकृत् सम्यगनुबन्धिरुत्कृष्टः ।
अर्द्धिकालेऽभीष्टश्च मन्त्रः प्राशस्त्यमिष्यते ॥ २ ॥

आवर्तयन्मुहुर्मन्त्रं धारयेच्च प्रयत्नत ।
अमयनधृता मन्त्रः प्रचलन्नस्त्रिज ददेत् ॥ ३ ॥

आतातसन्ननेर्मन्त्रं संक्षेपं त परस्तु स ।
अरक्ष्यमाण मन्त्र दि भिनक्ष्यात्परम्पराम् ॥ ४ ॥

अम्भसा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षित ।
पिशुन्यान् भिद्यते स्नेहो चाग्निभिद्येत कातर ॥ ५ ॥

असंब्रुताकारतया भिन्नमन्त्रस्य भूपते ।
सङ्कुच्छिद्रघटस्येव न तिष्ठत्युदयोदकम् ॥ ६ ॥

किं स्वच्छिद्रं भवेत् क्षोपं किंस्विद्धि विनिपातनम् ।
कुतो मम स्वयं क्षोप इति नित्यं विचिन्तयेत् ॥ ७ ॥

सततं गुणवाक्यस्य नित्यं गुणैर्निद्रियाकृतेः ।

फलैर्ज्ञेयाः समारम्भाः पुण्यं पूर्वकृतं यथा ॥ ८ ॥

आत्मानं मन्त्रिणं सूतममात्यं यचनक्रमम् ।

आकारं वृथते पद्ममेतावान्मन्त्रनिश्चयः ॥ ९ ॥

एकं विपरसो हन्ति शस्त्रेणैकत्र वाध्यते ।

सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति राजानं मन्त्रविल्लवः ॥ १० ॥

यस्य मन्त्रं न जानन्ति समागम्य पृथग्जनाः ।

स कृन्त्यां पृथिवीं भुङ्क्ते कोशर्हानोऽपि पार्थिवः ॥ ११ ॥

नासुहृत् परमं मन्त्रं भरतार्हति वेदितुम् ।

अपण्डितो वापि सुहृत् पण्डितो वाप्यनात्मवान् ॥ १२ ॥

मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो राज्यं सुरक्षितम् ।

कुर्याद्यथास्य न विदुः कर्मणामाफलोदयम् ॥ १३ ॥

पट्टकर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुष्कर्णस्तु वाध्यते ।

द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ॥ १४ ॥

निर्मन्त्रमेनं रिपवो यातुधाना इव क्रतुम् ।

समन्ततो विलुम्पन्ति तस्मान्मन्त्रपरो भवेत् ॥ १५ ॥

समावायव्ययौ यत्र व्ययो यत्राधिको भवेत् ।

असाध्यं च शतोपायैः कथञ्चित् तत्र मन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

किं स्यात् परत्रेत्याशङ्का कार्यं यस्मिन्न विद्यते ।

न चार्थं च सुखं चेति शिष्टास्तस्मिन्नवस्थिताः ॥ १७ ॥

निष्फलं क्लेशबहुलम् सन्दिग्धफलमेव च ।

न कर्म कुर्यान्मतिमान् महयैरानुबन्धि च ॥ १८ ॥

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।

वृणते हि विमुश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १९ ॥

मतिभेदतमस्तिरोहिते महने कृत्वाविधौ विवेकिनाम् ।

सुकृताः परिशुद्ध आगमः कुरुते दीप श्वार्थदर्शनम् ॥ २० ॥

1. Mahābhārata. m. Kāmandaka. n. Kauṭilya.

o. Mahāt hārata. p. Pañcatantra. q. Bhāravi.

१. न^० — S₁. २. को — S₂.

सर्वस्य कार्यस्य समुद्भवार्थ-
मागामिनोऽर्थस्य च सद्गुह्यार्थम् ।

अनर्थकार्यप्रतिषेधनार्थं
यन्मन्त्रयतेऽसौ परमो हि मन्त्रः ॥ २१ ॥*

भव्यमुरयाः समारम्भाः प्रत्यवेक्षा निरत्यया ।
गर्भशालि सधर्माणस्तस्य गूढं .. ॥ २२ ॥

॥ मन्त्रदेशपद्धतिः ॥ ६७ ॥

नि स्तम्भे निर्गताक्षे च निर्भिर्यन्तरसंश्रये ।
प्रासादाग्रेऽप्यरण्ये वा मन्त्रयेदविभाषितः ॥ १ ॥*

॥ मन्त्रकालपद्धतिः ॥ ६८ ॥

मध्यन्दिनेऽर्धरात्रे च विश्रान्तो विगतकुम्भः ।
चिन्तयेद्धर्मकामार्थान् सार्धं तैरेक एव वा ॥ १ ॥
जडान्धप्रधिरान् मूकान् तैर्दम्योन्यान्प्रयोधिकान् ।
तान् म्लेच्छद्वयाधितन्यद्भान् मन्त्रकालेऽवसाययेत् ॥ २ ॥

॥ सामपद्धतिः ॥ ६९ ॥

कुर्लानेषु कृतज्ञेषु सार्द्रचित्तेषु संयतः ।
कार्यार्थकुशलो विद्वान् पूर्वं साम प्रयोजयेत् ॥ १ ॥

साम्नेय सिद्धये विद्वान् यतते यतमानम् ।
समासिद्धिं प्रशंसन्ति सर्वसिद्धिषु पण्डिता ॥ २ ॥*

प्रलिम्पन्निय तेजांसि हृष्ट्या साधु पिरन्निय ।
स्ववन्नियामृतं साधु प्रयुर्त्रित प्रियं यचः ॥ ३ ॥*

साम्नेय यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्यः ।
पित्तं यदि शर्करया शाम्येःकोऽर्थं पटोलिन ॥ ४ ॥*

r. Pañcatantra. s Kautilya.

t. Kāmandaka. u Cṛṇakya v. Vallabhadeva.

॥ भेदपद्धतिः ॥ ७० ॥

भेदं कुर्वीत यानेन मन्त्र्यमात्यपुरोधसाम् ।
तेषु भिक्षुषु भिक्षं हि युवराजे तथोर्जिते ॥ १ ॥

भयेन भेदयेद्दीर्घं शूरमञ्जलिकर्मणा ।
लुब्धमर्थप्रदानेन संख्येनैव समोजसम् ॥ २ ॥

अमात्यो युवराजश्च भुजावेतौ महीपते ।
मन्त्री नेत्र हि तद्भिन्न एकस्मिन्नपि तद्वध ॥ ३ ॥

सर्धावस्थासु मेधावी तत्कुलीन विकारयेत् ।
विकृतस्तत्कुलीनस्तु स्वयोनिं दहतेऽग्निवत् ॥ ४ ॥

मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते ज्ञातिर्ज्ञाति न संशय ।
रावणोऽच्छिन्नये रामो विभीषणमपूजयत् ॥ ५ ॥

॥ दानपद्धतिः ॥ ७१ ॥

दारुणं विद्यद् विद्वान् दानेन प्रशम नयेत् ।
इन्द्रोऽपचारे शुकस्य दानेन यशमेयिवान् ॥ १ ॥

उपच्छन्द्यापि दातव्यं बलिने शान्तिमिच्छता ।
समूलमेव गान्धारिरप्रयच्छन् गत क्षयम् ॥ २ ॥

॥ दण्डपद्धतिः ॥ ७२ ॥

सामादीनामुपायानां त्रयाणां विफले नये ।
विनयेऽस्यसम्पन्नो रिपु दण्डेन दण्डवित् ॥ २ ॥

॥ सान्धिपद्धतिः ॥ ७३ ॥

बलिना विगृहीत सन् नृपोऽनन्यप्रतिक्रिय ।
आपन्न सन्धिमन्विच्छेत्कुर्वाण फालयापनम् ॥ १ ॥

प्रवृत्तचक्रेणऽऽन्तो राजा बलवता बलम् ।
सन्धिनापन्नेत् तूर्णं कौशङ्गण्डात्मभूमिभि ॥ २ ॥

सन्धिमिच्छेत्समेनापि सन्दिग्धे विजये युधि ।
न हि सांशयिकं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ३ ॥

सगुप्तिमाधाय सुसंहितेन
बलेन धीरोऽपि चरन्नरातिम् ।
सन्तापयेद्येन सुसम्प्रतप्त-
स्तप्तेन सन्धानमुपैति तप्तम् ॥ ४ ॥

आसम्प्रवृद्धेरपि वृद्धिकामः
समेन सन्धानमिहोपागच्छेत् ।
अपक्रयोर्घा घटयोरवश्य-
मन्योन्यभेदी समसंनिपातः ॥ ५ ॥

॥ सन्धेयपद्धतिः ॥ ७४ ॥

सत्यायां धार्मिकानायां भ्रातृसद्भातवांस्त्रयी ।
अनेकविजयी चेति सन्धेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ १ ॥
सत्यवन्तो जितक्रोधाः बलवन्तो रणप्रियाः ।
क्षान्तिशीलगुणोपेताः सन्धेयाः पुरुयोत्तमाः ॥ २ ॥

॥ असन्धेयपद्धतिः ॥ ७५ ॥

बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिवहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १ ॥
विरक्तप्रकृतिर्द्येय विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्रमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ २ ॥
द्वेषोपहतकञ्चैव दैवचिन्तक एव च ।
दुर्भिक्षाद्यसनीपेतो बलःस्यसनसङ्कुलः ॥ ३ ॥
अदेशस्यां सद्गुरिपुर्बुक्तोऽकालेन यश्च सः ।
सत्यधर्मःस्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ४ ॥

एतैः सन्धि न कुर्वति विगृह्णीयान्तु केवलम् ।
 एतै विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ५ ॥^a
 शत्रुणा नहि सन्दध्यात्संश्लिष्टेनान्तरात्मना ।
 प्रततमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ ६ ॥^b

॥ सन्धिनिन्दापद्धतिः ॥ ७६ ॥

वेरमादौ समासाद्य यः कश्चित्सन्धिमिच्छति ।
 मृण्मयस्येव भग्नस्य तस्य सन्धिर्न विद्यते ॥ १ ॥
 दापयेनाप्यरीन् हन्यान्न दोष इति भागवतः ।
 उभौ यदि शपेयातां श्रद्धधानस्तु बाध्यते ॥ २ ॥
 सकृद् द्विष्टं तु योऽमित्रं पुनः सन्धातुमिच्छति ।
 स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३ ॥
 न समयपरिरक्षणं क्षमं ते निकृतिपरेषु पेषु भूरिधासः ।
 अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपाधि सन्धिदूषणानि ॥४॥

॥ दूतपद्धतिः ॥ ७७ ॥

कृतमन्त्रस्तु मन्त्रज्ञो मन्त्रिणं मन्त्रिसम्मतम् ।
 यातव्याय प्रहिणुयात् इतं दूत्याभिमानिनम् ॥ १ ॥
 प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मी शास्त्रे शस्त्रे च निश्चितः ।
 अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ २ ॥
 रागापरागौ जानीयाद् दृष्टिवक्त्रविचेष्टितैः ।
 सहेतानिष्टवचनं कामं क्रोधं च वर्जयेत् ॥ ३ ॥
 यध्यमानोऽपि न दृयात्स्वस्वामिप्रकृतिच्युतिम् ।
 दूयात्प्रश्रितया वाचा सर्वं वेद्म भवानिति ॥ ४ ॥^c
 इङ्गिताकारचेष्टाभिः परचित्तप्रवेदिनः ।
 आत्ताः सुशीघ्रगा दूता वाग्मिनो मितभाषिणः ॥ ५ ॥

कुलीनः शीलसम्पन्नो वाग्मी वक्षः प्रियंवदः ।
ययौक्तवादी स्मृतिमान् दूतः स्यात् सतभिर्गुणैः ॥ ६ ॥^e

कार्यं कर्मणि निर्दिष्टे यो बहूनि साधयेत् ।
पूर्वकार्याविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ७ ॥

मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ ।
नहि प्रकृष्टाः प्रेक्ष्यन्ते प्रेक्ष्यन्ते हृतिरे जनाः ॥ ८ ॥^f

अस्तब्धमङ्गीवमदीर्घसूत्रं सानुजांशं शक्तमसाध्यमन्येः ।
अरोगजातीयमुदारवाक्यं कृतं वदनयष्टगुणोपपन्नम् ॥ ९ ॥

रामो नाम स एव येन भगिनीनासावसापङ्किलः
रङ्गस्ते खरदूषणत्रिशिरसां धीतः शिरःशोणितः ।
बध्वा त्यां चतुरम्बुराशिशु परिभाम्यन् मुहूर्तेन यः
सन्ध्यामर्चयति स्म निस्त्रय कथं तातस्त्वया विस्मृतः ॥ १० ॥^g

रे रे यानर को भवानहमरे त्वत्सनुहन्ताहवे
दूताऽहं रारखण्डनस्य जगतां कोदण्डदीक्षागुरोः ।
महोदण्डकठोरताडनविधी को वा त्रिकूटाचलः
को मेरुः क्व च रावणस्य गणना कोटिस्तु कीटापते ॥ ११ ॥^h

॥ दुष्टदूतपद्धतिः ॥ ७८ ॥

भूताश्चार्थो विपद्यन्ते देशकालचिरोधिनः ।
विकृत्यं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ॥ १ ॥
अर्थानर्थान्तरे बुद्धिनिधितापि न शोभते ।
घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ २ ॥^a

॥ चारपद्धतिः ॥ ७९ ॥

तर्कद्विजः स्मृतिमान् मृदुल्लेषुपराम्भः ।
कृशापाससहो वृक्षः चारः स्यान्नतिपत्तिमान् ॥ १ ॥

e Mahābhārata. f Rāmāyana. g Mahānīṣaka.
h Rāmāyana.

तपस्विलिङ्गिनो धूर्ताः शिल्पवभ्योपजीविनः ।
चाराश्चरेयुः परितः पिवन्तो जगतां मतम् ॥ २ ॥'

चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः ।
युद्धेष्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते ॥ ३ ॥

सूक्ष्मसूत्रप्रचारेण पश्येद्वैरिविचंचितम् ।
स्वपन्नपि हि जागर्ति चारचक्षुर्महीपतिः ॥ ४ ॥

सर्वसम्पत्समुदयं सर्वाद्यस्थाविचेष्टितम् ।
चारेण द्विपतां विद्यात् तद्देशप्रार्थनादिव ॥ ५ ॥

चारेण प्रचरेद्राजा सूत्रेणाग्निरिवाध्वरे ।
कृते सन्धानमायत्तं चारे चर्या प्रतिष्ठिता ॥ ६ ॥

परेषु स्वेषु चाक्षितैरविज्ञातपरस्परैः ।
सोपसर्गैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥ ७ ॥

॥ वैरपद्धतिः ॥ ८० ॥

वैरं पञ्चसमुत्थानं बुध्यन्ते तच्च पण्डिताः ।
स्त्रीकृतं वास्तुजं वाग्जं स्वसपत्नापराधजम् ॥ १ ॥

न वित्तेन न पारुष्यान्न सत्त्वेन न च श्रुतात् ।
वैरान्निः शाम्यते राजन् वाडयाग्निरिष्यार्णवे ॥ २ ॥

न हि वैरान्निरुद्धतः कर्म वाप्यपराजितम् ।
अदग्ध्वा शाम्यते नृणां विना ह्येकतरक्षयात् ॥ ३ ॥

जातवैरश्च पुरुषो दुःखं स्वपिति सर्वदा ।
अनिर्विण्णेन मनसा ससर्पं इव वैश्मनि ॥ ४ ॥'

अन्योन्यकृतवैराणां वैरस्यान्तं विधित्सताम् ।
पुत्रपौत्रे विनष्टे तत् परलोकं च गच्छति ॥ ५ ॥^४

दुःशासनामर्परजोविकीर्णैरेभिर्विनाथैरिव भाग्यनाथैः ।
केशीः कदर्थीकृतवीर्यसारः कश्चित् स एवासि धनत्रयस्त्वम् ॥ ६ ॥'

1. Kāmandaka.

1. Vallabhadeva. k. Mahābhārata. l. Bhāravi.

सुभाषितसुधानिधिः

नास्ति वैजातिकः शत्रुः पुरुषस्य विशांपते ।
येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ ७ ॥

॥ विग्रहपद्धतिः ॥८१॥

यदा मन्येत मतिमान् हृष्टपुष्टं स्वकं बलम् ।
देशकालबलोपेतः प्रारभेतैव विग्रहम् ॥ १ ॥
आत्मनोऽभ्युदयाकांक्षी पीड्यमानः परेण वा ।
देशकालबलोपेतः प्रारभेतैव विग्रहम् ॥ २ ॥
भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य त्रयं फलम् ।
यदैतन्नियतं भाति तदा विग्रहमाचरेत् ॥ ३ ॥^m

॥ यानपद्धतिः ॥८२॥

उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां मन्त्रशक्त्या च भारत ।
उपपन्नो वृषो यायाइ विपरीतमतोऽन्यथा ॥ १ ॥ⁿ
उत्कृष्टबलवीर्यस्य विजिगीषोर्जयैपिणः ।
गुणानुरक्तप्रकृतेर्यात्रा यानमिति स्मृतम् ॥ २ ॥ⁿ
उत्थानेनामृतं लब्धमुत्थानेनासुरा हताः ।
उत्थानेन महेन्द्रेण श्रेष्ठं प्राप्तं दिवीह च ॥ ३ ॥ⁿ
आत्मानं च परं चैव वीक्ष्य धीरः समुत्पतेत् ।
एतदेव हि विज्ञानं यदात्मपरचेदनम् ॥ ४ ॥ⁿ
शरत्काले वसन्ते या रिपोर्नाशेऽप्युपस्थिते ।
निमित्तं शत्रुनं लब्ध्वा यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ ५ ॥ⁿ
पक्षसस्यापि पृथिवी भवत्यम्बुमती तदा ।
नैवातिदीप्तो नात्युष्णं कालो भवति भारत ॥ ६ ॥ⁿ
उत या सृणवान् मार्गः समो गम्यः प्रगस्यते ।
सुगोध्यस्त्रिविधं मार्गं पद्भिर्धुं च स्वकं बलम् ॥ ७ ॥

साम्परायिककल्पेन यायादरिपुर प्रति ।
 अग्रत शकटाःनीकमसिचर्मभृता भवेत् ॥ ८ ॥
 पृष्ठतश्चापि शकट रनित्र मध्यतस्तथा ।
 तस्मात् तदाभियोग स्यात् परेषा व्यसन तथा ॥ ९ ॥
 यतो भवद् भयाशङ्का ततो विस्तारयत् बलम् ।
 राष्ट्र च पीडयच्छत्रा शस्त्रासिखिपमूर्धन ॥ १० ॥
 वधन च मनुष्याणां मार्गाणां द्रुपणेन च ।
 आकाराणां विनाशैश्च परराष्ट्रं विनाशयेत् ॥ ११ ॥
 उत्थानहीन पुरुषा बलवानपि नित्यश ।
 सुधर्षणीय शत्रूणां भुजङ्ग इव निर्विष ॥ १२ ॥
 अनुत्थानाद् भवेन्नाश प्रातस्यानागतस्य च ।
 प्राप्यते फलमुत्थानाल्लभत चार्थसम्पदम् ॥ १३ ॥
 रात्राबुल्लूकोऽपि निहन्ति काक
 काकाऽप्युल्लूक रजनव्यपाये ।
 इति स्म काल समुदीक्ष्य याया -
 त्काले भवन्तीह समीहितानि ॥ १४ ॥

॥ सुनिमित्तपद्धतिः ॥८३॥

निमित्तान्येव शसन्ति शुभाशुभफलप्रदम् ।
 तस्मादेतानि शास्त्रज्ञो राजा समुपलक्षयेत् ॥ १ ॥
 उदीर्णमनसा योधा वाहनानि च भारत ।
 यस्या भवन्ति सेनाया ध्रुव तस्या जयो भवेत् ॥ २ ॥
 हृष्टा वाचस्तथा सन्ध्या योधाना यत्र भारत ।
 न म्लायन्ते स्रजश्चैव त तरन्ति रणे रिपून् ॥ ३ ॥
 प्रशस्तेन निमित्तेन विशुद्धेनान्तरात्मना ।
 द्युक्तमारभ्यमाणा हि सिद्धिं यान्ति महीक्षिताम् ॥ ४ ॥

निमित्तलक्षणज्ञानं शकुनिस्वनदर्शनम् ।
 अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां प्रतिदृश्यते ॥ ५ ॥^w
 यामेतरधिपाणाग्रवेष्टनेन करस्य च ।
 वृद्धिर्हेन गजानां च जानीयाज्जयमन्नसा ॥ ६ ॥^x

॥ अनिमित्तपद्धतिः ॥८४॥

कवन्ध परिघाभासो दृश्यते भास्करान्तिकम् ।
 जग्राह सूर्यं स्वर्भानुरपर्वणि महाग्रह ॥ १ ॥
 छत्र नरपतेर्यस्य निपतेःपृथिवीतले ।
 स सराप्नो नरपति क्षिप्रमेव दिनस्यति ॥ २ ॥^y

॥ आसनपद्धतिः ॥८५॥

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।
 तद्विनाशो भवेद्यावन्तावत्तिष्ठेत् बुद्धिमान् ॥ १ ॥^z
 तदासनं भ्रंशसन्ति बुद्धिमन्त क्षितीश्वरा ।
 परवृद्धौ स्वराज्ञौ च समिच्छन्तौ हित परम् ॥ २ ॥^a

॥ अभियुक्तप्रक्रियापद्धतिः ॥८६॥

यदा तु पीडितो राजा भवेद्राज्ञा क्लीयसा ।
 तदा त्वागत्य मित्राणि विधानमुपरुल्पयेत् ॥ १ ॥^w
 घोषान् न्यसेत् मार्गेषु यामानुत्यापयेदपि ।
 प्रवेशयेद्य तान् सर्वान् शास्त्रानगरकेषु च ॥ २ ॥^x
 नदीमार्गेषु च तथा सदङ्गमानयसादयत् ।
 जल निस्त्राययेत् सर्वमनिश्रया च दृषयेत् ॥ ३ ॥^y
 पुलिन्दुदारकाणि स्युरुच्छासार्थं पुलस्य ॥
 तेषां च क्षारवद् गुणि कार्यां सर्वोत्तमा भवेत् ॥ ४ ॥^z

w Rāmāyana x Mahābhārata

y Mahābhārata z Mānasollasa a Kāmandaka

द्वारेषु च गुरुण्येव यन्त्राणि स्थापयेत् सदा ।
आरोहयेच्छतर्षी च स्वार्थीनांश्चाधिकारयेत् ॥ ५ ॥

काष्ठानि निर्हेरुचैव तथा कूपांश्च खानयेत् ॥
संशोधयेत् तथा कूपान् कृतान् पूर्वं पयोर्द्विभिः ॥ ६ ॥

तृणच्छन्नानि घेस्मानि पट्टेनाथ प्रलेपयेत् ॥
नक्तमेव च भक्तानि पाचयेत् नराधिपः ।
न दिवाग्निर्ज्वलेद् गेहे वर्जयित्वाग्निहोत्रिणम् ॥ ७ ॥

भिक्षुकांश्च यतींश्चैव क्लीबोन्मत्तकुशीलवान् ।
बाह्यान् कुर्युर्नृपश्चेष्ट दोषाय स्युर्हि ते शठाः ॥ ८ ॥

सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
आपदामथ काले तु कुर्वीत न विचालयेत् ॥ ९ ॥

अशक्नुवंश्च युद्धाय निष्पतेत् सह मन्त्रिभिः ।
कोशेन पैरिर्दण्डेन ये चान्ये सहकारिणः ॥ १० ॥

असम्भवे तु सर्वस्य यथा मुख्येन निष्पतेत् ।
अपाचिक्रमिषुः पूर्वं सेनां स्वां परिसान्त्वयेत् ॥
विलङ्घयित्वा सत्रेण तत स्वयमुपक्रमेत् ॥ ११ ॥

॥ द्वैधीभावपद्धतिः ॥८७॥

बलिनोर्द्विपतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन् ।
द्वैधीभावेन वर्तत काकाक्षिवदलक्षितः ॥ १ ॥

॥ समाश्रयपद्धतिः ॥८८॥

यापयेद्यत्नमास्थाय संनिक्नुष्टमरिं द्वयोः ।
उभयोरपि सम्पाते सेवेत बलवत्तरम् ॥ १ ॥

स्वयं हीनबलो राजा जयतेतु न पश्यति ।
बलिना पीड्यमानो यः क्षमस्थान समाश्रयेत् ॥ २ ॥

महता बलिना यस्तु पीडितोऽल्पबली नृपः ।
तस्य सार्धं प्रतिज्ञाय तमेवाश्रयते नृपः ॥ ३ ॥

इदत् बलं वा कोशं वा भृतिं वा भूमिसम्भवाम् ।
युधिष्ठिर इवाप्नोति पुनर्जीवन् वसुन्धराम् ॥ ४ ॥^b

तत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गसंश्रयणं तथा ।
इति भेदास्त्रयः प्रोक्ताश्चतुर्यो नोपपद्यते ॥ ५ ॥

॥ राजलेखरूपद्धतिः ॥८९॥

सर्वदेशलिपिज्ञाने लिखिते कुशलः पटुः ।
अन्वितो वाचकैर्धामान् क्षियो राज्ञः स लेखकः ॥ १ ॥

सकृद्वाक्यगृहीतार्थो लघुदस्तो जिताक्षरः ।
मेधावी वाक्पटुः प्राज्ञः एष शासनलेखकः ॥ २ ॥

॥ कायस्थानिन्दापद्धतिः ॥९०॥

काकाह्रील्यं यमात्क्रीर्यं स्वपतेर्दृष्टघातिताम् ।
आघाक्षराणि सद्गृहा कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥^c

कायस्थेनोदरस्थेन मातुरामिपदाङ्गया ।
आन्त्राणि यन्न जग्धानि तस्य हेतुरदन्तता ॥ २ ॥

कायस्थस्य च शल्यस्य कायस्थस्य च का गतिः ।
आभ्यामनुप्रविष्टाभ्यां दूष्यन्ते सर्वधातवः ॥ ३ ॥^d

विलेखनदशोर्हीर्णैः क्षरद्भिः शब्दगुम्फनेः ।
तीक्ष्णा गणकलेखिन्याऽप्यभ्यस्यन्तीव पिशुनम् ॥ ४ ॥

फटिनास्तीक्ष्णवक्त्राद्य तीक्ष्णोदकास्तथैव च ।
गणकैः किन्तु लेखिन्यस्तामिस्ते किं नु शिक्षिताः ॥ ५ ॥

१. शयुण-*M.* २. क्षिण-*M.*

b. Kāmandaka. c. Mānasollāsa d. Govindakavi.

अङ्गन्यासैर्विपमैर्मायावनितालकावलीकुटिलैः ।

को नाम कामचरैः कायस्थैर्भोगहितो न जनः ॥ ६ ॥

मायाप्रपञ्चसञ्चयवञ्चितविश्वैर्विनाशितः सततम् ।

विषयग्रामग्रासैः कायस्थैरिन्द्रियैर्लोकः ॥ ७ ॥

ज्ञाता संसारकला केनापि कृतप्रयत्नेन ।

अज्ञाता दिविरकला केनापि कृतप्रयत्नेन ॥ ८ ॥

कूटकलाशतशिबिरेः जनघनविचरैः क्षयक्षपातिमिरैः ।

शिखरैरेव समस्तैर्मस्ता जनता न कालेन ॥ ९ ॥

लेखकजातिरदृष्टा शीतो वह्निर्निरामयः कायः ।

भिषगपि च पथ्यकारी स्त्री च न दुष्ट्यसंभाव्यम् ॥ १० ॥

नरेश्वराणां नवरत्नमुक्ताशंखप्रवालस्थितिमाननन्तः ।

कायस्थनान्ना वडवानलेन निर्पीयते कोशमयः समुद्रः ॥ ११ ॥

॥ गायकनिन्दापद्धतिः ॥९१॥

वर्जितसाधुद्विजवरविवुधायाः सकलकुटिलचरितायाः ।

शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायनभोग्यैव या सततम् ॥ १ ॥

नष्टस्वरपद्गीतिः क्षणेन लक्ष्माणि गायको लब्धा ।

दासीसुतेन दत्तं किमिति वदन् दुःखितो याति ॥ २ ॥

* न त्वीक्षते न वर्णं न वृत्तभङ्गं क्षयं न चार्थस्य ।

शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायकभोग्यैव या सततम् ॥ ३ ॥

॥ स्वर्णकारनिन्दापद्धतिः ॥९२॥

मेरुः स्थितोऽपि दूरे मनुष्यभूमिं धिया परियज्य ।

भीतोऽवश्यं चौर्याद्यौराणां हेमकाराणाम् ॥ १ ॥*

सहसेव दूषयति यः स्पर्शेन सुवर्णमुपगतच्छायम् ।

नित्याशुचयः पापाशुण्डाला हेमकाराश्च ॥ २ ॥

*from Saṅgraha only.

e Kalāvīśa.

अपि पञ्चशत दण्डयान् दण्डयेत् पृथिवीपतिः ।
अथवा पञ्चकायस्थानेकं वा स्वर्णकारकम् ॥ ३ ॥'

॥ पिशुनपद्धतिः ॥९३॥

न सतां शीलमेतद्रे परिवादो न पैशुनम् ।
गुणानामेव चकारः सन्तो नित्ये युधिष्ठिर ॥ १ ॥

विषधरतोऽप्यतिविषम खल इति न मृषा वदन्ति विद्वांसः ।
यद्यं नकुलद्वेषी कुलविद्वेषी पुन पिशुनः ॥ २ ॥^h

खलजिह्वा च नौका च प्रतिकूलभवतिनि ।
प्रतारणाय लोकानां दारुणा केन निर्मिता ॥ ३ ॥

शुनां च पिशुनानां च प्रतिवेश्म प्रवेशिनाम् ।
प्रयोजनं न जानीमः पात्राणां दूषणादहे ॥ ४ ॥

विशुण्वती पुरस्तीक्ष्ण्यं पृथुत^f कुर्वती गुणम् ।
कर्णान् विधत्ति लोकस्य सूचिवत् सूचकस्य वाक् ॥ ५ ॥

पादाहतोऽपि दृढदण्डविघटितोऽपि
यं दंष्ट्रया स्पृशति तं विनिहन्ति सर्पाः ।
कोऽप्यन्य एष पिशुनो हि भुजङ्गधर्मा
कर्णे परं स्पृशति हन्त्यपरं समूलम् ॥ ६ ॥

॥ अधिष्ठापिपद्धतिः ॥९४॥

यो यद्रस्तु विजानाति तं तत्र विनियोजयेत् ।
अशेषविषयमात्ताविन्द्रियाप्यन्धियेन्द्रियम् ॥ १ ॥

कुलशीलगुणोपेनः सत्यधर्मपरायण ।
प्रतीण प्रेयणे दक्ष राजाध्यक्षो विधीयते ॥ २ ॥'

f Manu g Mahabharata h. Subandhu.
i Kimandaka

त्रिविधा पुरुषा राजञ्जन्तमाधममध्यमा ।
 नियोजयेत् यथावत् तास्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ३ ॥
 *धार्मिकान् धर्मकार्येषु अर्थकार्येषु पण्डितान् ।
 स्त्रीषु क्लीबास्त्रियुञ्जीत हूरान् ऋषु कर्मसु ॥ ४ ॥

॥ दुष्टाधिकारपद्धतिः ॥९५॥

मूर्खोऽभ्यधिकृतोऽर्थेषु कार्याणामविशारद ।
 प्रजा क्लिश्नाऽययोगेन रागद्वेषसमन्वित ॥ १ ॥
 जिघासव पापकामा परस्वावायिन शठा ।
 रक्षास्यधिकृता नाम तभ्यो रक्षोदिमा प्रजा ॥ २ ॥
 निर्दोषा शुचयो यस्य लुब्धैरधिकृतैर्नरा ।
 घनाय विप्रलम्बन्ते किं पापमधिक तत ॥ ३ ॥^१
 सन्ततकुटिलकराल पुरुषाक्रोशी हठाभिघातपर ।
 अधिकारमद् पुस्त सर्वाशी राक्षस क्रूर ॥ ४ ॥^२
 *अमुयातोऽनेकजने परपुरुषप्लुत सुवर्मशकलयुत ।
 अधिकारस्थ शव इव न यदति न शुणोति नेक्षत कञ्चित् ॥ ५ ॥

॥ मित्रपद्धतिः ॥९६॥

त्यागविज्ञानसर्वाढ्य महापक्ष प्रियवदम् ।
 आयतिक्षममद्वैत मित्र कुर्याति सत्कुलम् ॥ १ ॥
 ददाति प्रतिगृह्णाति कार्यमाख्याति पृच्छति ।
 भुङ्क्ते भाजयत चैव पञ्चिध मित्रलक्षणम् ॥ २ ॥^३
 न तत्र तिष्ठति भ्राता न पितान्योऽपि वा जन ।
 पुसामापत्प्रतीकारे सन्मित्र यत्र तिष्ठति ॥ ३ ॥^४

*from Sahgraha only

j Mahabharata k Paucatantra l Kamandaka

m Mahabharata n Mahabharata o K mandaka

१ ° अ ° M

गुरुवन्मित्रनाशेन यन्मित्रमुपलभ्यते ।
 शालिस्तम्बामिभवनं श्यामाकमिव तत् त्यजेत् ॥ ४ ॥
 न मातरि न दारेषु न सोदर्यं न चात्मजे ।
 विघ्नम्भस्ताडदा- पुंसां यावन्मित्रे निरन्तरे ॥ ५ ॥
 शोकारातिपट्टिवाणं प्रीतिविघ्नम्भभाजनम् ।
 केन सृष्टमिदं रत्नं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ ६ ॥
 मित्रस्त्रजनवेन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः ।
 आपन्निकपपापाणि नवो जानाति सारताम् ॥ ७ ॥^१
 सर्वं पदस्यस्य सुहृद्गुरुरापदि दुर्लभम् ।
 ये यान्यापदि वन्दुर्वं सुहृदो बान्धवाश्च ते ॥ ८ ॥
 स सुहृद्भ्यो विपन्नार्थं दीनमभ्युपपद्यते ।
 न तु दुश्चारितातीतकर्मापालम्भपण्डितः ॥ ९ ॥^२
 मित्रे निवेदिते दुःखे दुःखिनो जायते लघुः ।
 भारं भारवहस्येव स्कन्धयोः परिवर्तते ॥ १० ॥^३
 ययोश्चित्तेन वा चित्तं नैभृत्येन च नैभृतम् ।
 समेति प्रज्ञया प्रज्ञा तस्य मैत्री न जीर्यते ॥ ११ ॥^४
 आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्मिक्षे शत्रुनिग्रहे ।
 राजद्वारे स्मशाने च यस्मिन्नुति स बान्धवः ॥ १२ ॥^५
 आकेशप्रहणान्मित्रमहितेभ्यो निवारयेत् ।
 अवाच्य कस्य वा न रयात् कृतयत्नां यथाबलम् ॥ १३ ॥^६
 उपकार्योपकारित्वं दूरे चत् सा हि मित्रता ।
 पुष्पवन्ती किमासस्त्री पश्य कैरवपद्मयोः ॥ १४ ॥^७
 असहाय- समर्थोऽपि तेजस्वी किं करिव्यति ।
 निवातपतितो वापि स्वयमेव प्रशाम्यति ॥ १५ ॥^८
 उत्तारकमतिरिगंधं भ्रूक्षेपयशवर्ति च ।
 सदा मुग्धस्य मित्रे चैक्षेत्रेण यथैतन्न किम् ॥ १६ ॥^९

यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
 पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ १७ ॥^u
 प्रार्थयेतेव मित्राणि सति वासति चा धने ।
 नानर्थयन् विजानाति मित्राणां सारफल्गुताम् ॥ १८ ॥^w
 दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कितम् ।
 कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ १९ ॥
 अकिञ्चिदपि कुर्याणः सौख्ये दुःखान्यपोहति ।
 तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः ॥ २० ॥^x
 शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं वस्त्रनमुत्सवैः ।
 विप्रलम्बीऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे ॥ २१ ॥
 लभ्यमेकसुकृतेन दुस्त्यजा
 रक्षितारमसुरक्ष्यभूतयः ।
 स्वन्तमन्तविरसा जिगीषतां
 मित्रलाभमनु लाभसम्पदः ॥ २२ ॥^y
 तदा रम्याण्यरण्यानि प्रियाः शल्यं तदासतः ।
 तदैकाकी सबन्धुः सन्निष्टेन रहिता यदा ॥ २३ ॥^z
 विरहानलसन्तापे विरहच्छेदे प्रयोगान्निकपे वा ।
 अविकारकरं मित्रं सत्काञ्चनवत् क्वचिद् भवति ॥ २४ ॥^a
 उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदो भवति ।
 उत्पन्नसौहृदानामुपचारः केतवे भवति ॥ २५ ॥
 न तन्मित्रं यस्य कोपाद् विभेति
 यद्वा मित्रं कांपने नोपशक्यम् ।
 यस्मिन्मित्रे पितरीवाश्वसीत
 तद्वै मित्रं सङ्गतानीतिराणि ॥ २६ ॥^१
 सुहृदपुः सार्थकरः सभापे
 महाप्रभायो न तु विप्रकाष्ठः ।

u Chānakya. v. Mahābhārata.

w Bhavabhūti. x. Bhāravi.

y. Bhāravi. z. Pañcatantra. a Mahābhārata.

१. दुर्लभा M.

करोति किं नाम भिषग् विपन्नः
सर्वे शिरःस्थे शतयोजनस्थः ॥ २७ ॥

॥ अमित्रपद्धतिः ॥९७॥

यसेत्साहसपात्रेण चूरेणाशीविषेण वा ।
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना ॥ १ ॥^b

शत्रुसेविनि मित्रे च गूढैर्युक्ततरो भवेत् ।
गतप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरो रिपुः ॥ २ ॥^c

दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं दृढं कृपं वृणेरिव ।
विविर्जयेत भेधावी तस्मिन् मैत्री प्रणश्यति ॥ ३ ॥^d

उपलितेषु सृष्टेषु रौद्रसाहसिकेषु च
तथैवापेतधर्मेषु न मैत्रीमाचरेद् बुधः ॥ ४ ॥^e

लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं धर्मशीलता ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र सङ्गतिम् ॥ ५ ॥

परोक्षे गुणान्तरं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विपदुग्धं पयोमुखम् ॥ ६ ॥^f

मित्रमपि याति रिपुतां स्वस्थानात्प्रच्युतस्य पुरुषस्य ।
कमलं जलादपेतं शोषयति रविर्न घोषयति ॥ ७ ॥^g

महति विनष्टा प्रीतिर्घट्टाचारणं घट्टुगुणा भवति ।
च्छिन्ननिन्देय लता पूर्वच्छायां न पृथयति ॥ ८ ॥^h

नर्मान्तः परिहामो यावत् सत्क्रियमाणभद्रकृत्यं च ।
स्मरणं च दुष्कृतानां प्रीणि कुमित्रस्य चिद्धानि ॥ ९ ॥ⁱ

॥ कोशसङ्ग्रहपद्धतिः ॥९८॥

न कोशः शुद्धभावेन नादृशंमेव जायते ।
मध्यमे पदमास्थाय कोशान्दृष्ट्वां चरेत् ॥ १ ॥

b Rāmāyana. c. Mahābhārata. d Rāmāyana,
e Mahābhārata. f. Kautilya g Sundara Pāṇḍya,
१ ५५-M.

यथा क्रमेण पुत्रोभ्य चिनोति मधु पद्मपद ।
 तथा द्रव्यमुपादाय राजा कुर्वति सत्रयम् ॥ १ ॥
 कोशस्तु सर्वदा रक्ष्यो यानमास्थाय राजभि ।
 कोशमूला हि राजानः कोशवृद्धिपरो भव ॥ ३ ॥
 धर्महेतोस्तथ र्थाय भृत्यानां भरणाय च ।
 आपदर्यं च संरक्ष्य कोशः कोशवता सता ॥ ४ ॥^h
 अर्थानामार्जनं कार्यं अर्जितस्य च रक्षणम् ।
 भुज्यमानो निरावाप क्षीयते हि महानपि ॥ ५ ॥^k
 षोपं कोशं भयं कामं व्यसनं देशविभ्रमम् ।
 निग्रहानुग्रहौ राजा सर्वं तरति कोशयान् ॥ ६ ॥^k
 कोशादाश्रयणीयत्वामिति तस्यार्थसञ्चयः ।
 अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्द्यते ॥ ७ ॥^k
 स्वसैन्यपोषणं क्रियते धनेन धनेन धन्याः धनमाप्नुवन्ति ।
 धनं विना कामकथेयं नास्ति राज्यस्य मूलं धनमेव नान्यत् ॥ ८ ॥
 अग्निः स्तीको वर्धते चाज्यासिक्तो
 र्वाजः चैक बहुसाहस्रमेति ।
 क्षयोदयो विपुलौ सनियम्य
 तस्मादल्पं नावमन्येत वित्तम् ॥ ९ ॥^k

॥ कोशहानिपद्धतिः ॥९९॥

दुर्गस्य सस्कारकथैव नास्ति
 रक्षा विलोपादपयाति सैन्यम् ।
 पलायते शून्यकरस्य मित्रं
 राज्येन किं कोशविवर्जितस्य ॥ १ ॥
 कोशो विर्तर्णिं जनता सृपस्य
 वृद्धस्य नारीव भवत्यवस्था ।
 वरिद्धदेहोदरद्वीपद्वीति-
 रिच प्रयात्यल्पतरत्वमाज्ञा ॥ २ ॥

विक्रयनेच्छन्दगृहीतचित्तै-

विदेवितण्डे. पिशुनैश्च डम्भैः ।

कायस्थसेनापतिगायनाद्यैः

कोशाः प्रणालैरिव नि सरन्ति ॥ ३ ॥^m

॥ अर्थप्रशंसापद्धतिः ॥ १०० ॥

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थाः स पुमान् लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ १ ॥ⁿ

ज्ञानवृद्धा ययोवृद्धा शीलवृद्धाश्च ये नराः ।

सर्वे ते धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किङ्कराः ॥ २ ॥^o

अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्य वर्यो न कस्यचित् ।

इति सायं महाराज घट्टोऽस्म्यर्थेन कीर्यैः ॥ ३ ॥^p

अर्थार्था जीवलोकोऽयं ज्वलन्तमुपसर्पति ।

क्षीणक्षीरां निरालम्बां वत्सस्त्यजति मातरम् ॥ ४ ॥^q

अर्थापचयप्रिज्ञानमस्ति यस्य स पण्डितः ।

सर. सलिलसम्पूर्णमाश्रयन्ति विहङ्गमाः ॥ ५ ॥

अधनेनार्थकामेन नार्थं शक्यो विवित्सता ।

अर्थरथा निबध्यन्ते गजेरिव महागजाः ॥ ६ ॥^r

कार्यार्था बन्धुजन कार्यैर्दुर्भिर्भवन्ति मित्राणि ।

दारा सुताश्च सुलभा धनमेकं दुर्लभं लोके ॥ ७ ॥^s

वित्तेन हीन पुरुषं त्यजन्ति दाराश्च पुत्राश्च सरोदराश्च ।

तं वित्तवन्त पुनरेव यान्ति वित्तं हि लोकं पुरुषस्य बन्धुः ॥ ८ ॥

धनेर्दुष्पुर्लीनाः कुलीनाः क्रियन्ते

धनेनैव पापाक्षरा निस्तरन्ति ।

धनेभ्यो न लोके सुदृत् कश्चिदन्यां

धनान्यर्जयध्वम् धनान्यर्जयध्वम् ॥ ९ ॥^t

m Kalāvīṭṣa

n Rāmāyana

o. Vyāsa.

p Mahābhārata.

q. Kāmandaka.

r Mahābhārata

s Kalāvīṭṣa.

t. Ksemendra.

१. शिष्टे-५। २ त्-५।

॥ अर्थनिन्दापद्धतिः ॥ १०१ ॥

अर्थानामार्जने दुःखमाजितस्य च पालने ।
 आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥
 राजतः सलिलादग्नेश्चोरतोऽर्थिजनादपि ।
 भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ २ ॥^५
 पतन्ति खड्गधारासु विशन्ति मकरालयम् ।
 किं न कुर्वन्ति सुभग कष्टमर्थार्थिनो नराः ॥ ३ ॥
 यस्य धर्मार्थमर्थेहा तस्यार्नाहैव शोभना ।
 प्रक्षालनाद्धि पद्मस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ४ ॥^५
 नमोऽर्थेभ्यो विवादे धे भ्रातृणामपि कुर्वते ।
 आक्षीरधारेकभुजामागर्भकनिवासिनाम् ॥ ५ ॥^५
 कुसुमानीय फलानामर्थानां हेतयो गुणाः प्रायः ।
 अत एव कृतार्था धनवःसु गुणा न दृश्यन्ते ॥ ६ ॥^५

राष्ट्रप्रशंसापद्धतिः ॥ १०२ ॥

भूर्गुणैर्वर्धते राष्ट्रं तद्वद्विद्वत्पवृद्धये ।
 तस्माद्गुणवतीं भूमिं भृत्यै भूपतिरावसेत् ॥ १ ॥
 रम्या सकुञ्जरा चन्द्या चारिस्थलपथान्विता ।
 अद्वैयमातृका चेति शस्यते भूर्विभूतये ॥ २ ॥
 स्रष्टृकारुवणिक्प्रायो महारम्भः कृपीविलः ।
 नानादेश्यसमाकीर्णो धार्मिकः पशुमान् धनी ॥
 ईड्गजनपदः शस्तोऽमूर्खव्यसनिनायकः ॥ ३ ॥^५
 जाङ्गलं यस्य सम्पन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।
 रम्यमानतसामन्तं स्वाजीवं देशमावसेत् ॥ ४ ॥^५
 सशर्करा सपापाणा साट्ठी नित्यतस्करा ।
 रुक्षा सकण्टकवना सव्याला चेति भूरभः ॥ ५ ॥

शरीरकरीनात्प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।
तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकरीनात् ॥ ६ ॥
भूमौ तु जायते सर्वं भूमौ सर्वं विनश्यति ।
भूमि प्रतिष्ठा भूतानां भूमिरेव परायणम् ॥ ७ ॥

॥ दुर्गपद्धतिः ॥ १०३ ॥

पृथुसीममहाखातमुच्चप्राकारगोपुरम् ।
समावसेत् पुरं शैलसरिन्मरुवनाश्रयम् ॥ १ ॥
धन्यदुर्गं महद्दुर्गमदुर्गं ताक्षमेव च ।
दुर्गं गिरिदुर्गं च समाश्रित्य वसेन्दुष ॥ २ ॥
सापसाराणि दुर्गाणि भुवः सानृपजाङ्गला ।
निवासाय प्रशस्यन्ते भूभृतां भूतिमिच्छताम् ॥ ३ ॥
इष्टा पशुमृगा व्याला मत्स्याश्चाभयचारिण ।
अन्यत्र गुतिस्थानेभ्यो वधवन्धमवाप्नुयुः ॥ ४ ॥
दुर्गाणि दुर्महाण्यासन् तस्य योऽनुरपि द्विषाम् ।
न हि सिंहा गजास्कन्दी भयाद् गिरिगुहाश्रय ॥ ५ ॥
दुर्गेषु वै महाराज पदसु शास्त्रप्रतिष्ठितम् ।
सर्वदुर्गेषु मन्यन्ते नरदुर्गं सुदुर्गमम् ॥ ६ ॥
यत् पुरं दुर्गसम्पन्नं धान्यायुधसमन्वितम् ।
वश्यामान्यत्रलो राजा तत् पुरं स्वयमावसेत् ॥ ७ ॥
दुर्गेण रक्ष्यते राजा तस्मात्कोशेस्तनो बलम् ।
तस्माद्दुर्गप्रधाना हि जयलक्ष्मीर्मर्तीभृताम् ॥ ८ ॥
जलवद्धान्प्रधनवदुर्गं कालसर्पं महत् ।
दुर्गतीनां नरपतिर्वानाध्याययेव समः ॥ ९ ॥

z Manu a Mahābhārata

b Manu c Kautilya d Kālidāsa

e Mahābhārata f. Kamandaka

१ पाण्ड-५१ अन्व-५३. २ ह्यो-५.

॥ सेनापतिपद्धतिः ॥ १०४ ॥

हन्तार परसैन्याना वु साध्यहितनिश्चयम् ।
 शत्यादिलक्षणापित कुर्वति ध्वजिनीपतिम् ॥ १ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ सहिष्णु देशज तथा ।
 अलुब्ध लब्धसन्तुष्ट स्यामिमित्र बुभूषकम् ॥ २ ॥

सेनापतिं य कुरुते न चैनमवमन्यते ।
 तस्य विस्तीर्यते राज्य ज्यात्स्ना ग्रहपतरिव ॥ ३ ॥^४

ऋत सेनाप्रणेतार पृतना सुमदत्यपि ।
 शीर्यते युद्धमासाद्य पिपीलिकपुट यथा ॥ ४ ॥

यथाप्यकर्णधारा नो रथश्चासारथिर्यथा ।
 द्रव्यथेषु तद्भ्रूस्यादृते सेनापतेर्बलम् ॥ ५ ॥

नद्यद्विवनदुर्गेषु यत्र यत्र भय भयम् ।
 सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेत् द्यूतीकृतेर्बले ॥ ६ ॥

दाता प्रियवदो दान्ता मतिमान्दृढनिश्चय ।
 राज्ञ सेनापति कार्य शूरो युद्धविदापविद् ॥ ७ ॥

अभिप्राय यो विदित्वा तु भर्तुं
 सर्वाणि कार्याणि करोत्यवम् ।
 चकता हितानामनुरक्त आर्यं
 शक्तिज्ञ आत्मेव हि साऽनुकम्प्य ॥ ८ ॥

॥ दुष्टसेनापतिपद्धतिः ॥ १०५ ॥

दूर व्यसनिन स्तधमप्रगल्भमनायकम् ।
 मूर्खमन्यायकर्तार नाधिपत्ये नियाजयत् ॥ १ ॥

॥ रथपद्धतिः ॥ १०६ ॥

समेति समराङ्गणं नरपतेः कृष्णत्किङ्किणी-
क्षणत्कृतिपरम्परामुखरिताखिलाशामुखः ।
जयध्वजचलत्पट्टीनियमितातपाङ्गम्बरो
निराकृतनिशाचराधिपमनोरथोऽयं रथ ॥ १ ॥

॥ सारथिपद्धतिः ॥ १०७ ॥

चिकित्सां वेत्ति याहानां निमित्तशकुनादिविन् ।
कृतविद्यश्च शूरश्च सारथिः पार्थिवोचितः ॥ १ ॥

॥ गजपद्धतिः ॥ १०८ ॥

चारणा यत्र तत्राहं यत्राहं तत्र चारणा ।
न ते यत्र न तत्राहं नाहं यत्र न तत्र ते ॥ १ ॥
ततः पाण्ड्यंङ्कुशाङ्गुष्ठेः कृतिना चोदितो द्विप ।
प्रसारितकर प्रायः स्तब्धकर्णंज्ञो हृतम् ॥ २ ॥^{१५}

सुमन्धिदानस्तुतिर्शाकरोषु दन्ताभिघातस्फुटितोपलेषु ।
गजेषु नीलाभ्रसमेषु राज्यं नित्यं निवृद्धं पृथिवीपतीनाम् ॥ ३ ॥

जले स्थले च दुमसंक्रुष्टे च
चलेऽचले माधु समेऽसमे च ।
प्राकारदम्याद्विद्विदारणे च
जयो धुधं नागवतां बलानाम् ॥ ४ ॥

सुकल्पित सयनि दृष्टमार्गः
साऽधिष्ठितो र्धारतरणे पुंसा ।
तुरङ्गमाणामपि कल्पिताना-
मेको गजः पट्टिदातानि हन्ति ॥ ५ ॥

भयेषु दुर्गाणि नदीषु सेतवो गृहाणि मार्गेषु रणेषु राक्षसाः ।
मनःप्रसादेषु विनोदोत्तवो गजादयान्यत्किमिवास्ति माधनम् ॥६॥

यकोऽपि वारणपतिर्द्विषतामनीकं
 द्यक्तं निहन्ति मदसत्त्वगुणोपपन्नः ।
 नागेषु हि क्षितिभृतां विजयो निबद्ध-
 स्तस्मान्नाधिकबलो वृषतिः सदा स्यात् ॥ ७ ॥^४

॥ अश्वपद्धतिः ॥ १०९ ॥

यस्याश्वा विजयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।
 यस्याश्वाः सम्पदस्तस्य यस्याश्वास्तस्य कीर्तयः ॥ १ ॥^१

निवसत्यश्वसङ्घातैः सङ्घीर्णा यस्य चाहिनी ।
 तस्य सागरपर्यन्ता हस्ते तिष्ठति मेदिनी ॥ २ ॥

त्यागभोगविलासेषु राज्ञां मित्रपरम्परा ।
 असिसङ्घसम्बाधे मित्रमेकं तुरङ्गमः ॥ ३ ॥^२

श्रान्तं युद्धेषु निर्भिन्नं शस्त्रैः संज्ञाविपर्यये ।
 अतिवाहयते भूपमेक एव तुरङ्गमः ॥ ४ ॥^३

राजाल्लटे ह्यो भाति ह्यस्थः शोभते वृषः ।
 उभयोरवेशेपत्वाद्राज्ञामात्मसमा हयाः ॥ ५ ॥^४

गन्धं च माल्यं च विलेपनं च
 स्वाङ्गं हितं खादनभोजनं च ।
 आहारकालादरणं च सर्वं
 सङ्ग्रामकाले तुरगाः स्मरन्ति ॥ ६ ॥^५

बलाभिपूर्णाः स्थिरसत्त्वबन्धाः
 रहस्विनो लक्षणयोगहृद्याः ।
 तुरङ्गमा यत्र वसन्ति देशे
 तत्र स्थिरासङ्गमुपैति लक्ष्मीः ॥ ७ ॥

किं स्यन्दने केतनदीर्णमेघे
किं वा गजैर्गण्डविदीर्णदानैः ।
किं पत्तिभिर्वा तुरगो यदि स्यात्
स एव संख्येषु जयं प्रसूते ॥ ८ ॥

कुच्छ्रेष्णु सन्मित्रमुद्वृष्टभारं
भूषा च विद्या विहृतिष्वमेया ।
रणाम्बुराशिष्वपि यानपात्रं
तन् किं न य स्यान्वृषतेस्सुरङ्गः ॥ ९ ॥^१

रात्रिशन्द्रविवर्जितेव नलिनीयोत्सन्नपद्मेरुहा
योषित्रोपितभर्तृकेव जलदृच्छन्ना दिनश्रीरिव ।
लीलोद्यानमहीरुहां ततिरिवानुत्पन्नचूतद्रुमा
गच्छत्कुत्ररवीरवत्यपि चमूर्न भ्राजतेऽश्वैर्विना ॥ १० ॥^२

अपि दिङ्गागभोगीन्द्रमौलिसुस्थिरशालिनी ।
अहो महीं विना नाश्वैस्तिष्ठत्युपरिवर्तिभिः ॥ ११ ॥

यावन्नभो न यात्यर्कस्तावदेवेन्दुतारकाः ।
यावद्वाहा न युज्यन्ते तावन्नागा पदातय ॥ १२ ॥

॥ पदातिपद्धतिः ॥ ११० ॥

पिनृपितामहो यय्य संततो दत्तयेतन ।
विग्यातपीरुपो जन्य कुशल कुशलिवृत ॥ १ ॥

प्रयासायाम्बु सिपु युद्धेषु च कृतश्रम ।
अद्वय क्षत्रियमार्यो दण्डयो दण्डभृतां मत ॥ २ ॥

योधा समरशीर्णटीरा कृतशा शास्त्रकोविदा ।
इष्यन्मकुशला यस्य तस्यैयं वृषतर्मही ॥ ३ ॥^३

पित्रा सर्पधिना नित्यं कृतास्त्र माम्परायिकः ।
तस्य दण्डवतो दण्डे स्वदेहास्य विशिष्यते ॥ ४ ॥^४

१ Rājaputeṣu

२ Bhoja

३ Mahābhārata

४ Kāmandaka

॥ वीरपद्धतिः ॥ १११ ॥

अस्तमर्थ परित्यज्य समर्थ पर्युपास्ते ।

वृषाणामस्ति दायार्थं वीरभोज्या वसुन्धरा ॥ १ ॥

योषिन्मध्ये सभामध्ये सुलभा खड्गधारिण ।

असिसद्घातसद्गुट्टविस्फुलिङ्गेषु दुर्लभा ॥ २ ॥

जयेन लभ्यते लक्ष्मीमृतेनापि सुराङ्गना ।

क्षणविध्वंसिभि काये का चिन्ता मरणे रणे ॥ ३ ॥

सादयत्येव तेजासि दूरस्थोऽप्युन्नतो रेषु ।

सायुधाऽपि निकृष्टात्मा किमासन्न करिष्यति ॥ ४ ॥

नात्युच्चशिखरो मेरुर्नातिने च धरातलम् ।

व्यवसायद्वितीयानां न ह्यपारो महोदधि ॥ ५ ॥

शत्रुं पङ्कजो लोके नरा शास्त्राण्यधीयत ।

वीरा केचन सङ्ग्रामधारापातसात्पिण्य ॥ ६ ॥

सर्वगुणैर्विहीनोऽपि वीर्यवान् हि तरेद्विपृन् ।

सर्वरपि गुणैर्युक्तो निर्वाय किं करिष्यति ॥ ७ ॥

स्योर्गं ईत पृज्यते घे एन्ता त्वत्रैव पृज्यते ।

द्वान्व सुखमेधेत एन्ता यक्षैव एन्यते ॥ ८ ॥

साधयत्यमलायोऽपि कार्यमुद्यतपीरुष ।

सिंह पातयते मत्तानेक एव मतङ्गजाद् ॥ ९ ॥

यथा शरणागमचरा हादग्रा दृष्टिणामपि ।

अनाण्य पाणिमतामन्न यौरम्य कातरा । १० . १

क्षमया ति समायुक्तं मामयं मकरालय ।

अममर्थ विज्ञानानि धिक क्षमामाहृश जने ॥ ११ . १०

विक्रवो रीर्यहीनो य स देयमनुवर्तते ।
 रीरा सम्भावितःत्मानो न देवं पर्युपासते ॥ १२ ॥^a
 उदापुधो यावद्दहं तावदन्ये किमायुधैः ।
 यद्वा न सिद्धमस्त्रेण मम तत् केन सेत्स्यति ॥ १३ ॥^b
 अजन्मा पुरुषस्तावद् गतासुस्तृणमेव वा ।
 यावत्त्रेषुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्यशः ॥ १४ ॥
 घसमानमिचोजांसि सदसो गीत्वेरितिम् ।
 नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विपोऽपि स पुमान्पुमान् ॥ १५ ॥^c
 अकृत्वा हेलया पापमुच्चेर्धूमेषु विद्विषाम् ।
 कथंकारमनालम्बा कीर्तिर्धामधिरोहति ॥ १६ ॥^d
 गाण्डीवेनाभिधास्यामि क्लीषो हि यचनेत्तरः ।
 यत्तद्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव या ॥ १७ ॥^e
 तावद्गर्जति मातङ्गो घने मदकलारय ।
 शिरोवगललाङ्गुली यावन्नायाति केसरी ॥ १८ ॥^f
 नाभिपेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते घने ।
 विष्मोर्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ १९ ॥^g
 शृथुरयमटं ऋशीयान् गम्यो नास्याहमित्यनास्थेया ।
 किमचलशिरोऽसितमहदिति वज्रमणीयो न शरयाति ॥ २० ॥^h
 अङ्गणवद्विर्वसुधा वुस्या जलाधि स्थली च पातालम् ।
 यत्मीकश्च सुमरु कृतपतिज्ञस्य शूरस्य ॥ २१ ॥ⁱ
 यदि राण्डवमेप्यति प्रमादात्
 सगणो वा परिरक्षितुं महेन्द्र ।
 शरतादितराण्डकुण्डलानां
 कश्चन द्रक्ष्यति देववात्पिनीनाम् ॥ २२ ॥^j

a Ramāyana, II 23 17

b Bhattanārāvana

c Bhārata,

d Māgha

e Mahābhārata

f Vallabhadeva

g Pañcatantra

h Ravigupta

i Bāna

j Mahābhārata

को वीरस्य मनस्यिनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो
 यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।
 यद् दंष्ट्रानखराङ्गुलिप्रहरणः सिंहो वनं गच्छते
 तस्मिन्नेव हतद्विपिन्द्ररुधिरेस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ २३ ॥*

एकः स एव तेजस्वी संहिकेयः सुरद्विषाम् ।
 शिरोमात्रविशेषेण जीयन्ते येन शत्रवः ॥ २४ ॥
 स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् ।
 विजयश्रीवीराणां व्युत्पन्नप्रौढचनितेव ॥ २५ ॥**

पुरुषस्य कृतं भुजद्वयं
 प्रविधातुं ह्यमेव वेधसा ।
 सुहृदामुदयं च विद्विषा-
 मवलपप्रतिकारमेव च ॥ २६ ॥

सामोपायनयप्रपञ्चपटवः प्रायेण ये भीरवः
 शूराणां व्यवसाय एव हि परं संसिद्धये कारणम् ।
 विस्कूर्जद्विकटाटवीगजघटापीठिकसञ्चर्गन-
 व्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के मन्त्रिणः ॥ २७ ॥**

आर्द्रैः स्वैरपि संयताग्रचरणो मूढ्छाधिरोमः क्षणे
 स्याधीनप्रणताङ्गशस्त्रसाचिवो रोमोद्गमं वर्मं यत् ।
 भग्नानुज्ज्वलयन् निजान् प्रतिभटानाधर्षयन् निष्पूरं
 धन्यो धाम जयश्रियः वृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ २८ ॥

॥ वीरवादपद्धतिः ॥ ११२ ॥

क्षुद्राः सन्त्रासमेनं विजहत हरयो भिन्नशक्रेभकुम्भा
 युष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममी सायका निष्पतन्तः ।
 सौमित्रे तिम्र पात्रं त्वमसि नहि रूपां नन्वहं मेघनादः
 किञ्चिद्भ्रूभङ्गलीलानियमितजलधिं राममन्वेपयामि ॥ १ ॥**

शस्त्राशस्त्रिकथैव काननमगाद्रीर्वाणपार्णिधमाः
पन्थानो दिवि सङ्कुचन्ति वसुधा वन्ध्या न सूते मटान् ।

लक्ष्मीरप्यरविन्दसौधवडमीनिर्व्यूहपर्यङ्किका-
विधान्तेरलिभिर्न कुन्नरघटागण्डोत्करैर्मोदते ॥ २ ॥०

अत्याग्निर्जमदग्निराश्रमपरैर्यैः श्रोत्रियैः श्रूयते
यैः श्रूयेऽहमहंयुमिर्धृपतिभिस्ते चोमये साक्षिणः !
इक्ष्वाकोरथवा भृगोर्भगवतो भावी स्वधाविप्लवः
स्वाध्यायेन शपे शपे परशुना पत्या पशूनां शपे ॥ ३ ॥

कृष्णा येन शिरोरुहेषु पशुना पाश्चालराजाःमजा
येनास्याः परिधानमप्यपदतं राज्ञां कुरूणां पुरः ।
येस्योरस्स्थलशोणितास्यमहं पातुं प्रतिज्ञातवान्
सोऽयं मद्भुजपत्रे निपतित संरक्षतां कीरवाः ॥ ४ ॥०

युष्मच्छासनलङ्घनांभसि मया मग्नेन नाम स्थितं
प्राप्ता नाम विगर्हणा स्थितिमतां मध्येऽनुजानामपि ।
ऋधोह्लासितशोणितारुणगदस्योच्छिन्दतः कीरवा-
नथैकं विवसे ममासि व गुरुनाहं विधेयस्तथ ॥ ५ ॥०

॥ युद्धपद्धति ॥११३॥

धनुषा द्वे शते गत्वा तत्र स्थित्वा नृपोत्तम ।
मलयित्वा षलं सूर्यमेवमाषोप्येत्तत ॥१॥

तस्मिं दास्यामि नियुतं राजानं दन्ति यो रणे ।
तन्कुमारनिहन्तृणां दास्यामि नियुतार्धकम् ॥ २ ॥

सामान्तमण्डलार्धादाहन्तृणां तु तदधकम् ।
सन्धियामात्यहन्तृणां तथा स्यात् पारितोषिकम् ॥ ३ ॥

प्रधानयोधहन्तृणां दास्ये पत्रसहस्रकम् ।
द्विसहस्रं प्रदास्यामि रणेऽस्मिन् गजपतिनाम् ॥ ४ ॥

o SBhc. p. Bhatta Nārāvana

१ श्रूये-S, २ येतो-S, ३ दिवि-V.

सहस्रं प्रतिदास्यामि स्यन्दनस्य निघातिनाम् ।

अश्वसादिनिहन्तृणां प्रदास्ये पञ्चकं शतम् ॥ ५ ॥

शतमस्मै प्रदास्यामि समानयति यः शिरः ।

एवं विलोभ्य तान् सर्वान् प्रयायाद्युद्धसंमुखः ॥ ६ ॥

द्विज्जितं वा तदर्धं वा तदर्धं ह्यसादिनः ।

परः प्रस्थापयेद्राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ७ ॥

शूरं महाबलं दान्तं धीरं सूचनवेदिनम् ।

ईदृग्गुणयुतं नाममारोहेद् विजयोद्यतः ॥ ८ ॥

चलं फल्गु यतो भिन्नं यतो भिन्नैरधिष्ठितम् ।

तद्वलं प्रथमं दन्यादात्मानं चोपवृंहयेत् ॥ ९ ॥

संहतं तु गजानाकैः प्रचण्डैरवदारयेत् ।

प्रचण्डैर्वीरमुख्यैश्च फल्गु सैन्यं विदारयेत् ॥ १० ॥

अश्वद्यूहैर्भटानीकं वाजिद्यूहं तु दान्तिभिः ।

विषतैलाचितैर्बाणैः विभिन्द्यात् गजयूथपान् ॥ ११ ॥

विमृश्य राजचिह्नानि निश्चित्य नृपतेः पदम् ।

सर्वसैन्येन संयुक्तं तत्र यायाञ्जयोन्मुखः ॥ १२ ॥

एवं निहत्य समरे दुष्टं शत्रुं मद्गोद्धतम् ।

जयतूर्यनिनादेन हर्षयेत् सुभटान् स्वकान् ॥ १३ ॥

पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्त्रियो मातुलस्तथा ।

सम्बन्धिवान्धवाश्चैव योद्धव्याः क्षत्रजीविना ॥ १४ ॥

नाच्छित्त्वा परमर्माणि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।

नाहृत्वा मत्स्यघातिय प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ १५ ॥

इदं हि प्राणयज्ञसां क्रयविक्रयपाटवम् ।

स्यामितकारशल्यानामत्रैवोद्धरणक्रिया ॥ १६ ॥

आहतेषु यदन्योन्यं जिघांसन्तो महीभृतः ।

युध्यमानाः स्वयं शकत्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखाः ॥ १७ ॥

q. Mānasollāsa. r. Mahābhārata.

१ ° स्त °-S₁.

न च हन्यात्प्रधाघन्ते न क्लीवं न कृताङ्गलिम् ।
न मुक्तकेशं नास्निं न तवास्मीति वादिनम् ॥ १८ ॥

न सुप्तं न विसन्नाहं न नम्रं न निरायुधम् ।
नायुध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ १९ ॥

नायुधव्यसनं प्राप्तं नार्तं नातिपरिक्षतम् ।
न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ २० ॥*

आकर्णपलितः श्यामो धयसाश्रितिकात्परः ।
रणोपर्यचरद्गोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ २१ ॥

अधर्मः क्षत्रियस्यैतद्यद्याधिमरणं गृहे ।
युद्धे तु मरणं यत्स्यात्सोऽस्य धर्मः सनातनः ॥ २२ ॥

न ध्रुवं सुखमस्तीह कुतो राज्यं कुतो यशः ।
इह कीर्तिर्निधातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥ २३ ॥

गजानां रथिनो मध्ये रथिनामपि साद्गिनः ।
साद्गिनामन्तरे स्थाप्य पादातमपि दंसितम् ॥ २४ ॥

अमित्रं नैव मुञ्चेत ह्यन्तं करुणान्यपि ।
दुःखं तत्र न कुर्वीत हन्यात् पूर्यापकारिणम् ॥ २५ ॥

पतद्भ्रजश्रयो वाच्यो नित्योद्युक्तो वृकोदरः ।
यदर्थं क्षत्रियास्तिस्तस्य कालोऽयमागतः ॥ २६ ॥

अर्थास्त्यजत पात्रेषु सुरमाभुत कामजम् ।
प्रियं प्रियंभ्यः कुरुत राजा हि धरते जये ॥ २७ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमहिशम् ॥ २८ ॥*

राज्ञे तु दद्याद्द्वारमित्येषा वेदिकी श्रुतिः ।
राज्ञा तु सर्वयोद्धेभ्यो दातव्यमपृथग्जिते ॥ २९ ॥*

s. Manu.

t. Bhagavadgita. u. Kāmandaka.

१ गपता-S₁.

॥ कूटयुद्धपद्धतिः ॥ ११४ ॥

शक्तित्रयविहीनेन वृषेण रिपुघातिना ।
 प्रयोज्याः स्युस्त्रियो नित्यं विपघाताविदारदाः ॥ १ ॥
 शात्रघाणां विरक्ता ये विकृता अन्तरं गताः ।
 तान् वितोद्य प्रमादेन रसं तैस्तु प्रयोजयेत् ॥ २ ॥
 तटाककूपवापीषु तथा लघुसरःस्तु च ।
 विषं विषे नियोज्यं द्विपतां प्राणघातकम् ॥ ३ ॥
 अस्त्रे पाने च ताम्बूले फले पुष्पे विमूषणे ।
 वस्त्रे विलेपने घृषे शय्यायामासनेषु च ॥ ४ ॥
 स्नानोदके तथा तैले पादाम्यङ्गे सपादुके ।
 क्रीडापुष्करिणीनद्योः प्रयुञ्जीत विषं द्विपाम् ॥ ५ ॥
 कुमारसचिवामात्यमन्त्रिसेनैर्वाधिषेपु च ।
 महावारणमुख्येषु तुरगेपूतमेषु च ॥ ६ ॥
 एवं विषप्रयोगेण शत्रूणां क्षुद्रघातनम् ।
 क्षीणे तव क्रियते यस्तु विषदण्डः स उच्यते ॥ ७ ॥
 शूरश्च दृढभक्तश्च त्यक्तप्राणमयश्च यः ।
 धीरश्च समयज्ञश्च वधोपायविचक्षणः ॥ ८ ॥
 यधूपुत्रविरक्तस्तु गृहीतबहुवेतनः ।
 तेन सार्धं प्रयुञ्जीत प्रमत्तारिषु मायया ॥ ९ ॥
 गीतवाद्यप्रसक्तेषु धूतक्रीडारसेऽपि च ।
 मृगयासक्तचित्तेषु धूतयात्रापसक्तिषु ॥ १० ॥
 अङ्गमल्लविनोदेषु तथान्येष्टसर्वेषु च ।
 अन्तःपुरप्रचारिषु देवपूजापरिषु च ॥ ११ ॥
 वीरक्रीडानिषण्णेषु भोजनस्थानवर्तिषु ।
 व्यघेष्वन्येषु कार्येषु कुर्याद्वैरिषु घातनम् ॥ १२ ॥
 पूर्वोद्धितगुणैस्तीक्ष्णैः सुभटैर्यत्र घातनम् ।
 मायया क्रियते गृहं घातदण्डः स कीर्तितः ॥ १३ ॥

अथर्वविधितस्वहीत्राहर्णावितेन्द्रियैः ।

मन्त्रयन्त्रविधानहीर्द्धराहुन्मूलयेद्रिपून् ॥ १४ ॥

आभिचारिकहोमस्तु मन्त्रैः पद्कर्मसाधनैः ।

संहरेर्जाकितं यस्तु स्यात् स दण्डोऽभिचारकः ॥ १५ ॥”

॥ धीरपद्धतिः ॥ ११५ ॥

न सन्त्याज्यं च ते धैर्यं कदाचिदपि पाण्डवः ।

धीरस्य स्पष्टदण्डस्य नैवाज्ञा प्रतिहन्यते ॥ १ ॥

धैर्येण युक्तस्य सतः शरीरं न तु शीर्यते ।

आरोग्यात्तु शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥ २ ॥

अथ राज्ञा इरः कार्यो न तु कस्यांचिदापदि ।

अपि चेतसि दीर्घः स्यान्नैव वर्तेत दीर्णवत् ॥ ३ ॥”

भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।

आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ४ ॥

पुत्रैर्दारिः सुखिश्चैव वियुक्तस्य धनेन च ।

मग्नस्य द्यसने धीरे पुंसः श्रयस्करी धृतिः ॥ ५ ॥

कद्रथितस्यापि हि धैर्यवृत्तेः न शक्यते धैर्यगुणः प्रमाप्नुम् ।

अधोमुखस्यापि कृतस्य वद्वेः नाथ शिखा यान्ति कदाचिदेव ॥ ६ ॥”

॥ भीरुपद्धतिः ॥ ११६ ॥

असन्तो ये निवर्तन्ते वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।

नरकं भजमानास्ते प्रातिपद्यन्ति किल्बिषम् ॥ १ ॥

फलायन्ते येत्वहतास्तांश्च धैर्यस्यतो यमः ।

दण्डपन् मत्संयन् नित्यं निरपेभ्यो न मुद्रति ॥ २ ॥

मनुष्यापसदा ह्येने ये भवन्ति परादुःखाः ।

राशिवर्धनमात्रास्ते नैव ते भोग्य नो इह ॥ ३ ॥

शत्रुमिथापि हसितो मानी पौरुषवर्जितः ।
चेतयानोऽपि को जीवेत् कृच्छूणच्छत्रुभिरुज्झितः ॥ ४ ॥

नेप पूर्वंः कृतो धर्मः क्षत्रियस्य पलायनम् ।
श्रेयो हि मरणं युद्धे क्षत्रियस्य पलायनात् ॥ ५ ॥

यो हि तेजो यथाशक्ति न दर्शयति विक्रमात् ।
क्षत्रियो विजयाकाङ्क्षी स्तेन इत्येव तं विदुः ॥ ६ ॥

यथास्य सुकृतं किञ्चिदमृतार्यमुपार्जितम् ।
भर्ता तत्सर्वमादत्ते परावृत्तभटस्य तु ॥ ७ ॥

त्यागेन यः स्वनाथानां स्वान् प्राणांस्त्रातुमिच्छति ।
तं हन्युः काष्ठलोष्टेन दग्धव्यश्च घटान्निना ॥ ८ ॥

यस्तु योधः परावृत्तः संव्रस्तो हन्यते परैः ।
अप्रतिष्ठः स नरकं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ९ ॥

निरामर्षं निरुत्साहं निर्वीर्यमरिन्दनम् ।
मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत् पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥

॥ मानिपद्धतिः ॥ ११ ॥

न कदापि बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः ।
यदि निर्यातुमिच्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १ ॥

कुसुमस्तत्रकस्येय द्वे गती तु मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ २ ॥

स्त्रियते मानमापन्नो न च याति पराभवम् ।
शिलास्तम्भोऽतिभारेण भिद्यते नैव नम्यते ॥ ३ ॥

यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति ।
वकोऽपि किं न कुरुते चञ्चया स्वोदरपूरणम् ॥ ४ ॥

एक एव स्वगो मानी चिरं जीवतु चातकः ।
पिपासितो वा स्त्रियते याचते वा पुरन्दरम् ॥ ५ ॥

तुङ्गत्वामितरा नाद्रौ नेदं सिन्धायगाधता ।
अलङ्घनीयताहेतुः उभयं तन्मनस्विनि ॥ ६ ॥

नीतिरापदि यद्गम्यः परस्तन्मानिनो द्विये ।
विबुर्विधुन्तुदस्येव पूर्णस्तस्योत्सवाय सः ॥ ७ ॥^१

तावदाध्रियते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः ।
पुरुपस्तावदेवासौ यावन्मानास्य हीयते ॥ ८ ॥

दुरासदवनज्यायान् गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः ।
न जहाति महीजस्कं मानप्रांशुमलङ्घ्यता ॥ ९ ॥^२

वरमश्रीकता लोके नासमानसमानता ।
इतीव कुसुमोज्जेदात्कमलं कुमुदायते ॥ १० ॥

वरसुखतलाङ्गुलास्त्राधूननधूसराव ।
सिंहात्पदप्रहारोऽपि न सृगालाधिरोहणम् ॥ ११ ॥

दातुः शत्रोश्च गृहन्ते लुडन्तोऽपि मुमूर्षया ।
उत्तानप्रसृतं हास्यमपराधं च मानिनः ॥ १२ ॥

अभिमानधनस्य गत्वरेरसुभि' स्यास्तु यशश्चिचीपतः ।
अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मी-फलमानुषादिकम् ॥ १३ ॥^३

ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्करुदति भस्मनां जन्तः ।
अभिभूतिभयादक्षतः सुखमुज्ज्वन्ति न धाम मानिनः ॥ १४ ॥^४

अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुद्येः पदमाऽरुक्षतः ।
विनिशतनिवर्तनक्षमं मनमालम्बनमात्मपीरुपम् ॥ १५ ॥^५

असमापितकृत्यसम्पदां एतवेगं विनयेन तावता ।
प्रभयन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भायितुं विभूतयः ॥ १६ ॥^६

अत्युन्नतिज्यसनिन शिरसोऽधुनि
स्वस्यैव घातकनिशु प्रणये विधत्ताम् ।
अस्यैवदिच्छति यदि प्रननासु दिशु
ताः स्वच्छुशीतमधुराः क्व सु नाम नापः ॥ १७ ॥^७

b. Māgha. c. Bhāravi. d. Bhaṭṭa.

स्वल्पेऽप्यामिपवस्तुनि प्रपतितो नीचः करोत्यञ्जलिं
 नाकारिरपि चार्थितां कथयति प्राज्ञः स्वभावोन्नतः ।
 श्वा तु भ्रोषितपिण्डमप्यभिलपन् लाङ्गुलमुद्गासय-
 त्यालानार्पितकन्धरोऽपि च करी यत्नेन सम्भोज्यते ॥ २८ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छुभ्रपालीं कपाली-
 मादायाम्नायगर्भं द्विजहुतहुतभुग्धूमधूमधूमोपकण्ठम् ।
 द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातों
 मानी प्राणी सनाथो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ २९ ॥

॥ मानहीनपद्धतिः ॥ ११८ ॥

जीव्यते धनहीनेन विकलाङ्गेन जीव्यते ।
 जीवितप्रियतां पश्य परिभूतोऽपि जीवति ॥ १ ॥
 शक्तिर्वैकल्यनम्रस्य निःसारत्वाद् बलीयसः ।
 जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ २ ॥

मुनिरस्मि निरागसः कुतो मे
 भयमित्येष न भूतयेऽभिमानः ।
 परवृद्धिषु बद्धमत्सराणां
 किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम् ॥ ३ ॥

॥ वीरपत्नीप्रलापपद्धतिः ॥ ११९ ॥

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप ।
 गतासुरपि यां गात्रिर्मा विहाय निपेयसे ॥ १ ॥
 महास्यमः स्वमेवेदं त्वं रामेण कथं हतः ।
 त्वं मृत्योरापि मृत्युः स्याः कथं मृत्युवशं गत ॥ २ ॥
 शयनेषु महार्हेषु शयित्वा राक्षसेश्वरः ।
 इह कस्मात्सुप्तस्त्वं धरणीधूलिधूसरः ॥ ३ ॥
 इन्द्रियाणि पुरा जित्वा त्रैलोक्यं विजितं त्वया ।
 स्मरद्भिरेव तद्वैरामिन्द्रियैरिव निर्जितः ॥ ४ ॥

शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ।
शूरभार्या हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम् ॥ ५ ॥

उत्पिष्टोत्पिष्ट किं श्रेये प्राप्ते परिभवे नवे ।
अद्य वै निर्भया लङ्का प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः ॥ ६ ॥

इष्टा सद्गामयहेन नानाप्रहरणाम्भसा ।
अस्मिन्नवभूये रनातः कथं पत्न्या मया विना ॥ ७ ॥

अयं स रशनीत्कर्षी पीनस्तनविमर्दनः ।
नाभ्यूखजघनस्पर्शी नीवीविस्त्रंसनः करः ॥ ८ ॥

येनैव वाणेन हतः प्रियो मे
तेनैव मां त्वं जहि सायकेन ।
हता गमिष्यामि समीपमस्य
न मानृते राम रमेत वाली ॥ ९ ॥

हृदये घसतीति मत्प्रियं यदयोचस्तद्वैमि केतवम् ।
उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रति ॥ १० ॥

प्रेमापराधमणिपातफाले मत्पादभूपामणिकोटिलम् ।
केशास्तव श्येननखैरिदानीं क्लिश्यन्त एते क्षितिरणुरूक्षा ॥ ११ ॥

वीर त्वया कौटुम्भमङ्गरागं स्नेहादनाहत्य विनिर्गतम् ।
आलिप्यते गात्रमिव सरगिरभीभिरायोधनभूपरागैः ॥ १२ ॥

भ्रूयिष्ठानि मुस्तानि शुम्बति भुजैर्भूयोऽपि चालिङ्गते
चारित्र्यव्रतदेवता भगवता फाल्तेन मन्दोदरी ।
हा लम्बोदरकुम्भभीकितकमणिस्तोमैर्ममीकान्तया
..... वा फयमन्तकरय लभतो लङ्केन्द्र निद्रारस ॥ १३ ॥

॥ अभयदानपद्धतिः ॥१२०॥

एकतः व्रतवः सर्वं समग्रवरदक्षिणाः ।
एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १ ॥

बद्धात्रलिपुटं दनिं याचन्तं शरणागतम् ।
न हन्वादावृदांस्यार्थमपि शत्रुं परान्तप ॥ २ ॥

आर्तो वा यदि वा त्रस्तः परेषां शरणागतः ।
अरिः प्राणान्परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥ ३ ॥

विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षणे शरणागतः ।
आदाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः ॥ ४ ॥^६

विभीषणो वा सुधीरो यदि वा रावणः स्वयम् ।
आनयैनं नरश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया ॥ ५ ॥

अमित्रमपि चेद्दैनं शरणेदिणमागतम् ।
व्यसने योऽनुगृह्णाति स वै पुरुष उच्यते ॥ ६ ॥

श्रूयते च कपोतेन शत्रुः शरणमागतः ।
अर्चितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैरभोज्यते ॥ ७ ॥

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् व्रतं मम ॥ ८ ॥^१

मृगप्रभृतयो राजन् राजान् शरणागताः ।
परिचार्य महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ९ ॥

सर्वंपामेव यद्दानां क्षीयते कालतः फलम् ।
भीताभयप्रदानस्य क्षय एव न विद्यते ॥ १० ॥

दत्तामिष्टं तपः सत्यं तीर्थसेवा श्रुत तथा ।
सर्वाण्यभयदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ११ ॥

चतुःसागरपर्यन्तां यो दद्यात्पृथिवीमिमाम् ।
अभयं यस्तु भूतेभ्यस्तथोरभयदोऽधिकः ॥ १२ ॥

॥ महत्पद्धतिः ॥ १२१ ॥

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरस्कृते ।
नान्यामङ्गुलिमभ्येति संख्यायामुद्यताङ्गुलिः ॥ १ ॥^m

k Mahābhārata

l Vālmīkī-Rāmāyana, Yuddhakāṇḍa, 18 33.

m. Bhāravi

१. मा^१ - S₁

महद्भिर्वद्वैरस्य विपत्तिरपि शोभते ।
दन्तमङ्गोऽपि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ २ ॥

अधमा धनमिच्छन्ति धनमानी हि मध्यमाः ।
उत्तमा मानमिच्छन्ति मानं हि महतां धनम् ॥ १ ॥^१

स्थित्यतिशान्तिर्भास्त्राणि स्वच्छान्याकुलितान्यपि ।
तोयानि तोयराशिनां मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ४ ॥^२

छायाघन्तो गतज्यालाः स्वारोहाः फलदायिनः ।
मार्गद्विमा महान्तश्च परेषामिव मृतये ॥ ५ ॥^३

पयोमृचः परीतापं हरन्त्येते शरीरिणाम् ।
नन्यामलाभो महता परदुःखोपदान्तये ॥ ६ ॥

द्वन्त्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ७ ॥^४

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुत्ततिम् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणार्थं धनं दत्तं स्वदारं यीयने गतम् ।
स्वामिकार्यं गता प्राणाः अन्ते हृष्टोऽसि माधव ॥ ९ ॥

खरेचोदय श्लाघ्यो नान्येषामुदयमहः ।
न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १० ॥^५

यो न कामाक्ष च त्रीधास्र द्रौहादभिवर्तते ।
अमित्रं वा सुमित्रं वा स एवोत्तमपूरुषः ॥ ११ ॥

सर्वावस्थास्वकार्पण्यमदपं सति कारणे ।
उपकारः सपन्नेऽपि महापुरुषलक्षणम् ॥ १२ ॥^६

यदि सन्ति गुणा एस्तां विकसन्त्येते स्वयम् ।
न हि कस्तुरिकामोदः क्षपथेन निगार्यते ॥ १३ ॥^७

n. Pratāpacakravartī o Bhīravī

p. Vallabhadeva

q. Bhīṣabhūc.

r. Bhallāṭa.

s. Mahābhārata.

t. Vallabhadeva

प्रासादलितसिक्थस्य किं न्यूनं करिणां भवेत् ।
 पिपीलिकापि तेनैव स्वं विभर्ति कुटुम्बकम् ॥ १४ ॥
 किं कुलेन विशिष्टेन विपुलेन दुरात्मनाम् ।
 किमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ १५ ॥
 गुरुन् कुर्वन्ति ते वक्ष्यान्वन्वर्था तैर्वसुन्धरा ।
 येषां यशांसि शुभ्राणि ह्यपयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ १६ ॥
 पतति व्यसने दैवाद् दारुणे दारुणात्मनि ।
 संवर्मयति वज्रेण धैर्येण महतां मन ॥ १७ ॥
 यत् सदृशजनेषु यात्रा महतां नहि लाघवाय सुहृदर्थे ।
 हरिरपि पाण्डुसुतेभ्यः स्वयमर्था धार्तराष्ट्रेषु ॥ १८ ॥
 उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ।
 श्यमेव हि सत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता ॥ १९ ॥
 मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयति स्वयं हतै ।
 लघयन् खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ २० ॥
 किमवेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः ।
 प्रकृति खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ २१ ॥
 स्पृहणीयगुणैर्महात्मभिश्चरिते वःर्मनि यच्छता मनः ।
 विधिहेतुरहेतुरागसां विनिपातोऽपि समः समुन्नतेः ॥ २२ ॥
 साधलेषुपुलिप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्थपि ।
 अर्थितस्तु न महान् समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम् ॥ २३ ॥
 करोति योऽशेषजनातिरिक्तां
 सम्भावनामर्थवतीं क्रियाभिः ।
 संसत्सु जाते पुरुषाधिकारे
 न पूरणीं तं समुपैति संख्या ॥ २४ ॥
 विपदि धैर्यमथाम्युदये क्षमा
 सदासि वाक्पटुना युधि विरुमः ।
 यशासि चाभिरतिर्व्यसनं क्षुती
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ २५ ॥

प्रारभ्यत न खलु विघ्नभयेन नीचैः

प्रारभ्य विघ्नविहता विरमान्ति मध्याः ।

विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमाना

प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २६ ॥^a

तत्तावदेव शशिनः स्फुरितं गरीयो

यावन्न तिग्मरुचिरम्बरमभ्युपैति ।

अभ्युपैते सकलधामनिधौ च तस्मि-

न्निन्दोः 'सिताभ्रशकलस्य च को विशेषः ॥ २७ ॥^b

लोकोत्तरं चरितमपयति प्रतिष्ठां

पुंसां कुलं न हि निमित्तमुद्रात्ततायाम् ।

यातापितापनमुने, कलशात्प्रसूति-

र्त्तिलापितं पुनरमुष्य समुद्रपानम् ॥ २८ ॥^b

पुंसः पुमान् मलिनजीवितलुब्धवृत्तिः

देन्यात् प्रणाममपि यः शिरसा करोति ।

कोपाधिकरुफुरितघूर्णितलोचनान्तं

कान्ताजन किमनुनेष्यति कार्मुकेण ॥ २९ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगतं सम्भ्रमविधिः

प्रियं कृत्वा मीनं सदासि कथनं चाप्युपकृते ।

अनुत्सैको लक्ष्म्या अनभिभवनीया परकथाः

श्रुतेऽस्यन्तांसक्ति पुरुषमभिजातं कथयति ॥ ३० ॥^c

क्वचिद् भूमी शायी क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः

क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।

क्वचिन् कन्यामाली क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो

मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३१ ॥^c

इतः स्त्रापति केनच कुलमितस्त्रदीपिपिपा-

मित्तोऽपि शरणार्थिनः शिखरिवरिणः शरतं ।

इतोऽपि शटवानलः सट समस्तसप्तके-

रतोः । वितनमूर्जितं भरसटं च सिन्धोर्यपुः ॥ ३२ ॥^c

^a Mudrārākāśa ^a Bhallaḥa

^b Sarasatikāṅghābharaṇa. ^c Dhartṭhara

१ 'शशाश' S₁ २ 'न' S₁

॥ लघुपद्धतिः ॥ १२२ ॥

आवद्धकृत्रिमसटावलितांसभित्ति-
रारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि भ्वा ।
मत्तेभकुम्भतटपाटनलम्पटस्य
नादं करिष्यति कथं हरिणाधिपस्य ॥६॥

॥ कृतज्ञपद्धतिः ॥ १२३ ॥

अयं स कालः सम्प्राप्तो धार्तराष्ट्रोपजीविनाम् ।
निवेष्टव्यं मया तत्र प्राणानपरिरक्षता ॥ १ ॥
स ब्रह्मचर्यं चरति स सत्यं भापते गिरम् ।
तस्य लोकद्वयं पाणी यः कृत्तं नावमन्यते ॥ २ ॥
यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते ।
तस्य स्यात् सफलं जन्म किं पुनः पूर्वकारिणः ॥ ३ ॥
संस्मरन् भर्तृपिण्डानां दूरविस्मृतबन्धनः ।
द्व्याघ्रमभ्येति कृपणः श्वापि श्वगणिकेरितः ॥४॥
प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः
शिरसि निहितभारा नालिकेरा नराणाम् ।
सलिलममृतकल्पं दृष्ट्वाजीवितान्तं
न हि कृतमुपकारं साधयो विस्मरन्ति ॥ ५ ॥

॥ उदारपद्धतिः ॥ १२४ ॥

अयं बन्धुः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ १ ॥
आकारमात्रविज्ञानसम्पादितमनोरथाः ।
धन्यास्ते ये न द्रृण्वन्ति दीनानां प्राणिनां गिरः ॥ २ ॥
कर्णस्त्यचं शिविर्मासं जीवं जीमूतवाहनः ।
ददौ दधीचिरस्थीनि किमदेयं महात्मनाम् ॥ ३ ॥

स्तुत्या प्रति महादेवे वरं प्रार्थयते नरः ।

लज्जते तु महासत्त्वो मानमन्यत्र का कथा ॥ ४ ॥

किं धृतं नूनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी ।

अङ्गुलीदर्शनादेव न जीवन्ति मनस्विनः ॥ ५ ॥

त्यागो गुणो वित्तवतां वित्तं त्यागवतां गुणः ।

परस्परवियुक्ती तु वित्तत्यागी विडम्बना ॥ ६ ॥

प्रावृष्णेष्वस्य मालिन्ये दोषः को भूरिवर्षिणः ।

शारदाभ्रस्य शुभ्राद्यं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ ७ ॥

स एवैकधुरो नृणां यः कश्चित् त्यागवारिणा ।

निर्माष्टिं प्रार्थनापांसुधूसरं मुखमर्थिनाम् ॥ ८ ॥^a

प्रत्युपकुर्वन् वद्वपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः ।

एकोऽनुकरोति कृतं निष्कारणमेव कुरुतेऽन्यः ॥ ९ ॥

स्त्रियते याचमानो वै तमनुश्चियते ददत् ।

ददत् सञ्जीवयत्येनमात्मानं च युधिष्ठिर ॥ १० ॥^b

अधिहस्ते त्वयि न्यस्तं कियत् कणालि कङ्कणम् ।

एतदेवार्थिहस्तस्थमारावयति रोदसी ॥ ११ ॥

धनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि निसर्गण मुक्तकरः ।

प्रावृषि कस्याम्बुमुचः सम्पत्तिः किमधिकाम्बुनिधिः ॥ १२ ॥

दुष्करं वत कुर्वन्ति सतोऽप्यर्थास्त्यजन्ति ये ।

वयं चितान् परियवतुमसतोऽपि न शक्नुमः ॥ १३ ॥

मूर्खो हि न ददात्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया ।

प्राज्ञो हि विसृजत्यर्थास्त्येव ननु शङ्कया ॥ १४ ॥

दातृत्वमेव सर्वभ्यां गुणभ्यां मामतेतराम् ।

ज्ञातृत्वसहितं तच्छ्रेत्सुवर्णरथं व सीरभम् ॥ १५ ॥^c

माणिः शार्णाहृष्टः समरविजयी हेनिदलितो

मदक्षीणो नागः शरदि मत्प्राप्त्यापुलिना ।

a. Vyāsa. b. Mahābhārata. i Bhoja

१. 'वि'-M.

कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता
तनिष्ठा शोभन्ते गलितविमवाश्चार्येषु नराः ॥ १६ ॥^१

अस्पृष्टान्यधनः फटोरयचनः जिह्वः परापक्रिया-
गन्धाक्षः परदारतो विगतदृक् दौषश्रुती विश्रवाः ।
आत्माधीनमना मनस्वितिलकः तत्त्वं परं संविदां
न स्तुत्यः स कथं भवेद् भवसदुत्तारावतारः कृती ॥ १७ ॥

किं जातोऽसि चतुष्पथे घनतरं छन्नोऽसि किं छायाया
छन्नश्चेत्फलितोऽसि किं फलभौराज्योऽसि किं संनतः ।
हे सद्गुरु सहस्व सम्प्रति सखे शाखाशिखाकर्षण-
क्षोभामौटनभन्नानि जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १८ ॥^२

उपकर्तुं स्थितं द्रव्यं यन्नस्तत्कालसम्भवः ।
किमस्ति तालवृन्तस्य मन्दमारुतसङ्ग्रहः ॥ १९ ॥

॥ कृपणपद्धतिः ॥ १२५ ॥

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति ।
अस्पृशन्नेव वित्तानि परेभ्यो यः प्रयच्छति ॥ १ ॥^३

शरणं किं प्रपन्नानि विषवत् मास्यन्ति किम् ।
न त्यजन्ते न गुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २ ॥

अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा ।
तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ३ ॥^४

उभयोर्नास्ति भोगेच्छा परार्थं धनसञ्चयः ।
कृपणोदारयोः पश्य तथापि महदन्तरम् ॥ ४ ॥^५

प्रेणामः स्वागतं प्रभो भन्तुं हस्तानुकूलता ।
अप्रदानस्य चिह्नानि प्रभूनां लुब्धचेतसाम् ॥ ५ ॥

त्यागं भोगं च विना सत्तामात्रेण यदि धनिनः ।
वयमपि किमपि न धनिनस्तिप्रति नः काश्चनो मेरुः ॥ ६ ॥

१. Bhartrhari. k. Bhartrhari,
l. Mānasollāsa. m. Vallabhaeva. n. Sakalavidyādhara.
१ रत्नानि-S₁ २ प्रणामस्वागतं-M.

किंशुके किं शुकः कुर्यात् फलितेऽपि बुभुक्षितः ।

अदातरि समृद्धेऽपि किं कुर्युरूपजीविन ॥ ७ ॥

दानोपभोगवर्ज्या या सुहृद्भिर्या न भुज्यते ।

पुंस- स्याद्यदि सा लक्ष्मीरलक्ष्मी कतमा भवेत् ॥ ८ ॥*

मरी नास्त्येव सलिलं कृच्छ्राद्यदि च लभ्यते ।

तत्कद्रुः स्तोत्रमुष्णं च न करोति यितृष्णताम् ॥ ९ ॥*

धनितोप्यदानमोगा गण्यन्ते धुरि महादग्निनाम् ।

हन्ति न यत' पिपासामत समुद्रोऽपि मरुदेव ॥ १० ॥*

अभ्युपयुक्ता- सद्भिर्गतागतैरहरहः सुनिर्विण्णा ।

कृपणजनसंनिकर्षे संप्राप्त्यार्या स्वपन्तीव ॥ ११ ॥*

सञ्चितं ऋतुषु नोपभुज्यते सञ्चितं गुणवतो न क्षियते ।

तत्कदर्यपरिश्चितं धने चोपार्थिवगृहेषु दृश्यते ॥ १२ ॥

चन्द्रने विपधरान्सहामहे वस्तु सुन्दरमगुप्तिमत्कुतः ।

रक्षितं वद किमात्मसौरभं सञ्चिता' खदिरकण्टकं त्यया ॥ १३ ॥*

प्रिनाप्ययंरौर स्पृशति बहुमानोन्नतपदं

समायुक्तोऽप्ययं परिभवपदं याति कृपण ॥

स्वभावाद्दृष्टतां गुणसमुदयायातिविपयां

दुर्तिं सतीं किं श्वा धृतरुनरुमालोऽपि लभते ॥ १४ ॥

दृढतरनिवद्धमुष्टे काशानिपण्णस्य सहजमलिनस्य ।

कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेद ॥ १५ ॥

प्रियालं शात्मस्या नयनसुभगं वीक्ष्य कुसुमं

शुक्रस्यामीद्बुद्धि फलमपि भयत्तादृशमिति ।

धिर तत्र स्थित्या फलमपि च काले परिणतं

प्रियाक तृत्याऽन्त सपदि मरुता सोऽप्यपहता ॥ १६ ॥*

स्वन्मूल पुरुषायुषं मनमिदं देशेन संशुष्यता

क्षार्दियांसमपि क्षण परमिन शक्तिन युत' प्राणितुम् ।

o Vallabhadēva. p Bhallaṭa q Sundarapāndya.

r Pañcatantra s Bhallaṭa. t Bhallaṭa.

१ दाम्पत्य - S, २. १५ - SBhṛ ३. ४ - M.

तत् स्वस्त्यस्तु विवृद्धिमेहि महतीमद्यापि का नस्त्वरा
कल्याणैः फलितोऽसि तालविटपिन् ! पुत्रेषु पौत्रेषु वा ॥ १७ ॥^f

अथैव श्वः परश्वस्त्रिचतुरदिवसानन्तरं सायमह्नि
प्रतापाह्ने पराह्ने क्षणमिव निवस प्रस्थितोऽभ्येहि भूयः ।
इत्थं रेकातिरेकादधिदितकपटप्रक्रियानर्थिजाता-
नत्यर्थं व्यर्थयन्ति प्रतिदिवसमहो राजधान्यां वदान्याः ॥ १८ ॥^f

लुब्धस्य लुब्धकस्येव मार्गं तु क्षेपकारिणः ।
सहसा रूपमङ्गेन जायते हस्तलाघवम् ॥ १९ ॥

भ्रीर्तिं न मकटीकरोति सुहृदि द्रव्यव्ययाशङ्कया
भ्रितः प्रत्युपकारकारणभयान्नाकृष्यते सेवया ।
मिथ्या जल्पति वित्तमार्गणभयात्स्तुत्यापि न प्रीयते
कीनाशो विभवव्ययव्यतिकरस्तत्रः कथं प्राणितिं ॥ २० ॥

॥ लक्ष्मीप्रशंसापद्धतिः ॥ १२६ ॥

श्रीर्मङ्गलात् प्रभवति प्रागल्भ्यात् सम्प्रवर्धते ।
दाक्ष्यात् स्वीकुरुते रूपं संयमात् प्रतितिष्ठति ॥ १ ॥

या हि^१ प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।
सा श्रीर्नीतिविदां वेश्म न वृथाप्यभिधावति ॥ २ ॥

यमेवाम्युपयाति श्रीरूपायपरितोपिता ।
निरुद्धिग्ना हि तत्रास्ते न कंचघहृषिता ॥ ३ ॥^४

स ग्लाध्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स बुद्धिमान् ।
स शूरः स च विक्रान्तो यं त्वं देवि निरीक्षसे ॥ ४ ॥^५

वश्येन्द्रियं जितात्मानं धृतदण्डं विकारिण् ।
परीक्ष्यकारिणं दान्तमत्यन्तं श्रीर्निषेवते ॥ ५ ॥

धृतिः क्षमा दमः शौचं सन्तोषं प्रियवादिता ।
मित्रत्वं चानभिद्रोहः सत्तैताः समिधः श्रियः ॥ ६ ॥^६

t. Bhallata u Pañcatantra. v. Visnupurāna.
w. Mahābhārata.

१ पि M. २ वृदाचन - M.

गुणवाद्भिः सह सङ्गमुच्चैः पदमाप्तुमुत्सुका लक्ष्मीः ।
वीरकरवालवसतिर्ध्रुवमासिधारव्रतं चरति ॥ ७ ॥*

॥ लक्ष्मीनिन्दापद्धतिः ॥ १२७ ॥

ऐश्वर्यतिमिरं चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ।
पश्चाद्विमलतां याति दारिद्र्यगुलिकाभ्रनैः ॥१॥*

अत्यार्यमतिदातारं अतिशूरमतिव्रतम् ।
प्राज्ञाभिमानिनं च श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥२॥*

नेषा गुणेषु रमते निर्गुणं नावातिश्रुति ।
उन्मत्ता गीरिवाग्धा श्रीः क्वचिदेवावतिश्रुते ॥३॥*

सम्पदेषा जनस्यास्य व्यसनेन समन्विता ।
आशीराशीविपस्येव विषेण सह जायते ॥४॥*

या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भयं यतः ।
तासां कियन्न दुःखाय विपदाभिव सम्पदाम् ॥५॥*

नान्तरज्ञा श्रियो जातु त्रियैरासां न भूयते ।
आसक्तास्तास्वमी मृडा घामशाला हि जन्तवः ॥६॥*

भक्षेप्तुमुदधी लक्ष्मी मयोऽपि चलते मनः ।
किन्तु प्रक्षित एवायं पुनरायाति चन्द्रमा ॥ ७ ॥*

वेमत्त्वं सहजादिन्दो कालकृटाद्य मूर्च्छना ।
माङ्गिराया रुद्रो लक्ष्म्या काङ्क्षितं कीस्तुमाव परम् ॥८॥

न भूषयन्ति न पश्यन्ति नोऽपश्यन्ति हितार्हितम् ।
न विदुः किं विचेष्टन्ते यत्तुं श्रीविप्लुता जना ॥९॥

पुष्पाः याधिकमूष्माणं तिनस्ति व्यक्तपादिनाम् ।
करोति भवतविद्वेषं विषमं श्रीकृतो ज्वरः ॥१०॥*

x Murān y. Vyāsa. = Vallabhadēva.

a Pratāpachakravartin b Mahābhārata c. Bhārata.

d Murān e Kādambarikāthāvēra.

चलितानेकपुरुषा सुबहूच्छ्रायकारिणी ।
 श्रीः पिशाचीव संरक्षया पणत्रन्धेन नित्यशः ॥ ११ ॥
 काकतालीययोगेन यदनात्मवति क्षणम् ।
 करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥^f
 सम्पदो हि मनुष्याणां गन्धर्वनगरोपमाः ।
 दृश्यमानाः क्षणेनैव भवन्ति न भवन्ति च ॥ १३ ॥^g
 आलिङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्रवलन्ति पदेष्वपि ।
 अव्यक्तानि च भापन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ १४ ॥
 उच्चैः पदमधितिष्ठन् लोकस्तत्त्वेपु मुह्यति प्रायः ।
 विपममपि पश्यति समं पर्वतशिखराग्रमारूढः ॥ १५ ॥^h
 लक्ष्मीर्नाम परं पुंसामन्यथाभावकारणम् ।
 धिरलास्ते विकाराय न येषां तत्परिग्रहः ॥ १६ ॥
 क्रमागतेति नैतस्थामायासः कोऽपि विद्यते ।
 या हि यत्रैपिता लक्ष्मीस्तत्राद्येव न दृश्यते ॥ १७ ॥
 यातरोगाभिभूतेय भिन्नपादेव कण्टकैः ।
 लक्ष्मीर्निघातुं शक्नोति न क्वचिन्नियतं पदम् ॥ १८ ॥
 धूर्तप्रसारिताश्चैव विपयासक्तमानसाः ।
 अकस्मात् प्रलयं यान्ति गीतरक्ता मृगा इव ॥ १९ ॥ⁱ
 शीर्यमदो भुजमदो श्रीरूपमदो दर्पणाद्दिदर्शां च ।
 काममदः स्त्रीदर्शां विभवमदस्त्वैव जात्यन्धः ॥ २० ॥
 श्रीर्विशृङ्खलखलाभिसारिका यत्नभिर्घनतमोमलीमसिः ।
 शब्दमात्रमपि सोढुमक्षमा भूषणस्य गुणिनः समुत्थितम् ॥ २१ ॥^j
 विपुलदृश्यैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा
 विधूतमपरिर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।
 इह हि भुवनान्यन्यैर्धराश्चतुर्दश भुञ्जते
 कतिपयपुरस्वाम्यै पुंसां क एव मदज्वरः ॥ २२ ॥^k

f. Pañcatantra. g. Mahābhārata. h. Vallabhadeva.
 i. Kādambarikathāsāra. j. Bhallaṭa.
 k. Bhartṛhari and also in SBhg.

कस्मैचित् कपटाय कैटभरिपूर-पीठदीर्घालयां
देवि त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेत्तत्किञ्चिदाचक्षभहे ।
यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते
नीचाग्नीचतरोपसर्पणमपामेतत्किमाचार्यकम् ॥ २३ ॥^१

तीक्ष्णाद्द्विजते मृदौ परिभयत्रासान्न सन्तिप्रुते
मूर्खान्द्रेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि ।
शूरेभ्योऽप्यधिकं विभेःगुपहसत्येकान्तभीरुनपि
श्रीर्लब्धप्रसरेव वेशवनिता दुःखोपचर्या भृशम् ॥ २४ ॥^२

तत्तादृक् फणिराजरज्जुकपर्णं संरुदपक्षच्छिद्रा
घातारुन्तुदमप्यहो कथमयं मन्थाचल, सोढवान् ।
एतेनैव दुरात्मना जलनिधेरुथाप्य पापामिमां
लक्ष्मीमीश्वर दुर्गतिव्यवहृतिन्यस्तं जगत्किर्मितम् ॥ २५ ॥

शूरं वैधव्यभीता विबुधमतिरुपा विद्ययोःपादितेष्या
मामत्याक्षीज्जनोऽयं क्वचिदिति सततं मुक्तहस्तं विहाय ।
क्लृप्तं मूर्खं कदर्यं यदि जगति जनं संश्रिता श्रीविराकी
तत् किं सा गर्हणीया भवति भुवि सदा कस्य न स्वार्थ इष्टः ॥ २६ ॥

॥ राजसेवापद्धतिः ॥ १२८ ॥

वृत्तस्थं वृत्तसम्पन्नं कल्पवृक्षोपमं नृपम् ।
अधिगम्य गुणैर्युक्तं सेवेरन्ननुजीविन ॥ १ ॥^३

त्यागशीलः प्रभुः सेव्यस्य यागशीलाभिर्ययदः ।
भिर्यवदाद्विशेषज्ञो विशेषज्ञाक्षमापरः ॥ २ ॥

आशीविषमिव ऋद्धं प्रभुं प्राणधनेश्वरम् ।
यत्नेनोपचरेन्नित्यं नात्मरर्माति मानवः ॥ ३ ॥^४

चित्तज्ञः कुरुते यद्यत् तत्तत् सम्पद्यते गुणः ।
विमोक्षित्तमजानानः फलमाद् नैव सेवकः ॥ ४ ॥^५

अहीनकालं राजार्थं स्वार्थं प्रियहितैः सह ।
 परार्थं देशकालज्ञो वदेद्धर्मार्थसंहितम् ॥ १७ ॥
 नानुरिष्यादपृच्छन्तं महदेतद्धि साहसम् ।
 नाचरेदहिते नैनं मूलच्छेदकरं हि तत्र ॥ १८ ॥
 विपश्चिदपि चित्तज्ञो बालिशोऽपि हि भाववित् ।
 अतिप्रियोऽपि द्वेष्योऽपि यात्याशु विपरीतताम् ॥ १९ ॥
 मिथः कथनमन्येन केवलां ह्यन्दूषादिताम् ।
 यस्त्रादि राज्ञे सद्दर्शं राजलीलां च वर्जयेत् ॥ २० ॥
 न यायाक चिरं तिष्ठेत् क्लेशस्थानावरोधयोः ।
 विवेद्य राज्ञे कुर्वीत कार्याणि सुचिह्न्यापि ॥ २१ ॥
 औरसानपि पुत्रांश्च त्यजन्त्यहितकारिणः ।
 समर्थान्परिगृह्णन्ति जनानपि नराधियः ॥ २२ ॥
 देवतेव हि सर्वांशान्कुर्याद्राज्ञा प्रसादितः ।
 यैश्वानर इव दुग्धः समूलमपि निर्दिहेत् ॥ २३ ॥
 अप्येव दहनं सृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पादपाः ।
 राजज्ञोपपरासृष्ट्वा न तिष्ठन्त्यपराधिनः ॥ २४ ॥
 एकमेव बह्व्यक्तिर्नरे दुरुपसर्पिणम् ।
 कुलं दहति राजाति सपशुद्रव्यसञ्चयम् ॥ २५ ॥
 धर्मार्थसहिते वाक्यं प्रियं वा यदि वाऽप्रियम् !
 अष्टयो न पुनात् त्रयाद्यदीच्छेत् परामयम् ॥ २६ ॥
 दारोरुद्वेष्टधर्माणो नरा राजकुलाश्रयाः ।
 पतिताः परिभूयन्ते संहियन्ते पदे स्थिताः ॥ २७ ॥
 आकारिरेरिद्धितीर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
 नैश्रयःप्रविकाराम्बो शायतेन्तर्गतं मनः ॥ २८ ॥
 शङ्कितशास्तु मगधाः मेक्षितशास्तु कोसलाः ।
 अर्धाश्वता चारुपाशाला सर्वोश्वता दक्षिणापथाः ॥ २९ ॥

उद्यैः प्रकथनं हासः प्तीयनं कुत्सनं तथा ।
जुम्भणं गात्रमद्भ्य पर्यस्फोटं च वर्जयेत् ॥ ३० ॥

अप्राप्तकालं वचनं घृहस्पतिरपि वृण्वन् ।
लभते बुध्यवज्ञानादवज्ञानं च कैवल्यम् ॥ ३१ ॥*

वाक्संयमो हि नृपतेः सुदुष्करतमो मतः ।
अर्थवच्च विचित्रं च न शक्यं षटु भाषितुम् ॥ ३२ ॥

तृष्टे सफपि मध्यस्थे स्वामिनि त्रिविधा गुणाः ।
दोषा गुणा गुणा दोषा दोषादोषा गुणागुणाः ॥ ३३ ॥

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि यं नरम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमेव वशं नयेत् ॥ ३४ ॥

सेवामलर्घ्वी न च दीर्घदीर्घा न चाङ्गुलज्ञां न च दूरसंस्थः ।
कुर्वीत भर्तुर्ज्वलनो हि तेषां श्लिष्टोऽङ्गदाही विफलो विक्रमः ॥ ३५ ॥

विमाननं दुश्चरितानुकीर्तनं कथाप्रसङ्गे वचनेष्यनादरः ।
न दृष्टिदानं कृतपूर्वनाशो विरक्तभावस्य नृपस्य लक्षणम् ॥ ३६ ॥

लुब्धे भृभूजि लोभभूः स तु सदा चारे सदाचारवान्
पापे पापरतिर्गुणी गुणवति क्लीबे परं कातरः ।
दाता दातरि दुर्जने खलतरः शूरे शणोत्साहवान्
दर्पान्धे मदमूढ एव भवति क्षमापालतुल्यो जनः ॥ ३७ ॥

* द्वारे बद्धमुपेक्षते कथमपि प्राप्तं पुरो नेक्षते
विज्ञाती गेजभीलनानि कुरुते गृह्णाति वाक्ये हलान् ।
नियतिं तु करोति दोषगणनां स्वल्पापराधे यमः
स स्वामी यदि सेव्यते भरतले किं नः पिशाचैः कृतम् ॥ ३८ ॥

॥ राजसेवानिन्दापद्धतिः ॥ १२९ ॥

आपि रथाणुवजास्तपिः शुण्डन्सालितः सुधाः
न त्वेवानात्मसम्पन्नाद्भृत्तिभीहेत पण्डितः ॥ १ ॥*

* From Sahgraha only.

z. Mahābhārata. a. Kāmandaka (SBhg.)

१. एह^२-S₁.

सेवादुःखाभिभूतस्य यात्रा दुःखाय भूयसे ।
दीर्घाध्यपरिविघ्नस्य शैलारूढिरिवाम्भसः ॥ ९ ॥^b

सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता तैर्न सम्यगुदाहृता ।
स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा विक्रीतासुः कः सेवकः ॥ ३ ॥

सेवादुरामयः पुंसां मरणं फलतुच्छता ।
नरकः सत्क्रियाहानिर्नीचसाम्यं तु याचना ॥ ४ ॥

वृषेणाहूयमाणस्य यद्भयं हृदि तिष्ठति ।
न तत्र तिष्ठति शिष्टानां वने मूलफलाशिनाम् ॥ ५ ॥

रत्नगर्भितमप्यन्तर्मां गाः स्त्रीभिः समाकुलम् ।
आतु राजभुजङ्गानां वल्मीकमिष मन्दिरम् ॥ ६ ॥^c

स्त्रीषु कुर्वन्ति विश्वासं क्रीडन्ति फणिभिः समम् ।
राजानमपि सेवन्ते अहो साहसिका नराः ॥ ७ ॥

प्रभूतं धनमालोक्य यो राक्षां द्वारि तिष्ठति ।
स दहः सैनिकाश्चेव न शुष्यति न पुष्यति ॥ ८ ॥^d

चलेषु स्वामिचित्तेषु सुलभे पिशुने जने ।
यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्युपजीवितः ॥ ९ ॥^e

द्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च ।
यदर्यमर्यमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ १० ॥

अतिपरिचयादवज्ञा सन्ततगमनादनादरो भवति ।
मलये भिल्लपुरन्ध्री चन्दनतर्ककाग्रमिन्धनं कुरुते ॥ ११ ॥^f

प्रविशन्ति शङ्कमाना राजमूढं प्रायशो भृत्याः ।
तत्क्षणमपि निष्क्रान्ता कृतदोषा इव विनापि दोषेण ॥ १२ ॥

भ्रमन्त्युपतिहेतोर्नापितरेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
कुर्वीयति सुनरेतोः को भूदः सेवकादन्यः ॥ १३ ॥^g

b. Haribhāṣṭa. c. Vallabhadeva. d. Bchāṅkashā.
e. SBhg. f. Pañcatantra. g. Sūndarapāṇḍya.

आराध्यमानो सृपतिः प्रयत्नात्
 आराध्यते नाम किमत्र चित्रम् ।
 अयं त्वपूर्वः प्रतिभाविशेषो
 यासेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १४ ॥^h

ययमचतुराः कर्णांपान्ते निवेशयितुं मुखं
 सुकृतचरितैर्भर्तुञ्चेतो न बञ्चयितुं क्षमाः ।
 प्रियमपि यत्नो मिथ्या यक्तुं जनैर्न तु शिक्षिता
 क इव हि गुणो योऽस्मान् कुर्याच्चरेश्वरबल्लभान् ॥ १५ ॥ⁱ

अलक्ष्मर्त्त क्षीणा क्षणमपि न देन्यं व्यपगतं
 न वा भोगा भुक्ताः शममपि गता नार्तिरतुला ।
 न बन्धूनामाशा भवति सकलं सम्प्रति यत्-
 स्तदप्येष श्लोकैः कृपणमबुधः स्तोति सुकविः ॥ १६ ॥

मुग्धो मौनी मधुरवचनो चन्दितुल्यः प्रभूणां
 कृत्याकृत्यप्रवचनपरः स्यान्नरो दुर्चिदग्धः ।
 मन्दप्रेमा धिरलगमनो नित्यसेवी विमान्यः
 सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः १७ ॥

अरण्यरुदितं कृतं शयशरीरमुद्रार्तितं
 स्थलेऽवजमवरोपितं सुचिरमूपरे वर्णितम् ।
 श्वपुच्छमघनामितं वधिरकर्णजापः कृतः
 कृतान्धमुखमण्डना यदबुधो जनः सेवितः ॥ १८ ॥ⁱ

भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिवतः राज्ञस्ततो बल्लभा-
 दन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धमसादा विद्याः ।
 देन्यादुन्मुखदर्शनापलपनेः पिण्डार्यमायस्यतः
 सेवां लाघवकारिणीं कृताधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः ॥ १९ ॥^j

न छिन्नौ चरणौ नवा निगलितौ नैवोद्धृते चक्षुषी
 जिह्वा दुर्नृपातिस्तुतिर्यसनिनी नैव त्वया दारिता ।
 गच्छामस्तव भद्रमस्तु सकलान्यङ्गानि हीनानि मे
 लोभो यच्चृपमन्दिरेषु वसतामङ्गैर्निर्जनिर्गमः । २० ॥

॥ दारिद्र्यनिन्दापद्धतिः ॥ १३० ॥

द्विपन्तमनुवर्तन्ते स्तुवन्ति कृपणं च यत् ।
तद्गुर्भरकृतघ्नस्य जठरस्य विद्भ्रम्भणम् ॥ १ ॥

आगमादेव नरकाः श्रूयन्ते रौरवाक्षयः ।
विषयित्वं दरिद्राणां प्रत्यहं नरकं विदुः ॥ २ ॥

अहिरण्यमदासीकमल्पान्नाद्यमगोरसम् ।
गृहं कृपणवृत्तीनां नरकस्यापरो विधिः ॥ ३ ॥

किं न खादयते खाद्यं किं न वाचयते वचः ।
किं न कारयते कार्यमहो सर्वकपा क्षुधा ॥ ४ ॥

दरिद्रस्य परामूर्तिर्यात्रा न द्रविणाल्पता ।
जरद्भवधन-शम्भुस्तथापि परमेश्वरः ॥ ५ ॥

भ्रमन्तो देहि देहीति भिक्षां प्रति विनिर्गताः ।
अप्रदानस्य माहात्म्ये कथयन्ति स्वमूर्तिभिः ॥ ६ ॥

किमकारि न कार्पण्यं किमकारि न भाषितम् ।
अस्य दग्धोदरस्यार्थं किमकारि न नाटकम् ॥ ७ ॥

घरं हि नरके वासो न तु दुर्दिहते गृहे ।
नरकात् क्षीयते पापं कुगृहादभियर्धते ॥ ८ ॥

यनानि दृहतो यदहं सरा भवति मारुतः ।
स एव दपिनाशाय कृदो कस्यास्ति खीटदम् ॥ ९ ॥

भिक्षयन्ति न याचन्ते देहीति कृपणः जनाः ।
अदत्या मादृशो मामूर्ध्व्या त्वत्सदृशो भव ॥ १० ॥

धर्मार्थकामर्दानस्य परकीयासमोजिनः ।
काकस्येव दरिद्रस्य दीर्घमायुरनर्थकम् ॥ ११ ॥

शून्यमपुत्रस्य गृहं स हि शून्यो यस्य नास्ति सन्मित्रम् ।
मूर्खस्य हृदाः शून्याः सर्वे शून्यं दरिद्रस्य ॥ १२ ॥

h. Vallabhadeva. l. Pratāparudra.

m. Bhoja. n. Sūdraka.

१ स्वा'-S.

अम्बा कुप्यति न मया न स्नुपया साम्बया न मया ।
अहमपि न तया न तया वद राजन् कस्य दोषोऽयम् ॥ १३ ॥

एको हि दोषो गुणसन्निपाते
निमज्जतीन्द्रोरिव यो वभाषे ।
तेनापि भूतं क्विना न दृष्टं
दारिद्र्यमेकं गुणराशिहारी ॥ १४ ॥^०

विश्वासं न करोति कश्चिदधने नाभाषते सादरः
सम्प्राप्ते गृहमुत्सवेषु धनिना सावज्ञमालोक्यते ।
दूरादेव महाजनः परिहरत्यभ्यर्थनाशङ्कया
मन्ये निर्धनतां प्रकाममपरं कष्टं महापातकम् ॥ १५ ॥

गुधाः प्रयान्त्येव शवं दग्धाङ्गारिकास्तरुम् ।
न तु दारिद्र्यसंस्पृष्टं कश्चित् स्पृशति पूरुषम् ॥ १६ ॥
शीतलैर्दीर्घनिद्रैश्च निरुच्छ्वासमुखैः शयैः ।

दग्धिस्तावदुभिद्रः सोच्छ्वासः स्पर्धते कथम् ॥ १७ ॥

तृणाल्लघुतरस्तूलस्तूलादपि च याचकः ।
वायुना किं न नीतोऽसौ मामर्थं प्रार्थयेदिति ॥ १८ ॥

यास्तश्मविभूषणं शयशिरो भस्माङ्गरागं सदा
गौरिकः स च लाङ्गलेश्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।
ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्नवी
कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो हरिरपि त्यज्यते ॥ १९ ॥

॥ आशापन्द्रतिः ॥ १३१ ॥

आशाखनिरणाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते ।
सां महद्भिरपि क्षिप्तः पूरकरेव खन्यते ॥ १ ॥^१

अणुमात्रं मनस्तस्मिन्नाशा नाम लतोत्थिता ।
यस्या नालमुपधाय भुवनानि चतुर्दश ॥ २ ॥

o. Sthgāraprakāśa.

p. Vallabhadeva. (SBhg-तृणा-नि-).

१. या-M.

आशा नाम मनुष्याणां काञ्चिदाश्चर्य्यशृङ्खला ।
यया बद्धा प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति कुत्रचित् ॥ ३ ॥

आशाया दासा ये दासास्ते सर्वलोकस्य ।
आशा दासी येषां तेषां दासायते लोक ॥ ४ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला
रामप्राह्वयती वितक्रविहगा धर्यद्गुमध्वसिनी ।
मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्सुङ्गाचिन्तातटी
तस्या पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वरा ॥ ५ ॥

हते भीष्मे हते द्रोणे कर्णे च निधन गते ।
आशा बलवती राजन् शल्यो जेष्यति पाण्डवान् ॥ ६ ॥

आशापिशाचिकाविष्ट पुरतो यस्य कस्याचिद् ।
वन्दते निन्दति स्तूतिं रादिति प्रहसत्यपि ॥ ७ ॥

एहि गच्छ पतालिषु चद् मीन समाचर ।
पवमाशाप्रहस्यस्ते ऋडन्ति धनिनाऽर्थिभि ॥ ८ ॥

रालाहापा सोऽत्र कथमपि तदाराधनतया
निगृह्यान्तर्वाप्य हसितमपि शून्यन् मनसा ।
कृताधित्तस्तम्भ प्रतिहतधियामङ्गलिरपि
त्वमाशो मयाश किमु परमिता नर्तयसि माम् ॥ ९ ॥

निरानन्दा द्वारा द्यसनविमुक्ता धान्धवजना
जडीभूत मित्र धनप्रिरहर्षिणं परिजन ।
असन्तुष्ट चत कुलिशकठिन जीवितमिदं
विधिर्यामात्मभक्तदपि च मना चाड्डति सुगम् ॥ १० ॥

॥ तृष्णापद्धतिः ॥ १३२ ॥

सृष्ट्यं त्वमासि रागान्धा त्रिषु स्थानेषु रंजयसि ।
व्याधिनेष्वनपन्वेषु जरापरिणतषु च ॥ १ ॥

q Bhartrhari r SBhg s Bhartrhari
t Mahabharatas u Bhaskatha v Dhanyaloka.
w Bhartrhari x Mahabharata

माने नेच्छति धारयत्युपशमे क्षमामालिखन्त्यां द्वियां
 स्वातन्त्र्ये परिवृत्य तिष्ठति करौ व्याधूय धैर्ये गते
 तृष्णे त्वामनुबध्नता फलमित्यप्रार्त्तं जनेनामुना
 यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टं न समन्यते ॥ २ ॥^a
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुःश्रोत्रे च जीर्येते तृष्णैका तरुणायते ॥ ३ ॥^b
 व्याधीनामाकरस्तोयं पापानामाकरः स्त्रियः ।
 दुःखानामाकरः क्रोधः तृष्णा परिभवाकरः ॥ ४ ॥^c
 यौवनं जरया अस्तमारोग्यं व्याधिभिः क्षतम् ।
 जीवितं मृत्युरत्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ ५ ॥^d
 मनोरथरथारूढं युक्तमिन्द्रियवाजिभिः ।
 आम्यते हि जगत् सर्वं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ ६ ॥^e
 नास्त्यन्या तृष्णया काचित्समा स्त्री विपया क्वचित् ।
 या प्राणानपि मुष्णाति तथापि भवति प्रिया ॥ ७ ॥
 तृष्णे लोकत्रयस्यास्य निर्वदपरिपन्थिनी ।
 यैस्त्वं निर्माल्यवत् त्यक्ता तेऽत्यन्तं सुखिनो नराः ॥ ८ ॥^f
 आसन्नान् पुरतो भोगान् दर्शयित्वा पुरः पुरः ।
 छागो हरितमुष्ट्रचेव दूरं नीतोऽस्मि तृष्णया ॥ ९ ॥^g
 आशागतः प्रतिप्राणि यस्मिन् विश्वमण्यपमम् ।
 कस्य किं कियदायाति वृथा सा विपयेपिता ॥ १० ॥^h
 आशाखनिरगाधेयमधःकृतजगत्त्रया ।
 उद्धृत्योद्धृत्य तत्रस्थानहो सद्भिः समीकृता ॥ ११ ॥ⁱ
 गिरिर्महान्गिरेरब्धिः महानब्धेर्नभो महत् ।
 नभसोऽपि महद्ब्रह्म ततोऽप्याशा गरीयसी ॥ १२ ॥
 तृष्णे कष्टेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा कष्टेषु का कथा ।
 त्रिलोक्यद्वयापि यदृषं यत्त्वया वामनीकृतम् ॥ १३ ॥

y. Bhallaṣa. z. Bhartrhari. a. Prātāparudra.
 b. Pañcatantra. c. Vallabhadeva.
 d. Vallabhadeva. e. Bhojaraja.
 f. रं तोय^g-S₁.

उत्स्रातं निधिदाइया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन सन्तोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः स्मशाने निशाः
प्रातः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णे सकामा भव ॥ १४ ॥
उच्चत्यै नमति प्रभुं प्रभुगृहं द्रष्टुं वहिस्तिष्ठति
स्वद्रव्यव्ययमातनोति हतधीरागामिवित्ताशया ।
प्राणान्प्राणितुमेव मुञ्चति रणे क्लिञ्चति भोगच्छया
सर्वं तद्विपरितमेव कुरुते तृष्णाभट्टक् सेवक ॥ १५ ॥
भ्रान्तं देशमनेकदुर्गवियमं प्रातं न किञ्चित्फलं
त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वदाइया काकव-
नृष्णे जृम्भासि पापकर्मनिरते नाद्यापि सन्तुष्यासि ॥ १६ ॥

॥ याञ्चापद्धतिः ॥ १३२ ॥

अदृष्टंमुसमद्भस्य युक्तमन्धस्य याचितुम् ।
अहो बत महत्कष्टं चक्षुःमानपि याचते ॥ १ ॥
मरणान्नापरं दु खमस्तीत्युक्तं मर्त्याभि ।
कुतः परगृहद्वारे न क्षण तैरवस्थितम् ॥ २ ॥
गीरवं किं नु मृतके जानिदं तत्र कारणम् ।
लाघवस्यार्थिता मूलं सा मृतस्य न विद्यते ॥ ३ ॥
सदृशात् पुरुषं सद्यः पातयन्तीमधस्तराम् ।
कथयन्ति कथं प्राज्ञा याज्ञां लाघवकारिणाम् ॥ ४ ॥
अहन्यहनि भूतानि सृजत्येव प्रजापति ।
अद्यापि न सृजत्येकं योऽर्थिनं नावमन्यते ॥ ५ ॥
कण्ठगद्गता स्वर्देः मुरर्विचर्ष्यवेपथू ।
स्त्रियमाणस्य लिङ्गानि यानि तान्येव याचके ॥ ६ ॥

f Bhartrhari g Govindabhassa h. Bhartrhari.
i Bhoja j Vallabhadeva
१ ३ - ११

तादृशशस्त्री मेघादी प्राज्ञः शूरः कुलोद्भवः ।
 पुमानित्युच्यते तावत् यावन्मानाञ्च हीयते ॥ ७ ॥
 तृणाल्लघुतरस्तूलः तूलादपि च याचकः ।
 वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं याचयेदिति ॥ ८ ॥^१
 विद्वत्ता समरे शौर्यमाभिजात्यं सुशीलताम् ।
 खिलीकरेति याश्चैका दुःशीलियाङ्गना कुलम् ॥ ९ ॥
 अन्तःसारोऽपि निर्याति नूनमर्थतया सह ।
 अन्यथा तदवस्थस्य महिमा केन 'देहिनाम् ॥ १० ॥
 मया निवार्यमाणोऽपि भजते प्रार्थनामयम् ।
 इति लज्जितया मन्ये लज्जयार्थी निराकृतः ॥ ११ ॥
 सेषेव मानमाखिल ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
 अच्युतकथेव दुरितं गुणशतमर्थिता हरति ॥ १२ ॥^२
 रोगी चिरप्रयासी पराञ्जभोजी परावसथशायी ।
 यर्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽपि विश्रामः ॥ १३ ॥^३
 याचना हि पुरुषस्य महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथाहि ।
 सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वामिनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ १४ ॥

॥ संसर्गगुणपद्धतिः ॥ १३३ ॥

तद्यज्यते यदि दोषेण गुणेन परिगृह्यते ।
 सर्वसाधारणार्थोऽयमाश्रयस्य कुतः फलम् ॥ १ ॥^०
 गुणैः स शर्वकल्पोऽपि सीदःषेध निराश्रयः ।
 अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ २ ॥^१
 समाश्रयबलादेव गरुडं यान्तमध्वनि ।
 पिनाकपाणिपाणिस्थः कुशलं पृष्टवानहिः ॥ ३ ॥
 गुणवत्सु गुणाल्पोऽपि याति विस्तीर्णतां हरः ।
 पतितः स्वाहुविमले तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ४ ॥

k. Vikramāditya 1. Sundarapāndya. m. Pañcatantr
 n. Vallabhadeva. o. Rāmāyana. p. Vallabha.

१. गच्छति-M.

विद्मद्भिरमिसम्बन्धाद्घमो भाजनं भवेत् ।
 पापाणोऽपि मणिस्पर्शाज्जायते भूषण परम् ॥ ५ ॥
 प्रसिद्धिद्वैतुर्भावना प्राय श्रेष्ठपरिग्रह ।
 सहस्र जघनो शत्रु पात्रजन्यस्तु विश्रुत ॥ ६ ॥
 गुणवज्जनससर्गात्राति स्त्रयोऽपि गौरवम् ।
 पुष्पमालानुपङ्गेण सूत्र शिरसि धार्यते ॥ ७ ॥
 प्रवलतरतरङ्गैर्दूरसु सारितोऽपि
 प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणावर्तशङ्ख ।
 परिकलय पयोधे पद्मनाभार्घ्ययोग्य-
 रतव निरुदनिपण्णे शुचैः श्लाघ्यता का ॥ ८ ॥
 महानुभावससर्ग कस्य नोन्नतिकारणम् ।
 इन्द्रो शिरशिरसङ्गान् कलापि धामिन्यते ॥ ९ ॥
 सम्पूर्ण सता प्राय पात्रता यात्यसन्नपि ।
 रथ्यातोयमपि प्राप्य गङ्गा याति पवित्रताम् ॥ १० ॥
 गुण कृशाऽपि प्रथने पृथुरप्यपचीयते ।
 प्राप्य साधुरली चन्द्र पश्चादिव सितासितौ ॥ ११ ॥
 अतिमात्रमासुरव पुष्यति भाना परिमहादनल ।
 अधिगच्छति महिमान चन्द्रोऽपि निशापरिवृतीत ॥ १२ ॥
 रयाता नराधिपतय कविसश्रयेण
 राजाश्रयण च गता कवय प्रसिद्धिम् ।
 राजा समाश्रित न क्व परमोपकारी
 राजा न चास्ति कविना सट्टा सहाय ॥ १३ ॥
 वासवपरिसिद्धिणश्च दिगुणपरिणिता करं किं विदुषो ।
 जज्ञ अद्वारस वरं वा एतियिडिआ जिप्पल चैवम् ॥ १४ ॥
 एसा ण सरति विणा सरण सात्त विणा ण एसद्धि ।
 अण्णोण्णसि अण ए अण्णोण्णशर गह् अन्दि ॥ १५ ॥

q Abhinavagupta r Pratāparudra
 s Kāṅambarī kathāsīra t. Kaṅjara u Gāthakoṭi
 १ पं-S₁

॥ संसर्गदोषपद्धतिः ॥ १३४ ॥

असत्सम्पर्कदोषेण सज्जनोऽपि विगर्हते ।
मार्गस्तिमिरसम्पर्कात् समोऽपि विषमायते ॥ १ ॥

महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणवानपि ।
आधाराधेयभावाच्च गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ २ ॥

असज्जनेन संसर्गादज्ञयं यान्ति साधवः ।
मधुरं शीतलं तोयं पावकं प्राप्य निर्गुणम् ॥ ३ ॥

तिलाद्यम्पकसंश्लेषात् प्राप्नुवन्त्यधियासनाम् ।
रसोऽनभक्षास्तद्गन्धाः सर्वे सांसर्गिका गुणाः ॥ ४ ॥

अपां प्रवाहो गात्रोऽपि समुद्रं प्राप्य तद्रसः ।
भवत्यवश्यं तद्विद्वान्नाश्रयेदशुभाः स्वयम् ॥ ५ ॥

संश्रयस्याभिसम्बन्धाद्गुणवानपि वृष्यते ।
रात्रौ बल्मीकसम्बन्धाद्गजुः सर्पायते किल ॥ ६ ॥

असन्न्यागात् पापकृतामपापां-
स्तुल्यो दण्डः स्पृशते मित्रभावात् ।
शुष्केणार्द्रं दहते मित्रभावात्
तस्मात् पापैः सह सन्धिं न कुर्यात् ॥ ७ ॥

यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं
तपस्त्विदं यदि वा स्तेनमेव ।
वासो यथा रागवशं भयाति
तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥ ८ ॥

अहं मुनीनां वचनं शृणोमि
गवाशनानां स वचः शृणोति ।
प्रत्यक्षमेतद् भवतापि दृष्टं
संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ९ ॥

क्वचिदपि वरहविशेषे दोषोऽपि गुणेन तुह्यतां याति ।
मण्डनमेव हि खण्डनमधरतले भवति रमणीनाम् ॥ १० ॥

॥ सामान्यपद्धतिः ॥ १३५ ॥

अनुगन्तुं सतां यत्नं यदि कृत्स्नं न शक्यते ।
 स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ १ ॥
 यदशक्यं न तदच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।
 नोदके शकटे याति न नीर्वा गच्छति स्थले ॥ २ ॥
 द्वायम्भसि विनिक्षेप्यो गाढं बद्ध्वा गले शिलाम् ।
 धानिनं चाप्यदातारं दरिद्रं चानपस्थिनम् ॥ ३ ॥
 धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चिदस्तीति कर्षणम् ।
 सेवां न किञ्चिदस्तीति नाहमस्मीति साहसम् ॥ ४ ॥
 नोदन्यानर्थितामेति न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।
 आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति सम्पद ॥ ५ ॥
 राजानं चैव सर्पं च ब्राह्मणं च वञ्छितम् ।
 नावमन्येत वै भूषणुः कृशानपि कदाचन ॥ ६ ॥
 ते धन्या ये न पश्यन्ति देशभङ्गं कुलक्षयम् ।
 परहस्तगतान्दारान्मित्रं च व्यसनादुरम् ॥ ७ ॥
 असिधारारुमाज्जन्ता धरमेकापि काकिणी ।
 न परञ्च विनिदिष्टा सागरान्तापि मेदिनी ॥ ८ ॥
 परदारा न गन्तव्या सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।
 नदीदृशमनायुष्यं यदन्यस्त्रीनिषेवणम् ॥ ९ ॥
 प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छरीरमीषधि ।
 एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ १० ॥
 दुःखे दुःखाधिकान्पश्येत्सुखे पश्येत्सुखाधिकान् ।
 आन्मानं शोकदर्पाभ्यां शत्रुभ्यामिव नर्षयेत् ॥ ११ ॥
 समा या न प्रवेष्टव्या यस्तव्ये या समद्रसम् ।
 अयुवन्विद्युयन्यापि नरो भगति किल्बिषी ॥ १२ ॥

परनिन्दासु पाण्डित्यं स्वेषु कार्येष्वनुद्यम ।
 प्रद्वेषश्च गुणज्ञेषु पन्थाना ह्यापदा त्रय ॥ १३ ॥
 ये तु निष्ठा सुनियता सत्याचारपरायणा ।
 धन्य पन्थानमारुढास्तेषा वृत्त समाचरेत् ॥ १४ ॥
 शक्त्या च दान सतत तितिक्षा इम आर्जवम् ।
 यथार्तं प्रतिपूजा च शास्त्रमेतदनाकुलम् ॥ १५ ॥
 यच्चउक्त्या अप्युपेक्षन्ते कदाचिदपकारिणाम् ।
 समूलकाप कपित्तमुपाया नेव भूदता ॥ १६ ॥^a
 आयुष क्षण एकोऽपि न लभ्य स्वर्णकोटिभि ।
 स वृथा नीयते यत्न प्रमाद सुमहानयम् ॥ १७ ॥
 महानहमिति न्यूना मटासन्ध न चालयत् ।
 निष्पिनष्टि गज चापि पाणिना किं न कसरी ॥ १८ ॥
 अप्युन्मत्तात्मरूपतो बालाश्च परिसर्पत ।
 सर्वत सारमादद्याद्दम्भस्य इव काञ्चनम् ॥ १९ ॥^b
 दैवयोगाद्गुपात्ता हि प्रज्ञाहीनस्य सम्पद ।
 अरुस्मादेव नश्यन्ति खलानामिव सद्गतम् ॥ २० ॥^c
 अनादरभृता सवा दाम्पत्य प्रेमवर्जितम् ।
 मैत्री च हेतुसापेक्षा चेतना नाधिकुवत ॥ २१ ॥^d
 न्यायार्जितस्य वित्तस्य बोद्धव्यौ ह्यावतिऋमी ।
 अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ २२ ॥
 अहत च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।
 गुरोश्चालीकनिर्वन्ध समानि ब्रह्महत्याया ॥ २३ ॥^e
 आत्मान नावमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभि ।
 आमृत्यो श्रियमन्विच्छेदेना मन्येत दुर्लभाम् ॥ २४ ॥^f
 य प्रशसन्ति गणिका य प्रशसन्ति गायका ।
 य प्रशसन्ति कितवारतमाटु पुरुषाधमम् ॥ २५ ॥

a Vallabhadeva b Mahabharata c Vallabhadeva
 d Mammata e Manu f Manu

अभियुक्तं बलवता दुर्बलं हीनसाधनम् ।
 हतस्वं कामिनं चौरमाविशन्ति प्रजागराः ॥ २६ ॥
 अपहत्य परस्यार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।
 स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलम् ॥ २७ ॥
 पूर्वं वयसि यः शान्तः स शान्तः इति मे मतिः ।
 धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ २८ ॥
 क्षत्रिये सद्गतिर्नास्ति न प्रीतिर्न च सौहृदम् ।
 कारणे सान्त्वयन्त्येते कृतार्थाः सन्त्यजन्ति च ॥ २९ ॥
 सर्वेषामेव शोचानामर्थशुद्धिर्विदिष्यते ।
 योऽर्थं शुचिः स हि शुचिर्न शृङ्गारिशुचिः शुचिः ॥ ३० ॥^६
 कृतस्य करणं नास्ति प्राग्वातं परिश्यताम् ।
 अविचिन्त्य कृतं सर्वं पश्चात्तापाय कल्पते ॥ ३१ ॥
 मूर्खादिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च ।
 द्विपतां सम्प्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ३२ ॥^७
 यस्य पुत्रो वशे भर्तुर्भार्या छन्दोऽनुवर्त्तिनी ।
 विभवे सति सन्तोषः स्वर्गस्तरस्य इदं हि । ३३ ॥
 प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः पराक्षे मित्रवान्धवाः ।
 कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः ॥ ३४ ॥
 वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ।
 वेपवाग्वृत्तिसारूप्यमाचरन्विचरेदिह ॥ ३५ ॥
 येनारस्य पितरो याता येन याता पितामहा ।
 तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्त दुष्यन्ति ॥ ३६ ॥^८
 मय्येव जीर्णानां यातु यत्त्वयापकृतं मम
 नरः प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमनुक्रीक्षति ॥ ३७ ॥^९
 गणादृक्प्रवर्द्धत गणस्यापि न किञ्चन ।
 गणप्रदाता हीयत गणस्यापि न किञ्चन ॥ ३८ ॥^{१०}

g Manu.

h. Nitisāstra.

i. Manu

j. Manu.

k. Vāspatya.

l. Vallabhadeva.

सकृद्वंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ ३९ ॥^m

सत्येन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते ।

सृजया रक्ष्यते रूपं कुलं वित्तेन रक्ष्यते ॥ ४० ॥^m

सम्प्रीतिभोग्यान्यन्नानि ह्यापद्भोज्यानि वा पुनः ।

न च सम्प्रीयसे राजन् न चाप्यापद्भुता वयम् ॥ ४१ ॥ⁿ

न हि जानपदं दुःखं एकः शोचितुमर्हति ।

अन्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ॥ ४२ ॥

नहीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।

मैत्री च सर्वभूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ४३ ॥

किं काकिणी कः पुरुषः सहस्रं नाधिगच्छति ।

तथैव किं मुहूर्तोऽपि विद्यापारं न गच्छति ॥ ४४ ॥

कल्याणी वत माथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।

एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥ ४५ ॥^o

नालम्बते दैष्टिकतां न निपीदति पीरुपे ।

शब्दार्थौ सत्कविरिय द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ४६ ॥^p

अभिद्रोहेण भृतानामार्जयन् गत्वरीः श्रियः ।

उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ४७ ॥^q

नरुः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति ।

स एव प्रच्युतः स्थानात् शुनापि परिभूयते ॥ ४८ ॥

विपादप्यमृतं ग्राहाममेध्यादपि काञ्चनम् ।

नीचादप्युत्तमं विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ४९ ॥

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमादोषैः प्रयोजनम् ।

विभीयन्ते न घण्टामिः गावः क्षीरविवाजिताः ॥ ५० ॥

अभ्रच्छाया तृणामिश्च नीचसेवाऽवटे जलम् ।

वश्यागारः रत्नमितिः सर्वं बुद्बुदसस्त्रिमम् ॥ ५१ ॥^r

अतस्करकरग्राह्यमराजाज्ञावशंवदम् ।

अदायादप्रिभागार्हं धनमार्जय तत् स्थिरम् ॥ ५२ ॥*

कार्यगते वेचिन्त्यास्त्रीचोऽपि क्वचिद्दलं न जातु महान् ।

कांस्येनेवादर्शं क्रियते राज्ञामपि न हेम्ना ॥ ५३ ॥*

अप्रियमुक्त्वा पुरुषाः प्रयत्नने द्विगुणमप्रिय वक्तुम् ।

तस्माद्वाच्यमप्रियमप्रियमश्रोतुकामेन ॥ ५४ ॥

गन्तव्यं राजकुलं द्रष्टव्या राजसंमताः पुरुषाः ।

यद्यपि न भवन्त्यर्थाः भवन्त्यनर्थप्रतीकाराः ॥ ५५ ॥

सुहृदि निरन्तरचिन्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु ।

स्वामिनि शक्तिनसमेते निषेध इत्थं सुखी भवति ॥ ५६ ॥**

भ्रातरि विररीतमतिमार्तरि चौर्यं पितर्यवृत्तपादः ।

राजनि करस्य भेदा मरणाय यतात्मना भवति ॥ ५७ ॥*

प्राप्य चलानधिकारांऽऽउत्तुपु मित्रेषु वन्दुवर्गेषु ।

नापकृत नोपकृतं न सकृत किं कृतं तेन ॥ ५८ ॥

अप्रियेभ्यो भृत्यजन शत्रानि मित्राणि दायक स्वामी ।

अप्रिनयमादिमा भार्या दुष्कृतमूलानि च चारि ॥ ५९ ॥

कुलजोऽय गुणयानिति विश्वास्तो न क्षम सलप्रकृती ।

ननु मलयचन्द्रनादपि समुत्थितोऽग्निर्दहत्येव ॥ ६० ॥

त्रिगतउरमिव हृदय गात्र लघुतरमित्रासिनभारम् ।

तीर्णांगस्य च सुख मनो भवत्यवसिन्ननिज्ञस्य ॥ ६१ ॥**

असतोऽपि भवति गुणवान् सद्गयोऽपि भवत्यसद्वृत्याः ।

पद्माद्देति कमल स्मिन् कमलादपि भवन्ति ॥ ६२ ॥*

यस्याः सुता वृत्तिकरी च विद्या
नीरोगता सज्जनसद्गतिश्च ।

इष्टा च भार्या यशवर्तिनी च
इत्थस्य मूलोद्धारणानि पत्र ॥ ६३ ॥*

s Sakalvidyādhara
u Sundarapāñjya
w. Sundarapāñjya

r. Pañcatantra
v. Vallabhadeva
x Ravigupta

y. Dīpjanīka.

द्वे एव लोके शुचिमप्रमत्तं
बलादकार्यं विनियोजयेते ।
नीचाभिमानप्रभवो हि मन्युः
क्षुधावसन्नं च गृहे कलत्रम् ॥ ६४ ॥

इदमेव हि पाण्डित्यमियमेव विदग्धता ।
अयमेव परो धर्मो यदायान्नाधिको व्ययः ॥ ६५ ॥

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।
कस्याहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ ६६ ॥

तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयोः विभिन्ना
न चानुपेदर्शनमस्ति किञ्चित् ।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ६७ ॥

न राा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति
न तत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् ॥ ६८ ॥

निम्नेन तीर्यं हरितेन गावः
सान्त्वेन बाला विनयेन सन्तः ।
अर्थेन नारी तपसा हि देवाः
सर्वो हि लोके हियन्ते प्रियेण ॥ ६९ ॥

सत्यं च धर्मं च पराक्रमं च
भूतानुकम्पां प्रियवादितां च ।
द्विजातिदेवातिथिपूजनं च
पस्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ ७० ॥

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः
प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।
कालानुरोध प्रतिभानवत्त्व-
मेते गुणाः कामदुघाः कियास्तु ॥ ७१ ॥*

यदास्करे कर्मणि मित्रसद्गृहे

प्रियासु नारीष्वधनेषु वन्द्युषु ।

कृती विवाहे व्यसने रिपुक्षये

धनक्षयोऽप्राप्तु न गण्यते बुधे ॥ ७० ॥^a

कुंचेलिनं वन्तमलप्रधारिण

वह्नादीनं निष्टुरभाषिणं च ।

सूर्योदयं चास्तमये च शाश्विनं

विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥ ७३ ॥^b

द्वारः सुपुष्पं चरणो सुपूजितौ

वराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् ।

अनन्यदायित्यमपर्वमैशुनं

श्रियः प्रणष्टा पुनराश्रयन्ति ॥ ७४ ॥

पुंसः स्वरूपविनिरूपणकेय रम्यं

तज्जन्मरूपविनिरूपकया वृथैव ।

कः कालकूटममिनन्दति सागरैरथ

को चारविन्दमपि निन्दति पट्टजातम् ॥ ७५ ॥

भाषुर्ये प्रमदाजने सुललितं दक्षिण्यमायं जने

शीर्यं शत्रुषु मार्दये गुरुजनं धमिष्ठता साधुषु ।

धर्मक्षेपवनुवर्तनं धनुविधमानं जने गविते

शास्त्र्यं पापजने नरस्य कथिता पर्याप्तमष्टौ गुणा ॥ ७६ ॥^c

॥ अन्यापदेनपद्धतिः ॥ १३६ ॥

अनुमत्तु नाम भूद् कृत्वरुन्दार्कसम्भवं धृत्सुमम् ।

किं तत्प्रययति लोकं विजयज्वाविमन्तुनर्माभायम् ॥ १ ॥

पूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोलुपमंभूरः ।

धायितर्कभराजधिया हन्तार्मादन्तनां महिष ॥ २ ॥

a Mahābhārata. b. Pañcatantra.

c. Pañcatantra.

१ कृत्वरुन्दार्कसम्भवं-पाणि-५.

दानार्थिनो मधुकराः खलु कर्णताले-
 दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्ध्या ॥
 तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा
 भृङ्गाः पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति ॥ ३ ॥

इन्द्रो गोत्रभिदेयासीत् गोत्रोद्धरणपेशलः ।
 उपेन्द्रो वन्द्यते तस्मात् किं पौर्वापर्यचिन्तया ॥ ४ ॥

विधिना परिहृत्य चूतवीथीं
 विचरन्वायससङ्कुले वनान्ते ।
 परितः पिचुमन्दयात्रिकायां
 कलकण्ठः करुणां दशामयासीत् ॥ ५ ॥

आरामानपहाय किं क्षितिभृतां शुद्धान्तमुग्धाङ्गना-
 हस्तानीतनवाम्बुचर्द्धिततनुर्जातोऽसि जीर्णं वने ।
 येन प्राकृतदारुचक्षितरति त्यामेव कालागरो
 धूपोद्गारिसुगन्धिधामिन्धनतया उल्लीपु पल्लीजनः ॥ ६ ॥

जिह्वा प्रतीपा मधुपेषु दानं कार्कश्यमङ्गेषु गतिश्च मन्दा ।
 तवैव मातङ्ग पुरा कृतेन पुण्येन केनासि महीशामान्यः ॥ ७ ॥

मुक्ताफल त्वां द्विपकुम्भसंस्थं
 पञ्चाननो मुञ्चतु मांसलोमी ।
 किरन्तु गुन्नाभरणं किराताः
 किं तेन हीयत महार्हता ते ॥ ८ ॥

जातः समुद्राद्गुपमानभूतः
 कान्ताधरस्याप्यमृतापमस्य ।
 सौम्योऽसि वर्णात्कठिनत्वमेकं
 न चेत्त्वया विदुम कः समानः ॥ ९ ॥

यन्मुषतामणयोऽम्बुधेरुदरतः क्षिता महावीचिभिः
 पर्यन्तेषु लुटन्ति निर्मलरुचः स्वप्राहृहासा इव ।
 तत्तस्यैव परिक्षयो जलनिधे द्वीपान्तरालम्बिनो
 मुक्तानां तु परिग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सांयात्रिकाः ॥ १० ॥

अर्धो रत्नमधो धत्तां धत्तां च शिरसा तृणम् ।
 अर्धरेय हि दोषोऽयं रत्नं रत्नं तृणं तृणम् ॥ ११ ॥

सुभाषितसुधानिधिः

वाताधूततरङ्गताण्डवदशागण्डूपितृव्योमभिः
 पूरैः प्लावयितुं जगन्ति जलधे वाञ्छां वृथा मा कृयाः ।
 जीवत्येव स कुम्भसम्भवमुनिः यः पाणिपद्मोदरे
 सोऽयं ते महिमा हिमाम्बुकणिकादुःस्थामवस्थां ययौ ॥ १२ ॥

मा गर्भं भज वारिधे क्षितिभूतामावासभूम्याः मनः
 सत्यं ते स पुरन्दरः सलु रिपुः पक्षाञ्च रक्षया स्वयम् ।
 किं च त्वं च भुजङ्गसङ्गविषम सत्यं जडात्मा तृपा-
 मार्तानां न निवारयेस्तव कथं सद्भिः प्रमोद्यं यशः ॥ १३ ॥
 रे रे गजसि किं पयोधर तिरोधाय प्रभां भास्वतः
 सन्मार्गं विषमं विधाय भुवने कालुष्यमापाद्य च ।
 सम्प्रत्येव समीरणव्यतिकरादागामिनीं तां दशां
 जानास्येव ॥ १४ ॥

अपि तव यतो स्पर्धा बीजेन सर्पस्य साम्प्रतं
 परिणमसि यो मुष्टिः शार्ङ्गं सति स्थलसौष्ठवे ।
 जट्टरकुहरे श्रीढन् यदेकदलोदरे
 पलयशिशुको देव शिष्यं पुरेति हि शुश्रुम (१) ॥ १५ ॥

शैत्यं नाम गुणस्तथैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
 किं वृम शुचितां व्रजन्त्यशुचय स्वशानं यस्यापरे ।
 किं वास्मात्परमस्ति ते स्तुतिपदं त्व जीवनें देहिनां
 त्वं चैर्ज्ञानपथेन गच्छसि पय कस्त्यां निरोद्धुं क्षमः ॥ १६ ॥

तापो नापगतस्तृपापि न गता धीता न धूर्ला तनो-
 न स्वच्छन्दमकारि कन्दलबलं का नाम केलीरुथा ।
 दुरोत्क्षिप्तकरेण हन्त करिणा स्पृष्टा नया पद्मिनी
 प्रारब्धो मधुपरकारणमटो संतारकोलात्ल ॥ १७ ॥

उन्ते व्रतशिरो यदि प्रथयति व्रतेषु सत्यं यदि ।
 क्षीब' मीढति मातृभिर्यदि रतिं धत्ते म्मराने यदि ।
 सुष्टु संहरति प्रजा यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनस्तं
 संयं करवाणि किं त्रिजगतीशुन्यां स एवम्बरः ॥ १८ ॥

लाङ्गलचालनमधश्चरणावपातं

भूमि निपत्य यंदनांदरदर्शनं च ।

श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीर विलोकयति चादृशतैश्च भुङ्क्ते ॥ १९ ॥

यदि काको गजेन्द्रस्य विप्रां कुर्वीत मूर्धनि ।
कुलानुरूप तत्तस्य यो गजो गज एव स ॥ २० ॥

जेतु शत्रुगणाक्षुषा जडधिय ऋडन्तु दन्तावलै-
स्तज्जेतारमपारवीरचरित गुञ्जन्तु पञ्चाननम् ।
कुम्भोज्जेदलसन्नखान्तरदरीससस्तमुक्तागर्भं
दृष्ट्वा तेन मृधेऽपि सहतमदा मुह्यन्ति सिद्धद्विषा ॥ २१ ॥

यद्वक्त्र मुहुरीक्षसे न धनिना वृषे न चातून्मृषा
नेषा गर्गिरे शृणोपि न च तान्प्रत्याशया धावसि ।
काले बालवृष्णानि रादसि पर निद्रासि निद्रागमे
तन्मे वृहि कुरङ्ग कुत्र भजता किं नाम तप्त तप ॥ २२ ॥

विरम कलमपालीचापलाद् दु स्वभावाद्
विहर हरिण दूर्वावहरीभिर्वनान्ते ।
तव च ललितमङ्ग रक्षकाणा च रौक्ष्य
द्वयमपि गणयि वा कम्पते मानस न ॥ २३ ॥

याते समीपमथ लुब्धशरा पतन्ति

आलोक्य धीरकरस्थगता मृगी वा
किं वा करोतु एतधीस्तरुण कुरङ्ग ॥ २४ ॥

पुष्पासव सुरभिगन्धि रजोऽरुणाङ्ग
पीत्वा लतासु मधुष कमल निपण्ण ।
धस्रोऽधुना शशिकरै करुण विरीति
सन्तोषहीनमित् किं न भजन्यनर्था ॥ २५ ॥

आमूलात्खलु कण्ठरु यतिकर' पद्मजनिशत्रुले
ससर्गा मधुर्पेथ ते कमलमियागया प्रसिद्धेव हि ।
त्वामेवविधमप्युपाश्रितवती द्वेन लक्ष्मीरते
यद्येव न भवेद्भये कथमित् त्व राजहंसास्पदम् ॥ २६ ॥

आत्मस्थितिं जलधरो गगने विहाय
 त्वां जीवनं द्रुतमगात्स्वयमेव नाशम् ।
 त्वद्धारणाद्ब्रह्ममती सफलैव जाता
 तःसद्गमात्सरसता मयताभ्युपेता ॥ २७ ॥

पातालं वसतिः परिच्छिद्यगणाः शेषादय पन्नगा
 जामाता जगदीश्वरो मधुरिपुः पंथी नमोनिम्नगा ।
 कन्या सा कमला धनानि मणयः पुत्री शशाङ्कामृते
 निस्तमान्यमही महार्णव तव श्लाघ्यं कुटुम्बव्रतम् ॥ २८ ॥

येन पापाणस्त्रण्डस्य मूल्यमल्पं वस्तुन्धरा ।
 अवस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भणम् ॥ २९ ॥

चिन्तामजोऽस्तु गमणेऽत्र कुलं विधात्रा
 केनोभयोरपि मणि चमद समानः ।
 नैकोऽर्थिनानि वददर्थिजनाय खिन्नो
 गृह्णन् अरदृणलवं न तु लज्जतेऽन्य ॥ ३० ॥ १

श्रीमत्कोस्तुभ रत्नराज भवत श्लाघ्य गुणोद्भासिनी-
 महात्वा स महाम्बुधिर्जडतया धत्तामधस्त्वामपि ।
 खेदं मा कुः दाप एव जलधेस्त्वं रोचिषां चातुरीः
 विभ्रत्कीडसि भयसि प्रतिदिनं लश्मीपतेर्दक्षसि ॥ ३१ ॥

आघातं परिबुम्बित च नरिरे धुण्णं च यच्चर्वितं
 क्षिप्तं यद्गत नीरसच्यवृपितेनेति व्यथां मा कृथाः ।
 टे सद्भन तवेतन्व कुशलं यद्भानरेणापटा-
 दन्त सारविचारणन्यसनिना चूर्णाकृतं नाश्मना ॥ ३२ ॥

सुवर्णकार श्रवणोचितानि
 वस्तूनि त्रिंशतुमिदमतोऽसि ।
 अद्यापि नाश्रापि किमत्र पल्कषां
 पर्णापनिस्नायद्विद्वकणं ॥ ३३ ॥

स्वर्णकार सुधिये नमोऽस्तु ते
 इत्येषु षड्शत परीक्षितम् ।

यत्त्वयैतदाधिरोप्यते तुलां

काञ्चनाभरणमभ्रना समम् ॥ ३४ ॥

बुध्यामहे न बहुधापि विकल्पयन्तः

केनामिभिर्यपदिशाम महामतींस्तान् ।

येपामशेषभुवनाभरणस्य हेतो-

स्तरत्वं विवेकतुमुपलाः परमं प्रमाणम् ॥ ३५ ॥

न श्लानितान्यखिलधामवतां मुखानि

नारतं तमो न च कृतो भुवनोपकारः ।

सूर्यात्मजोऽहमिति केन गुणेन लोकं

प्रत्यायसिष्यसि शने शपथैर्विना त्वम् ॥ ३६ ॥

भ्रातः काञ्चनलेपगोपितवाहेस्ताम्राकृते साम्प्रतं

मा भेषीः कलश स्थिरीभय चिरं देवालयस्योपरि ।

ताम्रत्वं गतमेव काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना

नान्तस्तरवविचारणाकुलधियो लोका बहिर्बुद्धयः ॥ ३७ ॥

निष्कन्दामरविन्दिनीं स्थपुटितोद्देशस्थलां पल्वले

जम्बालाविलमम्बुकर्तुमनिशं सृते वराही सुतात्र ।

दंष्ट्रायां चतुरर्णयोर्मिपटलैराभ्रावितायामलं

यस्या एव शिशोः स्थिता विपदि भूः सा पुत्रिणी पुत्रिणी ॥ ३८ ॥

नेपालप्रमदाकपोलफलकप्रेह्वीलकर्णात्पल-

च्छायास्वैरविहारनित्यरसिके कस्तूरि किं ताम्यसि ।

पापस्य प्रय..... पिण्याकपण्यापण-

श्रेणिद्व्यापृतपामरीकररजःशूर्पार्षणाकारिणः ॥ ३९ ॥

अङ्गं मातङ्गनरुभ्रमिरभसहयभ्रान्तनेत्रान्तलक्ष्मी-

दोर्लालाश्लेषहर्षप्रसृमरपुलकग्रन्थिलस्कन्धपटिः ।

मध्ये हस्तं ज.. प्रतिमलघुतनुः प्राप्य दुस्थामवस्थां

स्नेहे यस्याबलेपं हरिरपि पारितः केन वा कुम्भयोनिः (?) ॥ ४० ॥

दावान्निहोपदुःखं खरपयमजंवं क्लेशमर्काशुतापं

मातङ्गाकर्षणादिव्यसनमपि गुरुन्वज्रपातान्तहन्तः ।

शीतच्छायां फलानि त्वचमपि कुसुमं मञ्जरीपल्लवाद्यैः

मर्त्येभ्यो धारयन्ती प्रतिदिवसमहो साधुवृत्तं तरुणाम् ॥ ४१ ॥

अन्तर्द्विद्राणि भूयांसि कण्टका बहवो बहिः ।
कथं कमलनालस्य मा भून्व भद्रुरा गुणा ॥ ४९ ॥§

सद्बोचमेहि शतपत्र जर्हीहि शोभा ।
दोषाकरोऽयमधुना समुदेति पद्य ।
वकात्मनि प्रभवति ऋमशो विचिन्त्य
प्रच्छन्नता गुणत्रतां स्वयमेव युक्ता ॥ ४३ ॥

दुःखद्वण्डोऽपि गतकण्टकस्तद्गतोऽपि
रन्धान्वितोऽपि बहुकर्मसम्भ्रमोऽपि ।
भृङ्गोपजीव्यविभवोऽपि तथापि पद्मो
मित्रोदये विकसनं लभते सदेव ॥ ४४ ॥

नालस्य प्रसरो जडेष्वपि कृता वासस्य कोशे क्वचि-
र्दण्डे कर्कशता मुने च मृदुता मित्रे महज्जृम्भणम् ।
आमूलं गुणस्तद्गृह्यसनिता द्वेषश्च दोषागमे
यस्यैषा स्थितिरभ्युजस्य वसतिर्बुक्तेव तत्र श्रिय ॥ ४५ ॥

साधूत्पातघनीष साधु सुधियां क्षीयं धरायामिदं
सोऽन्य कर्तुमल तवैव घटते कर्मदृशं दुष्करम् ।
सर्वस्योपायिकानि तानि कतिचि क्षेत्राणि तत्रादानि
सर्वानोपायिकेषु दग्धसिकतारण्येष्वपां दृष्टयः ॥ ४६ ॥

यस्याम्बुफणिकाप्यास्ये न विदाल्यर्थिनां क्वचिन् ।
कष्टमम्भोनिधि सोऽपि नर्त्तन इति कथ्यत । ४७ ॥

यातु नाशं समुद्रस्य मतिमा लोकाविधृत ।
वाढय मृत्पिपास्तातो येनकोऽपि न तर्पित ॥ ४८ ॥

अयं धारामको निलय इति रत्नाकर इति
श्रितोऽस्माभिसृष्णातरलीतमनोभिर्जलनिधि ।
क एवं जर्नीति निजकरपुटीकोटरगत
क्षणादेन ताम्यन्निमिन्करमापास्थानि मुनि ॥ ४९ ॥§

रूपं हारि मनोहरा साचरी पानाय पादं मधु
श्रीदाम्भसु सरोरुतेषु यसतिस्तेषां रजोमण्डनम् ।

वृत्तिश्चाभिमता विसेन सुहृद्दृशाहस्यनाः पद्पदाः
सेवादिन्यविमाननाविरहितो हंसः सुखं जीवति ॥ ५० ॥

अस्यां सखे वधिरलोलनिघासभूमौ
किं तेन कोकिल मनोहरकृजितेन ।
एते हि देववशतस्तदभिन्नरूपं
त्वां काकमेव कलयन्ति कलानभिज्ञाः ॥ ५१ ॥

भ्रातर्ध्वङ्क रुक्षनाद श्रुणु ते वक्ष्यामि शिक्षावचो
मा गास्त्वङ्कलकण्ठैकैः सह वृषोद्यानं सदानन्दनम् ।
देवादध्रवणेन नूतनवृषो यदि तदा त्वद्वेहकं सेवते
किं वा सुश्रवणस्त्वसौ यदि भवेदाः का गतिः काक ते ॥ ५२ ॥

तावत्कोकिल वैभवं कुरु सखे माकन्दसान्द्रे वने
यावत्काकविषाककण्ठविगलद्रक्षध्वनिर्जृम्भते ।
आस्ते भिक्षणमेव वर्णविभवाद्भिस्तारिगन्धाग्रहे
पद्मांशुपि स्तनसङ्गतो गृगदृशां कस्त्रिकाधीकरः ॥ ५३ ॥

निरानन्दः कौन्दे मधुनि विधुरो वालवकुलो
न साले सालम्बो लवमापि लयङ्गे न रमते ।
प्रियङ्गौ नासङ्गे रचयति न चूतेऽपि रमते
स्मरंल्लक्ष्मीलीलाकमलमधुपानां मधुकरः ॥ ५४ ॥

केनाघातमुदारमस्य कुसुमं कैश्चुम्बितं केतकी
पत्रं पुष्परजोऽस्य केन रजसा चोद्भूतं केन च ।
भो भो पुष्पमधुव्रत व्रज जवादन्यांस्तरुन्पुष्पिता-
नुत्ताले तु वृथैव पिप्पलतरो किं किञ्चिदास्वाद्यते ॥ ५५ ॥

इन्दुः प्रयास्यति यिनद्भयति तारकधीः
स्थास्यन्ति लीटतिमिरा न मणिप्रदीपाः ।
अन्धं समग्रमपि कीटमणे भविष्य-
त्युन्मेषमेप्यति भयानपि दूरमेतत् ॥ ५६ ॥

सत्त्वान्तःस्फुरिताय वा परगुणाध्यारोपतुच्छाय वा
तस्मै कातरमोहनाय महसो लेशाय मा स्वस्ति भूत ।

यच्छायाचक्षुरिताक्षणेन लसता खद्योतनाम्नामुना
कांटेनाहितयापि जङ्गममणिभ्रान्त्या विडम्ब्यामहे ॥ ५७ ॥

यथा पल्लवपुष्पास्ते यथा मूलफलधैर्य ।
तथा फलाधिस्वारोहा हा मातः काममन्दुमाः ॥ ५८ ॥ §

अभागधेयेन पुरा कृतेन

घनोदरे चम्पक लम्पटोऽसि ।

वृणामिवाज्ञातगुणागुणानां

त्वमेधसे केवलमेक एव ॥ ५९ ॥

सुन्दरोऽयमिति मन्दिराङ्गणे

स्थापितोऽप्यकृतसेचनक्रियः ।

आलवालकृतकालयापना-

च्छोषणं व्रजति चूतपोतकः ॥ ६० ॥

लोकानन्दन चन्दनदुम सखे नास्मिन्वने स्थायीतां
दुर्वशीः परपरसारदृश्यैरान्तमेतद्वनम् ।

तेऽप्यन्योन्यनिर्घर्षजातदहनज्वालावलीव्याकुलाः
न स्वान्येव कुलानि केवलममी सर्वे दृष्टेयुर्वनम् ॥ ६१ ॥

छायाभि प्रथमं ततस्तु कुसुमे पश्चात्फले रगाङ्गुलि
प्रीणात्येव तरुर्महानिति पायि श्रान्तेः समाश्रीयते ।

को जानाति हि तत्र फोटस्पृष्टे प्रत्यप्रालालदल-
ज्वालाजालकरालपाटलफण. रुरः फणी वर्तते ॥ ६२ ॥

किं ते नघतया किमुभ्रततया किं ते घनच्छायाया
किं ते पल्लवशोभया किमनयाशोक प्रसूनधिया ।
यस्यन्मूलनिपण्णारिधपथिकु श्रान्त स्तुवन्नन्वदं
न रवाङ्गुलि फलानि रादति घट्टन्याकण्डमुत्कण्डिततः ॥ ६३ ॥

सन्मूल प्रथिनोऽतिघनतरच्छायाः स्थितः सत्पथे
सन्त्य सच्चिरितीदमाकलयता तालोऽध्यगेन श्रितः ।
धुम. शक्तिरित्यस्यमी स तु पतेदधिय याचोऽध्या

... .. ॥ ६४ ॥

जायन्ते काति नाम विन्ध्यकटके वन्ध्याः परे वेणवः
किं तेषामभिजन्मना स तु परं जागर्ति लोकोत्तरः ।
यः सूते शवरेन्द्रचन्द्रवदनातुङ्गस्तनारोहण-
श्लाघादुर्ललितदृतीन्निजपरिरुफोटेन मुक्तामणीन् ॥ ६५ ॥

करान्तिरोधाय तरुभिर्पीडय
शिला अवस्कन्ध मदीयसोऽपि ।
उज्जृम्भितः कालवशात्तदन्य-
स्तेषामधस्तात्पुनरेव जातः ॥ ६६ ॥

सर्वत्र शुचयो हंसाः पद्मेभ्यो बहिरासते ।
अन्तर्पिशन्ति मधुपाः श्रीमतामीदृशी गतिः ॥ ६७ ॥

स्वयममृतनिधानं नायकोऽप्योपधीनां
ज्ञातभिपगनुयातश्शम्भुचूडावतंसः ।
विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं
हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥ ६८ ॥

द्वित्वा पाशमपास्य रूपरचनां भद्रा बलाद्वागुरां
पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलास्त्रिर्यात्यदूरं वनात् ।
व्याधानां शरगोचरादातिजयेनोत्प्लुत्य धावन्मृग-
कृपान्तः पतितं करोति विधुरे किं वा विधी पौरुषम् ॥ ६९ ॥

धुत्सामेन न कथं कथञ्चिद्वलसं गात्रं कुशं विभ्रता
भ्रान्तं येन गृहे गृहे गृह्यतामुच्छिष्टप्रिण्डार्थिना ।
अस्थनः खण्डमवाप्य देवपतितं शून्यां त्रिलोकीमिमां
मन्वानो धिगहो स एव सरमापुत्रो वृत्सिहापते ॥ ७० ॥

पूर्णेपु सत्सु विमलेपु जलाशयेपु
निर्देन्यमेव भवता गमितान्यहानि ।

... ..
मा गास्त्रिलोकविदितोऽसि दृढव्रतोऽसि ॥ ७१ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव
हंसस्य हन्तु नितरां कृपितो विधाता ।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां
वेदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ ७२ ॥

वातान्द्रोलितपङ्कजच्युतरजः पिङ्गाङ्गरागोज्वलो
यः शृण्वन्कलकृजतं मधुलिहां सन्नातहर्षोत्सवः ।
कान्ताचक्षुपटापवर्जितविसग्रासग्रहेऽप्यक्षमः
सौम्यं सम्प्रति हंसको मरुगतः कष्टं तृणं याचते ॥ ७३ ॥

केलिं कुरुष्व परिभुङ्क्ष्व सरोरुहाणि
गाहस्य शैलतटनिर्झरिणीपरिपांसि ।
भावानुपकृतकरिणीकरलालिताङ्ग
मातङ्ग मुञ्च मृगराज रणाभिलाषाम् ॥ ७४ ॥

रेरापथं किसलयानि च सहस्रकीनां
विध्योपकण्ठविपिनं स्वकुलं च भित्वा ।
किं ताम्यासि द्विप गतो विवशं तरुण्याः
स्नेहो हि कारणमनर्थपरम्परायाः ॥ ७५ ॥

नदीपप्रान्भिः क्व किसलयवद्दुपाट्य च तरुन्
मदोन्मत्तान् जित्वा करचरणदन्तैः प्रतिगजान् ।
जरां प्राप्यानार्या तरुणजनविद्वेषजननीं
स पथायं नागः सहति कलभेभ्य परिभवम् ॥ ७६ ॥

क्वाकारो गिरिसन्निभः क्व च गतिर्यगोऽपि लीला क्व सा
रेलाङ्गुल्लितक्षणाः क्वच हृद्यः तद्वा क्व ते श्रुतिम् ।
यथाघातरसः क्व या तद्य करिष्यं यदेवंविधं
त्वामारुहा शिशुः पदा परवशं सन्नारयत्याश्रया ॥ ७७ ॥

गते तस्मिन् भागी त्रिभुवनसमुन्मेषविरह-
व्यथां चन्द्रो नेप्यत्यनुचितमिनो नास्ति किमपि ।
इदं चेतस्तार्यं जनयतिरामत्र यदमी
प्रदीपाः सशतास्तिमिरहतिबद्धान्दुरशिखाः ॥ ७८ ॥

आस्यादितद्विरदगोपिनशोणशोभां
सन्ध्यारुणामिन् कलां शशालाङ्गुलनस्य ।
जुम्भाधिकारितशुभस्य मुक्तास्फुरन्तीं
का हतमिच्छति हरेः परिभूय दंष्ट्राम् ॥ ७९ ॥ †

धत्तां भास्मनमङ्गरागमजिनं वस्तां च नागोद्भूतं
कापालीं स्रजमाविर्भर्तु कटकं चाट्टेयमायुञ्जतु ।
भूयश्चापि शिवतराणि भजतां देवतथापि स्वयं
सःस्वन्येष्वपि देवतेषु शिव इत्येवं समाम्नायते ॥ ८० ॥

तिर्कृतनिम्बतरोः फलैर्बलिभुजा कष्टेन पुष्टस्य ते
कण्ठे काचन काकली कथमिदं जाता जगन्मोहिनी ।
वाल्ये त्वां कलकण्ठयत्स पितरौ माकन्दमुग्धाङ्कुरैः
प्रेम्णा संभ्रियतां यदि स्वरगुणोत्कर्षः कियांस्ते भवेत् ॥ ८१ ॥

शास्त्रापुष्पफलादिमत्त्वसमतामानेद्वया स्पर्धया
किं मन्दः पियुमन्द एति गणनां माकन्द साकं त्वया ।
वैपम्ये युवयोः नवाङ्कुरफलास्वादप्रमोदोद्भूतौ
कण्ठौ कौकिलकाकयोः कलकटक्काणौ प्रमाणं ननु ॥ ८२ ॥

शृण्वन्कर्णमहोत्सवानपि मुहुः पुंस्कोकिलस्य स्वरान्
ध्वान्तः कांक्षति यं न कर्तुमनिशं मानेन मौनं व्रतम् ।
तन्तूर्न न निरूपयत्यरसतां स्वस्य स्वरस्य स्वयं
यद्वासी गुणशोपयोगणयते लोकं विवेकान्वितम् ॥ ८३ ॥

या पीनस्तनकुम्भयुग्मवहनङ्गान्तापि कुम्भाहते
त्वामम्भोभिरपि न्यधात् सुतामिव रनेहेन गेहाङ्गणे ।
तां मुग्धां प्रियाविप्रयोगसमये भूयोऽपि मायास्य
रतीकव्यञ्जितमङ्गरीशवलितैर्माकन्द मा कन्दलैः ॥ ८४ ॥

कुप्यत्पर्यंतसार्वभौमतनयासर्वाङ्घ्रिपद्मार्पणा-
लब्धोद्वेलमहिम्नि सूर्धिन बहता सम्भावितः शम्भुना ।
मा त्वं मुग्धविधौ वृथा कृशतया विद्यत्स्व हृद्यत्स्व य-
ज्ञेदानीं तथ राहुणा परिभवः सङ्गः कलंकेन वा ॥ ८५ ॥

*मुग्मद मा कुम्भं गवं परिमलमात्रेण राजजुष्टोऽसि ।
परिमलता निर्मलता शीतलता सौकुमार्यमन्यत्र ॥ ८६ ॥

स्वच्छं वर्णमाश्रिता तनुभृतां छाया सदस्यस्तु ते-
स्तच्छेषां विविधां त्वस्तत्यकरणैः कर्मेन्द्रियैः केवलम् ।
तद्वद्वेत्ति किमु वधीति किमु तद्वत्तानि सत्यानि किं
मायाव्यापृतिमेव केवलमसी गृह्णाति भूदो जनः ॥ ८७ ॥

* This and the following from Sangraha only.

पद्मे जन्म जले वासो दण्डकण्टककर्कशा ।
 इतीव मीलितं पद्मं रुदन्यालिरवच्छलात् ॥ ८८ ॥

अग्ने द्याधः कृशशरकरं पार्श्वतो जालमाला
 वृष्टे घट्तिर्नहति पवनात्सन्निधौ सारमेय ।
 एणी गर्भादलसगमना बालका- भौललीना
 इत्यापन्नो गणयति मृग- किं करोमि क्व यामि ॥ ८९ ॥

तदानीं दृश्यन्ते शतप्रसमुत्ता ये द्विविपदः
 विभज्यन्ते क्षीराम्बुधिभवरमाद्या खलु यदा ।
 तदानींमात्रान्ते गरलशिपिना लोकनिग्रहे
 विनिकं विन्वंशं दिशमित न केऽपि क्वचिदपि ॥ ९० ॥

जानुष्यां चरतु स्खलन्मृदुलया गत्या सहास पदा-
 न्यादध्यासु क्षिरण्डकं वरतु च श्रोण्या धहेत्किट्टिणीम् ।
 दिक्वयस्थं नवनीतमप्यपहरेन्मात्रा च सतर्जितो
 बाल- कृष्णप्रदावृताद्भदनकालोकान्कथ दर्शयेत् ॥ ९१ ॥

न मूर्ध्निथितान्यखिलधामवतां मुरानि
 नास्तं तमो न च कृता भुवनोपकारा
 सूर्यात्मजोऽयमिनि केन गुणेन लोकं
 प्रत्याययिष्यति शन शयर्विना त्वाम् । ९२ ॥

शितर वातिद वारि तृपातुरं चिरपिपासितचातरुपेतके ।
 प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क्व च भवान् क्व च पय
 क्व च चातरु ॥ ९३ ॥

फणिनो वदय सन्ति भेरुभक्षणतःपरा ।
 एक एव हि देवोऽयं धरणीधारणक्षम ॥ ९४ ॥

॥ सङ्कीर्णपदानिः ॥ १३७ ॥

नास्ति विद्यासमं मित्रं नारायणविद्यासमो रिपु ।
 न चाश्वसमं रनेनं न च देवतपर बलम् ॥ १५० ॥

असन्तुष्टो द्विजो नष्टः सन्तुष्टः क्षत्रियस्तथा ।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ॥ १ ॥

अत्यल्पमपि साधूनां शिलालेखेव विप्रति ।
जललेखेव नीचानां यत्कृतं तद् विनश्यति ॥ ३ ॥

अनभ्यासे विषं शास्त्रमर्जिणिं भोजनम् विषम् ।
दरिद्रस्य विषं गोष्ठी वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४ ॥^६

नालसाः प्राप्नुवन्त्यथानि शठा न च भाविनः ।
न च लोकरवाङ्गीता न च शश्वत्प्रतीक्षिणः ॥ ५ ॥

उःसाहो रिपुवन्मित्रमालस्यं मित्रवद्विपुः ।
अमृतं विपवद्विद्याऽपृतवद्विषमङ्गना ॥ ६ ॥^६

जीवन्मृतो दरिद्राख्यरुच्यज्यते पतितो यथा ।
श्रीमानाश्रीयते सर्वैः पुष्पवृक्ष इवालिभिः ॥ ७ ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीत नैकः कार्यं विचिन्तयेत् ।
एको न गच्छेदध्यानं नैकः सुतेषु जागृयात् ॥ ८ ॥

गन्धेन गायः पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति मूसुराः ।
चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ ९ ॥^८

राजपुत्र चिरं जीव मा जीव ऋषिपुत्रक ।
जीव वा मर वा साधो व्याध मा जीव मा मर ॥ १० ॥

वेदशास्त्रप्रसङ्गेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन च भूर्वाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ११ ॥

माता यदि विषं दद्याद्विष्णीते पिता सुतम् ।
राजा हरति सर्वस्य का तत्र परिदेवना ॥ १२ ॥

सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः ।
कृतविद्यश्च शूरश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १३ ॥

कोऽतिनारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सुविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ १४ ॥^९

b. Dandanīti. c. Pratāprudra.
d. Mahābhārata e. SBhg.

अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मिथुनमप्रजम् ।
निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं राष्ट्रमराजकम् ॥ १५ ॥

असिहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
रतिपुत्रफला दारा वत्तभुवतफलं धनम् ॥ १६ ॥

अलङ्करोति हि जरा नृपविप्रचिकित्सकान् ।
विडम्बयति वेष्या स्त्री मह्यचारणनर्तकान् ॥ १७ ॥^१

नागुः सम्पन्नमश्नाति नाकुमार प्रमोदते ।
नश्रीर्न कृपमाणस्य नाभ्रातुर्वर्धते बलम् ॥ १८ ॥

रैवपन्निय गजो हन्ति लिहन्निय भुजङ्गमः ।
हसन्निय नृपो हन्ति मानयन्निय दुर्जनः ॥ १९ ॥

दृष्टीति वचनं कष्टं नास्तीति वचनं तथा ।
देहि नास्तीति वचनं मा भूज्जन्मनि जन्मनि ॥ २० ॥

सुप्तोपविशतरतुर्द्धं बलं भवति तिष्ठतः ।
आयुधङ्गमतो मृत्युः स्वपतो धावतोऽसुखम् ॥ २१ ॥

सा भार्या या मियं हृते स पुत्रो यत्र निर्मृतिः ।
तन्मित्रं यत्र विश्वास स देशो यत्र जीव्यते ॥ २२ ॥^२

अध्या जरा मनुष्याणामनध्या चाजिनां जरा ।
अमिथुनं जरा स्त्रीणां बह्याणामातपो जरा ॥ २३ ॥

विद्या प्रजसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
आनुरस्य मिपद्भिर्दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ २४ ॥^३

मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम् ।
मृतमध्रोत्रिय दानं मृतो यज्ञस्त्वङ्गक्षिणः ॥ २५ ॥

पक्षिणां बलमाकाशं मत्स्यानामुदकं बलम् ।
दुर्बलस्य बलं राजा बालस्य रुदितं बलम् ॥ २६ ॥

शैलं शैलं न माणिक्यं मीक्षितकं न गजे गजे ।
साधरां न हि सर्वत्र चन्द्रनं न यने यने ॥ २७ ॥^४

f SBhg; g SBhg; h, SBhg with variants; i. SBhg.

१ सृशक्ति-5;

विनयेन विना का श्रीः का निशा शशिना विना ।
रक्षिता सत्कवित्वेन कीदृशी वा विदग्धता ॥ २८ ॥

पूरितं पाणिमुत्तानं जितः कुण्डलितं धनुः ।
पुनः करोति चेदमे धिय् दानं धिक् च पौरुषम् ॥ २९ ॥

अपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति वासवः ।
लुब्धमाश्रयते वित्तं प्रज्ञा प्रायेण निर्धनम् ॥ ३० ॥

मक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।
नीचाः कलहमिच्छन्ति सन्धिमिच्छन्ति साधवः ॥ ३१ ॥

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ३२ ॥

गर्जति शरदि न वर्षति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः ।
नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ३३ ॥

अनुकुरुत खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः ।
विदधाति रन्धमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ३४ ॥

जलधिजलान्ता नद्यः खीमेदान्तानि बन्धुहृदयानि ।
पिशुनजनान्तं गूढं दुष्पुत्रास्तानि च कुलानि ॥ ३५ ॥

दीर्घं पुत्रं ब्राह्मणी याचितारं
गौर्वादारं शीघ्रगन्तारमश्वः ।
दासं शूद्री कर्मकारं तु वेद्या
शूरं सते क्षत्रिया राजपुत्री ॥ ३६ ॥

तृणोत्कया ज्ञायते जातरूपं
युगेन भद्रो व्यवहारेष्वसाधुः ।
शूरो भवेत्पथ्यकृच्छ्रेषु धीरः
कृच्छ्रेष्वपातःसम्पदश्चारयश्च ॥ ३७ ॥

राजाश्रयस्तरकरताश्रयपण्य-
माथर्वणं चापि समुद्रयानम् ।
एतानि सिध्यन्ति महाफलानि
विपर्यये प्राणहराणि पत्र ॥ ३८ ॥

स्तब्धस्य नश्यति यशो विपमस्य मित्रं
नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ३९ ॥

दुर्मन्त्राच्चृपतिर्विनश्यति यतिः सद्गात्सुतो लालनाइ-
विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृपिः स्नेहः प्रयासाश्रयात्
मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ४० ॥^४

क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं
धनक्षये वर्धति जाडराशिः ।
आपत्सु घैराणि समुद्भवन्ति
छिद्रप्यनर्था बहुलभिवन्ति ॥ ४१ ॥

शशी दिवसभूसरो गलितयीवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुसमनक्षरं स्वाकृतेः ।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गत सज्जनो
सृपाङ्गणगतः खलो मनसि सत शल्यानि मे ॥ ४२ ॥^५

दातारो यदि कल्पशाखिभिरल यद्यर्थिनः किं वृष्ण-
सन्तशेदमृतं वृथा यदि खलास्तत्कालकृतेन किम् ।
किं कपूरशलाकया यदि दृश पन्थानमेति प्रिया
संसारेऽपि सर्तान्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ ४३ ॥^६

पद्मो वन्द्यस्त्वमसि न गृहं यासि योऽर्थी परेषां
धन्योऽन्ध त्वं धनमदवतां नैक्षसे यन्मुखानि ।
श्लाघ्यो मूक इवमपि कृपणं स्तीपि नार्थोऽगया य
स्तोतस्वयायं वधिर न गिरं य खलानां शृणोषि ॥ ४४ ॥^७

किमासेऽयं पुंसां सविधमनग्रयं शुभरितः
किमेकान्तं ध्येयं चरणयुगल कीस्तुभभूत ।
किमारार्यं पुण्यं किमभिलषणीयं च करुणा
यदासकया श्रुतो निरत्यधि त्रिमुक्ती प्रभवति .. ४५ ॥^८

क्षान्तिश्चैकवचनं किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद्देहिनां
 ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्दिव्यौषधैः किं फलम् ।
 किं सर्वैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि
 व्रीडा चेत्किमु भूषणेन कविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥ ४६ ॥

न क्रोधिनोऽर्थो न शत्रुस्य मित्रं
 क्रूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।
 न कामिनो ह्रीरलसस्य सौख्यं
 सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ ४७ ॥

स स्निग्धो दयसन्नानिवारयति यः सःकर्म यत्किर्मलं
 सा स्त्री यानुविधायिनी स च पुमान्यः सद्भिरेवार्थ्यते ।
 सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तुष्ण्या नोद्यते
 तन्मित्रं यद्यन्वणं स पुरुषो यः खिद्यते तेन्त्रियैः ॥ ४८ ॥

आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवाःसत्यम् ।
 सन्तोषो भीरुत्वं पद्भ्याघाता महत्त्वस्य ॥ ४९ ॥

आरोग्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म ।
 स्वाधीनता च पुंसां महदैश्वर्यं विनाप्यर्थः ॥ ५० ॥

वितरणविरुद्धमविद्यासन्ततिशारीरसःकलत्राणि ।
 पुष्पान्ति जगति पुसां पूर्णतया एव पुण्यपरिपाकान् ॥ ५१ ॥

वेदशास्त्रप्रसङ्गेन कालो गच्छति धीमताम् ।
 व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन च ॥ ५२ ॥

किमुच्छगाफटेर्हि किं वा कुसुमेर्हि चन्दनदुमस्स ।
 सुहसस किं गुणेर्हि भूसाये किं सुसिक्कस्स ॥ ५३ ॥

का विसमा देवमयी किं लद्धव्य जणो गुणग्माही ।
 किं सोक्खं सुकळत्तं किं दुक्खं जो खळो लोओ ॥ ५४ ॥

सो अन्थो जो हत्थे तं मित्तं अं गिरन्तरं वसणे ।
 तं रूअं ज,थ गुणा तं विण्णाणं जर्हि धम्मो ॥ ५५ ॥

इति पूर्वापरसमुद्गार्थीश्वरारिरायविभाल्ल रीरश्रीकम्पराजमहाप्रधानि-
 भरद्वाजर्वशमाश्रितक-मायणरत्नाकरसुधाकर-माधयकल्पतरुसहोदर-साय-
 णार्यविरचिते सुभाषितसुधानिधौ अर्थपर्य सम्पूर्णम् ॥

॥ कामपर्व ॥

लक्ष्मीसरस्वतीकीर्तिविलासविह्वतिस्थलम् ।
आचन्द्रतारकं जीयान्मन्त्री मायणसायणः ॥ १ ॥

मनुमान्धातृकल्पोऽयं मायणामात्यसम्भवः ।
जीयाद्व्याहृतैश्वर्यः सायण शरदः शतम् ॥ २ ॥

पुरीवेश्याप्रशंसा तन्निन्दा पयोधिगिरयः सरित् ।
मधुमन्दानिलघ्नीप्सुप्रपाप्रावृत्प्रशंसनम् ॥ ३ ॥

शरद्वैमन्तशिशिरोः काम सामान्यवर्णनम् ।
पादादिर्यौवनारम्भप्रशंसोद्यानवर्णनम् ॥ ४ ॥

पुष्पापचयमध्याह्नसरित्सलिलरेखनम् ।
अलङ्कारश्चास्तमयः सन्ध्याध्यान्ताभिसारिकाः ॥ ५ ॥

चन्द्रोदयः कलङ्कुश्च दृती यानश्च तद्वचः ।
मानं च मानिनो वाक्यं तन्पसादमधूस्वया ॥ ६ ॥

रतिचातुरतारम्भरतिर्वीरायितान्यपि ।
कलहानुनयी रत्या विरहिण्या अप्रस्थिति ॥ ७ ॥

तदालापसखीप्रभतद्वाक्पथिकभाषणम् ।
चन्द्रस्यास्तमयो रत्या विरतिः काल्यवर्णनम् ॥ ८ ॥

सूर्योदयप्रशंसा च शृङ्गाररससङ्करः ।
कामपर्वणि कथ्यन्ते जातिहास्ये अपि उमात् ॥ ९ ॥

॥ पुरप्रशंसापदानिः ॥ १ ॥

भुजङ्गभङ्गिसुमगा पुरी विजयशालिनो ।
कीर्णार्थी शम्भवीय धीरस्ति स्वाम्तिमती पुरी ॥ १ ॥

यत्र नेत्रे मृगाक्षीणामनङ्गः साङ्गता ययी ।
धन्या धनदसम्पत्तिविपत्तिकरिणी पुरी ॥ २ ॥

यस्योपकण्ठे तटिनी हारयाष्टिरिवावभी ।
तीरस्थशोपपर्यङ्गलसदच्युतनायका ॥ ३ ॥

नीलरत्नमहासौधरश्मिबल्लीवितानकैः ।
यत्र रात्रिषु कुर्वन्ति तारकाः कुसुमध्रमम् ॥ ४ ॥

यत्कान्तामुखसौन्दर्यं स्मरतीन्द्रुर्यदा यदा ।
घनावकुण्ठं कुरुते लज्जया सङ्कुचद्वयः ॥ ५ ॥

यस्यामुच्छ्रयसुभगः प्राकारः परिधान्वितः ।
चक्रवालगिरिः साधिव...र्वत इव वीक्ष्यते ॥ ६ ॥

इन्दुमास्करयोर्यत्र नभः सञ्चारस्त्रियः ।
पताकाः पवनाधूताः भजन्ते तालवृन्तताम् ॥ ७ ॥

अयोध्यापुरनारीणां मुखसौन्दर्यलिप्सया ।
सरोजानि सरोमध्ये चरन्तीव चिरं तपः ॥ ८ ॥

यत्राष्टमीचन्द्रमुपोयिवांसमालम्ब्य सौधेष्वसमग्रकान्तिम् ।
केशाहतैः केतकगर्भैश्चैरापूरयन्त्यर्धमरालकेभ्यः ॥ ९ ॥

या मञ्जुना भारुतकम्पितानां
नादेन सौधध्वजकिङ्किणीनां ।
विनोदसल्लापमिव प्रयुङ्क्ते
ययस्यया वासराजधान्या ॥ १० ॥

कस्तूरिकादिक्रयविक्रयाङ्गां
यहच्छया यद्विर्पाणि गतानाम् ।
सौरभ्यमङ्गेषु समग्रलग्नम्
न हीयते पञ्चपमप्यहानि ॥ ११ ॥

अन्तःप्रतिच्छन्दयती स्वमूर्तिं
पद्मेषु पर्याप्तमधुद्रवेषु ।
आलोष्य यस्यां सरसीविहारे
पद्मासनेति प्रणमन्ति मुग्धाः ॥ १२ ॥

कीशाम्बमिथ सौधसङ्गतगुणानिब्रांशुनीलोत्पल-
स्त्रग्वामाभरणां विवेश सुभगः कान्तासहायो वृषः ।
आकर्णाश्रितकामकामुकलताकेडारतारैर्मुहुः
प्रत्यग्रोत्सवलोलपीरललनाकाश्चीरवैः पूरिताम् ॥ १३ ॥

॥ वेश्याप्रशंसापद्धतिः ॥ २ ॥

दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति वृद्धैव याः ।
 विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलाचनाः ॥ १ ॥^a
 पूजिता वा सदा राज्ञा गुणवन्दिश्च संस्तुता ।
 मार्थनीयाभिगम्या च लक्ष्यभूता च जायते ॥ २ ॥^a
 कलानां ग्रहणादिव सीमाम्यमुपजायते ।
 वेगकालावपेश्यासां प्रयोगः सम्भवेन्न वा ॥ ३ ॥
 कलाभिर्होच्छ्रिता वेश्या रूपशीलगुणान्विता ।
 लभते गणिकाशब्दं स्थानं च जनसंसदि ॥ ४ ॥
 वत्सः प्रस्नयने मेध्य श्वा सृगग्रहणे शुचिः ।
 शैकुनिः फलपाकेषु स्त्रीमुखं रतिसद्गमे ॥ ५ ॥^a
 धनेनाह्योपचारेण हरन्ति द्राधिपं बहु ।
 विदग्धपण्यललनाः कणोदकमिवाम्भसा ॥ ६ ॥
 पुत्रीयनद्यावर्यं (?) यासां सम्भोगेन धनार्जनेम् ।
 करं शिरो वा विस्मिय धनं मुग्धेन लभ्यते ॥ ७ ॥
 इदं हि धौवनं बाले तरङ्गगणगत्वरम् ।
 अस्मिन् प्रभाते वृद्धानां की ददाति कपर्दिकाम् ॥ ८ ॥
 कामुके नृतनासङ्गाटालिङ्गनकातरे ।
 गणिका गेहगणना करोति ध्यानमास्थिता ॥ ९ ॥

॥ वेश्यानिन्दापद्धतिः ॥ ३ ॥

अभ्यामरहिता विद्या निरुद्योगा वृषाश्रियः ।
 वेशयोपाध रागिण्यो हास्यायननमङ्गना ॥ १ ॥
 स्मितं वृत्तं प्रगदितं रागो रुटिरुदारता ।
 स्वप्नदृष्टमियाशावमस्तयं वार्योपित् ॥ २ ॥

a Rājasēkhara b. Vātsyāyana
 १ 'हित - S₁ २ 'दित' - S₁ ३ 'र' - S₁
 ३ 'नृ' - S₁ ४ 'व' - S₁

c. Mānasollāsa.

अप्यन्विष्टा न लभ्यन्ते संसक्ता न त्यजन्ति च ।
वासना इव संसारे मोहनेकपराः श्रियः ॥ ३ ॥

निष्कामाः कामचारिण्यो भोगिन्यो न कुलोद्भूताः ।
नित्यापहारहारिण्यो जुम्भन्ते धारयोपितः ॥ ४ ॥

प्रहसन्ति विपादिन्यो हृष्टाः शोचन्ति लीलया ।
रागिण्य इव निघ्नन्ति काश्चित्तं वेत्ति शोपिताम् ॥ ५ ॥

दृष्टिच्छटेव तीक्ष्णान्ता कुटिला भ्रूल्लेव च ।
स्तनस्थलीव कठिना वेश्या सर्वस्वहारिणी ॥ ६ ॥

येन येन यदा युक्ता तदा तद्रागरूपिता ।
वियुक्तेष्वरुचि धत्ते वेश्या किं स्फोटिका शिला ॥ ७ ॥

नासां कश्चिद्गम्योऽस्ति नासां वयसि संस्थितिः ।
कुरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुङ्गते ॥ ८ ॥

साधारणी स्त्री गणिका सा वित्तं परामेच्छति ।
निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागोऽस्या गुणिन्यपि ॥ ९ ॥

संसारोऽपि साश्चर्यं स्वमादप्युन्नतभ्रमम् ।
श्वपुच्छोऽपि निःशेषकुटिलं स्त्रीविचेष्टितम् ॥ १० ॥

संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विपादयन्ति ।
एता प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां
किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ११ ॥^d

॥ समुद्रपद्धतिः ॥ ४ ॥

अनग्नंकरिणी भूमेरियं हि मणिमेखला ।
अयमेव पुरां हन्तुर्हालाहलमहानसः ॥ १ ॥

अस्यैव शुक्तिशकलं हरकोटीरचन्द्रमाः ।
विष्णोः प्रियतमा लक्ष्मीरमुष्य जलमानुषी ॥ २ ॥

ब्रह्माण्डमण्डलस्फारस्फाटिकस्तम्भविभ्रमे ।
उत्तुङ्गविपुलाभेगैस्तरैर्द्वैर्लङ्घिताम्बरम् ॥ ३ ॥

आसेव्यमानमभितः पृथुभिर्मघसञ्चयैः ।
भैनाकरक्षासन्नातप्रत्ययैरिव भूधरैः ॥ ४ ॥

संसारमिव निष्पारमायासामिव दुःसहम् ।
मायाजालमिधानन्तं मूर्तं खलमिगोद्धतम् ॥ ५ ॥

तासामवस्थां प्रतिपद्यमानं
स्थितं दश व्याप्य विदो महिम्ना ।
विष्णोरिवास्यानवधारणीय-
मीदृक्तया रूपमित्तया च ॥ ६ ॥

श्यामायमानं काचिदिन्द्रनीलं ।
क्वचित्प्रवालैररुणायमानं ।
रत्नाकरः स्मारयति स्म शम्भो
शैलेन्द्रकन्याशरलं शरीरम् ॥ ७ ॥

यथा दुरापातित्रिदशयुवतीनिप्रसुलभा-
मपां रतां हारायलिचलयलक्ष्मीं वितनुत ।
यथायं मणिक्यस्फटिककनकधारागिरिरै-
रशून्यात्मा सेतुर्विलसति महानायक इव ॥ ८ ॥

पारावारपयस्तरङ्गपटलापर्यन्तमुक्त्वाफल-
ज्योत्स्नाफेनिलसैरुतभ्रियमित्य पुष्पाति धेलाटयी ।
श्यामामण्डलैर्निपन्नगफणामणिक्यवालातप-
स्पशाम्बितपहर्षावृत्तजरुपैः पटारुभिः ॥ ९ ॥

॥ परंनपद्धतिः ॥ ५ ॥

अस्ति विद्याधरवधूमिलासहसितशुभिः ।
आह्वयीनिर्शरोष्णीप शर्वागोजनना गिरि ॥ १ ॥
यस्यास्मृतमद्भुष्टविशीर्यस्तिर्नरोत्थिता ।
सुहृत् तारकायन्त्रे ध्याग्निं गङ्गाभुञ्जीकृता ॥ २ ॥

यः प्रांशुरग्निनिवहैः विदधाति मुहुर्मुहुः ।
त्रिदिवोद्यानहंसानां मृणालकवलभ्रमम् ॥ ३ ॥

यः शुभ्रशिखरो भाति शिवमौलीन्दुदर्शनात् ।
तरङ्गालिङ्किताभ्रश्रीः क्षीरार्णव इवोत्थितः ॥ ४ ॥

फेनहासविलासिन्यः फुल्लकुवलयेक्षणाः ।
विभान्ति कटके यस्य तरङ्गिण्यो महीभृतः ॥ ५ ॥

अस्ति त्रिभुवनाधारो मेरुर्नाम महागिरिः ।
मृणन्ति श्रुतयो येन स्थिरधन्यानमीश्वरम् ॥ ६ ॥

यस्योभयमपि पावनमतितरसामान्यवैभवस्य गिरेः ।
स्थावरमाविर्गङ्गं जनितजगज्जननि जङ्गमं च वपुः ॥ ७ ॥

शुनासीरस्तम्भेरमदशनदम्भोलिदलन-
रफुटद्गुवफूर्जज्ज्वलनकणखद्योतितदिशः ।
सुमेरोः सीमानः सुरभटवधृटीनिधुवन-
श्रमभ्रश्र्यन्मुक्तासिकतिलतला जाग्रति मुदे ॥ ८ ॥

विन्ध्याद्रिर्नयने विनोदयति मे वेतण्डशुण्डार्गल-
कीडाताडनलोलतालशिखरभ्रश्र्यद्रसार्द्रोपलः ।
गोलाङ्गुलविधूतपादपाशिरः प्रेङ्गोलगोलक्षरत्-
क्षीद्रस्यन्दिरसाभिलापुकजरद्भङ्गकनिर्लाटिभूः ॥ ९ ॥

अग्नेसिंहनखच्युतद्विपशिरोरक्ताद्रमुक्तावली-
मिथ्यादाडिमवीजखण्डनवृथाव्यापारसीवचुक्ताः ।
अन्तस्त्रासमुद्गीरयन्त्यजगरमीवामुखान्तर्गत-
क्रन्दद्भैरवभूरिमायुमुखरा विन्ध्याटवीवीथयः ॥ १० ॥

वीक्ष्यन्ते विन्ध्यभागा घनमहिपकुलहूरङ्गप्रहार-
द्र्युतद्यद्गल्मीकमुक्तस्फुटितफणिफणाशीर्णरत्नस्फुलिङ्गाः ।
एतेष्वाराधयन्ति प्रचलदसिलतोत्कृतकण्ठप्रणाली-
निप्रवृत्तस्फीतमुक्तैर्नखलिभिरमी भैरवा भद्रकालीम् ॥ ११ ॥

चमक्रीडाविनम्रो द्विष इति दलिते तीव्रनादे पयोदे
 प्राकृषीतं धातुताम्रं विसृजति करकैर्मिश्रितं वारिवर्षम् ।
 सिंहास्तत्कुम्भमुक्तागवलिनरुधिरश्रद्धया यत्र पीत्वा
 व्यर्थायासा व्यथन्ते विद्वितजलरसा वीक्ष्यतां विन्ध्य तपः ॥ १२ ॥

॥ सरित्पद्मतिः ॥ ६ ॥

कृच्चिन्न कृष्णोरगभूषणेच भस्माङ्गरागा तनुरीश्वरस्य ।
 पस्थानवद्याङ्घ्रि विभाति गङ्गा भिन्नप्रवाहा यमुनातरङ्गः ॥ १ ॥

गच्छ स्वैरं गजमुखमहामोदगर्वोदवाहां
 शृङ्गापतिः सिथिलितवटीं श्रीमता शाकुरेण ।
 पाथ भीडापारिच्यवतीं पार्वतीशूलपाण्योः
 पारावारप्रथममहिषीं पावनीं कृष्णवेणीम् ॥ २ ॥

आदावादिपितामहस्य नियमत्यापारपात्रे जलं
 पश्चात्पन्नगशायिनो भगवतः पादोद्भूतं पावनम् ।
 भूयः शम्भुजटाविभूषणमणिजम्भोर्महोपरियं
 वन्या कल्मषनाशिनी भगवती मामरिथी दृश्यते ॥ ३ ॥

तस्माद् गच्छेरनुकनपलं शैलराजावतीर्णा
 जद्रो कन्यां सगरतनयस्वर्गसौपानपाङ्क्तिम् ।
 गौरीप्रकत्रभ्रुकुटिरचनां या विहस्येव फेनेः
 शम्भोः केशप्रहणमकरोदिन्दुलप्रोमिहस्ता ॥ ४ ॥

महाराजांशपि ते तोये मत्तो भिशुर्दिगम्बरः ।
 गङ्गे तुङ्गतरङ्गाङ्गं माहृशां कीदृशी गतिः ॥ ५ ॥

॥ वसन्तपद्मतिः ॥ ७ ॥

क्षीरक्षालितचन्द्रेय जलधीताम्बरेय च ।
 दृष्ट्वातिवितसृप्येय यमन्तश्रीरदृश्यत ॥ १ ॥

किन्नुकव्यपदेशेन तरुमाकृता सर्वतः ।
 दग्धादग्धामरण्यानीं पश्यतां विभायसुः ॥ २ ॥

कोकिलालापसुभगाः सुगन्धिवनवायवः ।
यान्ति सार्धं जनानन्दैर्दृष्टिं सुरभिवासाः ॥ ३ ॥

मूलेषु पुष्पनिविहेषु महीरुहाणा-
मारुह्य पुष्पकलिकाकमनीयनावम् ।
आन्दोलिता मलयमारुतनाविकेन
पारं प्रयान्ति मधुपा मकरन्दनद्याम् ॥ ४ ॥

वाटीषु वाटीषु चन्द्रमाणां मन्दं प्रविष्टा मधुमासलक्ष्मीः ।
कोलाहलैः कोकिलसुन्दरीणां वाचालयन्ती बलयं दिशानाम् ॥ ५ ॥

धिरकालवियोगमूर्च्छितार्कं
वनलक्ष्मीमधुना निषिच्य किञ्चित् ।
मधुना परिवीज्य माधवोज्यं
पिकयाचा परिबोधयन्निवास्ते ॥ ६ ॥

असौ मरुच्चुम्बितचारुफेसरः
प्रसन्नताराधिपमण्डलाम्बुजाः ।
वियुक्तरामातुरद्वाष्टिवीक्षितो
चसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ ७ ॥^A

उद्यद्विदुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं विभ्रतो
भृङ्गालीधिरुतैः कलैरविशङ्क्याहारलीलाभूतः ।
भ्राम्भन्तो मलयानिलाहतिचलैः शाखासदृशैर्मुहु-
भ्रान्तिं प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इवामी तुमाः ॥ ८ ॥

क सौ निद्रा पुण्यवतीभिराप्यते
न दृश्यते यत्र निशाकरो रिपुः ।
इतीव तन्दयाः परिदेवनान्तरे
कुहः कुहरिययमाह कोकिलः ॥ ९ ॥

कतिचिद् द्विवसानि काण्टशेषाः
पतिताशेषपुराणजीर्णपर्णाः ।
तरवस्रवाचि गर्हितप्रयालाः
समवाप्यन्त न नामनी विवेकतुम् ॥ १० ॥

अग्रे स्त्रीनरपाटलं कुरवकं श्यामं द्वयोर्भागयो-
र्वालाशोकमुपोदरागसुभगं भेदोन्मुरं तिप्रति ।

ईषद्वन्द्वरजःकणाप्रकपिशा चूते नय। मशरी

मुग्धत्वस्य च यौवनस्य च सप्रे मध्ये मधुश्रीः स्थिता ॥ ११ ॥

पाकार्त्तिकभाजां हरितवचिसुचां यत्फलानां रसेन

श्रीसौभाग्येन जिग्ये मरकतकुतुकमौडजाम्बूनदेन ।

पुष्पेपोरस्त्रकोदा. शुक्रभवनभद्र रवरित वरत्यं पिशाना-

माघ्रः साम्राज्यलक्ष्मीमनुभगतितरामत्र कान्ते वसन्ते ॥ १२ ॥

भद्रश्रीपरतोद्यापवनमृदुचलद्वलरीचारुदोला-

हेलारुदान्यपुष्पापरिवृष्टपरिपद्मिभिर्न्यमाना ।

प्रभृन्मस्य प्रचण्डप्रथमपरिकरः प्रादुरासीद् वसन्तो

माकन्दादूररङ्गस्थलयलदालिनीनर्तकीसूत्रधारः ॥ १३ ॥

अङ्कुरिते पद्मविते कौरकिते कुसुमिते च सहकारे ।

अङ्कुरित. पद्मवित कौरकितः कुसुमितश्च हृदि मदनः ॥ १४ ॥

वाल्लन्दुवन्नाप्यविकासभावाद्भुः पलाभान्यतिलाहितानि ।

सद्यो वसन्तेन समागतानां नरक्षतानीय वनस्थलीनाम् ॥ १५ ॥

मुद्रान्वितं माधवेऽस्मिन् देवान् स्वयमुपागते ।

माकन्दं प्राप्य मोदन्ते कलकण्ठा द्विजातय ॥ १६ ॥

इह पटमं महु मासां

जणस्त हिअआइ कुणइ मिउटाइ ।

पञ्जा विरद कामोच्छ्रम्पसरं हि कुसुमवाणेहिं (?) ॥ १७ ॥

॥ मलयानिलपद्धतिः ॥ ८ ॥

मलयादवतीर्णं लङ्घयन्तः

सरितं मीकितकमातरं र्मरीराः ।

मधुरापुरहर्म्यमण्डनानां

पद्मातन्यत पद्मिषु द्विजानाम् ॥ १ ॥

j Kalidāsa. k. Dhvanyāloka

l Kalidāsa (Kumārasambhava)

तुङ्गं तरङ्गनिबहं विकिरन् पयोधिः
 पङ्क्तं च पाण्ड्यवनिताकुचकुङ्कुमानाम् ।
 भिन्दन् पटीरतरुपल्लवमुल्लसन्तं
 मन्दं प्रधाति मलयाचलगन्धवाहः ॥ २ ॥

विविधविकचपुष्पामोदभारोपजात-
 श्रम इव कृतमन्दस्पन्दनो गन्धवाहः ।
 उपवनमदवीयः शंसतीवीन्मदानां
 परभृतपुवतीनां दीर्घियन् मञ्जुकृजान् ॥ ३ ॥

चूतश्रेणीपरिमलमुपश्रञ्चरीकानुयाता
 भूयो भूयः कुवलयकुटीकोटरे लीयमानाः ।
 मन्दं मन्दं सुरतधिरतौ यान्ति सीमन्तिनीनां
 गण्डामोगश्रमजललवमाहिणो गन्धवाहाः ॥ ४ ॥

एते बालपटीरपादपशिखादोलावलत्पन्नगी-
 रोदस्येदमुपो वहन्ति मलयोद्गन्ता दिनान्तानिलाः ।
 ये लङ्कापुरहेमहर्म्यवलभीनिद्राणनक्तञ्चरी-
 निःश्वासानिलनीयमानमदिरासौरभ्यसारस्पृशः ॥ ५ ॥

कलिकातोरणमाळियातरलिनो त्रिभिर्भवं सासमा
 दीदोळीचयदुर्दणं दुमयणा कपूरसम्पक्किणो ।
 तक्रोळाद्दळकीपणाफणिळयणिबिबिधघणाट्टाविया
 चण्डं चुम्बिय तिश्चलणिण सलिमा आयेत्ति चेत्ताळिणा (?) ॥ ६ ॥

जे लंकागिरिमेहळ्याहि खलिया सम्भोअखिणोरई-
 फारुणकुल्लफणावळीकियळणे पत्ता ददित्तणं ।
 ते एण्हि मळआणिला धिरहिणीणीसाससंपक्किणो
 जा आ इत्ति सिसुत्तणे वि वहळ्या तारुण्णपुण्णाविय ॥ ७ ॥*

* लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा कृतस्नानी अलाशये ।
 पुनस्तत्सङ्गशङ्कीयं धाति वातः शनैः शनैः ॥ ८ ॥

* from Sangraha only.

m. Rājāśekhara. कर्पूरमञ्जरी.

॥ ग्रीष्मपद्धतिः ॥ ९ ॥

सुभगसलिलावगाहा पाटलसंसर्गसुरभिवनवाता ।
प्रच्छायासुलभनिद्रा दिवसा परिणामरमणीया ॥ १ ॥'

सर्वाशारुधि दग्धर्षारुधि सदा सारङ्गवद्धट्टुधि
क्षामक्षमारुहि मन्दमुग्धधूलिहि स्वच्छन्दकुन्ददुहि ।
शुष्यःस्रोतासि तप्तभूरिरेजासि ज्वालायमानाम्भासि
ग्रीष्मे मासि तताकृतजसि कथं पान्य व्रजन् जीवसि ॥ २ ॥'

अपां मूल लीनं मृदुपरिचितं चन्दनरसे
मृणालीनाराद्री कृतलघुपदं चन्द्रमासि च ।
सुहृत् विश्रान्तं सरसकदलीकाननतले
प्रियागाढाश्लेषे निवसति परं शैत्यमधुना ॥ ३ ॥

विश्लेषो जनित प्रियैरपि जनेरुज्ज्वाम्भितं नालिके
मित्रेणापि स्वरयितं तरलया दीर्घायितं तृष्णया ॥
सुर्या बह्वभता जटोरधिगता दोषाकर से यते
भो काल किमयं फलि नति नति प्रात स घर्मागम ॥ ४ ॥'

फलितौदुम्वरान्त रथा कलशान्दापि फोफिला ।
न भा यर्थपरय रनी नियण्णा स्थयिरोरसि ॥ ५ ॥'

पक्षान्तरगत शरिततपार्ता शत्रुन्तका ।
सुपुषु शुश्रितप्रिया कुलविषु मरीकराग ॥ ६ ॥

तृपिता पशुनिर्मुग्धा हरिणा मृगमृष्णया ।
लुब्धानां प्रियया वाचा निर्धना इव साधव ॥ ७ ॥

प्रतिगतमार्थजनानां विधिउत्साह समुत्पल्लवय ।
स्फुटितं पयमस्तापादिव हृदयमलं तटागरथ ॥ ८ ॥

प्रवृद्धतापो दिवसाः निमाप्रमत्यर्थमय क्षणश च मन्त्री ॥
उर्धो त्रिंशदाभियया विभिन्नी जयापती गानुजायाधियाग्न्याम् ॥ ९ ॥'

a Kaldasa o Vallabhadeva 1703
p Vallabhadeva 1707 q Vallabhadeva 1600
r Kaldasa
s Kaldasa

अभूदलिविलासिनीदलितकेसरं केसरं
जहास कुसुमायुधायुधमतल्लिका मह्लिका ।
व्यजुम्भत मनोभवज्वलनपाटलं पाटलं
व्यदीर्यत वियोगिनीहृदयकम्पकं चम्पकम् ॥ १० ॥

दिने दिने शैवलवन्यधस्तात्,
सोपानपर्वाणि विमुद्गद्गम्भः ।
उद्दण्डपद्मं गृह्णीर्धिकाणां
नारीनितम्बद्वयसं बभूव ॥ ११ ॥

नपेपु सायन्तनमह्लिकानां
विजम्भूणोद्गन्धिषु कुङ्कुमलेषु ।
प्रत्येकनिक्षिप्तपद्मः सशर्दं
संख्यामिवेषां भ्रमरशकार ॥ १२ ॥

मह्लिकामुकुले भाति मञ्जु कृजन्मधुव्रतः ।
पञ्चनाणप्रयाणाय शङ्खभापूरयन्निव ॥ १३ ॥

प्रायश्चित्त्वा वसुधामशेषां
छायासु विश्रम्य ततस्तद्व्याम ।
प्रौढिं गते सम्पति तिग्मभानी
शैत्यं शनैरन्तरपामयासीत् ॥ १४ ॥

शुद्धापातविशीर्णपार्श्वसलिला वीर्यं श्वसन्तः शनैः
रोमन्थरुकुटदृष्टदन्तनिकराः पर्यन्तमीलदृशः ।
मज्जन्तः क्षणमप्यसु तत्र सहसोन्मज्जन्त एव क्षणं
माद्यन्ती दिवसान् नयन्ति महिषा काले कठोरातपे ॥ १५ ॥

आननन्दं मकरन्दपिपासुः मह्लिकाकुसुमकोटरशायी ।
पद्मपद्मः करिविषाणकरण्डकोडपीनमृगनाभिसनाभिः ॥ १६ ॥

समये सुलभममाम्बुलेशे भृशमद्गद्गसमागमासहिष्णौ ।
अबलासु विलासिनोऽबभूवन् नयनैरेव नवोपगृह्णानि ॥ १७ ॥

पक्षच्छायात्कशं नपति सहचरीं धर्मितां चक्रवाको
हातुं पातुं च पक्षे मधु मधुपवधुर्नैव शक्नोति तप्तम् ।
अन्तःछायाच्छलेन शुमणिरपि जलं ग्राहते धर्मतापात्
उद्दण्डे पद्मपण्डे कथितजलभयात् गन्तुमुत्तिप्रतीय ॥ १८ ॥

॥ प्रपापद्धतिः ॥ १० ॥

दुरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः पानीयपानार्थिना
रोमाञ्जोऽपि निरन्तरं प्रकटित- प्रीत्या न क्षीत्याद्वपाम् ।
रूपालोकनविस्मितेन चलितो मूर्धा न शान्त्या तृपा-
मभुण्णो विधिरध्वगेन घटितो र्ध्वेव प्रपापालिकाम् ॥ १ ॥

सुम्भीनालमुखार्धलीनविविधन्यापारितार्धाङ्गुलि-
च्छायादत्तनवाधिवाससुसुमादाङ्गमियं कामतः ।
धारां साकमपामपाद्भवलनेरावर्जयन्ती मुखे
तृष्णां मे किमवाकरोति कुरुते किं वा प्रपापालिका ॥ २ ॥

पिबन्नभ्रम प्रपापालिमनुरस्तां यिलोकयन् ।
अगस्त्यं चिन्तयामास चतुर- सापि सागरान् ॥ ३ ॥

धीप्मे मासि कठोरसूर्यकिरणे सन्तप्तगात्रो भवान्
अस्मिन्नुच्चजपटीसुशीतलतल भो पान्थ विश्राम्यताम् ।
एकाकी च भवानटं च तरुणी शून्या प्रपा वर्तते
चतुरो जानासि फालोचितम् ॥ ४ ॥

॥ वर्षापद्धतिः ॥ ११ ॥

पयोमुच परीतापं हरन्त्येते शरीरिणाम् ।
नन्यात्मलामा मत्ता परदु सौषशान्तये ॥ १ ॥

मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपरीतिनः ।
माहतापूरितशुद्धा मार्धिता इव पर्वता ॥ २ ॥

कदाभिरिव हेमीभिविशुद्धिरभिनाटितम् ।
अन्तस्तनितनिर्घोषं मवेदनमिवाम्बरम् ॥ ३ ॥

सुतामर्दविच्छिन्नाः स्वर्गस्त्रीतारमीलिकाः ।
पवन्तीवायुला दिशु तोषधारा समन्ततः ॥ ४ ॥

निर्लायमार्निर्वितर्गार्निमीलद्भिश्च पट्टजे ।
विकसन्त्या च मालया गतोऽस्मै क्षायते रवि ॥ ५ ॥

अदृष्टपूर्वमस्माभिः यदि तद्दृश्यतेऽपुना ।
विषं विषधरेः पीतं मूर्च्छिताः पथिकाङ्गनाः ॥ ६ ॥

वियोगिनां हर्तुमसून्यवस्यन्
कृत्वा पुरो मारुतफूत्कृतानि ।
विद्युन्मणीनभ्रफणादुदस्य-
न्ययञ्जुजङ्घो विषमुद्भवाम ॥ ७ ॥

उपरि घनं घनपटलं तिर्यंगिरयोऽपि नर्तितमयूराः ।
क्षितिरपि कन्दलधवला इष्टं पथिकः क्व पातयतु ॥ ८ ॥

उपरि पयोधरपटलं दूरं दधिता किमेतदापातितम् ।
हिमवति दिद्यौपधयो क्रीधाविष्टः फणी शिरसि ॥ ९ ॥

क्षपां क्षार्माकृत्य प्रसभमपहत्याम्बु सरितां
प्रताप्योर्वी कृत्स्नां तरुगहनमुच्छोष्य सकलम् ।
क्व सम्प्रत्युष्णांशुगेत इति तदन्वेषणपरा-
स्तडिदीपालोका विदि विदि चरन्तीव जलदाः ॥ १० ॥

खण्डैरम्बुदकम्बलस्य निबिडस्यूतां तटितन्तुभिः
कन्यामम्बरगर्भसन्ततया गुर्वाममी विभ्रतः ।
उद्गीवैः शिखिभिः सचर्मकरकावात्यानिलैः छत्रिणो
धर्मापायदिनाध्यगाः कतिचन प्रादुर्भवन्त्यग्रतः ॥ ११ ॥

पाथोदैः पटवेश्मपा^{कृत}पृथुभिः पर्यन्तनिर्यत्पयो-
धारादर्शितदीर्घपाशपटलीसंसक्तादिक्कशङ्कुभिः ।
व्यक्तेन्द्रायुधतोरणैः निबिडिताभोगं नभोगं वरं
प्रस्थानोद्यतपञ्चबाणशिविरश्लाघां समाकाङ्क्षति ॥ १२ ॥

वर्षापारवधूजन- स्नपयते शेषस्फटामण्डली-
माणिक्यासनसंश्रितां वसुमतीमम्भोदकुम्भोदकैः ।
एतस्या घननादमेदुरमदोन्मीलन्मयूरावली-
केकाक्कुम्भतो भवन्ति गिरयः सस्नेहसोस्नातिकाः ॥ १३ ॥

सन्ध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वधिकपाण्डरैः ।
स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्वैद्यं घणमिवाम्बरम् ॥ १४ ॥

u. (Vallabhadeva, 1744) Bhartrhari.

v. Vallabhadeva: 1745.

w. SBhg.

धर्मातद्भुपुः कदम्बमुकुलप्रन्थिच्छिदः केतकी-
प्रेयांसः कलहंसव्यंशविपदः क्षेमकराः केकिनाम् ॥
अम्भः शीकरहारिणो जलमुचामप्यममघेसराः
प्रायः प्रीयितमृगयवः प्रतिदिशं प्रेह्वन्ति चर्पानिलाः ॥ १५ ॥

काले कथञ्चिच्चरतां घनानां
कान्त्या स्वया कर्दमितेऽन्तरिक्षे ।
अम्भोधराः श्रान्तिजुपामभूवन्
आलम्बदण्डा इव वारिधाराः ॥ १६ ॥

प्रतस्थिरे पल्लवरागताम्रैरितस्ततो मृतलमिन्द्रगोपिः ।
पयोभिरादाय समं पयोधिः पयोवमुज्जतेरिव पद्मरागे ॥ १७ ॥

स्फुरन्तः पिङ्गलामासो धरण्यामिन्द्रगोपकाः ।
सरक्तवान्तपान्थस्त्रीजीवा इव चकाशिरे ॥ १८ ॥

कालाम्बुदेन्दीवरकाननानां नाला श्याभान्नि नवाम्बुधाराः ॥ . १९ ॥

इन्द्रगोपकण्ठरम्परा भृशं काननेषु शुशुभे विसर्पिणी ।
प्रावृषः सरभसागनाच्युता पद्मरागघटिक्रय कर्णिका ॥ २० ॥

भ्रष्टैर्भेषुकाघातैर्दलितानकंदाडिमात् ।
धीर्जिरिव महापिङ्गे पुरिता शम्भोपरुः ॥ २१ ॥

श्यामला प्रथमतोऽपि चामना मृदलाय जगतां समुन्नता ।
पद्मयेव जनितापरिष्कृता व्योम्नि शार्ङ्ग श्यामभुर्चना ॥ २२ ॥

कन्दर्वाषु सुदृजेषु मालतीजालकेषु नयकेतकीषु च ।
कन्थरासु मधुना सुकृकिनां संविभक्त इव वारिदादय ॥ २३ ॥

सौधतोरणविटडुवालिनां हृभ्यतां मद्भवशात् फलापिनाम् ।
यामिनीषु ताटितां विरंजिरे दीपिका इव पयोददशंका ॥ २४ ॥

॥ शरत्पटतिः ॥ १२ ॥

स्नपयित्वा यस्मतीं जीमूतफलशोदरैः ।
भावुद् गताम्भरं स्वपुच्छं गृहीत्वा शरदागता ॥ ६ ॥

दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः ।
नवसङ्गमसर्वाद्या जघनानीव योपितः ॥ २ ॥^x

मयूरा नूनमातस्थुः परित्यक्तमदा बने ।
असारतां परिज्ञाय संसारस्यैव योगिनः ॥ ३ ॥

उत्तृज्य जलसर्वस्वं विमलाः सितमूर्तयः ।
तत्पञ्चाम्बरं मेघा विग्रहं योगिनो यथा ॥ ४ ॥

अपीतक्षीयकादम्बमसंमृष्टामलाम्बरम् ।
अप्रसादितमृशमाम्बु जगदासीन्मनोहरम् ॥ ५ ॥

वभूव गाढसन्तापा मृणालघलयोज्ज्वला ।
उःकेय चन्दनापाण्डु घनस्तनवती शरत् ॥ ६ ॥^y

अनुदिनवर्धिततापा वाप्यः शुष्का महीनवर्धिततापा ।
वप्राणां कलमवतां भद्रं गीतं च शुश्रुवे कलमवताम् ॥ ७ ॥

परवनितयेव शरदा सम्प्रत्युपजनिततीव्रसन्तापः ।
क्षपायित्वा घनसम्पदमम्बरशेषः कृतः सविता ॥ ८ ॥^z

शरदि रयितता विभ्राणाः शोषमतिशयग्लपिताः ।
ज्वरिता इव लक्ष्यन्ते लङ्घनयोग्या महासरितः ॥ ९ ॥

चतुरुदधिपानचेष्टा दृष्टपिपासे मुनावुदयमाने ।
पाययितुमिवात्मानं विशोध्य सज्जीभवन्त्यापः ॥ १० ॥

ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयोधरेण
शरद्वधानार्द्रनखक्षताभम् ।
प्रमोदयन्ती सकलङ्गमिन्द्रं
तापं श्वेरभ्यधिकं चकार ॥ ११ ॥^a

विजितमपि पक्षमलाक्ष्या विम्बाधरशोभया वराकमिद्रम् ।
विकसति बन्धूकमहो रागवतः कीदृशी लज्जा ॥ १२ ॥

पद्मगन्धिनि नयोत्पलक्षणे कोमलेन्दुतिलके शरन्मुखे ।
बन्धुजीचकुसुमाधरे पिबन्मालतीमपि जहौ मधुघ्नतः ॥ १३ ॥

x. Vālmiki (Krs. XXX 58).
z. Vallabhadeva, 1796.

y. Vallabhadeva.
a. Vallabhadeva.

योषितां चिकुरवासनिर्वृतिर्ध्यायतेव विपिने दुरासदा ।
जीर्यतानुदिवसं एतत्त्रिषया केतकेन करुणं स्म श्रुष्यते ॥ १४ ॥

कालोपलब्धं कलहंस्नादमाकर्ष्य कर्णामृतमन्तरिक्षे ।
सलीलमुद्धादितवारिपूरा सरोजिनी सादरमुज्जगाम ॥ १५ ॥

अमी वृथुस्तम्भभूत' पिशङ्कतां गता विपाकेन फलस्य शालयः ।
विकारसि घप्राग्भसि गन्धसूचितं नमन्ति निर्घ्रातुमिवासितोत्पलम् ॥ १६ ॥

असाधनास्थापरयावधीरित सरोरुदृष्या शिरसा नमत्तपि ।
उपेति श्रुष्यन्कलभः सहाम्भसा मनोभुवा तत इवाभिषाण्डुताम् ॥ १७ ॥

अथ प्रसन्नेन्दुमुखी सिताम्बरा समाययाद्युत्पलपत्रलोचना ।
सषड्भुजा श्रीरिव गां निषेवितुं सहंसवालन्यजना शरद्वधू ॥ १८ ॥

नीतोस्मि येन महतीं सलिलेन वृद्धिं
संयोजितश्च सतत गुरुणा फलेन ।
तच्छ्रोष्यते दिनकृतेऽयतिचिन्तयेव
शाकान्वित तदपि शालिवनं विषाण्डु ॥ १९ ॥

अशुणोर्विपक्ष इति सानुशयं लुलाव
नीलोत्पलं यद्वला कलमस्य गाप्त्री ।
भूयस्तदेव शिरसावत्दुस्रतानां
वैर विरोधिषु हृदं न पराजितेषु ॥ २० ॥ *

॥ हेमन्तपदातिः ॥ १३ ॥

ए पाण्य त्रियविप्रयोगतुतभुग्ज्वालानमिनीऽसि किं
कि वा नास्ति तत्र त्रिया गतपूण किं वासि हीनो धिया ।
येनास्मिन्नवत्पुत्रुमोपकचिद्व्यामद्वपमोचिते
कुशानन्दितमत्तपत्रपदपुले कालं गृह्णासिगंन ॥ १ ॥

a Bhāravi b SBhg c Vallabha 1818
d Vallabhadeva 1822 e Vallabhadeva 1820.
f Subhāṣṭāvall
* Here ends M.

हेमन्ते दधिदुग्धसर्पिर्शना प्रक्लिबवासोवृत
कास्मीरद्रवसान्द्रलिप्तवपुषः खिन्ना विचित्रै रतै ।
पीनोरुस्तनकामिनीकृतधनाश्लेषा गृहाभ्यन्तरे
ताम्बूलीदलपूगपूरितसुरवा धन्या सुख शेरत ॥ २ ॥

हे हेमन्त स्मरिष्यामि यात त्वयि गुणद्वयम् ।
अयत्नशीतल वारि निशाश्च सुरतक्षमा ॥ ३ ॥^g

॥ शिशिरपद्मतिः ॥ १४ ॥

भावाररुद्वरैर्गर्भगृहे स्तनतटेश्च दयितानाम् ।
सन्तर्जित समन्ताक्षिपति शीत वरिद्रस्य ॥ १ ॥

आहूतोऽपि सदायरेमीत्युक्त्वा विमृक्तनिद्राऽपि ।
गन्तुमना अपि पथिक सङ्कोच नव शिथिलयात ॥ २ ॥^h

आश्लेषणे पृथुतरस्तनयातशीत
भायामिनीर्घनमुदारमणोर्युवान् ।
ऊर्या मुहुर्वलनबन्धनसन्धिनोऽपि
पादान्तस्रालिततूलपटा स्वपन्ति ॥ ३ ॥

नितम्बान्नसगाभिन्धय पीनान्नतपयोधरा ।
मनोजाय नमस्तुभ्य यस्यायतनमङ्गना ॥ ४ ॥

मुख्याभिधा सुरैरिपाहृदयागमासी-
दङ्गीकृता च गिरिशेन सदायदाय (?)
आत्रह्यकीटविजयऽप्यनिदा सर्वयि
सोऽय सुखाय भवताद्भवता मनाभू ॥ ५ ॥

॥ सामान्यपद्मतिः ॥ १५ ॥

मुखमखिल नयनयुग वक्षः सब पयाधरद्वन्द्वम् ।
मध्यमशेष गगन तस्या कन्दर्पकामले वयसि ॥ १ ॥

g Subhastavali 1930

h Quoted by Anandavardhana

१ नागनी-S₁ २ विधौ-S₂ ३ भिदो-S₁

आभरणस्याभरणं प्रसाधनविधेः प्रसाधनविशेषः ।
उपमानस्यापि सखे प्रत्युपमानं वपुस्तस्याः ॥ २ ॥^१
कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती। नियमेन तनुतरं मध्यम् ।
आभाति मकरकेतोः पार्श्वस्थालानयष्टिरिव ॥ ३ ॥

अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुजं
रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि ।
इति न भजते वस्तु प्रायः परस्परसङ्करं
तदियमबला लक्ष्मीं धत्ते कुतः सकलात्मिकाम् ॥ ४ ॥^२

नेत्रं मुखं मृगवियुक्तशशाङ्कविम्बं
नेमी स्तनावमृतपूरितहेमकुम्भौ ।
निवालकावलिरियं मदनास्त्रशाला
निवेदमक्षियुगलं निगटं हि यूनाम् ॥ ५ ॥^३

अङ्गत्रिमप्रमेरसा विलासालसगामिनी ।
असारे दग्धसंसारं सारं सारङ्गलोचना ॥ ६ ॥

॥ पादादिवर्णनपद्धतिः ॥ १६ ॥

प्रवालपङ्कवच्छायं पादाम्बुजपुर्गं धमी ।
रामसागरसञ्चारादिव लग्नारुणक्षयम् ॥ १ ॥
लावण्यनलिनीमालमृणालयुगलोपमे ।
जङ्घाकाण्डयुगे यस्याः कान्तिर्दृसी दृशरोचत ॥ २ ॥

विलासवर्तिकदलीकाण्डावृक्षं धमार या ।
पुष्पायुधपुरीकान्तदन्तनारणविभ्रमी ॥ ३ ॥

नागेन्द्रारतासूचि कर्कशात्पा-
द्वेकान्तर्दृश्यात्कदलीविशेषाः ।
लक्ष्यापि लोफ परिणाटि रूपं
जातास्तद्व्योक्पमानवाशाः ॥ ४ ॥^४

१. Kālidāsa.
L. Kālidāsa.

२. Subhāṣitāvalī 1466.

३. SBhg.

४ इत्य-S₇.

पुलिन कान्तिधरित पर्यङ्कशयनं हरे ।

मेरुला परिघ यस्या जघनं मान्मथं पुरम् ॥ ५ ॥

मग्नो नाभिहृदावर्तं हरकोपानलाकुल ।

कामं ऽनुमीयते यस्या रोमालीधूमलपया ॥ ६ ॥

अस्या यौवनकानने तनुलताच्छ्वेन सन्नाहिता

नाभीपल्वलत पयोधरगिरिप्रान्तावधिप्रापिणी ।

यूनामत्र च रञ्जनाद्गङ्गुलान्याहर्तुमन्विच्छता

सैषा मन्मथलुब्धकेन विहिता रोमावलीवागुरा ॥ ७ ॥

अस्या विधास्यताश्चित्रमवलग्न मृगीदृशः ।

अयासीद्विधसो नृनमभाय परमाणुताम् ॥ ८ ॥

अन्योन्यमण्डलाग्नन्तौ सन्धिहीनो करार्थिनो ।

तव तन्वि स्तनावेतो राजेते भूभुजाग्रिष ॥ ९ ॥

दयिताग्राहुपाशस्य कुतोऽयमपरो विधिः ।

जीवयाद्यपि कण्ठे मारयत्यपवारित ॥ १० ॥

अय ते विट्टमच्छायो मरुमार्गं श्वाधर ।

कस्य ना कुरुते बाले पिपासाकुलित मन ॥ ११ ॥

निमेषान्निघ्नता लोक कृष्णास्निग्धेन चारुणा ।

कर्णान्ति गच्छता चास्या लोचनेनार्जुनायितम् ॥ १२ ॥

अस्या मनाहराकारकवरीभारनिर्जिता ।

लज्जयेव वने वास चक्रुधमरवर्हिण ॥ १३ ॥

अस्या दृशा कुवलयश्रिममाश्रयेते

धत्ते पयोधरभर करिकुम्भरीतिम् ।

अङ्ग तरङ्गयति चम्पकदामकान्ति-

मङ्गीकरोति मुखमैन्द्वयमाभिरुप्यम् ॥ १४ ॥

॥ यौवनारम्भपद्धतिः ॥ १७ ॥

दृष्टि शैशववर्जिता प्रतिफल प्रागल्भ्यमभ्यस्यति

प्रावृत्कान्तिमुखस्तथापि कुचयो शोभा नयामीरते ॥

नो धत्ते गुरुतां तथापि विजिताभोगा नितम्बस्थली
तन्व्या स्वीकृतयीवनं विजयते नैत्रैकपर्यं वपुः ॥ १ ॥

॥ उद्यानपद्धतिः ॥ १८ ॥

शिक्षां कामपि दक्षिणानिलनटादासाद्य वृत्तोद्यता
दृष्ट्वा यत्किञ्चिच्चारुकुङ्कुलसार्धं चञ्चत्प्रवालाङ्गुलीः ।
यत्रोद्यानसभासदस्तननदास्तन्वीर्यतालासिकाः
स्लाघन्ते चलमीलयः परभृतां व्याहारहाहारवैः ॥ ६ ॥

यत्र स्नेचरनारीणां रत्ननूपुरराजिभिः ।
अशोकाश्रणाघतिरुत्कुला भान्ति रागिणः ॥ ७ ॥

यत्र विद्याधरवधूमधुगण्डूपनिर्झरेः ।
जृम्भेवारम्भमुकुलेः पुष्पाननविकासिभिः ॥ ८ ॥

यत्र दिव्याङ्गनातुङ्गस्तनोःसद्वतरङ्गिताः ।
मन्दारमकरन्दाम्बुसुन्दरा यान्ति धायवः ॥ ९ ॥

॥ पुष्पापचयपद्धतिः ॥ १९ ॥

उत्थिताम्रचरणा वृधुस्तनी पुष्पजालमगचिन्वती तरी ।
मध्यमन्ननभयापददातो निखपा दयिनरुण्डमघटीन् ॥ १ ॥

उच्छिद्य प्रथममधःस्थितं मृगाक्षी
पुष्पीधं श्रितवितपं प्रतीतुकामा ।
आरोढुं पदमदधादशोकयष्टे-
रामूलं पुनरपि तेन पुष्पिताती ॥ २ ॥

पाणी पद्मधिया मधुककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डर्या-
नीलाम्भोरुण्डाङ्गुल्या नयनयोषेन्धूकबुद्धवाडधरे ।
स्तीपन्ते चिकुरेषु यान्धयकुलव्यामोत्पट्टाङ्गारा
श्यांरा मधुषाः कियन्ति भवती स्थानानि रक्षित्शक्ति ॥ ३ ॥

॥ मध्याह्नपद्धतिः ॥ २० ॥

उष्णालुः शिशिरे निपीवति सरोर्मूलालवाले शिखी
निर्मिद्योपरिकार्णिकारकुसुमान्यासेवते पद्पदः ।
तमे वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते
क्रीडावेश्मनि चैव पश्यरशुकः क्लान्तो जलं याचते ॥ १ ॥

परपुरुषादिव सचित्तुः सम्प्रति भीताः कराप्रसंसर्गात् ।
कुलबन्ध इव सलज्जाः प्रविशन्ति गृहीदरं छायाः ॥ २ ॥

दुःसहसन्तापभयात्सम्प्रति मध्यस्थिते दिवसनाथे ।
छायामिव वाञ्छन्ति च्छायामपि गता तस्तलानि ॥ ३ ॥

नखपंचैः पद्पदकामिनीनां परागपूरैः पशुपोदराणि ।
व्यपायसन्दर्शितकर्णिकानि बभूवुरम्भोरुहकाननानि ॥ ४ ॥

छाया संश्रयते तलं चिटपिनां श्रान्तेव पान्थैः समं
मूलं याति सरोजलस्य जडता ग्लानेव मीनैः सह ।
आचामत्याचिरांशुदीधितिरपस्नन्तेव सत्त्वैः समं
निद्रागर्भगृहं सह प्रविशति क्लान्तेव कान्ताजनैः ॥ ७ ॥

॥ सरित्पद्धतिः ॥ २१ ॥

सरो हरति मञ्चेतः प्रोन्मज्जापद्मकुङ्कुलम् ।
वक्षो हरिणशावाक्ष्याः मन्दीदश्चरुचं यथा ॥ १ ॥

उन्फुल्लपङ्कजवनं ददर्श विमलं सरः ।
स्फाटिकं वनदेवीनामिव विभ्रमदर्पणम् ॥ २ ॥

॥ सलिलखेलनपद्धतिः ॥ २२ ॥

वारिक्रीडासु गोपीनां वासुदेवात्तवात्सलाम् ।
प्रावृतः पद्मिनीपत्रं पाणिर्वा पाथ एव वा ॥ १ ॥

पटीः पयोविहारेषु मुष्णन्तं गोपिका हरिम् ।
पीडाः पलाययान्ताः पाणिक्षिप्तिः पयोधरैः ॥ २ ॥

स्नातोस्थिना वारिधाराहारिण्यस्ताः स्तनेर्बभुः ।
सन्दुप्रविसदण्डप्रिथरुवाकिरिवाङ्किताः ॥ ३ ॥

अञ्जली जलमधोरलोचना
लोचनं पतिशरीरपूरितम् ।
आत्तमात्तमाधिकान्तमुक्षितुं
कातरा शफरशङ्कया जहौ ॥ ४ ॥

॥ अलङ्कारपद्धतिः ॥ २३ ॥

तालीदलं काचनकर्णपाशी प्रसारयन्ती सुतनुः कराम्याम् ।
रराज कर्णान्तनिपण्णदृष्टिः शागे वधानेव कटाक्षवाणान् ॥ १ ॥

कस्त्रिकातिलकितेन मुखेन काचि-
चासाप्रसक्तनयमीकिकभूषणेन ।
आरूढभृङ्गममिलीनहिमाम्बुलेश-
मावृत्तफुल्लमरविन्दमधःकरोति ॥ २ ॥

अङ्गानि कुङ्कुमरज परिपूरितानि
ताम्बूलरागसुभगोऽधरपल्लवश्च ।
अच्छात्रने च नयने च समं तनीयः
कान्तासुभूषणमिदं भवदस्तु शेषः (?) ॥ ३ ॥

॥ अस्तमयपद्धतिः ॥ २४ ॥

एष वाहणादिगङ्गानामुबोद्धासितेकमणिकुण्डलाकृतिः ।
सानुराप सुरवारसुन्दरीपाणिमुक्तमणिकेन्दुकश्रियम् ॥ १ ॥

मित्रे क्वापि गते सरोरुहयने वद्वानने ताम्यति
श्रन्त्सु भ्रमंस्तु धीस्य दयिताभिरुष्टं पुरः सारसम् ।
चमालेन वियोगिना विसलता नास्यादिता नोज्झिता
यत्रै केवलमर्गलेय निलिना ज्योत्य निर्गच्छत ॥ २ ॥

१ 'स'-S₁. २. 'इच्छत'-S₁.

o Kāvyaṅprakāśa.

शुद्धमाविलमवास्थितं चलं वरुमार्जवगुणान्वितं च यत् ।
सर्वमेव तमसा समीकृतं धिग्दृष्ट्यमसतां हतान्तरम् ॥ ३ ॥

दिवसोऽनुमिन्नमगमद्विलयं किमास्यते वत मयाबलया ।
रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति सन्ध्ययापि सपदि द्यगमि ॥ ४ ॥

चञ्चन्द्रकरस्पर्शहृषान्मीलिततारका ।
अहो तारावती सन्ध्या जहाति स्वयमम्बरम् ॥ ५ ॥

नीलाम्बुजैरियाकीर्णं भ्रमरैरिव मूर्च्छितम् ।
नीलकण्ठैरियोःकीर्णं चचार रुचिरं तमः ॥ ६ ॥

पद्मसङ्कोचचकिता वभ्रमुर्ध्नमरा मुहुः ।
सन्ध्यया सपदि द्युतास्तमोर्वीजगणा इव ॥ ७ ॥

जञ्जुम्भे जम्भारिद्विरदगुरुगण्डस्थललस-
न्मदस्रोतोवीचीमलिनिम समीचीनमहिमा ।
निशानारीपीनस्तनकलशनीलांशुकनिमो
नभोरन्धं रुन्धन्निव तिमिरपालीपरिकरः ॥ ८ ॥

॥ अभिसारिकापद्धतिः ॥ २५ ॥

मन्दं निधेहि चरणो परिधेहि वासो
नीलं पिधेहि वलयावलिमञ्जलेन ।
मा जल्प साहासि निशारदचन्द्रकान्त-
दन्तांशवस्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १ ॥

मार्गे पङ्क्तिनि तोयदान्धतमसे निःशब्दसञ्चारया
गन्तव्या दयितस्य मेऽद्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा मतिम् ।
आजानार्धृतनूपुरा करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृशं
कृच्छ्राहृष्टधपद्मस्थितिः स्वभवने पन्थानमभ्यरयति ॥ २ ॥

पाथोधीतगुरी प्रमृष्टतिलका सालकरक्तांशुका
मेघानां निनवेन भीतहृदया मत्या प्रियस्थालयम् ।
द्वारं नेच्छति लज्जया प्रलपितुं देयीति वर्षाहता
पादौ नृपुरकर्दमप्रतिहती संशब्दयन्ती स्थिता ॥ ३ ॥

आसारसिक्तावरणांशुकाना-
भेपि स्तनोष्माण्यभिसारिकानाम् ।
प्रत्युद्भवजन्तः कृतिनोऽन्वभूय-
न्नुत्कम्पशालीन्युपगूहितानि ॥ ४ ॥

॥ चन्द्रोदयपद्धतिः ॥२६॥

अथोज्जगाम ललनारूपोलललितद्युतिः ।
रराज राजतनयाकर्पूरतिलरुः शशी ॥ १ ॥
दिक्कान्ताकेलिमुखुरे निशामौक्तिकमण्डने ।
स्मरराजसितच्छत्रे शशिनि श्रीरजृम्भत ॥ २ ॥

त्रिणयनजटायज्ञीयुष्यं मनोभवकार्मुकं
ग्रहकिसलयं सन्धानारीनितम्बनरक्षतम् ।
तिमिरभिदुरं द्योम्न दृङ्गं बिशावदनस्मिन्
प्रतिपदि नमस्यन्दोर्विम्बं सुरोदयमस्तु व. ॥ ३ ॥

मनोभवयशस्करा. कुमुदमोदमंदरकरा-
स्तमित्त्रगुणतस्कराः पथिकयोधिदागस्कराः ।
कराः कतिचिदन्दय फवलयन्ति तारापथे
रथाङ्गुचिरहज्वरज्वलनकीलतैलद्रवा. ॥ ४ ॥

मयूरनररट्टतिमिरवाम्भृम्भरथला-
घलाश्रिविधतारकारुपटर्णमुवतागणः ।
पुरन्दरहरिदरीगुहगर्भसुप्तोत्थित-
स्तुपारकरकसरी गगनकाननं गाहते ॥ ५ ॥

सविम्बरेगस्तार्तीयो राजने रजनीकरः ।
जगज्जिर्गाथो पञ्चपोराकृष्टमिद्य कार्मुकम् ॥ ६ ॥
करिः कतिपर्यरिन्द्रीरिन्द्री हरिदलट्टता ।

अभिषेकाय पञ्चपोरकुरैरिय पालिका ॥ ७ ॥

केनकीदलनां कणं तनां कर्पूरम्पनाम् ।
हरतां च यया ज्योत्सना कुचयोर्तीरणीट्टनाम् ॥ ८ ॥

॥ फलङ्कपद्धतिः ॥ २७ ॥

अहं केऽपि दशद्विरे जलनिधे. पङ्कं परे मेनिरे
सारङ्गं कतिचिच्च सशगदिरे भूच्छायभैच्छन्परे ।
इन्दोर्यद्वलितेन्द्रनीलशकलक्ष्यामं दरीदृश्यते
तत्सान्द्रं निशि पीतमन्धतमसं कुक्षित्थमाचक्ष्महे ॥ १ ॥^१

यदेतच्चन्द्रान्तर्जलवृलवलीलां वितनुते
तदाचष्टे लोकः दशक दिनो मां प्रति तथा ।
अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहकान्ततरुणी-
कटाक्षोल्कापातव्रणकिणकलद्वाङ्किततनुम् ॥ २ ॥

ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला विभ्रती तारकास्थी-
न्यन्तर्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् ।
द्वीपाद्द्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्राकपाले
न्यस्तं सिद्धाङ्गनपरिमल लाञ्छनस्य च्छलेन ॥ ३ ॥^२

नेदं नभोमण्डलमम्बुराशिर्निताञ्च तारा नयफेनभङ्गाः ।
नायं शशी कुण्डलितः फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः ॥ ४ ॥

॥ तृतीपद्धतिः ॥ २८ ॥

न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां
करुणां यथा च कुरुते च मयि ।
निपुणं तथैनमभिगम्य वदे-
रयि दूति काचिदिति सन्दिदिशि ॥ १ ॥

उच्यतां यच्चनियमदीपं
नेश्वरे पर्यता सखि साध्वी ।
आनयेनमनुनीय कथं वा
विप्रियाणि कथयन्ननुनेयः ॥ २ ॥

p. Bhartṛhari. q. Kāvya prakāśa.

१. 'वो' - S₁

॥ यानपद्धतिः ॥२९॥

मार्गं दृष्टिः करकिसलये वक्त्रमधुप्रवाहो
लोलापाद्मे समसखिजनस्यांसके केशपाशः ।
नीवीलोला मणिगणलसन्मेलला जानुभागे
त्वय्येवाहो हृदयमसवः कण्ठनाले तरुण्याः ॥ १ ॥

चित्राय त्वयि चिन्तिते मनसिजञ्जकेऽथ सज्जं धनु-
र्वीर्ते धर्तुमुपाहितेऽङ्गुलियुगे वाणो गुणे रोपितः ।
भारवधे तव चित्रकर्मणि धनुर्मुक्तास्तु मित्रा भृशं
भित्तं द्रागवलम्ब्य सिंहलपते सा तत्र चित्रायते ॥ २ ॥

वाष्पैरम्बु रजोभरेण वसुधा तापेन सूर्यानली
पाण्डिम्ना शशालाञ्छने पृथुतरे श्वासानिलेर्गोरुतम् ।
त्वन्नामाध्ययनेन पूरुपमसद्व्यावृत्तिमात्राक्षमो-
मूर्त्तारिष्ट समप्रयत्यपि परं कामेन सा दहते ॥ ३ ॥

॥ मानपद्धतिः ॥३०॥

तद्भक्त्राभिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोः
तत्संलापदुत्तुल्लातुलतरे श्रोत्रं निरुद्धं मया ।
पाणिभ्या च तिरस्कृतः स पुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयो
सगयः किं करवाणे यान्ति शतधा मरुतुलीसन्धयः ॥ १ ॥

एकत्रासनसंहतिं परितृता प्रत्युद्गमादूरत
ताम्वृलानयनच्छलेन रमसाभेषोऽपि संविद्वितः ।
आलापोऽपि न मिथितः परिजनं व्यापारयन्त्यन्तिके
कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः ॥ २ ॥

॥ मानिनीनायपद्धतिः ॥३१॥

क्रोपो यद्य भृकुटिरचना विप्रतो यत्र मीनं
यथान्योन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः ।

तस्य प्रेम्णस्तद्विदमधुना वैशसं पश्य जातं
त्वं पादान्ते लुठासि न च मे मन्द्युमोक्षः खलायाः ॥ ३ ॥

वालं नाथ विमुञ्च मानिनि रूपं रोपान्मया किं कृतं
रोपोऽस्मास्तु न मेऽपराध्यति भवान् सर्वेऽपराधा मयि ।
तर्किं रोदिपि गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते
नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्येतो रुद्यते ॥ ४ ॥

॥ मानिनीप्रसादपद्धतिः ॥ ३१ ॥

परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्याः करधृते
मयि क्षीणोपाये प्राणिपतनमात्रिकशरणे ।
तया पक्ष्मप्रान्तवजपुटनिरुद्धेन सहसा
प्रसादो बाष्पेन स्तनतटविशीर्णेन कथितः ॥ १ ॥

सुतनु जाहिहि कोपं पश्य पादान्तं मां
न खलु तव कदाचित्कोप एवंविधाऽभूत् ।
इति निगदति नाथे तिर्यगाभीलिताक्ष्या
नयनजलमनल्पं मुक्तमुक्तं न किञ्चित् ॥ २ ॥

॥ मधुपानपद्धतिः ॥ ३२ ॥

विनापि कोपं प्रसभं जहास
पदेऽपि चस्खाल समेऽपि मागं ।
अघूर्णमानः स मदातिरेका-
दाकाशमालम्बनमाललम्बे ॥ १ ॥

कृष्णार्जुनानुरक्तापि दृष्टिः कर्णाविलम्बिनी ।
याति विश्वसनीयत्वं कस्य नो कलभापिणि ॥ २ ॥

कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ।
वालं तव सुराभ्रोजं दृष्टमिर्न्दीवरद्वयम् ॥ ३ ॥

असमग्रविलोकितेन कान्ते दयितं पश्य वरोरु निर्विशङ्का ।
नहि जातु कुशाग्रपीतमम्भः साधिरणापि करोत्यपेतनृष्णाम् ॥ ४ ॥

उत्तरद्वयं कुरङ्गलोचने लोचने कमलगर्वमोचने ।

अस्तु सुन्दरि कलिन्द्रकन्यकाधीचिदम्बरविदम्बनं वरम् ॥ ५ ॥

कथयानिमिषोऽस्म्यहं कथं ते वपुरालोकनमात्र एव जातः ।

अधरामृतपायिनां भवत्या सुरतावातिरालकेशि युक्ता ॥ ६ ॥

पश्यायताक्षि भुवनत्रितयैकजिष्णोः

शिक्षावलं धनुषि शम्बरशासनस्य ।

भित्वा ममैव हृदयं हृदये निधिष्य

वाणा यदत्रभवती न तलु स्पृशन्ति ॥ ७ ॥

विसृज दयिते हारंज्योत्सर्ना निर्मीलतु पट्टंजं

थिकिर नयने नष्टच्छायां भवत्वसितोत्पलम् ।

वितर वचनं लज्जामुक्ता भवन्तु पिकाङ्गनाः

परपरिमवो मानस्थाने न मानिनि सहते ॥ ८ ॥

गङ्गावतंसमाननाभिविलसद्गुल्माकरन्धान्तरा-

त्तन्धी श्यामलरोमराजिभुजगी निर्गत्य कान्ते तत्र ।

वक्त्रेन्दुं मसनीति पन्नगभयात्पीनी स्तनी सङ्गना-

दित्याख्यातुमिय त्यदक्षियुगलं कर्णान्तमाशिश्रिये ॥ ९ ॥

तम स्तोमः पूर्णं तदनु सकलः शीतकिरण-

स्तन कोकङ्कणं तदनु न च किञ्चित्पुनरभूत् ।

अनम्भस्यावर्त- कनकरुदलीकाण्डयुगली

तनोऽद्यात्री पद्मी शिव शिव त्रिधे- नित्यरचना ॥ १० ॥

पादं पदयिता स्नेने मुदुलिना यत्रे विकासं गता

गात्रे कण्टकिता कपोलफलके पत्रावली भास्वरा ।

यत्रे मश्रितालकेषु सुरभिर्गङ्गये मधुस्यन्दिना

शाला यैत्रनमत्ररी चिदपिकानाक्रम्य संवर्धते ॥ ११ ॥

चन्द्रायते सुरं कान्तं हसितं चन्द्रिकायते ।

चन्द्रकान्तशिलायन्ते माङ्गनां चित्तवृत्तयः ॥ १२ ॥

अये व्याधायने कान्ते झलता कामुंकायते ।

कटाशा विंशत्यायन्ते मनो मे हरिणायते ॥ १३ ॥

जागर्ति लोको ज्वलितः प्रदीपः
 सखीजनः पश्यति कीतुकेन ।
 मुहूर्तमात्रं कुरु कान्त धैर्यं
 बुभुक्षितः किं द्विकरेण भुङ्क्ते ॥ १४ ॥

॥ रतारम्भपद्धतिः ॥ ३३ ॥

एतांशुकं यद्यदङ्गं सन्ददर्श मृगीदृशः ।
 दृष्टयस्तत्र तत्रास्य न चेरुः कीलिता इव ॥ १ ॥
 इन्द्राय वीक्षमाणस्तन्मुखमास्वदन्ननन्ताय ।
 स्पृहयामि चाद्य दयितामालिङ्गे कार्तर्यार्याय ॥ २ ॥
 उन्नमस्य सकचग्रहमास्यं चुम्बति प्रियतमे पवित्र्या ।
 हुं ममेति वदनान्तरलग्नं जल्पितं जयति मानघनायाः ॥ ३ ॥
 स्यं नितम्बमपवाहितांशुकं द्याजुला रहसि पश्यति प्रिये ।
 प्रांथितामपि विनैव चल्लभः स्निग्धमुग्धमधरद्वयं ददौ ॥ ४ ॥
 अश्रान्तवर्धितमनोरथयोरलब्ध-
 सङ्केतयोनैयनसङ्गतमात्रवृत्त्याः ।
 देवात्समागतवतोः सुकृतेन लभ्या
 स्त्रीपुंसयोर्विजयते प्रथमाङ्गपाली ॥ ५ ॥
 शय्यां प्रातवति प्रिये क्षणमिव स्थिरा विदित्वा स्पृहां
 आयुच्याभरणानि कञ्चुलिकया न्यस्योपधानान्तिके ।
 कुर्वत्याश्रिकुरैरपास्तकुसुमेर्वर्णां विमर्दक्षमां
 सन्नाहः स्वदते सरोरुदृशः सम्भोगलीलाविधेः ॥ ६ ॥

॥ रतिपद्धतिः ॥ ३४ ॥

धैर्यस्य यदनायत्तं लज्जाया यदमोचरः ।
 यदयुक्तं विचारस्य तदभूत्सुरतं तयोः ॥ १ ॥
 मनोरथैर्दम्भ्यस्तं हृदयेन यदर्थितम् ।
 मन्मथेन यदाङ्गिष्ठं तयोस्तदभवदतम् ॥ २ ॥

सुम्बनेष्वधरदानवर्जित हस्तराधि रक्षनाविघ्नन ।
 विघ्नितेच्छमपि तस्य सर्वतो मन्मथेन्धनमभूद्गधरतम् ॥ ३ ॥
 पाणिपद्मविधूनन तत सीत्कृतानि नयनाधनिमया ।
 योपिता ररासि गद्गदवाचामस्वतामुपययुर्मदनस्य ॥ ४ ॥

॥ विपरीतरतपद्धतिः ॥ ३५ ॥

विपरीतरताद्भूता पतन्ति स्वदमिन्दय ।
 ननु पुण्ययतामद्गद्गदवाचदनाच्छ्रुता ॥ १ ॥
 मुग्धे तवास्मि दयिता पुरुषो भय त्व-
 मि युक्तया नहि नहीति शिराऽप्रधूय ।
 स्वस्मात्कारात्प्रियकर यलय क्षिपन् या
 चाच विनाभ्युपगम कथितो मृगाभ्या ॥ २ ॥
 तन्व्या कलिकलास्त्रस्तक प्रीकुसुमो यथा ।
 मधुपा मन्त्रु गुञ्जन्त चीत्कारा प्रायता गता ॥ ३ ॥
 श्रात यमस्ति रुचिर पुरुषायिताना
 मेणीदृशाः परणनूपुरजिह्वितभ्य
 गन्त यमाननसररुहमव तासा
 ध्यय तद्गुरुगुल वृचमण्डल वा ॥ ४ ॥
 उपरिनिपतिताना स्रस्तधम्मिन्नाना
 शिथिलभुजलताना क्रिगिदुन्मालितानाम् ।
 उपरिसुरतवेदस्विन्नगण्डरथलाना
 मधरमधु वधूना भाग्यगन्त पिबन्ति ॥ ५ ॥
 उपरिरतमाचरन् यास्तन्यास्तं ता एव पुष्पिण्य ।
 शाणितधूरदद्ग शूलस्थ पुरुषमपु रगत ॥ ६ ॥
 ॥ रतिकल्हपद्धतिः ॥ ३६ ॥

वासे कृतागसि भव सुरित धर्मणा
 यादमदार इति सुन्दार नास्मि दूय ।
 उद्यकटोरपुलकाद्गुरकण्टकामि-
 रंतिवद्यत तय परं ननु सा व्यथा म ॥ १ ॥

उत्तंसयन्तु कुसुमानि मृदूनि मूर्ध्नि
सम्भोगभङ्गिसुभगाः सततं युवानः ।
नो चेत्प्रहर्तुरपराधिनि बह्वभायाः
पादान्मुजस्य भविता सुलभो विकारः ॥ २ ॥

सिञ्जन्मभीरमधुपं वामावामपदान्मुजम् ।
कामिनः कामकलहे शेखरं शिरसावहन् ॥ ३ ॥

सालव्रतकं शतदलाधिककान्तियुक्तं
रत्नौघधामनिकरारुणनृपुरादयं ।
क्षिप्तं रूपा दयितया सुरतापराधे
सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि पदं विरेजे ॥ ४ ॥

॥ रत्यनुनयपद्धतिः ॥ ३७ ॥

रागं दृष्ट्योः स्फुरितमधरे भ्रूलतायां च भङ्गं
देर्घ्यं श्वासे सुतनु तनुपे किं वृथा मय्यदोषे ।
यद्यस्त्यन्यद्भवतु भगवान्मन्मथस्तत्र साक्षी
किं वामेन त्वमपि हृदि मे साक्षिणी सन्निधत्से ॥ १ ॥

सुभ्रु त्वं कुपितेत्यपास्तमशनं त्यक्त्वा कथा योपितां
दूरादेव मयोज्जिनाः सुरभयः स्रग्गन्धधूपादयः ।
कोपं रागिणि मुञ्च मय्यवनते हृष्टे प्रसीदाधुना
सत्यं त्वद्विरहाद्भवन्ति दयिते सर्वा ममान्घ्रा हृशः ॥ २ ॥

॥ विरहिण्यवस्थापद्धतिः ॥ ३८ ॥

वामा नितान्तरक्तेन लोचनानन्दकारिणम् ।
उवाह मनसा कान्तं पाणिना मुखपङ्कजम् ॥ १ ॥

परिच्युतस्तःकुचभारमध्यात्
किं शोपमायासि मृणालहार ।
न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य
सत्रावकाशो भवतः किमु स्यात् ॥ २ ॥

शय्या पुष्पमयी परागमयतामद्दार्पणादम्सुते
ताम्यत्यन्तिकतालवृन्तनलिनीपत्राणि देहोष्मणा ।
न्यस्तं च स्तनमण्डले मलयजं दीर्घान्तरं दृश्यते
क्वाथादाशु भवन्ति फेनिलमुखा भूषामृणालाङ्कुराः ॥ ३ ॥

॥ विरहिणी-आलापपद्धतिः ॥ ३९ ॥

कालं पुरा गरलमम्बुनिधेरुक्स्था-
दधेन्दुनाम गरलं विषमम्बुवेति ।
अद्यादिदं स गिरिशो यदि हन्त नश्ये-
त्कार्ण्यं रघुकण्ठफलितं सखि मे भयं च ॥ १ ॥

॥ सखीप्रश्नपद्धतिः ॥ ४० ॥

कथमपि सखि मीडाकोपाङ्गं व्रजेति मयोदिते
कठिनहृदयरत्यक्त्या शय्यां बलाद् गता एव स ।
इति सरभसत्यक्तप्रेम्णि व्यपेतघृणे स्पृहां
पुनरपि हतग्रीडं चेत करोति करोमि किम् ॥ २ ॥

मुक्त्वा पुरदुहि शरानपि शूलपाणी
तानेन किं नु मयि मुञ्चति पञ्चधाणः ।
दृष्टं हि लाकत इदं यद्य सुमन्त्रेः
मत्तद्विषे च मशके च समानवीर्यं ॥ २ ॥

अलसविरले भेमाद्गर्दभुर्मुकुलाकृति
क्षणमभिमुखैर्लज्जालाग्निमपपराङ्मुखी ।
हृदयनिरितं भावाकृतं चटद्भिरिवेक्षणे
कथय सुकृती कोऽप्य सुगंधं त्वयाद्यं त्रिलोक्यते ॥ ३ ॥

॥ सर्वापिननपद्धतिः ॥ ४१ ॥

जघनमुद्यतमाकुलमेग्वलं सुखमपाङ्गविमर्षितारकम् ।
इदमपास्य गतो यदि निर्गुणो ननु यरोक स एव हि वशिष्ठः ॥ १ ॥

अनालोच्य प्रेम्ण परिणतिमनाद्वय सुद
 त्वयामान्ते कोपातिकमिति सरले सम्प्रति कृत ।
 समाकृष्टारथेते विरहवदगोद्दासितशिरसा
 स्वहस्तनाङ्गारारतदलमधुनारण्यरुदिते ॥ २ ॥

॥ विरहिप्रलापपद्धतिः ॥ ४२ ॥

तन्वद्गुया विप्रयुवतस्य दिवसा यान्ति ये मम ।
 निर्घृणरस्तानपि यम प्रायेण नमयिष्यति ॥ १ ॥

कचघटोत्तानितकुङ्कुल मुरा
 त्रपावलत्तारकमर्धवीक्षणम् ।
 बलाद्गूरीताधरखण्डनाकुल
 कदा पिनेय कमलेक्षण मुराम् ॥ २ ॥

अद्यापि तन्मनासि सम्पारवर्तते मे
 रात्रौ मायि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या ।
 जीवोत मङ्गलवच परिहृत्य रापात्
 कर्णेऽर्पित कनकपत्रमनालपन्था ॥ ३ ॥ १ ॥

सङ्गमविरहयिकल्पे घरानिह विरहो न सङ्गमरतरया ।
 सङ्गे सा पुनरेका त्रिभुवनमपि तन्मन विरहे ॥ ४ ॥

ततोऽरुणपरिस्पर्शमन्दीकृतवपु शशी ।
 दधे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ ५ ॥ †

विस्त्रस्तमाल्यधम्मिल्ल स्वदमजाद्विशेषकम् ।
 व्यामीलितार्धनयन तस्या कान्तमभृद्रतम् ॥ ६ ॥

मयाङ्कमान्नीय विमर्दयिक्लुवा
 पटान्तलीलाद्यजनेन वीजिता ।
 तथापि सानन्दजलाद्रैपक्षमया
 निरीक्ष्य दृष्टया पुनरस्मि चुम्बित ॥ ७ ॥

सुरतधिरतिकाले सा समुत्तिष्ठमाना
गलितमलरुभारं वामहस्ते दधाना ।
इतरकरगृहीतस्तकाश्रीदुकुला
पुनरपि च कपोले बुम्बितालिङ्गिता च ॥ ८ ॥

शान्ते मन्मथसङ्घे रणभृतां सत्कारमातन्वती
चासौऽद्राज्जघनस्य पीनरुचयोर्दारं श्रुते कृण्डलम् ।
त्रिम्बोपुस्य च वीटिकां सनयना पाण्यो रणत्कटुणे
पश्चाद्दम्बिनि केशपादानिचये युक्तो हि बन्धनम् ॥ ९ ॥

॥ प्रभातपद्धतिः ॥ ४३ ॥

प्रम्लानताराकुसुमोपहार मन्दायमानेन्दुमणिप्रदीपम् ।
शनि समुद्रादितदिक्कवाट जातं प्रहाणां गृहमन्तरिक्षम् ॥ १ ॥
वम्पत्योर्निधि जल्पतांगृहशुकेनाकर्णितं यद्वचः
त-प्रगतगुरुसन्निधौ निगदतस्तस्यातिमात्रं यधु* ।
कर्णालम्बितपद्मरागशकलं विन्दयस्य चञ्चूपुटे
वीडार्ता विदधाति दाडिमफलत्रयजेन चाग्बन्धनम् ॥ २ ॥
शुशु सखि कौतुकमेकं घनैकनिघासिना यदद्य कृतम् ।
सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति मत्वा विमुक्तास्मि ॥ ३ ॥

॥ मूर्खोदयपद्धतिः ॥ ४४ ॥

सीधेषु जालान्तरलब्धमार्गा
स्ये पतन्तस्तरुणा मयूखा ।
प्रन्यादिशर्न्ताय विलासिनीनां
गण्डेषु कर्णाभरणप्रजालान् ॥ १ ॥

इयं मयि प्रोषित एव सङ्गता
दिमत्विपाद्य कृतमण्डना सर्ती ।
इतीर्ष्ययं द्रुतमार्गैः उन्नतदा
विधिप्रतारामणानि भास्करः ॥ २ ॥

प्रार्थीरामाकराऽल्लातघ्नमण्डलमालि किम् ।
त्यदोऽपरागरक्तो वा नभस्यम्युदिनी रविः ॥ ३ ॥

॥ शृङ्गारसङ्करः ॥ ४५ ॥

सनूपुरालक्तकपादताडितो
हुमोऽपि यस्यां विकसत्यचेतनः ।
तदङ्गसम्पर्करसद्रवीकृतो
भवत्यहोऽयं न नरस्तदद्भुतम् ॥ १ ॥

मत्तेभकुम्भपरिपातिनि कुङ्कुमाद्रे
कान्तापयोधरतटे रतिखेङ्खिन्नः ।
वक्षो निधाय मुजपद्मरमध्यवर्ती
धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलब्धनिद्रः ॥ २ ॥

पुष्पोद्भेदमवाप्य केलिशयनाद्दूरस्थया चुम्बने
कान्तेन स्फुरिताधरेण निभृतं भ्रूसंज्ञया याचिते ।
आच्छाद्य रिमतपूर्वगण्डफलकं चेलाञ्जलेनाननं
मन्वान्दोलितकुण्डलस्तत्रकया तन्वया विधूतं शिरः ॥ ३ ॥

इन्दुर्यत्र न निन्दते न मधुरं दूतीयचः श्रुयते
नालापा निपतन्ति वाष्परुलुपा नोपेति कार्श्यं वपुः ।
स्वाधीनामनुकूलितां च गृहिणीमालिष्य यत्सुष्यने
तर्किके प्रेमगृहाश्रमव्रताभिदं कष्टं समाचर्यते ॥ ४ ॥

कान्ते तल्पमुपागते घिगलिना नीवी स्वयं बन्धना-
द्वासो विश्लथमेखलागुणधृतं किञ्चिन्नितम्बे स्थितम् ।
प्लावत्सखि वैद्वि केवलमहं तस्याङ्गमङ्गं पुनः
कोऽयं के वयमत्र किं नु स्मरतं स्वल्पापि मे न स्मृतिः ॥ ५ ॥ §

अलं कमलजन्मना कमललोचनेनाप्यलं
सहस्रनयनादयः क्वचन दूरतः शिरताम् ।
प्रतिक्षणविजृम्भणीरुमयवाहुकूलद्वयैः
स्तनप्रदितकञ्चुकं नमत र्येवने योपिताम् ॥ ६ ॥

एदि स्थिनाय स्थगिताम्बराय
स्वयम्भुवे चन्द्रनचर्चिताय ।
नखक्षतेन्दुपुनिभूपणाय
नमो मृगार्क्षस्तनरादुराय ॥ ७ ॥

॥ जातिपद्धतिः ॥ ४६ ॥

धूर्लीधूसरतनयो राज्यास्थितिकल्पितकृत्वा ।
धृतमुखवाद्यविकारा मीडन्ति सुनिर्भर डिम्भा ॥ १ ॥

शृङ्ग गिर श्रयति दिशु ददाति दृष्टिं
जम्मा तरदयति जिघ्रति गन्धयाहम् ।
घाल विवर्तयति पुष्यति पूर्वकाय
दन्तावलेन्द्रदमनप्रणयी मृगन्द्र ॥ २ ॥

तिर्यक्पश्यति पृष्ठतोऽपसरति स्तन्धीकराति श्रुती
शिक्षा न क्षमत शिरा विधुनुत घण्टास्वनायर्व्यति ।
सन्दग्धि प्रनिहस्ति प्रमुपिता दानाम्पुगन्ध पिज
क्षमामाहान्त करण याति न वश काधायत कुञ्जर ॥ ३ ॥

पश्चाद्दृष्टी भसाय निरुनैतिवितत द्राघयिचाङ्गमुने
आमाथाभुग्वण्डा मुरमुरासि सनाधूलिधूम विधाय ।
घासघासाभिलापादनपरतचरैप्राथतुण्डस्तुरङ्गा
मन्द श दायमानो विलिखति शयनासिथिन क्षमा सुरण ॥ ४ ॥

गर्जिचा मघधीर प्रथममथ शनिमण्डलीङ्गय दृष्ट
शृङ्गाभ्या दारयन्तावभिमुरामयनि दारयन्ती सुरामि ।
मन्द मन्द सम य स्थिरनिहितपद गृदघाग सरोप
युध्यत ध्यायतादा जटिलततल पुच्छयन्ती महाधी ॥ ५ ॥

आहय हय मूधना न्तमनुपिबत प्रस्तुत मातरुध
क्रिञ्चिक्तुक्षैकानानारनपरतचल वाकपु उग्र्य धना ।
उत्कर्ष तर्णकस्य प्रमुदितददया दत्तुडकारमुद्रा
विस्रसिक्षीरफाधिकधरलमुगस्यास्मावृति लट्टि ॥ ६ ॥

तिर्यक्पादतल प्रसार्य तरसा रञ्जु विमृग्यानना
कृपान्तनिहितक्षणा नपलद्वयरम्भ विपृयाम्मसा ।
आलोकालषमात्तकडुण्डर पयायवृय रज
रजजाकर्षणत्परा रमयत रामा मदीय मन ॥ ७ ॥

१ १-5 २ १-5 ३ ५-5

४ १-5

॥ हास्यपद्धतिः ॥ ४७ ॥

प्रायश्चित्तं मृगयते यः प्रियापादताडितः ।
क्षालनीयं शिरस्तस्य कान्तागण्डूपशीघ्रुभिः ॥ १ ॥

केतक्यः कण्टकैर्घाता नलिन्यः पद्भुसम्भवाः ।
विलासिन्यश्च कुट्टन्या क रत्नमनुपद्रवम् ॥ २ ॥

रण्डाः पापण्डिभिर्व्याप्ता भर्तृभिः कुलयोपितः ।
वेश्या द्रविणमिच्छन्ति वयं करपरायणाः ॥ ३ ॥

तपोच्छिद्रतान् पातयतः पतितानु द्वरिष्यतः ।
विधातुरिय दृश्यन्ते भगचित्रा विभूतयः ॥ ४ ॥

वेयाकरणसिंहेन योऽपशब्दमृगो हतः ।
कुलदेर्गणकैर्वधिर्याज्ञिकैः स तु भक्षितः ॥ ५ ॥

प्रमुदितशपसविशेषा येषां भाषा समुन्मिपति ।
गुदवदनविधरभेदो वन्तेरनुर्मायते परं तेषाम् ॥ ६ ॥

नपुंसकामिति ज्ञात्वा तां प्रति प्रेषितं मनः ।
तत्तु तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयं ॥ ७ ॥

रे मूर्खा न विरोद्धव्यं नित्यमक्षरकोविदैः ।
साक्षरा विपरोताश्चेद्राक्षसा एव केवलम् ॥ ८ ॥

किं कारणं स्तनद्वन्द्वं पतितं ब्रूहि ते प्रिये ।
पश्याधः खनने मूर्खं गिरयोऽपि पतन्ति हि ॥ ९ ॥

गणयति गगने गणिरुध्वन्द्वेण समागमं विशाखायाः ।
विविधभुजङ्गगृहीतां स्वगृहे गृहिणीं न जानाति ॥ १० ॥

अधरामृतेन पित्तं नश्यति घायुः पयोधरोष्णेन ।
अनवरतरतेन कफं त्रिदोषशमनं वपुस्तस्याः ॥ ११ ॥

छिद्रेष्वनर्था बहुलीभयन्तीत्यलीकमेतद्भुवि सम्प्रवादः ।
छिद्रं पुरस्कृत्य विलासिर्नामार्था भयन्तीह नचाप्यनर्थाः ॥ १२ ॥

किं किं पश्यसि ते योनीं त्रिलोक्यमिह तिष्ठति ।
पश्य पश्य विशालाक्षी गर्दभे मम कम्बलम् ॥ १३ ॥

कटी मुष्टिग्राह्या द्विपुरुषपरम्परासुदरं
 स्तनौ घण्टालोलौ जघनमिव गन्तुं व्यवसितौ ।
 स्मितं भेरीरावो मुखमपि च यत्तद्भयकरं
 तथाप्येषा रण्डा प्रमदयति भिक्षुनातितराम् ॥ १४ ॥

घृहत्कुक्षिस्तयैवास्ते युगपद्रतचुम्बनम् ।
 तथा नास्ति स्वहस्तेन शीचं गुह्यस्य दर्शनम् ॥ १५ ॥

अहो मासौपवासिन्या वेदिपुत्र्यं केन वर्ण्यते ।
 अक्षालयित्वा नाश्नाति पञ्चगव्येन मेहनम् ॥ १६ ॥

इति सुभाषितसुधानिधिसंप्रहे कामपर्यं समाप्तम् ।

॥ मोक्षपर्व ॥

मोक्षपर्वणि कथ्यन्ते विषयाणां विनिन्दनम् ।
अनित्यता शोकसन्तोष वैराग्यं तीर्थसेवनम् ॥ १ ॥

तोषभक्तिविवेकाश्च भावनाज्ञानमुक्तयः ।
स्तोत्रं मोहश्च सङ्कीर्णं सुभाषितसुधानिधौ ॥ २ ॥

॥ विषयनिन्दापद्धतिः ॥ १ ॥

रागो नाम मनश्शल्यं गुणद्रविणतस्करः ।
राहुर्विद्याशशाङ्कस्य तपोवनहुताशनः ॥ १ ॥

अन्यत्र भीष्माद्वाङ्मेयादन्यत्र च हनूमतः ।
हरिणीपादभात्रेण चर्मणा मोहितं जगत् ॥ २ ॥

विषस्य विषयाणां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
उपभुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥ ३ ॥

आशालतापरिवृतं बद्धमूलमविद्यया ।
को हि तापयितुं शक्तः सुखेन भवपादपम् ॥ ४ ॥

जन्मान्तरशताभ्यस्तविषयेषु गतिर्दृष्टाम् ।
जरद्वैरिव सस्येभ्यो दुःखेन विनिवार्यते ॥ ५ ॥

विरमत बुधा योपित्सङ्घात्सुखाक्षणभङ्गुरात्
कुरुत करुणामैत्री प्रेक्षावधूजनसङ्गमम् ।
न खलु नरके हाराक्रान्ते बधूस्तनमण्डलम्
शरणमथवा श्रोणीविम्बं रणन्मणिमेखलम् ॥ ६ ॥

भिक्षादनं तदपि नीरसमेकवारं
शय्या मही परिजनो निजदेहमात्रम् ।
वस्त्रं च जीर्णपटखण्डमयी च कन्या
हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ ७ ॥

॥ अनित्यतापद्धतिः ॥ २ ॥

पृथिवी दहते येन मेरुश्चापि विशीर्यते ।
शुष्यते सागरजलं शरीरे तस्य का कथा ॥ १ ॥

मेघच्छाया खलप्रीतिर्नयसत्व्यानि योषितः ।
किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ २ ॥

यथा हि पथिकः काश्चिच्छायामाश्रित्य विश्रमेत् ।
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्वद्भूतसमागमः ॥ ३ ॥

संयोगा विप्रयोगाश्च जातानां प्राणिनरं ध्रुवं ।
बुद्बुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ॥ ४ ॥

गतं शोचति यो नाम स प्रायः शोच्यते बुधेः ।
उत्सहस्तो विहरत्ये कथं बध्नाति कङ्कणम् ॥ ५ ॥

यथार्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगो मरीचयोऽस्य नदीषु चापः ।
गच्छन्ति चायान्ति च सन्नतास्तु तद्वच्छरीराणि शरीरिणां च ॥ ६ ॥

॥ शोकरूपद्धतिः ॥ ३ ॥

मानसंनिय दु खेन शरीरमुपतप्यते ।
अयं पिण्डेन ततेन कुम्भसैख्यमिधोदकम् ॥ १ ॥

अकाण्डजातपातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम् ।
भाद्रशोकप्रहाराणामचिन्तये मदीपधम् ॥ २ ॥

पान्थानामिव यत्मनि क्षितिरुहां नद्यामिव भ्रष्टयतां
मेघानामिव पुष्करे जलनिधी सायात्रिकाणामिव ।
संयोगः पितृमातृपन्धुतनयध्रातृनियाणां सदा
सिद्धो दूरवियोग एव विदुषां शोकोदयः कस्तदा ॥ ३ ॥

शोको नाशयते शीर्यं शोको नाशयते सुखम् ।
शोको नाशयते सर्वं मासित शोकसमो ह्यियुः ॥ ४ ॥

॥ सन्तोषपद्धतिः ॥ ४ ॥

सर्वत्र सम्पदस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मास्तृतैव भूः ॥ १ ॥

सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
प्रातं प्रातमुपासीत हृदयेनाविद्वयता ॥ २ ॥

॥ वैराग्यपद्धतिः ॥ ५ ॥

किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराशयाः ।
यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १ ॥

याद्यतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान्मनसः प्रियान् ।
तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्खवः ॥ २ ॥

विहाय कमलालयाविलसितानि विगुञ्जटी-
विडम्बनपट्टानि मे विहरणं विधत्तां मनः ।
कपर्दिनि कुमुद्वर्तीरमणखण्डचूडामणौ
कटीतटतटीभवत्कराटिचर्माणि ब्रह्माणि ॥ ३ ॥

आशयाः प्रशमय्य वेगमखिलं निर्णय विश्वं जडं
नीत्या शान्तिपयः शनेस्तत इतो बोलायमानं मनः ।
कृत्वा चेतासि केवलं पशुपतेरैश्वर्यमव्याहृतं
कोणे कुत्रचिदास्महे वयममी कोलाहलैः किं फलम् ॥ ४ ॥

॥ तीर्थसेवापद्धतिः ॥ ६ ॥

समीपतीर्थस्नानान्तु दूरतीर्थं विशिष्यते ।
ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ॥ १ ॥

यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातीर्थेषु तिष्ठते ।
तविद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २ ॥

स्मृताभिलषिता दृष्टा सृष्टा पीतायगाहिता ।
गङ्गा तारयेत् नृणामुभौ वैशो विशेषतः ॥ ३ ॥

सेतु दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृतघ्नोऽपि विशुध्यति ॥ ४ ॥

कावेरीं च समासाद्य विद्धतामप्सरोगणैः ।
तत्र स्नात्वा नरो राजद् गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५ ॥

॥ तोपपद्धतिः ॥ ७ ॥

ययमिह परितुष्टा बल्कलेस्त्वं दुःकृलैः
सममिह परितोषो नो विज्ञोऽस्ति कश्चित् ।
स च भवतु दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्रः ॥ १ ॥

ममेति परमं दु खं न ममेति परं सुखम् ।
द्वे हि घन्धस्य मोक्षस्य ममेति न ममेति च ॥ २ ॥

तस्य चिन्तामणिर्गहे तस्य कल्पतरु करे ।
किङ्करस्तस्य सन्तुष्टं सन्तुष्टं यस्य मानसम् ॥ ३ ॥

॥ भक्तिपद्धतिः ॥ ८ ॥

अध्वमेघसदृक्षाणो सदृशं यं समाहरेत् ।
नासी पदमवाप्नोति मद्भक्तीर्थदवाप्नोति ॥ १ ॥

मद्भक्तान्शुद्धसामान्यानयमन्यन्ति ये नराः ।
नरकेऽप्येवमायास्ति यपंकोटीश्वराधमा ॥ २ ॥

किं यद्दीविपुलायासी. किं व्रते कायसोपणे ।
अन्याजसेवा सुभगा भक्तिर्धर्मो जनार्दन ॥ ३ ॥

॥ विवेकपद्धतिः ॥ ९ ॥

अभ्यस्तैः किमु पुस्तकैः किमथवा चेष्टाभिरैकान्ततः
 कष्टाभिः किमु देवतादिविषयैः पूजाप्रणामादिभिः ।
 चेतश्चेद्विदमर्कतलतरलं शक्येत रोद्धुं बलात्-
 कामास्ते करपल्लवे खलु मताः सर्वाणि सीख्यान्वपि ॥ १ ॥

॥ भावनापद्धतिः ॥ १० ॥

न काष्ठे विद्यते देवो न शिलायां न कर्दमे ।
 भावे हि विद्यते देवस्तस्माद्भावेन भाषयेत् ॥ १ ॥
 भावशुद्धिः परं शीघ्रं प्रमाणं सर्ववस्तुषु ।
 अन्यथाऽऽलिङ्गते भार्या भावेन दुहितान्यथा ॥ २ ॥

॥ ज्ञानपद्धतिः ॥ ११ ॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
 तेषामादिरज्ज्वज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १ ॥
 तमःपरिवृत्तं वेश्म यथा दीपेन दीप्यते ।
 तथा बुद्धिप्रदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥ २ ॥

॥ मोक्षपद्धतिः ॥ १२ ॥

पञ्चभूतात्मके देहे को नु देही तमोवृतः ।
 अहमेतद्वितीत्युच्चैः कुरुते कर्मभिर्मतम् ॥ १ ॥
 एषोऽस्मीति विचिन्त्यते न परितश्चित्तेन सार्धं कृते
 तत्त्वानां विलये चिदात्मनि परिज्ञाने त्वमर्थे पुनः ।
 श्रुत्या तत्त्वमसीति धाधितभवध्वान्तं सदात्मप्रभं
 शास्त्रज्योतिरनामयं तद्वदितानन्दं समुद्योतते ॥ २ ॥

॥ स्तोत्रपद्धतिः ॥ १३ ॥

अपराधसदृशभाजनं यतितं भीममहार्णवोदरे ।
अगतिं शरणागतं हरे कृपया केवलमात्मसात्कुरु ॥ १ ॥

निमज्जतोऽनन्तमहार्णवान्तः
चिराय मे क्लृप्तमिवासि लब्धः ।
त्वयापि लब्धं भगवन्नदानी-
मनुत्तमं पात्रमिदं दयायाः ॥ २ ॥

तयामृतस्यन्दिनि पादपङ्कजे
निघोशिताःमा कथमन्यदिच्छति ।
स्थितेऽरविन्दे मकरन्दनिर्भरे
मधुवती नेभुरसं हि वीक्षते ॥ ३ ॥

॥ मोहपद्धतिः ॥ १४ ॥

विज्ञातवद्विज्ञातमभिज्ञमापि भिन्नवत् ।
असत्यं सत्यवद्भाति मायामयमिदं जगत् ॥ १ ॥
अन्यथा वेदपाण्डित्यं शास्त्रपाण्डित्यमन्यथा ।
अन्यथा सत्पदं दान्तं लोकाः क्लिश्यन्ति चान्यथा ॥ २ ॥

॥ सङ्कीर्णपद्धतिः ॥ १५ ॥

उडुगणपरिवारो नायकोप्योपधीनाममृतमयशरीरः कान्तियुक्तोऽपि
चन्द्रः ।
स खलु विगतराभिर्मण्डलं प्राप्य भानोः परसदननिविष्टः को लघुत्वं न
याति ॥ १ ॥

किमत्र चित्रं तत्सन्तः परानुपहतवराः ।
न हि स्ववेहसाग्याय जायन्ते चन्दनदुमाः ॥ २ ॥

अद्यापि नोऽस्ति हरः किल कालकृष्टं
कर्मो विभति धरणी किल शृगुमामे ।

अम्भोनिधिर्वहति दुस्सहवाडवाग्नि-
मङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ ३ ॥

किं तेन हेमागिरिणा रजताद्रिणा वा
यावाश्रिता हि तरवस्तरवस्त एव ।
बन्धामहे मलयमेव तदाश्रयाणां
शाकोटनिम्बकुटजा अपि चन्दनन्ति ॥ ४ ॥

अपि सुपावित्रे गोत्रे दुश्चरितोऽपि कश्चिद्भुङ्गवति ।
शुद्धेऽपि दुग्धजलधौ न भवोत्किं कालकूटमपि गरलम् ॥ ५ ॥

नाभूतपूर्वं न च केन हृष्टं
न स्यूते हेममयी कुरङ्गः ।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य
विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ ६ ॥

दण्डः स्त्रीणामसंसर्गो मित्रदण्डो ह्यभाषणम् ।
तस्करस्य वधो दण्डो दास्या दण्डो हि मुण्डनम् ॥ ७ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किञ्चुकाः ॥ ८ ॥

क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारबन्धनम् ।
क्रोधो ह्यर्थक्षयकरस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ९ ॥

भवेद्यदि खलस्य श्रीः सर्वलोकविनाशिनी ।
यथा द्वाभेः पवन उरगस्य पयो यथा ॥ १० ॥

एकभुक्तं सद्दारोग्यं त्रिभुक्तं धलवर्धनम् ।
त्रिभुक्ते द्यौधिपीडा स्स्याद्यतुर्भुक्ते मृतिर्धुवम् ॥ ११ ॥

एकेन शुष्कवृक्षेण दल्यमानेन चक्षिना ।
दहाते तद्वने सर्वं दुष्पुत्रेण कुलं यथा ॥ १२ ॥

कर्णात्पलं फटाक्षाः फान्तिस्ते फनककञ्जुकविशेषः ।
हस्तितानि सिन्धुकन्ये हारास्तनशीलनिर्झराविहाराः ॥ १३ ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्घार्यानामुपक्रमे ।
यं नाया कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १४ ॥

जगज्जीवनमव्याद्भः शम्भोरम्भोमयं यपुः ।
ब्राह्मण्डमपि यस्यान्तस्तरत्तुम्बीकलायते ॥ १५ ॥

॥ श्रीशंकरार्यगुरवे नमः ॥

वाहीकृतमहाधेनु गणाधिप विनायक ।
भवतां भयतां पूज्यै पार्वतीपरमेश्वरो ॥

इति सुभाषितसुधानिधिसङ्ग्रहे मोक्षपर्यं समाप्तम् ।

INDEX OF VERSES

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
		अच्छिन्न-	७
अकारण-	२४३	अचिरेण	८१
अकार्य-	७०	अचोदय-	४०
अकाल-	८	अज मा	१४३
अकिञ्चित्	१३२	अपित-	५८
अकीर्ति	९०	अज्ञान-	२४
अकृत्रिम-	२२१	अज्ञान	९९
अकृत्वा	१४३	अज्ञो	४३
अक्षमा	६६	अज्ञन-	२५
अक्षर-	१६०	अपत्नौ	२२५
अनराणाम्	९२	अणुनापि	७७
अ रोहिणी	९७	अणुमात्र	१७२
अ गो	२२९	अणुरपि	१०६
अक्षौ	९२	अलक्ष्मी	१७०
अगजानन-	१	अलिरजु-	४४
अमूल-	५०	अतन्द्रित-	५
अग्निहोत्र-	२९९	अतस्कर	१८३
अग्नि	१३४	अतस्तु	७९
अग्ने	२९७	अतिपरि-	१६९
अग्नेमिह-	२०८	अतिमात्र-	१७७
अग्ने स्त्री-	२२२	अतिमान	७४
अपृष्ट	७२	अतिमाह्व-	२८
अह-	१४८	अतिमाह्वगिक	११
अह	२२८	अनीव	१२३
अहुरित	२११	अन्यमि	१४५
अक्षय-	१४३	अन्यत्प-	१९८
अक्षयौ	१२८	अन्यथै	१६३
अक्षयानि	१९०	अन्यायागन	१६६
अक्षयानि	२२७	अत्युच्चा	९१
अक्षयानि	१७	अत्युच्चति-	१११

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
अथ प्रसनेन्दु-	२१९	अनार्य-	७
अथ राज्ञा	१४९	अनाहृत	३
अथर्व-	१४९	अनालोच्य	२३
अथो	२०७	अनित्या -	५९
अदण्ड-	५३	अनीति-	११
अदृष्ट-	२१६	अनुकुरुत	२०
अदाक्षिण्यादतीव	३७	अनुक्तेन	८
अदाता	७४	अनुगन्तुम्	१७
अदीर्घ	३९	अनुत्थान-	१२
अदृष्टमुख-	१७५	अनुष्णि-	२१
अदेशस्थ	११९	अनुभवतु	१८
अयापि तन्मनसि	२३६	अनुयात	१३
अदयापि नोज्जित	२४७	अनुयुक्तो	८
अथैव	१६२	अमृत	१८
अधनेन	१३५	अन्तक	६
अधमा	१५५	अन्तरज्ञा-	१०
अधरामृतेन	२४०	अन्तश्छिद्राणि	१९
अधर्म	१४७	अन्त प्रति	२०
अधर्मैर्गैधते	२६	अन्त सार	१७
अनभ्यासेन	२४	अन्धीकरोमि	६
अधि हस्ते	१५९	अन्नपान	८
अध्वा	१९९	अन्नपानानि	४
अनग्न	२०६	अन्ते	१४
अनभ्यासे	१९८	अन्वय	२४
अनर्थम्	६०	अन्यथा वेद-	२४
अनर्थकार्य	११७	अन्यथा शास्त्र-	४
अन्ते	७२	अन्यायोपार्जितम्	७
अनागत-	४६	अन्योन्यकृत-	१०
अनात्मवान्	५३	अन्योन्यमण्डलमान्तौ	२२
अनाथान्	९८	अपनारिणि	६
अनादर-	१८०	अपकुर्यात्	७
अनारतम्	८१	अपकृत्वा	११

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
अपध्यस्य	११२	अव शीरत्नम्	१८६
अपनय-	६४	अभाग-	१९३
अपन्धानम्	५१	अभिद्रोहेण	१८२
अपराध	१०९	अभिप्रायम्	१३८
अपराधसहस्र-	२४७	अभिमान-	१५१
अपागास्त्र-	८०	अभिमानवतो	१११
अपघाताप-	११५	अभियुक्तम्	१८१
अपहृत्य	१८१	अभूदलि-	२१४
अपरात्र	२००	अभेद्य	९९
अपा प्रवाहो	१७८	अभ्यस्तै	२४६
अपा मूले	२१३	अभ्यास-	२०५
अपि तव	१८७	अभ्युच्छित्त	११३
अपिदिवाग	१४१	अभ्युपयुक्ता	१६१
अपि नाना	१०१	अग्र-	१८२
अपि पत्र	१२९	अमातयो-	११८
अपि सुपवित्र	२४८	अमात्य शूर-	८७
अपि स्थाणु-	१६८	अमित्र	१४७
अरीत-	२१८	अमित्रमपि	११४
अपूर्व-	७६	अमी	२१९
अपूर्वैयम्	९१	अमृत-	२२१
अमृष्टन	१११	अम्बा	१७७
अप्यि वग	२०६	अम्भमा	११०
अयुन्मवान्	१८०	अम्भोजिनी-	१९४
अप्यव	१६७	अय त	२००
अप्राशन	१०६	अय वापु	१०८
अप्राशुता-	२	अय वारामेवा	१९१
अप्रासकान्	१६८	अय स काल	१०८
अप्राशितानि	४७	अय स रगभोत्कर्षो	१०३
अत्रियम्	८९	अयाम्यम्	७३
अत्रियमुत्त	१८३	अयुक्त-	५३
अत्रियम्यापि पध्दम्य	११०	अयुक्तम्	७०
अत्रियम्यापि ववग	८३	अय म्याशरग	२३१

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
अयोध्या	१०४	अविद्य	१९९
अरक्षितम्	४५	अविद्यो	२३
अरण्य-	१७०	अविधेये	६४
अराजकेषु	५५	अविधेयो	१८३
अरिपद्वर्ग-	५९	अविनय-	९१
अरे	११	अविनेक-	४८
अर्घ्यम्	८३	अनिष्टो	१९६
अर्थत्यागो	७६	अभ्यवसायि-	५४
अर्थम्	१११	अशक्रवन्	१२६
अर्थस्य पुरुषो	१३५	अशङ्क्य	१०८
अर्थस्य दूषणार्थे	७२	अशनम्	३८
अर्था गृहे	३९	अश्मना	७९
अर्थानर्थान्तरे	१२१	अभ्रान्त-	२३२
अर्थानामननुष्ठाता	७२	अश्वमेध-	२४५
अर्थानामर्जन	१३४	अश्व-युद्धे	१४६
अर्थानामर्जने	१३६	अश्व	५०
अर्थानामीश्वरो	५९	अश्व शस्त्रम्	३२
अर्थार्थी	१३५	अश्वा	११५
अर्थैस्त्यजत	१४७	अष्टानाम्	५१
अर्थिनाम्	९०	अष्टौ	८०
अर्थोपचय-	१३५	असज्जनेन	१७८
अलम्	२३८	असताम्	२७
अलङ्कार	४६	असत	१८३
अलकरोति	१९९	असत्सपर्क-	१७८
अल दानेन	२५	असन्तुष्टा	१०३
अलभ्य-	९८	असन्तुष्टा	१९८
अलसम्	१०७	असन्त	१४९
अलसविरलै	२३५	असन्त्यागान्	१७८
अवज्ञानाद्	५५	असन्धेय	४९
अवमन्यन्ति	७३	असमग्र-	२३०
अवश्य-	४१	असमर्थम्	१४२
अविजित्य	६०		

श्लोकः	पृष्ठम्	श्लोक-	पृष्ठम्
असमापित	१५१	अहो	९१
असम्भवे -	१२६		
असभेद्य	१०९		आ
असहाय-	१३१	आकण्ठ-	१२
असदृताकार-	११५	आकर्ण-	१४७
असदृसस्य	७६	आकल्पम्	९६
असावनास्था	२१५	आकल्प मुरजित	१९
असिधारा-	१७९	आकल्पं धियम्	१३
असूया-	४९	आकार-	१५८
असौ	२१०	आकारै-	१६७
अस्तन्धम्	१२१	आकारैरिक्ति-	८२
अस्ति	२०८	आकुञ्चित-	९
अस्ति विद्याधर-	२०७	आवेश-	१३१
अस्थाने	७१	आवन्म्य	२८
अस्पष्ट-	९६०	आक्रोश-	७५
अस्याः	२२२	आक्रोशपरि-	९
अस्या मनोहरा-	२२२	आखण्ड-	१७१
अस्या यौवन -	२२२	आगमादेव	४७
अस्याम्	१९२	आपातम्	१८९
अस्यैव	२०६	आप्रातम्	४
अहन्यहनि बोद्धव्य	१११	आप्रायाप्राय	३
अहन्यहनि भूतानि	१७५	आचार-	२६
अहम्	१७८	आचारा-	४१
अहापयन्	७९	आजन्मनो	८६
अहितेहित-	५४	आजन्मविप्र-	७६
अहिते	११३	आश	६२
अहिरण्यम्	१७१	आज्ञास्वेष	१८
अहिगा	२९	आतष्टे	१९
अहिमानिरत	२३	आताप्र-	९९
अहिता शय्यवचन-	२९	आनुराहित-	१३१
अहिता शय्यवचनम्	३१	आनुरे	७९
अहीन-	१६७	आग्ना	

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
आत्मन	१२३	आयुर्दार्ढ्य-	१४
आत्मप्रशंसिनम्	३३	आयुर्वेद-	९९
आत्मरक्षा	४९	आयुष	१८०
आत्मस्थितिम्	१८९	आयुष्य-	९६
आत्मार्थम्	८६	आयुस्ते	१४
आत्मानम्	१२३	आराध्यमानो	१७०
आत्मानं नावमन्येत	१८०	आरामान्	१८६
आत्मानं प्रथमम्	६०	आरोग्यम्	२०२
आत्मानं मन्त्रिणम्	११६	आर्तो	१५४
आत्मानं सर्वथा	८६	आर्द्र	१४४
आत्मायते	४२	आलक्ष्य-	१०४
आदातव्यम्	७८	आलस्योपहत	८३
आदावादि-	२०९	आलस्यम्	२०२
आदिराप-	१०१	आलिक्रिता	१६४
आननन्द	२१४	आवर्तयन्	११५
अन्तरेभ्य	८७	आशा	१७४
आन्वीक्षिणीम्	५६	आशाखनि	१७४
आन्वीक्षिक्य-	५६	आशाखनिर-	१७२
आपत्कुल-	२४	आशा नाम	१७३
आपत्सु	८२	आशापिशाचि-	१७२
आपन-	९४	आशालता-	२४७
आप्ताप्त-	११५	आशाया दासा	१७३
आवद्ध-	१५८	आशाया	२४४
आभरणस्या	२२१	आशीविषम्	१६५
आभ्यन्तराद्	७९	आश्लेषणै	२२०
आभिचारि-	१४९	आसनम्	४९
आमूलत्	१८८	आसन-	१६६
आयत्याम्	१११	आसनान्	१७४
आयद्वारेषु	७६	आसम्प्रवृद्धे	११९
आयास-	२७	आसार-	२२७
आयु	४३	आस्रावयेदु-	७७
आयुक्त-	१०२	आस्वादित-	१९५

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
आसेव्य-	२०७	इह	२११
आहतेषु	१४६	इह यत्	३९
आहत्या	२३९	इह वा	१०३
आहृत-	५१		
आहृतो	०२०		
		इहशम्	१०६
इकित-	१६७		
इकिता-	१०८	उच्यताम्	२२८
इत	१५७	उच्यमानो	१६६
इतिहाम	८४	उच्छात्र	५४
इत्यादि	८८	उच्छिद्य	२२३
इद	४६	उच्छामोऽपि	१०१
इदमेव	१८४	उधैरुपरितन्व-	३३
इद हि	१४६	उधै	१६४
इद हि यौवनम्	२०५	उधै प्रकथन	१६८
इन	४८	उद्गण-	०८७
इन्दु-	२०४	उत वा	१२३
इन्दुर्षम	२३८	उत्तम-	०३४
इन्दु	१९०	उत्तिगो-	१५३
इन्दो	९२	उत्थान	१२४
इन्द्र-	०१७	उत्थानेन	१२३
इन्द्रम्या-	८०	उत्थिता-	२२३
इन्द्राय	०३०	उत्थोच-	८३
इन्द्रियाण	१५३	उत्तृष्ट-	१०३
इन्द्रियाण्यन्त-	१०३	उत्तमान	१००
इन्द्रियाण्येव	७८	उत्तराय	२३१
इन्द्रो-	१८६	उत्तरकम्	१३१
इयम्	०३७	उत्पत्त-	४४
इय हि	६०	उत्पुण-	००४
इन्द्रा	१५३	उत्साह-	१०३
इशा	१३७	उत्साहस्यस्यम्	८०

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
उत्साहो	६१		
उत्साहो रिपु-	१९८	ऋण-	७९
उत्सृज्य	२१८	ऋते	१३८
उदायुध	१४३	ऋद्र	६३
उदाहरण-	६३		
उदीर्ण-	१२४		
उदीरितो-	३६	एक	३३
उद्वण्ड	९१	एक भूमि-	११४
उद्गाढेना-	२२	एक विप-	११६
उन्नत्यै	१७५	एक हन्यात्	११४
उन्नमभ्य	२३२	एक एव	१५०
उद्यद्विद्रुम	२१०	एक क्षमा-	३०
उद्रुजनीयो	५०	एक पापानि	२७
उपकर्तु-	१६०	एक स	१४४
उपकार्यो	१२१	एकृत	१५३
उपकृत्य	१५६	एकत्रा-	२२९
उपचार	१३०	एकभुक्त-	२४८
उपच्छन्त्यापि	११८	एकमेव	१६७
उपरि निपतिता	२३३	एकया	७७
उपरि पयोधर	२१६	एकस्य	५१
उपरि रतम्	०३३	एकस्यापि	५९
उपर्युपरि	४३	एक स्वादु	१९८
उपलिप्तेषु	१३३	एकान्त-	२९
उपस्था-	८	एकान्तेन	८९
उभयो-	१६०	एकामिप-	१०७
उमा	८	एकीभूत-	१८
उष्णाल	२२४	एकेन	२४८
		एकेनापि	१०४
		एको	१४०
		एको हि	१७२
		एको ह्यमात्यो	११०
ऊडा	९०	एतत्	१०९
ऊध-	८५		

ऊ

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
एतद्	५६	कृटी	२४१
एतरवृत्त	८७	कटिना	१२७
एते	२१२	कण्ठ-	१७०
एते चान्ये	७३	कतिचिद्-	२१०
एतै	१२०	कथमपि	२३५
एव	१४६	कथयानि	२३१
एव प्रयत्न	८४	कदर्भित-	१४९
एवमल्प-	११३	कन्दलीपु	२१७
एव विप-	१४८	कपाले	२६
एवपुस्तस्य	७९	कबन्ध	१२५
एव सर्व-	८४	कम्पक्षिति-	९७
एष	२२१	करबदर-	६
एषो-	२४६	करान्तिरोधाय	१९४
एहि	१७३	करोति किं	१३३
		करोति य	१५६
		करोतु	४०
ऐन्द्र-	२१८	कणैल्लङ्घि-	३५
ऐश्वर्य-	१६३	कणैस्तवच	१५८
ऐश्वर्यमव्या-	१	कणौत्पल	२४८
ऐश्वर्यस्य	३०	कर्तुमिष्टमनिष्ट	४३
		कर्पूर-	६
		कर्मणा	७९
ओजो	४	कलत्र-	४८
		कलानां	२०५
		कलाभि-	२०१
औमुक्क-	८२	कतिवा-	२१०
औमुक्कदेन-	२०	कलेस्त	३८
औदागीन्य	४४	कल्याणमावहन्तु न	१०
औरमानेपि	१६७	कल्याणमावहन्तु य	१६
		कल्याणाय	७
		कल्याणी	१८३
क काल	१८४	कवि	१०१
कथमद् जानिष	२३६		

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
षवि प्रसूते	१००	कार्ये	१२१
षध	४४	कार्ये महति	११३
षशा-	२१५	कालम्	२३५
षस्त्व	१७	कालप्राप्त	३३
षस्तुरि-	२१५	कालप्राप्त-	८५
षस्तुरिका-	२०४	कालाम्युदे-	२१७
षस्मैचित्	१६५	कालिन्दी-	१९
षस्मैचित्प्रति-	१९	कालिन्दि बूहि	९४
कस्य	४१	कालिन्दीपुलिनो-	१६
काक-	१६४	काले	२१५
काकात्रैत्य-	१२७	कालो	५२
काकै	३५	कालोपलब्ध	२१९
का एव	८	का विसमा	२०२
कान्त	४	कावेरी	१४
कान्ता	६	कावेरी च	२४५
कान्ते	२३८	काव्य	४
काम-	६१	काव्ये	४
काम	६०	काव्येन	३४
कामक्रोधा-	६५	काष्ठानि	१२५
कामजेषु	७०	काष्ठा	६५
कामधेनु-	३०	किं करोति	४१
कामा	६०	किं काकिणी	१८०
कामुके	२०५	किं कारण	२४०
कायक्षेत्रेण	३२	किं किं	२४०
कायस्थ-	१२७	किं कुलेन	१५६
कायस्थ-	१२७	किं कृतेन	९०
कार्यम्	११४	किञ्चित्-	६७
कार्यगते	१८३	किं छत्र	१२
कार्यस्थ-	७९	किं छत्रै-	११
कार्यार्थिन.	८१	किं जातोऽसि	१६०
कार्यार्था	१२५	किं ते शूतेन	६८

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
किं ते नम्रतया	१९३	कुलममलिन	९१
किं तेन	२४८	कुलशील-	१२९
किं धनेन	२४४	कुलित-	१२५
किं न	१७१	कुलीन	१२१
किं द्रुत	१५९	कुलीना	११०
किमकारि	१७१	कुलीनेषु	११७
किमत्र चित्र	२४७	कुविद्वाध	१०१
किमपेक्ष्य	१५६	कुमुस-	२२१
किमानेभ्य	२०२	कुमुमस्तबक-	१५०
किमुच्छगफलेहि	२०२	कुमुमानि	१३६
किं सृष्टम्	१०४	कुमुमे	२३०
किं यज्ञे-	२४५	कूर्-	१२८
किंशुक्-	२०९	कूर्स्य	१८
किंशुके	१६१	कृच्छेषु	१४१
किं स्यन्दने	१४१	कृतप्रज्ञ	११०
किं स्यात्	११९	कृतमन्त्र-	१२०
किं स्थित्	११५	कृतवैरे	१०८
कीर्ति	९०	कृतस्य	१८१
कीर्तिरक्षण-	८९	कृपणेन	१६०
कुक्वे	१०१	कृपी-	१००
कुचलिन	१८५	कृष्टा	१४५
कुप्यत्पर्वत-	१९६	कृशातुना-	२३०
कुशुल्य	१०७	कृत्णे-	१७
कुमार-	१०८	कचिन्मृग-	८१
कुम्भी-	२१५	केतरी	११७
कुमुदा-	७८	केतक्य	२४०
कुरङ्ग-	५९	केनाप्रातम्	१९३
कुवेन	३७	कङ्कि	१९०
कुवेन्	१०	काङ्कि-	२१०
कुवेन्	९४	का जातु	६७
कुवेन्-गङ्गा-	२७	क इति-	१९८
कुल	१८३	कोदण्ड-	२०
कुलत्र-			

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
कोटि-	९८	क चिराय	५९
कोणेशोपि	९६	क सा	२१०
कोऽत्रेति	१६६	काकारो	१९५
कोपम्	१३४	क्षते	२०१
कोपो	२१९	क्षत्रियस्य	७४
कोऽर्थो	१०४	क्षत्रिये	१८१
कोल-	८३	क्षपा	२१६
कोलाङ्का-	९४	क्षमया	१४२
को वा-	१४	क्षमी	१०७
को धीरस्य	१४४	क्षययुक्त	८१
कोशस्तु	१३४	क्षान्ति-	२०२
कोशहान्यर्थ-	४९	क्षिप्तो	१५
कोशात्	१३४	क्षीर-	२०९
कोशे	१३४	क्षुत्क्षामेन	१९४
कोष्ठागारे	७६	क्षुद्रा	१४४
कोऽह	७७		
कौर्म-	७८		ख
कौशाम्बी-	२०४	खण्डै-	२१६
कौशलया	५	खल-	१२९
कम-	३	खलाना	३८
कमागते-	१६४	खल्वाटो	४६
कय-	८५	खर्लेर्हि	१०१
कुन्दे	३०	खलोष्ठापा	१७३
कूरम्	१३८	ख्याता	१७७
कूर	१०७		ग
कूरककञ्च-	७१	गङ्गा	३९
क्रोध	६३	गङ्गावर्त-	२३१
कोधेर्दे	२०	गच्छन्नपि	१६६
क्रोधो	२४८	गच्छ	२०९
क्वचिच्च	२०९	गजाना	१४७
क्वचिदपि	१७८	गणयति	२४०
क्वचिद्	१५७		

श्लोकः	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
गणयन्ति	१०१	गुणैः	१७६
गणात्	१८१	गुणात्मा	८९
गतश्री-	२३	गुरुः	१०७
गतं	२४३	गुरुधर्मो	५१
गते	१९५	गुरुवत्	१३१
गन्तव्य	१८३	गुरुनति	७०
गत्वा	८६	गुरून्	१५६
गन्धद्रुमो	५८	गृध्र-	७८
गन्धं	१४०	गृध्रा	१७२
गन्धेन	१९८	गृधी	१००
गर्जति	२००	गोपायितारं	८९
गर्जित्वा बहु	९४	गोब्राह्मणाः	२४
गर्जित्वा मेघ-	२३९	गोब्राह्मणहितार्थ-	६९
गर्भकलेशः	१०४	गोष्ठा-	५०
गर्भेषु	२१	गौरवं	१७५
गायक	४९	गौरी-	९
गाण्डीवेन	१४४	गौरीविशेष-	९
गिरिर्महान्	१७३	प्रसमानमिव	१४३
गिरीन्द्र-	५८	प्रासा-	१५६
गीतवाद्य-	१४८	प्रीक्ष्ये	२१५
गुण एव	८३		
गुणयुक्ते	१०८		
गुणवर्जन-	१७७, ३४	धर्मातइ	२१७
गुणवरसु	१७६	घोषान्-	१२५
गुणवद्वि	१६३		
गुणवान्	११२		
गुण	१७७	वपवग्द-	२२६
गुणानाम्	११३	वपद्देन्द-	१५
गुणा	४२	वनुरनधि-	२१८
गुणिनां	४७	वनुर	६७
गुणिने	३५	वदु -	१५४

श्रु व	पृष्ठम्	भाष	पृष्ठम्
चत्वाररतु	३१	छिद्र	२४०
चदवार	१९	छिन्ते	१८७
चन्दो	१६१		
चन्द्रायते	२३१		
चन्द्रादय	२०३	जगत् जीवन-	२४८
चमू-	९१	जगदध-	२४
चलम्	१४६	जपन-	२३५
चलिता-	१६४	जज्मभे	११६
चलयु	१६९	जडान्ध-	११७
चातुर्वर्ष्य	७४	जडोऽयम्	७६
चाप-	६२	जनित्वा	३८
चाहता	३७	जन्मान्तर-	२४२
चारेण	१२२	जम्भा-	२१
चित्रित्सका-	१००	जया-	४९
चिकित्साम्	१३९	जयेन	१४१
चित्तह	१६५	जरा	७४
चित्र	९५	जजर	७३
चिप्राय	२२९	जलधि-	२००
चिन्तनीया	२५	जलयन्	१३७
चिन्ता-	१८९	जलूका-	८५
चिर-	२१०	जले	१३९
चुम्बनेपु	२३२	जल्पन्नि	६७
च्युता	८	जागर्ति	२३२
घृतप्रेणी-	२१२	जाह्नलम्	१३६
चत -	१०२	जातवैर	१२२
		जात	१८६
		जातस्त्व	९७
		जानुभ्या	१९७
छत्रम्	१२५	जायन्ते	१९४
छायामि	१९३	जिघासव	८७, १३०
छायावन्तो	१५५	जितेन्द्रिय-	५१
छाया सश्रयते	२२४	जित्वा	९७
छित्वा	१९४		

छ

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
त्रिंशत्	१८६	तदकस्मात्	७२
त्रीयं ताम्	५८	तदानीं	१९७
त्रीर्यंति	१७४	तदा रम्या-	१३२
त्रीवत	१०४	तदालाप-	२०३
त्रीवतैव	८६	तदासनम्	१२५
त्राय मृतो	१९८	तदेतत्	५
त्राव्यत	१५७	तद्भक्त	८६
त्रेनु	१८८	तद्भवनाभिमुख	२७९
त्रे लङ्का-	२१३	तन्वक्रथा	२३३
ज्ञातव्य	२५	तद्भजुस्तानि	४३
ज्ञाता	७२८	तन्व्या	२३३
ज्ञान-	१३५	तप	२३
ज्ञानेन	२४६	तपस्तप्त्वा	१२२
ग्योऽस्ना	११८	तपस्वि-	१४०
ग्वलित	१५१	तपोच्छित्तान्	२४६
		तम परिशृत	२३९
		तम स्तोम	१०५
		तया गत्वा	१२१
		तर्कितक	१८४
		तर्को-	२४७
		तयामृत-	२०९
		तस्मात्	७७
		तस्माद्द्विप्रते	१४५
		तस्मै	२४९
		तस्य	५८
		तस्य राग	१८७
		तापो	११९
		तामद-ड	१३२
		तामद-	१०१
		तामनाधियत	१४३
		तामद	१४३
		तावदानी	१७६

ण

त

णमह

त एवाक्षर-

तदाक

तन

तनो

तनोऽरुण

ततावत्

ततावत्

तत्र भुवना

तत्र स्थिता

तत्रा म-

तत्राधय

तथा

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
तासाम्	२०७	त्यागभोग-	१४०
तिक्रतै	१९६	त्याग	१६०
तिरस्कृर्वन्ति	६७	त्यागविज्ञान-	१३०
तिर्यक्पश्यति	२३९	त्यागशील	१६५
तिर्यक्पाद-	१३९	त्यागेन	१५०
तिलाधपक-	१७८	त्यागो	१५९
तिष्ठन्	५७	त्रय-	९७
तीक्ष्णमल्प-	५३	त्रया	९७
तीक्ष्णादुद्विजते	१६५	त्रिनयन-	२१७
तीव्राप्युद्वेग-	७१	त्रिवर्गफल-	११०
तुङ्गत्व	१५१	त्रिवर्गसाधकम्	११०
तुङ्ग-	२१२	त्रिविधा	१३०
तुष्ट	१६८	त्वत्कीर्ति-	९५
तृष्णासूचि-	४७	त्वत्प्राज्ञे	९१
तृणच्छत्रानि	१२६	त्वद्दोर्दण्ड-	९५
तृणाद्घुतर-	१७६, १७७	त्वद्दाटी-	९३
तृणोत्कया	२००	त्व द्विआणि	९३
तृपिता	२१३	त्वन्मूले	१६१
तृष्णे कथोऽपि	१७४	त्वयि	९०
तृष्णे त्वमसि	१७३	त्वा कथित	९४
तृष्णे लोक-	१७४		
तेजसा	५१		
तेजस्विनि	७७	दण्डप	८८
ते धन्या	१७९	दण्ड	२४८
तेनार्धवान्	५२	दत्त-	१५४
ते धन्या	१००	दत्तानन्दा	२३
तेस्तै	२०	ददत्	१२७
तोप-	२४२	ददाति	१३०
त्यजति	८३	दम	३०
त्यजेन्	८९	दम	३
त्यज्यते	१७६	दन्ताप्र	३
श्रुष्टपद्गुणोऽपि	१९१	दम्प-योर्निदि	१३७

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
दयिता	२२२	दुर्गस्य	१३४
दरिद्रस्य	१७१	दुर्गाणि	१३७
दरिद्रान् *	२५	दुर्गेण	१३७
दर्शयन्ति	२१८	दुर्गेषु	१३७
दर्शितानि	१३२	दुरासदवन-	१५१
दर्शितोत्तर-	३५	दुरासदान्	५९
वाण्डम्यो	६०	दुर्जन-	१०२
दाता प्रियवदो	१३८	दुर्जनै-	३५
दाता षड्भि-	४१	दुर्जन प्रकृति	३६
दातारो	२०१	दुर्जन स्वजनीकर्तु	३८
दातु	१५१	दुर्बुद्धिम-	१३३
दानृत्व-	१५९	दुर्भिन्ने	२८
दानृयाचर-	२८	दुर्मन्त्रान्त्रप-	२०१
दान-	०	दुर्मन्त्रि-	११३
दानार्थिनो	१८६	दुर्विनीत	५३
दानार्हेषु-	६६	दुष्कर	१५९
दानो	१६१	दुरादतिययो	३१
दान भोगा	२८	दुरादेव	२१५
दान यत्प्रथमो-	२८	दूरेऽपि	५८
दान वित्तान्	२५	दूष्यानुपागु दण्डेन हन्यादाजाऽ	
दारुणम्	११८	विलम्बितम्	१००
दाशानि-	१९०	दूष्यानुपागु दण्डेन हन्यादाजा	
दागे	२३३	विगदित	८८
दिकात्ता-	२१७	दृष्ट	१६१
दिवालात्म-	८	दृगा	२००
दिवालापन-	४	दृष्ट	९९
दिवाग-	१०४	दृष्टिच्छट्ट	२०६
दिने	२१४	दृष्टि	२००
दिवगा	२२६	दक्तेष	१६०
दिग्याग	७	दक्षय-	४१
दिने	२००	दक्ष्या-	९६
दुरक्षान्	६९	दक्षे	१३

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
देश-	१०९	घनक्षय	६८
देशे	१०५	घननाशो	६९
देश	२८	घनबाहुल्य	१५९
देहीति	१९९	घनमस्ती-	१७९
देवमेव	४४	घन राज्यम्	१०३
देवयोगात्	१८०	घनिना	१६१
दवाधीन	२२	घनुपा	१४५
दैवो-	१९९	घनेना-	२०७
दु खा-	१९२	घने	१३५
दु खे	१७९	घामिमान्	१३०
दु शामना-	१२२	धिक् धिक्	३५
दु सह-	२०४	धूम	३७
धृतादनर्थ	६८	धूली	१३९
द्वय	७	धृति	१६२
द्वय-	१६९	धैर्यस्य	२३२
द्वारे	१६८	धैर्येण	१४९
द्वारेषु	१२६	धन्य-	१३७
द्वार	९३	धन्या	१७
द्वावम्भसि	१७९	धर्मपर्वणि	३
द्वि शर	५१	धर्म प्रागेव	७७
द्विज	२४	धर्म धृतो	२६
द्विजेन्द्रो	३८	धर्महेतो	१३४
द्विदात	१४६	धर्मार्थकाम-	१७१
द्विपतामुदय	८१	धर्मार्थ्य-	२०
द्विपन्तम्	१७१	धर्मार्थकाममोक्षाद्	२
द्वीपादन्य-	४४	धर्मार्थकाममोक्षेण	३
द्वीपिन	६९	धर्मार्थयोग-	७१
द्व एव	१८४	धर्मार्थगहित	१६७
द्वयोऽपि	१०३	धर्मार्थो	१९
		धर्मार्थो	७
		ध्वनि-	६
		न वदति	१७०
धनां	१९६		

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
		नदीव	१९५
		न देवा	४२
न रश्मिन्	११४	न ध्रुव	१४७
न दध्निव्यवण्ड-	६३	न नटा	५४
न कालो	४७	न नर्मयुक्त	२७
न काण-	२४६	न नर्मसच्चिवै	१६६
न कुल	६७	नपुमक-	२४०
न केवन्	४५	न पूतो	६४
न कोश	१३३	न वालिद्या	१०३
नक	१८२	न बुद्धि-	४०
न प्रोधिनी	१००	नमन्ति	३३
नम	२२४	नम्रत्वे	३६
नसिना	१०९	नमस्तम्भै	५
न गृन्	३२	नमस्त्रिभुवन	५
न च न्या	७६	नमस्यामो	४१
न च मे	२२६	न मातरि	१३१
न ध्याम्य-	७७	नमामि यामिनी-	६
न क्षिप्रौ	१७०	नमामि सर्वे-	६
न चानि-	२६	नमो	१३६
न जानु गच्छेद्	१०९	नम्यान्निनादि	१९०
न चानु वद-	१०८	न म्गायिता	१९७
नन्-	८	नयम्य	६०
नगाडि	९९	न चायात्र	१६७
नघाडि-	१३८	नरधराणाम्	१२८
न तप्र-	१३०	नमो	१३३
न तध्य-	१७	नन्ना राजा	६८
न तन्मिप्रम्	१३३	न	१६
न तमुत	१७	न वाच्य	७०
न तेन	१२८	न वा त्रिपांगामि	१०६
न त्वं छत	७०	न विनेत्र	१२२
न त्रिषा	१२५	न विपमेरु	१०९
नर्मामोपु			

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
न विषेण	६७	नाथस्यैष	१८
न उत्या	७३	नानुशिष्याद्	१६७
नवेषु	२१४	नान्तरज्ञा	१६३
नवोऽर्थ	१००	नाप्रेक्षित	८४
न भृष्वन्ति	१६३	नाभिषेक	१४३
नष्टस्वरपद-	१२८	नामीसरोज-	१५
न स क्षयो	७९	नाभूतपूर्वं	२४८
न स सकुचित	६२	नाममात्रेण	७६
न सताम्	१२९	नायुधव्यसन	१४७
न सत्याज्य	१४९	नाराजके	५६
न समय-	१२०	नालम्बते	१८२
न सा सभा	१८४	नालसा	१९८
न सुप्त	१४७	नालस्य-	१९१
न स्कन्दते	२३	नावाच्य-	६३
न श्रीभ्य	६६	नासा	२०६
न स्वप्नेन	६६	नायुहत्	११६
न स्वल्पम्	११३	नास्ति पुत्र	१०४
नहि कश्चित्	७८	नास्ति विद्या	१९७
नहि कामात्मना	६२	नास्ति वैना-	१२३
न हि जानपद	१८२	नास्ति वैर-	१०८
न हि पूरयितु	६६	नास्त्यन्या	१७४
न हि वैराग्नि	१२२	नास्मात्	३९
नहीदृश	१८२	नाक्षराणि	९१
नास्वित्त्व-	१०१	नितम्ब्यालस-	२२०
नागार्गमिन-	११४	निरय	२०
नायु	१९९	निन्दन्तु	३३
नागेन्द्र-	२२१	निमज्जत	२४७
नाग्नि-	६७	निमित्तत्पण-	१०१
नाच्छादयति	२६	निमित्तानि	१२४
नाच्छित्त्वा	१४६	निमेषाग्नि-	२००
नात्युच्य-	१४२	निम्नेन-	१८४

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
		नीलाम्बुवैरिवासीर्ण	२२६
		नृगप्रभृतयो	१५४
निरानन्द	१९२	नृत्त-	१०
निरानन्दा	१७३	नृप	५४
निरामर्ष	११०	नृपते	७०
निरुन्वाना	११३	नृपेण	१६९
निरूप्यमेव	१००	नृसिंह त्वा	९१
निर्गतासु	१००	नेद नमोमण्डल-	२२८
निर्गुणेष्वपि	३४	नेद मुख	२२१
निर्देहति	४६	नेपालप्रमदा-	१९०
निर्दोषा	१३०	नैव खाभात्-	१६६
निर्धनध्रापि	३३	नैवाकृति	४१
निर्धूतो	१६६	नैवार्येन	४३
निमन्त्रम्-	११६	नैप पूर्वं	१५०
निर्मातृपामिसा	६९	नैपा गुणेषु	१६३
निर्माय	३६	नोदन्वान्	१७९
निर्याता	५	नो धत्ते गुरुता	२२३
निर्वार्या	३८	नोपेक्षित-	७८
निर्हार्दम्	१०७	न्यकुर्वन्	२१
निवमति	१४०	न्यायार्पितस्य	१८०
निवासकक्ष	५२	न्यायेनावेन	७५
निपृश्य	८७		
निधित्य	१११		
निष्कन्दाम्	१९०		
निष्प्रामाः	२०६	पक्वगम्यापि-	१०३
निष्फलम्	११६	पदे जन्म	१९७
नि सर्वे	८८	पत्रो-	२०१
नि हतम्भे-	११७	पथ पशवन्ते हस्ति	२७
नातिरापदि	१०१	पथभूतात्मके	२४६
नीतिगात्रविद-	११०	पथन्द्रियस्य	५९
नीमोऽस्मि	२१९	पटी	२२४
नीतकण्ठ	४७	पत्न्य	६
नीलरत्नमहागोत्र-	२०४	पत्ति	१०६

श्लोकः	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
पतन्ति	१३६	पक्षान्तरगतैः	२१३
पतिर्हि	३१	पक्षिणा	१९९
पत्या	३१	पाकातीरैक-	२११
पद्वी	१०१	पाणिपद्म-	२३३
पद्मगन्धिनि-	२१८	पाणौ पद्मधिया	२२३
पद्मसंभोज-	२२६	पाणौ पायसभक्त-	१३
पद्ममस्तु	१०	पाण्डवो	६८
पयोमुचः	१५५	पाण्डुर्जित्वा	७०
परदार-	१७९	पातालं	१८९
परनिन्दासु	१८०	पातु	११
परपुरपादिब	२२४	पात्र-	३६
परवनितयेव	२१८	पायोदैः	२१६
परस्परविरोधेन	१२५	पायोधैतमुत्पी	२२६
परार्थ	१६६	पादः	९३
परां विनीत.	६१	पादाग्र-	२०
परिक्षीणाः	१०३	पदाहत	१२९
परिच्युत	२३४	पादे	२३१
परिपूर्ण	८०	पान्तु	१५
परिम्लाने-	२३०	पान्थानाम्	२४३
परिवर्तिनि-	१५५	पायादायाम-	१६
परिविष्टे-	४७	पायाद्भजेन्द्र	१७
परीक्षिता	८८	पारादारपय-	२०७
परीक्ष्य दुर्जेनान्	७७	पारादार्य-	१३
परीक्ष्य रात्कुलं	४५	पिना हि	५१
परेषु	१०२	वितृपैतामह	१४१
परोक्षे	१३३	पितृन्	१०१
परोऽपि	८०	पित्रा	१८१
पञ्चन्य इव	५०	पिबन्ति नद्यः	३६
पञ्चन्यमिव भूतानि	८९	पिबन्ति मातु	८४
पथादंशो	२३९	पिबन्तम्	२१५
पश्यायताक्षि	२३१	पीठे	१३
पक्षच्छायावशात्	२१४	पुण्ये ग्रामे	१५२

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
पुत्रा इव	५०	पौत्रस्तयो राक्षसो	६०
पुत्रापुत्रौ च	४९	प्रभोगे विदयारण्ये	१७
पुत्रीयत्या	२०१	प्रक्षेप्तु	१६३
पुनैदरि	१४९	प्रत्यातवशिनम्	१०७
पुत्रो भृत्य	६४	प्रगल्भ	१००
पुत्रा भ्राता पिता चैव गुरुर्वा	८०	प्रच्छन्नोपगतै	७०
पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्त्रियो	१४६	प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु	५७
पुनरावतमानस्य	७७	प्रजामरक्षण	१०१
पुरीचेत्याप्रगसा	२०३	प्रजानामेव	८
पुरुषस्य	१४४	प्रजापात्नयताप-	७३
पुराधा दुष्पुत्रोधा-	४९	प्रजा यस्य विवधते	५०
पुलिन कान्ति-	२२७	प्रजामये मय राज	७९
पुष्पात्यधिर	१६३	प्रजया निमतैर्धारा	११४
पुष्प पुष्प प्रधि वीत	८५	प्रज्ञया मानग दुग्ध	१७९
पु पापचयमध्याह्न-	२०३	प्रज्ञायुप्त-	११४
पुत्रागम	१८८	प्रजागीय-	१०८
पुत्राभेदमवाप्य	२३८	प्रणमति	१८९
पुत्रागति	६५	प्रणाम	१८०
पुग पुमान्	१७	प्रणामि	८
पुग स्वल्प	१८५	प्रतन्वरे	२१७
पुत्रिता	०	प्रतिद्वल	८४
पुत्रित-	२००	प्रतिगतमथ-	१३
पुत्रु	१९४	प्रा यमाजम	१०
पुत्रे त्यगि	१८१	प्र यो गुरव	१८१
पुत्रितगुण	१४८	प्रयात्नमात्र ।	८३
पुत्रयमाम्	१४३	प्र युवा इ	१०
पुत्रुगि पुत्रे	९८	प्रयमपरगि	१८
पुत्र म	१३७	प्रयान । प्रयाणां	१८
पुत्रिवी प्रयत	२८३	प्रयाने प्रयात्र	१७
पुत्रत	१२८	प्रयत्नरतरे	१३३
पुत्राम्प-	१९	प्रभव	६१
पुत्रित्तय	४	प्रयात्रागाह	९

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
प्रभूत-	१६९	प्रायश्चित्वा	२१४
प्रभ्रश्य-	२१	प्रायश्चित मृगयते	२४०
प्रमाद वै मृत्युमह	७४	प्राय	११०
प्रमुदितशप-	०४०	प्रायेण धनिना	६८
प्रम्लानतारा	०३७	प्रारभ्यते न	१५७
प्रयत्नेन	६०	प्रार्थयेत्	१३०
प्रलिम्पन्निव	११७	प्रावारै	२२०
प्रवालपद्म-	०२१	प्राग्गमेघस्य	१५९
प्रवासायास-	१४१	प्रियवाक्य-	०५
प्रविशन्ति	१६९	प्रियवादी च	५२
प्रविश्य सर्वभूतानि	८०	श्रीति न	१६०
प्रवृत्तचक्रेण	११८	प्रेमापराध-	१५३
प्रवृद्धतापो-	०१३		
प्रशस्तेन	१०४		
प्रसादो निष्कलो	५३	फणिनो	१९७
प्रसिद्ध	३	फलाभिलाषो	३०
प्रसिद्धिहेतु	११७	फलायन्ते	१४९
प्रस्ताव-	३०	फलितकलितधेय	६५
प्रहरिष्यन्	७८	फलितौदुम्बरान्त -	०१३
प्रहृष्टमानसा	३८	फेनहास-	२०८
प्रहसन्ति	००६		
प्रह्वप्राचीन-	१३		
प्राचीरामा	०३७	वक्वच्चिन्तयेत्	७८
प्राज्ञापत्य	१४	वद्वाङ्मलिपुट	१५३
प्राज्ञ विनीत	६७	वन्ध-	००
प्राज्ञ निशोन्तितेऽमात्ये	१११	वभूव	२१८
प्राज्ञ नियोज्यमाने	८३	बलवानपि षोप-	६४
प्राज्ञोऽपि	३२	बलाभिपूर्णा	१४०
प्रातरत्थाय मृपति	८३	बलिन साधयत्	७८
प्राप्तव्यमर्थ	४१	बलिना	११८
प्राप्तव्यमेव	४४	बलिना	६७
प्राप्य	१८३	बलिनापि	४८

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
बलिनी	१२६	भद्रधीपर्वतोद्य-	२११
बलोपपत्नोऽपि	८१	भयेन	११८
बहवा पद्मवो	१४	भयपु	१३९
बहव सप्रदश्यन्ते	४०	भवन्ति नम्रास्तरव	३६
बहि -	११	भवन्ति भेदात्	१०६
बहुशब्ध-	४०	भवेद्यदि	२४८
बहूनि धर्मशास्त्राणि	६८	भव्यमुखा	११७
बाड	११९	भारद्वाज-	२
बाले नाथ	२३०	भार्या	३८
बालेन्दु-	२११	भार्यायाम्	१०३
बागेऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य	५१	भावगुद्धि पर	२४६
बालोऽपि नावमन्तव्यो राजा	५१	भिक्षयन्ति	१७१
बादे	२२९	भिक्षाटन	२४२
विघ्राणा	२७	भिक्षार्थोद्य	१७
बाप	४७	भिक्षाशनो विपादी	५५
बुद्धिशास्त्र	५१	भिषुक्तान्	१२६
बुध्यामहे	१९०	भीतवत्	१४९
बहत्पुक्षि-	२४१	भीरव	११२
बाह्यारो	४	भीरु पत्रायमानो	७७
प्रक्षण	४२	भुक्तोपविशत-	१९९
ब्रह्मस्व	२३	भुजग-	२०३
प्रह्मस्वाशन-	२३	भुवनोत्तर-	४८
प्रह्मा	४१	भूताधार्या	१२१
प्रह्माण्डच्छत्र-	१२	भूतिलोभाभि-	६६
प्रह्माण्डमण्डल-	२०७	भूभर्तुर्भूषण	५३
प्रह्मणा	२३	भूमि	१०३
प्रह्मणानाम्	२२	भूमी गु	१३७
प्रह्मणार्थे	१५५	भूयिष्ठानि	१०३
प्रह्मणो	२७	भूयै	१३६
		भूरा-	९
		भूराव द्र	७
भञ्जि प्रह्माय	२१	भृश	१७०
इभ	१८		

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
भेद कुर्वात	११८	मनोऽनुकूला	४०
भोगो	४८	मनोभवयशस्कारा	२२७
भोगोत्कर्षादि	५३	मनोरथरथारूढ	१७४
भो भानो भण	९६	मनोरथै	२३२
भो भो	१०	मन प्रहादयन्तीभि	६७
भ्रमन्तो	१७१	मन मन्त्रपवीर्येण	६६
भ्रश्यद्विश्व-	१५	मन्त्रमूलम्	११६
भ्रश्यद्वेष -	१०	मन्त्रयेत्	११५
भ्रष्टैर्मेष-	२१७	मन्त्रा	२४
भ्रात	१९०	मन्त्रिण	११२
भ्रातरि	१८३	मन्त्रिभि	११०
भ्रान्त देश	१७१	मन्त्र्यमन्त्री	४९
भ्रातर्धर्वाक्षक	१९२	मन्थक्षमाधर-	११
		मन्द निधेहि	२२६
		ममेति परम	२४५
		मयाङ्गमानीय	०३६
मग्नो	२२२	मया निवार्यमाण	१७६
मणि शाणोश्रीड	१७९	मयि	४
मणि सूत्र इव	४३	मयूरनख-	०२७
मतिबलशालिनि	१११	गयूरा-	०१८
मतिभेदतम-	११६	मय्येन	१८१
मतिमान्	२	मरणात्नापर	१७५
मत्त	१२१	मर्माप्यस्थीनि	७१
मतेभङ्गम्भ-	२३८	मरौ नास्त्येव	१६१
मत्स्थ	११८	मलयाद्वतीर्य	२११
मध्नामि	६३	मि कामुकुले	०१४
मदमिषतमुल्लै	११६	मस्तक-	४७
मद्भक्तान्शद-	०४५	महच्च	४०
मधु स्वादु भृश	३, १०१	महता वलिना	१२७
मध्यन्दिने	११७	महति-	१३३
मनसापि	४३	महद्भि	१०७
मनुमान्धातृ-	२०३	महानपि	१७८
मनुष्यापसदा	१४९		

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
महानहमिति	१८०	मुक्त्वा	२३५
महातुभावससर्ग	१७७	मुखमखिल	२२०
महापापानि	७४	मुद्याभिधा-	२२०
महारात्रोऽपि	२०९	मुग्धे त्वास्मि	२३३
महास्वप्न	११२	मुग्धो	१७०
महौजस	१०६	मुञ्चति	९४
मभिका	२००	मुद्राविते	२११
मा गवै-	१८७	मुनिरस्मि	१५०
मातर्ब्रूहि	१४	मूर्ख	१३०
माता पिता गुरु	५०	मूर्खशिष्योपदेशेन	१८१
माता यदि	१९८	मूर्खान	३३
मानुलो	६७	मूर्खे नियोजितामात्ये	११३
मात्सर्ये-	२४	मूर्खे नियोज्यमाने	८३
माधुर्ये	१८५	मूर्खो हि	१५९
मानसनेव	२४३	मूधानम्	९९
मानावमान-	१६६	मूढे चूत-	२१
माने	१०५	मुलेषु	२१०
माने नेच्छति	१७४	मृगवृष्णव	७०
मायाप्रपञ्च-	१२८	मृगमद-	१९६
मारमण-	५	मृगयाग्नौ	६९
मार्गे दष्टि	२२९	मृत कीर्ति	८६
मार्गे पङ्क्ति	२०९	मृतो	१९९
मिश्रमपि	१३३	मृत्यु	४७
मिश्रस्वप्न-	१३१	मृदु श्यवहित	८६
मिश्रमात्य	८७	मृद्धिदु	३८
मित्र वरापि गत	२२५	मेदन्ऽदृष्टोदर	६९
मित्र निवदित	१३१	मपकृष्णा	२१०
मिष कथन	१६७	मेपकृष्णा	२४३
मिषत मानमानो	१५०	मरु	१२८
मिषत याचमानो	१५९	मरु कगर-	१६
मुक्तामृणाल-	३७	म हार समाहित	५४
मुक्ताफल-	१८६	माभ्यतर ग	२४३

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
य		यथाप्यकर्णधारा	१३८
यच्छास्त्र्य सुकृत	१५०	यथा प्रिय	८०
यच्छवत्या	१८०	यथा फलाना	४१
यतो निमित्त	७७	यथा फलेन	८५
यतो भवेत्	१२४	यथा मधु	८५
यत्कान्तामुखमौन्दर्य-	२०४	यथाम्भसि	५७
यत्कामरुणमध्ये	३	यथार्चिषो	२४३
यत् क्रोधेन	६४	यथा वायोस्तृणा-	४३
यत्प्रोपयुक्तो	६५	यथा सर्वाणि भूतानि	८०
यत्तदूर्जित-	६९	यथा हि गर्भिणी	८९
यत् पुरम्	१३७	यथा हि पथिक	२४३
यत् सदृशजनेषु	१५६	यथा हि रश्मयो	७९
यत्सारमेव-	२९	यथा ह्यनुवका	५६
यत्र खेचर-	२२३	यथेन्द्रधतुरी	८०
यत्र दिव्याहना	२२३	यदपसरति	११५
यत्र नेत्रे	२०३	यदपि	१३२
यत्र विद्याधर-	२९३	यदज्ञकथ	१७९
यत्र सूक्त	३२	यदस्ति	९०
यत्र स्मृतेऽपि-	४८	यदहा कुरुते	८८
यत्रानेन	४५	यदा तु पीडित	१२५
यत्राष्टमीचन्द्र-	२०८	यदाध्वरसमिद्धा	९१
यथा कञ्चुक-	९८	यदा मन्वेत	१२३
यथा क्रमेण	१३४	यदि बावो	१८८
यथा गज	३७	यदि स्नाण्डवनेष्यति	१४३
यथा चराणाम्	१४२	यदि घातयते	६९
यथा छायातपी	३९	यदि सन्त	१७८
यथा दूरापाति	२०७	यदि सन्ति	१५५
यथाद्रि स्वयमुत्थेन	६६	यदीच्छति	२०
यथा धावन्ति	८०	यदृच्छया	१८७
यथा धेतुगदसेषु	४०	यदेको	९७
यथा निम्ब	६६	यदेतच्चन्द्र-	२२८
यथा पञ्च-	१९३	यदेव राभ्ये	८२

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
यश्चाङ्गणा	२३	यस्यामुञ्छाय-	२०४
यश्चावण	२०	यस्याम्बुकणिरा-	१९१
यद्वक्त्र	१८८	यस्यार्था	१३५
यन्निमथो	१६६	यस्याश्मकूट-	२०७
यन्मुपताम्भाय	१८६	यस्याश्वा	१४०
यन् कूरो	९९	यस्यास्येन	२३
यमेव	१६२	यस्येय	११
ययोधितेन	१३१	यस्योपवण्टे	२०४
यशम्करे	१८१	यस्योभयमपि	२०८
यस्तु केवल-	१००	या इमा प्रेक्षसे	६७
यस्तु योध-	१५०	या गम्या	१६३
यस्मात्तु व्यसन्	७०	वाचना हि	१७६
यस्मिन्	११०	यातु नाश	१९१
यस्मिन् मही	८८	याते समीपमथ	१८८
यस्मिन् वाच	१११	यादृगुणैः	३१
यस्य कीर्तिं न	९०	यापयेत्	१२६
यस्य कीर्तिपयो-	२	या पीनस्तन-	१९६
यस्य चाप्रियम्	७८	या मञ्जुना	२०४
यस्य त्रिङ्गासहस्र	६७	यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य	९०
यस्य दानाम्भरा	२	यावत् कुशल	२४४
यस्य धर्मेविहीनानि	२६	यावदस्थि-	२४४
यस्य धर्माधिम्	१३६	यावत्प्रभ	१४१
यस्य पुत्री	१८१	या वै शत्रवणे	६९
यस्य प्रसाद	७०	या गृष्टि	१९
यस्य मन्त्रम्	११६	या हि	१६०
यस्य वरय हि	१९८	गुष्मच्छागन-	१४०
यस्य रात्रो	४८	गुष्मार-	१८
यस्य वृत	७०	सूपादित-	११
यस्य सिन्धुस्ययत्नेन	७६	से तु निष्ठा	१८०
यस्य रयादुषमे	६२	देन षण्णतमनोभवन	१०
यस्यात्पत्रम्	३	देन पादाङ्गणः	१८९
यस्याप्रपान-	१८	देन देन यदा	२०६

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
येन येन वियुज्यन्ते	५२	य यमिच्छेद्	४०
ये नास्तिका	२६	यः करोति	४०
येनास्य	१८१	यः कोशमेव	५४
येनैव	१५३	य पुन	१००
ये पिबन्ति	७०	य प्राशुरमिनिवहै	२०८
यो जनाना	६१	य शुभ्रशिरसरो	२०८
यो जित* पञ्चवर्गेण	५९	य समुत्पतित	६४
योधा	१४१	य स्यादराजको	५६
यो धूल्यक्षर-	९८		
यो न कामात्	१५५		र
योऽनधीत्य	२४	रक्षन्तु	११
यो मे	४२	रक्ष सर्व-	८६
यो य शस्त्र	६३	रक्षा न	५५
यो यद्गस्तु-	१२९	रक्षा वो	१९
योऽर्धकामस्य	७०	रक्षित-	८७
योऽरिणा	१०९	रक्ष्यमाणा	१०५
यो विधिरलिखदवित्तम्	९५	रज्जा	४४
यो विश्वत्राण-	१०	रञ्जयन्ति	१०५
योपा-	१७	रण्हा	२४०
योपिता	२१९	रति-	२०३
योपित	१४२	रतन-	१६९
यो हि	४१	रथ	७८
यो हि तेजो	१५०	रम्या	१३६
यो हि धर्मम्	१११	रवि-	६
यो हि मित्रेषु	१५८	रवे-	१३३
यो हीनस्य	४८	रहस्य-	८७
यौवन जरया घम्त	१७४	रागम्	२३४
यौवन धनगम्पति	१०७	रागमान-	१२०
यौवनग्याध	४६	रागापरागौ	१२०
य इन्द्रं	२	रामिनि	३९
य प्रागगन्ति	१८०	रागो	७४२
य य गुणापुरागेण	१००	राजत.	१३६

श्लोक.	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठ
राजन्	९३	रामः	१०१
राजपुत्र-	१०८	रिक्ताः	१०३
राजपुत्र	१०५	रुद्रो	४१
राजपुत्रा	१०४	रूप-	२६८
राजपुत्रैः	१०५	रूप	१९१
राजभिः	८८	रेखा पर्यं	१९५
राजमूलो	५१	रे मूर्त्वा	२४०
राजमेवा	५०	रे रे गर्जमि	१८७
राजा चंद्र	५५	रे रे धानर	१०१
राजान चैव	१७९	रोगी	१७६
राजान	५०		
राजनः कति	९५		
राजानः क्षमि-	९३	लक्ष्मण	४९
राजा रजत	५६	लक्ष्मी नेत्रो-	११
राजा र्हमि	८८	लक्ष्मी परि-	८०
राजा राज-	९८	लक्ष्मीर्नाम	१६४
राजाः	१४०	लक्ष्मी लता	७६
राजाश्रय-	२००	लक्ष्मी शरत्त्वनी	४९, २०३
राजाश्रय	५१	लक्ष्मी	६
राजाश्रय	७३	लक्ष्मी	६१
राजोदिक	७४	लक्ष्मी	१०७
राज	७६	लक्ष्मी	२१२
राज	५८	लक्ष्मी	३७
राज	१४७	लक्ष्मी	१३३
राज	८७	लक्ष्मी	१८७
राजो	८६	लक्ष्मी	२२१
राज्य धी-	८७	लक्ष्मी	१०
राज्य द्वि	१०३	लक्ष्मी	८०
राज्योत्पत्तये पुष्येति	८८	लक्ष्मी	१६०
राज्योत्पत्तये पुष्येति	४०	लक्ष्मी	१६८
राज्यि-	१६१	लक्ष्मी	१०८
राज्यिः	१०४	लक्ष्मी	१३३
राज्यो			

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
लोकरजन-	८९	वर्जनीयो	३६
लोकवृत्तात्-	७४	वर्जित-	१२८
लोकाधारा	५७	वर्तितव्य	८९
लोकानन्दन	१९३	वर्ष-	९६
लोकोत्तर	१५७	वर्षापाय-	९३
लोभ	३८	वर्षापार-	२१६
		वल्गात्	१६
		वश्या	१८३
		वशयेन्द्रिय-	१६२
वक्त्रा	९	वसूनि	८१
वक्र-	१६३	वसेत्	१३३
वज्रा-	१५५	वहेद्-	७८
वत्स	२०५	वह्नि-	३०
वत्सो-	८५	वाक्य-	१६८
वधू-	१४८	वाक्यम्	१०७
वधेन	१२४	वाक्सायक-	७१
वध्यमान	१२०	वागर्था-	५
वनानि	१७१	वागीश-	२४७
वनेऽपि	२९	वाचा	७९
वने प्र-वलितो	७६	वाटीपु	२२०
वन्दे	६	वाणी-	८८
वन्द्या	३७	वातरोग-	१६४
वन्धो	९५	वाताभूत-	१८७
वपुषा	१४	वातान्शोक्षित	१९५
वप्रक्रीडा-	२०९	वाताहार-	३९
वप्राधात	४	वात्याति-	२८
वयमचतुरा	१७०	वामा	२३४
वयमिह	२४५	वामेतर-	१५
वयस	१८१	वारणा	१३९
वरमथी-	१५१	वारं-	८४
वरमुन्नत	१५१	वारि-	२२४
वर सम्हर-	३४	वारी	४५
वर हि	१७१		

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
वालमीकि-	१३	विपत्तौ	४०
वासवपरि-	१७७	विपदि	१५६
वानश्रम-	१७२	विपरीत-	२३३
वाहनानि	८४	विपश्चिदपि	१६७
वाहीकृत-	२४९	विपारु-	७८
विररथनै	१३१	विपुल-	१६४
विक्लव	१४३	विप्र	४८
विगत-	१८३	विप्रोपित-	५५
विज्जैगो	७	विभङ्ग	८१
विजित-	२१८	विभान्ति	९७
विज्ञात-	२४७	विमल-	५
वितरण-	२०२	विमाननं	१६८
वितर वारिद	१९७	विमृश्य	१४६
वित्त	९०	विभीषणो	१७४
वितेन	१३१	वियोगिना	२१६
विच्छेषु	३१	विरक्त-	११९
विद्या प्ररगतो	२८ ११९	विरम कलमपाली-	१८८
विद्याभ्यास	२०	विरमत	२४२
विद्यामगो	३४	विरहानन्द-	१३०
विद्यु-वानिव	११	दिलास-	२२१
विद्राणे	१०	विर्णयमानै-	२१०
विद्वत्ता	१७६	वित्पन्न-	१०७
विद्वत्त्वम्	३२	विधि-	२१०
विद्वद्धि	१७७	विश्वयनी	१०९
विद्वानेव	३०	विगाड	१६१
विदिना	१८९	विशुद्ध-	.
विनेन	२००	विश्वदा	२१३
विनष्ट	१०४	विश्वेन्द्र	१०९
विन्ध्या-	२०८	विभागद्वर	१०८
विनापि	२३०	विधाम	१७०
विनाप्यर्थ	१६१	विश्वरूप	१०९
विनीता	१०४	विद्वै	८४

श्लोकः	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
विपमादपि	१११	व्यानघ्रा	१९
विपस्य	२४२	व्यालाः	५४
विपादपि	१८२	व्रजन्ति	८१
विष्णोः	२४		
विसृज	२३१		श
विस्त्रस्त	२३६	शक्तित्रय-	१४८
विहाय	२४४	शक्तिरर्थ-	५४
विहृत्स्य	८४	शक्तिवैकल्य-	१५२
वीक्षा	१२	शक्या च	१८०
वीक्ष्यन्ते	२०८	शक्याशक्य-	११४
वीरक्रीडा-	१४८	शक्यो वन्यकरी	६८
वीर त्वया	१५३	शक्यो वारयितुं	३७
वीरपत्नी-	५०	शतमस्मै	१४६
वीरश्री-	२	शतहदाना	६७
वृत्तस्थं	१९५	शतेषु	२७
वृत्तं	२६	शत्रुणा	१२०
वृद्धि	४०	शत्रुभिः	१५०
वेदत्रय-	४८	शत्रुसाधारणे	१०८
वेदवेदाङ्ग-	९८	शत्रुसेविनि	१३३
वेदशास्त्र-	११८, २०२	शपथा	७१
वेदस्वीकरण	२४	शपथेन	१२०
वेध	१०	शब्द-	५७
वेश्यानां-	१०२	शम-	२३
वेश्यावेश्मनि	३९	शयनम्	४०
वैशनाथ	९९	शयनेषु	१५२
वैद्यध	८३	शय्या	२३५
वैयानरण-	२४०	शय्यां	२३०
वैरम्	१२३	शरणं	१६०
वैरमादौ	१२०	शरत्	१२३
व्यग्नैः	५४	शरदि	२१८
व्यामीनां	१७४	शरद्धेमन्त	२०३
व्याधेः	९८	शरीर-	१२७

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
शशी दिवस-	२०१	शराय	१५३
शशी दिवा	४५	शृङ्ग	२३९
शस्त्र-	१४५	शृङ्गापात-	२१४
शाखा	१९६	शृङ्गारी	१८
शाठ्येन	३३	शृण्वन्	१९६
शात्रवाणा	१४८	शैत्य	१८७
शान्ते	२३७	शैले	१९९
शापीरै	७७	शोकाराति-	१३१
शास्त्राण	१००	शोभो नाशयते	२४३
शास्त्राय	६०	शोभोष्मलै	९१
शाश्वेषु	१८४	शौर्य-	१६४
शाश्वेहता	११५	श्यामला	२१७
शिक्षा	२२३	श्यामायमान'	२०७
शिर	१८५	श्रमो	२९
शिरारुह	१६७	श्रान्तम्	१४०
शीतलै	१७२	श्रिय'	११४
शीर्ष	७१	श्रीमन्-	१८९
शक्राम्बर-	१	श्रीमन्कम्पण	९६
शुचि भूययति	८१	श्रीमन्नुन-	९७
शुचिर्वाल-	५९	श्रीर्वी	४६
शुद्धमाविल	२०६	श्रीमन्नात्र	१८२
शुनाम्	१७९	श्रीर्विशुद्ध	१६४
शुनामीर-	२०८	श्रीवदनादि	१६
शुश्रूष्य	३२	शुशु	२३७
शुश्रूषा	११४	शुश्रूष्य	३८
शु-	१३६	शुश्रूष्य	६३
शुयमशुश्रू-	०८१	शुश्रूष्य	६८
शुयमाश्रीणि-	१३३	शुश्रूष्य	३७
शुयध रज-	१४८	शुश्रूष्य	३६
शुयध वन-	४३	शुश्रूष्य	२४६
शुय महाबल	१८६	शुश्रूष्य	१०४
शुय वैशम्प-	१६५	शुश्रूष्य	८३३
		शुश्रूष्य	४६

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
		गन्त एव	३४
पट्टवर्णं	११६	गन्तत-	१३०
		गन्तापलोभ-	७१
		गन्ताप तजुते	६५
ग एव	११९	गन्ति पुत्रा	४४
ग कदाचिद्	२	गन्ति भान इव	१००
रा वि	११२	गन्त्यथा	९१
राष्ट्रदेव	१०४	गन्त्येते	६६
राष्ट्र द्विप-	१२०	गन्धिमिच्छेत्	११९
राष्ट्रदूशो	१८०	गन्धिविग्रह-	११०
राष्ट्रद्वान्य-	१०७	गन्ध्या	२१६
रा गुप्तिम्	११९	गन्मूल	१९३
राशोच-	१९१	रापटन-	१०८
रासम-	२३६	रा पुमान्	१५४
रासमान्	७१	रास	६०
राशुपात-	१०५	राशिम्व-	२२७
राशित-	१६१	राश्रद्धचर्थे	१५८
रासतम्	११६	राभा	१७९
रात्त्वान्त	१९३	रागये	२१४
रात्यवन्त	११९	रागवाय-	११६
रात्थ च	१८४	रागस्त-	२४
रात्थ दम-	२३	रागानान्	७६
रात्थ ध्रुयात्	२५	रागाश्रय-	१७६
रात्थार्यो	११९	रागीप-	२४७
रात्येन	१८२	रागुद्र-	२
रात्सु	३४	रागूल-	७९
रादनुशासनम्	५४	रागैति	१३९
रादथ	८५	रागपदपा	१६३
रादशात्	१७१	रागपदो जल-	२५
रा दोष	११३	रागपदो हि	१६४
राद्विरेव	३४	रागपर्ण	१७७
रादुपुरालकत-	२३८	रागप्रयोज्य-	४३
		रागप्रहास	७३

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
सम्प्रीति-	१८७	सरम्माइ	८
सम्भाव्यम्	१०६	सरोहति	७१
सम्भाष्य	७८	सल्ललिता	१०३
सम्मोह-	२०६	सर्वदेयेत्	७५
सयोगा-	२४३	सशरारा	१३६
सरस्वतीविधम-	३	सश्लाष्य.	१६२
सरस्वती स्थिता	९०	सशयस्य	१७८
सरस्वत्यस्तु	३५	समुहद-	२०२
सरो	२०४	स स्निग्धो	२०२
सर्वे एव	४४	ससारमित्र	२०७
सर्वज्ञ-	९१	ससारादपि	२०६
सर्वत्र शुचयो	२९४	सस्मरन्	१५८
सर्वत्र सम्पद-	२४४	सहन-	३६
सर्वदा	९१	सहसा	११६
सर्वदश-	१०७	सहसैव	१२८
सर्वदैव-	२४	सहस्र	१४६
सर्वमात्यन्तिर	७६	सहाय-	११०
सर्वम्बभेव	९९	सहत	१४६
सर्ववेद-	२९	साक्षान्-	४२
सर्वम्य	११७	साधयति	१४२
सर्वशास्त्र-	१३८	साधारणी	२०६
सर्व -	१३१	साधु-	३५
सराज्ञ-	१२	साधुपात	१११
सवातिशही	५३	सा मे	३४
सनावन्ध्यायु	११८	सापगाराणि	१३७
सवारम्भास्वकापेभ्य-	१११	सा भाया	१९९
सवागार्हाभि	२१३	सानवादा	६४
सर्वे षड्गुण-	२१	सामादीनान्	११८
सर्वे धर्मो-	८०	सामान्त-	१४१
सर्वेषानेव यशानो	१५४	सामानाद-	१४४
सर्वेषामेव हीवानो	१८१	साम्नेव यत्र	११७
सर्वे	१४३	साम्नेव विद्वेषे	११७

श्लोकः	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
		सन्त एव	३४
पट्टर्णः	११६	सन्तत-	१३०
		सन्तापलोभ-	७१
		सन्ताप तनुते	६५
स एव	१५९	सन्ति पुत्रा	४४
स कदाचित्	२	सन्ति श्वान इव	१००
स किं	११२	सन्त्यश्वाः	९५
सकृदेव	१५४	सन्त्येते	६६
सकृद् द्विष्टं-	१२०	सन्धिमिच्छेत्	११९
सकृद्वंशो	१८२	सन्धिविग्रह-	११०
सकृद्वाक्य-	१२७	सन्ध्या	२१६
स गुप्तिम्	११९	सन्मूल	१९३
सज्ञोप-	१९१	सपत्न-	१०८
सज्ञम-	२३६	स पुमान्	१५४
सवामान्	७५	सप्त	६०
संघात-	१०५	सविम्ब-	२२७
सञ्चित-	१६१	सत्रह्यचर्यं	१५८
सततम्	११६	सभा	१७९
सत्त्वान्त	१९३	समये	२१४
सत्यवन्तः	११९	समवाय-	११६
सत्य च	१८४	समस्त-	२४
सत्य दम-	२३	समानान्	७६
सत्य भूयात्	२५	समाश्रय-	१७६
सत्यार्थो	११९	समीप-	२४७
सत्येन	१८२	समुद्र-	२
सत्सु	३४	समूल-	७९
सदनुशासनम्	५४	समेति	१३९
सदथ	८५	सम्पदेपा	१६३
सदृशात्	१७५	सम्पदो जल-	२५
स दोष	११३	सम्पदो हि	१९४
सङ्किरेव	३४	सम्पर्कण	१७७
सन्पुरालक्त-	२३८	सम्प्रयोज्य-	४३
		सम्प्रहास	७३

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक
		सन्त एव
पट्टर्ण	११६	सन्तत- सन्तापलोभ-
		सन्ताप तनुत
स एव	१५९	सन्ति पुत्रा
स कदाचित्	२	सन्ति श्वान इव
स किं	११२	सन्त्यश्वा
सकृदेव	११४	सन्त्यत
सकृद् द्विष्ट-	१२०	सन्धिमिच्छेत्
सकृद्दक्षो	१८०	सन्धिविग्रह-
सकृद्वाक्य-	१०७	सन्ध्या
स युक्तिम्	११९	सन्मूल
सङ्कोच	१९१	सपत्न-
सङ्गम-	२३६	स पुमान्
सङ्गमान्	७१	सप्त
सङ्घात-	१०५	साधम्ब-
सञ्चित-	१६१	सत्रह्यचर्य
सततम्	११६	सभा
सत्त्वान्त	१९३	समय
सत्यवन्त	११९	समवाय-
सत्यं च	१८४	समस्त-
सत्यं दम-	२३	समानान्
सत्यं ध्रुयात्	२५	समा न्य-
सत्यायौ	११९	समीप-
सत्यं न	१८०	समुद्र-
सत्सु	३४	सम्पूज-
सदनुशासनम्	५४	समेति
सदय	८५	सम्पदपा
सदृशात्	१७५	सम्पदो जल-
स दोष	११३	सम्पदो हि
साङ्गरेव	३४	सम्पर्कण
सङ्गपुरालम्-	२३८	सम्प्रयोज्य-
		सम्प्रहास

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोकः	पृष्ठम्
सम्प्रीति-	१८२	संरम्भाद्	८
सम्भाव्यम्	१०६	सरोहृति	७१
सम्भाष्य	७८	सललिता.	१०३
सम्मोह-	२०६	मवर्धयेत्	७५
सयोगा-	२४३	सप्तरीरा	१३६
सरस्वतीविभ्रम-	३	सश्लाघ्यः	१६२
सरस्वती स्थिता	६०	सशयस्व	१७८
सरस्वत्यस्तु	३५	समुहृद्-	२०२
सरो	२०८	न स्निग्धो	२०२
सर्वे एव	८८	ससारमिव	२०७
सर्वज्ञ-	९१	ससारादपि	२०६
सर्वत्र शुचयो	२९८	सस्मरन्	११८
सर्वत्र सम्पद-	२४८	सहज-	३६
सर्वदा	९१	सहसा	११६
सर्वदेदा-	१२७	सहस्रैव	१०८
सर्वदैव-	२४	सहस्र	१६६
सर्वनात्यन्तिर	७६	सहाय-	११०
सर्वम्बभेव	९९	सहत	१६६
सर्ववेद-	२९	माक्षान्-	४२
सर्वस्य	११७	साधयति	१६२
सर्वशात्र-	१३८	साधारणा	२०६
सर्व-	१३१	साधु-	३१
सर्वाङ्ग-	१०	सा तूपात	१९१
सर्वातिदाक्षी	७३	सा रो	३८
सर्वांरस्थामु	११८	सायमारामि	१३७
सर्वावस्थास्वकारिण्य-	११९	सा नाया	१९९
सर्वाशार्थ	२१३	सामपादा	६४
सर्वे षडृण-	३१	सानादीनान्	११८
सर्वे धर्मो-	८३	सामान्त-	१८३
सर्वेषामेव यज्ञानां	१५८	सानापाय-	१८४
सर्वेषामेव शोचानां	१८१	सान्नेव यत्र	११०
सर्वैः	१४२	सान्नेव म्दिव	११०

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक
साम्परायिक-	१२८	सेना-
सालफवम्	२३८	सेवादुरामय
सावलेप-	१५६	सेवादु या-
साहस-	७३	सेवानलध्वी
सिचन्-	२३८	सेवा श्रुति
सिद्ध	७६	सेवेव
सिद्ध-	५६	सो अत्थो
सुकल्पित	१३९	सौधतोरण-
सुगन्धि-	१३९	सौधेषु
सुजनो	३५	सौहृदेन
सुतनु	२३०	स्खलित
सुतल	८९, ९३	स्तब्धप्रकृति
मुन्दरो-	१९३	स्तब्धस्य
सुभग-	२१३	स्तवै
सुभाषित	४	स्तुत्या
सुधु	२३४	स्त्रिय
सुमन्त्रित	१२६	स्त्रियाम्
सुमहन्त्यपि	६६	स्त्रीषु कुर्वन्ति
सुरतविरति-	२३७	स्त्रीषु राजसु
सुरतामर्द-	२१५	स्थान-
सुख	२४४	स्थित्यति-
सुखभा	१११	स्थिरोन्नति-
सुवर्णकार	१८९	स्तनपयित्वा
सुवर्णपुष्पा	१९८	स्नातोत्थिता
सुवृत्त-	३४	स्नानोदके
सुहृदा	७२	स्निग्ध-
सुहृदि	१८३	स्पृहणीय-
सुहृदेषु	१३२	स्पृहयति
सूक्ति-	३	स्फुरन्त
सूर्योदय-	२०३	स्मित
सृजति	४६	स्मृत-
सेतु	२४५	स्वगृहे

श्लोक	पृष्ठम्	श्लोक	पृष्ठम्
स्वच्छ	२९६		ह
स्वतो	४७	हते	१७३
स्वधर्म-	३१	हन्तारम्	१३८
स्वपशिव	१९९	हय	७३
स्वप्ने	७५	हरेर्लीला-	११
स्वभव	८०	हस्तनैव	१८
स्वभूमौ	२२	हसाण	१७७
स्वयममृत-	१९४	हालाहल-	२२
स्वय हीनबल	१२६	हितैः	१०४
स्वर्गे	१४२	हिंस्यात्	११२
स्वर्गो	५७	हीन-	११२
स्वर्ण-	१८९	हीयते	६५
स्वरूपापि	३५	इतापुकम्	२३२
स्वल्पेऽप्यामिष-	१५०	इदये	१५३
स्वसैन्यपोष	१३४	इदि	२३८
स्वसैन्यध	७०	इथा	१२४
स्व नितम्बम्	२३२	हेतवे	४
स्वाधीन	५७	हेतो	९८
स्वे क्षेत्रभोगे	८८	हे पान्ध	२१९
स्वेच्छया	११०	हेमन्ते	२२०
स्वच्छोपजात-	५४	हेमाद्रि	७
स्वै	५९	हेनयन्त	७३
		हे हेमन्त	१९०

Errata

Page	Line	Incorrect	Correct
१	Last but one	Nirnyasagar	Nirnayasagar
२	13	राज्ञोऽभूत्	राज्ञोऽभूत् ।
२	16	कचित्	कचित्
३	16	प्रयोक्तृणा	प्रयोक्तृणा
६	Footnote	Srngāraprakāśa	Sarasvatikant b
७	9	उद्धृत्य	उद्धृत्य
१०	19	झटिति	झटिति
११	21	न्यक्कर्वन्	न्यक्कर्वन्
१२	5	दण्डोऽङ्घ्रि	दण्डोऽङ्घ्रि
१३	1	सञ्जीवन	सञ्जीवन
१३	5	पुञ्ज	पुञ्ज
१३	6	शिञ्जन्मञ्जीर	शिञ्जन्मञ्जीर
१३	12	दृष्ट्वा	दृष्ट्वा
१३	17	कृताञ्जलि	कृताञ्जलि
१३	20	हृष्यन्नवीन	हृष्यन्नवीन
१६	Footnote-2	Uiprekshāvallabha	Utprekshāvall
१८	10	पूष्णु	पूष्णु
१९	11	निष्ठपूत	निष्ठपूत
२०	1	हिया	हिया
२०	9	बहयो	बहयो
२१	6	सिकता	सिका
२१	10	वन	वन
२१	23	इव	इव
२३	4	शङ्काक्षणस्य	शङ्काक्षणस्य
२३	9	गुप्तये	गुप्तये
२६	19	पाण्डित्य	पाण्डित्यं
३२	8	सखीवृत्ति	सखीवृत्ति
४०	12	भवत्येव	भवत्येव

Page	Line	Incorrect	Correct
४२	7	वृत्ति	कर्तृणि
४३	Footnote-a	Pancatanta	Panchatantra
४४	5	सुबहवो	सुबहवो
४४	18	घट्यति	घटयति
४५	17	रात्रिगमि	रात्रिर्गमि
४८	2	कुलाय	कुलाय
४९	2	बलिनापि विद्विषे	बलिना विद्विषे
४९	12	द्वास्थो	द्वा स्थो
५१	5	राजालोकस्य	राजा लोकस्य
५१	25	हेतुद्वे	हेतु द्वे
५३	20	प्रजास्तेरविधिपालिता	प्रजा अविधिपालिता ।
६१	9	पभव	प्रभव
६९	6	धिया	धिया
८१	6	कर	कार
८४	20	विधिदस्याहरेत्	विधिदस्याहरेत्
८७	18	पुरुषा	पूरुषा
८९	8	मिभापिना	मिभापिणा
८९	23	पृथिवी	पृथ्वी
९२	16	लघुकृत	लघूकृत
९२	Last line	क्षिय	क्षिय
९३	16	कम्प्रन्त	कम्प्रन्त
९४	13	गमित्वा	गमित्वा
९६	17	मद्रूपयापि	मद्रूपयपि
९९	5	सबम्बमेव	सबम्बमेव
९९	20	दृष्ट	दृष्ट
१००	22	रतनाकार	रतनाकार
१०१	21	निशामुसम्	निशामुसम्
११५	10	पतिष्यन्	पतिष्यन्
१२९	15	सपा	सपा
१२९	8	प्रवातनि	प्रवातनि
१२९	15	सर्पा	सर्पा
१२९	16	मद्रुपा	मद्रुपा
१२९	18	अक्षयमातृका	अक्षयमातृका

Page	Line	Incorrect	Correct
१३७	10	जङ्गला	जाङ्गला
१४४	18	शससचिव	शस्रसचिव
१४८	9	वस्त्रे	वस्त्रे
१५०	10	लोष्टेन	लोष्टेन
१५०	19	मार्धि	मूर्धि
१५५	4	मान	मान
१५६	13	मदसिक्तमुखैर्मृगाधिप	मदसिक्तमुखैर्मृगाधिप
१५७	9	चरितर्मपयति	चरितर्मपयति
१५७	27	वद्वानल	वद्वानल
१६०	17	यजन्ते	त्यज्यन्ते
१६२	12	°स्तप्र	°प्रस्त
१७०	12	स्तोति	स्तौति
१७०	25	नैवोद्देते	नैवोद्देते
१७३	Footnote 1	Bharttrhari	Bharttrhari
१८२	23	गुणेषु	गुणेषु
१८७	19	त्व	त्व
१९८	3	विष्टति	तिष्ठति
१९९	11	दहीति	देहीति
२००	24	कृच्छ्रश्वापर	कृच्छ्रोश्वापर
२०८	12	स्फुटाद्भवस्फूर्ज्ज्वलन	स्फुटाद्भवस्फूर्ज्ज्वलन
२०८	18	जरद्भल्लक	जरद्भल्लक
२०८	20	सीदच्छुक्ता	सीदच्छुक्ता
२०९	14	मणिर्जहोर्म	मणिर्जहोर्म
२१४	6	विमु अदम्भ	विमुषदम्भ
२१८	23	भिम्बाधर	भिम्बाधर
२३५	9	त्काण्यै	त्काण्यै
२३६	6	तन्वङ्गया	तन्वङ्गया
२३९	6	विवर्तयति	विवर्तयति
२३९	12	पश्चादङ्गी	पश्चादङ्गी
२४०	Last line	विशालाक्षी	विशालाक्षि
२४५	2	तारयेत	तारयेते
२४६	20	परिज्ञाने	परिज्ञाते
२४८	22	स्स्याच्च	स्याच्च
२४८	22	त्रिभुक्ते व्यर्धि	त्रिभुक्तेव्यर्धि
२४८	22	भुक्ते भृति	